

ԷԴ. ԱՂԱՅԱՆ

ՄԵՂՐՈՒ ԲԱՐԲԱՌԸ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА

№ 2 ДИАЛЕКТЫ АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА № 2

Э. А Г А Я Н

МЕГРИНСКИЙ ДИАЛЕКТ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН

1954

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԳԵՄԻԱ
ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

№ 2 ՀԱՅԵՐԵՆ ԲԱՐԲԱՌԵՐ № 2

Է. ԱՂԱՅԱՆ

ՄԵՂՐՈՒ ԲԱՐԲԱՌ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1954

Ե Ր Կ ՈՒ Խ Ո Ս Ք

Սույն աշխատության մի մասը տպված է Վ. Մ. Մոլոտովի անվան Երևանի պետական համալսարանի «Գիտական աշխատություններ» 19-րդ համարում, 1941 թվին:

Ամբողջացնելով բարբառի ուսումնասիրությունը և կցելով Մեղրու բարբառով նմուշներ, հեղինակը տպագրված մասը նույնպես վերանայել է ու կատարել անհրաժեշտ փոփոխություններ ու շտկումներ՝ ելնելով մարմարապետական լեզվաբանության հիմունքներից ու հաշվի առնելով հայ բարբառագիտության վերջին տարիների նվաճումները:

Հ Ե Ղ Ի Ն Ս Կ

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՄԵՂՐՈՒ ԲԱՐՔԱՌԸ

Մեղրու բարբառը մեկն է այն բարբառներից, որոնք արդեն պատմության գիրկն են անցել և, դուրս մղվելով առօրյա գործածությանից, մնում են իբրև մի քանի ծերերի տեղականություն՝ իրար հետ խոսելու համար։ Այժմյան մեղրեցիների ճեճագույն մասը, թեև որոշ չափով քիտե կռահելու արդիւնքով, բայց այլևս գրանով չի խոսում։ մեղրեցիների արդի խոսակցական լեզուն գրական հայերենն է, բարբառային որոշ երանգավորումներով, ինչպես այդ գտնում ենք նաև այլ վայրերում (օր. Երևանում, Էջմիածնում և այլուր)։ Այսպիսով, Մեղրու բարբառ ասելով պետք է հասկանալ ոչ թե այն բարբառը, որով այժմ խոսում են մեղրեցիները, այլ այն, որը գոյություն է ունեցել մինչև 1900—1920 թվականները, և որն իբրև կենդանի բարբառ այլևս գոյություն չունի։ Այդ բարբառով խոսելիս են եղել այժմյան Մեղրու շրջանի, նախկին Արեւիքի (Գեղուտա՝ զի) կենտրոնի՝ Մեղրի գյուղի բնակիչները։ Մեղրին մի ժամանակ բաղկացած է եղել երեք թաղերից՝ «Մօծ թաղ»—Մեծ թաղ, «Մաշ թաղ»—Միջակ թաղ և «Փի՛ստէկ՛ թաղ»—Փոքր թաղ։ Այդ երեքից այժմ մնացել են միայն՝ Մօծ թաղ և Փի՛ստէկ՛ թաղ (այժմ՝ Մեծ թաղ, Փոքր թաղ)։ Ինչպես պատմում են, այժմյան Մեծ թաղը ներկայացնում է հին Միջակ թաղը, իսկ հին Մեծ թաղը ավերվել է. այժմ նրանից միայն հետքեր են մնում։ Ամբողջ Մեղրու ազգաբնակչությունը 1880—1900 թվականներին կազմել է մոտ 1400 շունչ, որոնք խոսել են Մեղրու բարբառով, իսկ այժմ, ինչպես ասացինք, չափազանց քիչ է այն մարդկանց թիվը, որոնք իրար հետ, այն էլ ոչ միշտ, խոսում են Մեղրու բարբառով. դրանց թիվը առ առավելն կլիսի հարյուր։

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Մեղրու բարբառի մասին տպագրված աշխատություններից առաջինն է Ա. Ղարիբյանի կազմած Մեղրու բարբառի նկարագրությունը, որ զետեղված է նրա «Հայերեն բարբառների մի նոր ձյուղ» աշխատության մեջ (տես «Պետական համալսարանի գիտական աշխատություններ», հատոր 11, էջ 83—105)։ Գրան կցված է Թումանյանի «Գիքոր»-ի մի հատվածի թարգմանությունը Մեղրու բարբառով (տես էջ 105—107)։ Այդ աշխատությունը, սակայն, Մեղրու բարբառի լրիվ նկարագրությունը չէ, և հեղինակի նպատակն էլ, հարկավ, այդ չի եղել։ Հեղինակն այդ աշխատությամբ կամեցել է ցույց տալ Մեղրու բարբառի կապը մի քանի այլ բարբառների հետ և, այդ պատճառով էլ, անշուշտ, բավականացել է հակիրճ նկարագրությամբ։ Նույն աշխատությանը կցված համեմատական բառարանի երրորդ սյունակը հատկացված է Մեղրու բարբառին (էջ 152—187)։ Գրքի վերջում կցված հոլովման ու խոնարհման աղյուսակների չորրորդ սյունակը նույնպես հատկացված է Մեղրու բարբառին։

Այդ աշխատության մասին գրախոսական ունի Ա. Գ. Շանի-ձեն «Մի նոր գործ հայ բարբառագիտության մեջ» (ՍՍԽՄ Գիտ. ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Տեղեկագիր, № 3, Երևան, 1940, էջ 100—120)։

Մեղրու Բարբառի ավելի համառոտ նկարագրությունը կազմել է Նաև պրոֆ. Հ. Աճառյանը (Հ. Լ. պատմություն, II, էջ 360—361), որ անցել է Երևանի պետ. համալսարանում, 1936/37 ուս. տարում, լեզվագրական ֆակուլտետի 4-րդ կուրսի հետ «Հայ բարբառագիտություն» դասախոսելիս։ Այդ նկարագրությանը ծանոթացել ենք նախ՝ դասախոսությունների ժամանակ, ապա՝ 1940 թվականի հուլիսին, սույն աշխատանքին ձեռնարկելիս։

Մեղրու բարբառի ուսումնասիրության համար հարուստ նյութ են մատակարարում բարբառիս հմուտ մեղրեցի Մատթեոս Շահյանցի ձեռագիր աշխատությունները, որոնք պահպանվում են Երևանի պետ. համալսարանի գրադարանում։ Այդ աշխատություններն են։

ա) Մեղրու բառարան. Մասն 1-ին, էջ 1—186, մասն 2-րդ, էջ 167—315։ Առաջին մասը նախապես թվագրված է եղել էջ

1—166, ըստ որում 145-րդ էջից հետո 146-րդի փոխարեն գրե-
ված է 126 և այդպես շարունակված մինչև երկրորդ մասի վերջը:
Հետո, ոչ նույն ձեռագրով, առաջին մասի համարակալությունն
ուղղված ու հասցված է 187-ի, իսկ երկրորդ մասը մնացել է անփո-
փոխ, այնպես, որ 167—186 էջերը կրկնված են, որով ուղիղ 20 էջ
պակաս է ստացվում. ավելացնելով այդ 20 էջը 315-ին, ստա-
նում ենք ընդամենը 335 էջ: Էջերի ծավալն է՝ 35 սմ երկայ-
նություն, 22 սմ լայնություն: Էջերը բաժանված են երկուական
սյունակի՝ 35×10 մեծությամբ. յուրաքանչյուր սյունակը 45—
48 տող՝ 32—35 տառով: Ամբողջ բառարանը պարունակում է
մոտ 10000 բառ, որի մոտ կեսը պարսկերեն ու թուրքերեն է,
իսկ մի մասն էլ գրական բառեր, որոնք բարբառի ուսումնասի-
րության համար տնարժեք են: Բուն բարբառային բառերի
թիվն է մոտ 5000:

բ) Մեղրու բարբառի համառոտ քերականություն. բաղկա-
ցած 11 էջից, նույն մեծությամբ, միասյուն, առանց լուսանցք-
ների, յուրաքանչյուր էջում 46—50 տող: 11 էջից 1-ը ներա-
ծություն է, 3 էջ հնչյունաբանություն, որտեղ խառն կերպով
տալիս է գտնազան հնչյունների կրած փոփոխությունների մա-
սին որոշ տեղեկություններ, առանց սրևէ օրենք տալու: Մնա-
ցալ 7 էջում տրվում է համառոտ ձևաբանությունը:

գ) Ժողովածու Մեղրու բարբառով գրված հմուշների՝ բաղկա-
ցած է 58 էջից (35 22). 1—26 էջը երկսյուն, մնացածը՝ միասյուն:
Այդ ժողովածուում ընդգրկված են.

1. «Վերք Հայաստանի» Բ գլուխ, մի սյունակում աշխար-
հարար, մյուսում՝ Մեղրու բարբառով:

2. Գ. Սրվանձադյանի «Համով-հոտով»-ի Ա գրքից՝ «Աբա-
գիկան և Պան Բողուն»-ն և գրա թարգմանությունը Մեղրու
բարբառով:

3. Սարգսյանի «Ագուլեցոց բարբառ»-ի հեքիաթներից՝ «Շահ
Աբաս»-ը և գրա թարգմանությունը Մեղրու բարբառով:

4. «Հայր մեր» աղոթքը և նրա թարգմանությունը Մեղրու
բարբառով:

¹ Այս ձեռագիրը ոչ մի խորագիր չունի. այդ խորագիրը մենք այստեղ
գրեցինք՝ մեզանից՝ նրանց ընդգրկած նյութին համապատասխան:

5. Կարճեանի բարբառով մեկ զրույց և դրա աշխարհարար թարգմանութիւնը:

6. Կրօնական հեքիաթներ՝ 16 հատ:

7. Առակներ Մեղրու բարբառով՝ 103 հատ:

Երեք ձեռագրերում էլ գործածված է պրոֆ. Գր. Խալաթյանի առաջարկած ուղղագրութիւնը՝ բարբառների ուսումնասիրութեան համար (տես Գր. Խալաթյան. — Մարգարիտ հայ ազգագրութեան և ազգային իրավաբանական սովորութիւնների, Մոսկվա, 1887, էջ 69—73):

Չնայած այն հարուստ նյութին, որ տալիս է Շահյանցն այդ երեք գործերում, այնուամենայնիվ լիովին վստահել չի կարելի դրանց, քանի որ աշխատանքներից և ոչ մեկը հարկ եղած ուղղագրութեամբ չի կատարված. Մի կողմ թողնելով բազմաթիվ ձեռագրական վրիպակները, որոնց կարելի է հանդիպել գրեթե ամեն էջում, մեզ համար հատկապես ուղղագրութեան արժանի են նույն բառերի տարբեր գրութիւնները, որոնք միայն անուշագրութեան հետեանք լինելով հանդերձ, հաճախ շփոթութեան ու երկընտրանքի մեջ են գցում ընթերցողին. օրինակ՝ բառարանի 67-րդ էջում գրված է դեմքուլ բառը, որի դիմացը տված բացատրութիւնից (դամուլ, սալորի մի տեսակ) հետո գրված է դեմքուլը ջուկալ ըն Վիզը բռնեցին ու սեղմեցին», իրար կողքի երկու ուղղագրութիւն. ճիշտ է դեմքուլ. էջ 149-ում գրված է ծըղկաման, մինչդեռ նույն բառից տալիս է ծախկ (էջ 146), ծըխկաքափ, ծըխկաքաղ (էջ 148). հիշյալ բառը պետք է լիներ ծըխկաման. էջ 163-ում կոռտիլ Վերտել», էջ 167-ում՝ կոռտիլ. ճիշտ է կոռտիլ. ժողովածվի 3-րդ էջում ունի խընդալ ա (տող 24), նույն էջի 29-րդ տողում՝ խընդալ ա—ճիշտ ձևը, նույն էջի 23-րդ տողում՝ ախշաբքը, 34-րդ տողում՝ աշխաբքը, և այդպես անվերջ: Դրանք, իհարկե, չպետք է շփոթել այն բառերի հետ, որոնք ունեն երկու արտասանութիւն. ինչպես՝ բալկու և ըրալկու Վերելո», շըղըպատուկ և շըպատուկ «պատուտակ բույսը» և այլն: Բառամիջի ը-ն երբեմն գրում է, երբեմն ոչ, առանց որևէ կանոնի:

Այդ բոլորի հետեանքով էլ աշխատութիւնը զրկվում է վստահութիւնից, մանավանդ, որ հեղինակը ավելի քան 30 տարի ապրել է Մեղրուց դուրս՝ Ագրբեջանական ՍՍՌ-ում, որի ընթացքում շատ բաներ կարող էր մոռացած լինել:

(այդ աշխատութիւնները գրված են 1927.—28 թվականներին)։
Ելնելով այդ բոլորից, մենք ստիպված էինք նրանից քաղած
նյութերը ստուգել բարբառոսի գիտակ մարդկանցով և խմբա-
գրել, փոխելով նաև ուղղագրութիւնը։

Քանի որ գրավոր աղբյուրները սակավ էին և անվստահե-
լի, ուստի մենք ստիպված եղանք ավելի շատ գիմել կենդանի
խոսողներին. ինքներս մեր իմացածին չվստահելով, անընդհատ
գիմել ենք բարբառոսի գիտակ մարդկանց, ավելի քան 5 տարվա
ընթացքում ամեն պատեհ առիթով՝ խոսակցությամբ, թե հար-
ցումներով ստուգել ենք թե բառաւանդը, և թե քերականութիւնը
շատ մարդկանց միջոցով։ Հատկապես պետք է հիշել 4 հոգու, որոնց
միջոցով ծայրե-ծայր ստուգել ենք բառաւանդը, խոնարհումն ու
հոլովումը։

1. Գարբիւլյան Սամսոն (վախճ. 1939 թ. 86-ամյա հասա-
կում)։

2. Մկրտչյան Շուշանիկ։

3. Մխիթարյան Վարդուհի։

4. Օհանյան Փառանձեմ։

Առաջինից գրի ենք առել նաև նմուշներ՝ Մեղրու բար-
բառով։

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

Մեղրու բարբառն, ըստ պրոֆ. Աճառյանի դասակարգման,
պատկանում է հայերեն բարբառների «Ել» ճյուղին, իսկ ըստ
Ս. Ղարիբյանի հիշված աշխատության՝ «Ս» ճյուղին։ Շրջապատ-
ված լինելով մի կողմից Ագուլիսի, մյուս կողմից՝ Ղարաբաղի
բարբառներով, շատ կետերում Մեղրու բարբառը շփման մեջ է
մտնում զրանց հետ։ Ըստ բաղաձայնական սխառմի նա համ-
ընթաց է Ագուլիսի բարբառին, իսկ ձայնավորների սխառմով
ավելի մոտ է Ղարաբաղի բարբառին։ Հոլովման ու խոնարհման
մեջ շփման կետեր ունի թե Ագուլիսի, և թե Ղարաբաղի բար-
բառի հետ։ Բայց, չնայած այդ նմանութիւններին, իսկ երբեմն
էլ ուղղակի նույնութիւններին, Մեղրու բարբառն ունի իբ-
րեւնութիւնն ու հշ մեկի ենթաբարբառն է և հշ էլ մյուսի։ Նա
նույնքանով անհասկանալի է ագուլեցիների և զարաբաղցիների

համար, որքանով վերջիններին բարբառները արարատյան բարբառով խոսողների համար:

Մեղրու բարբառը ենթաբարբառ չունի: Նույն շրջանի գյուղերի մեծ մասում խոսում են Ղարաբաղի բարբառով (Լիճք, Տաշտուն, Շվանիձոր և այլն): Միայն Մեղրին, Կարճևանը և Կաքավաբերդն առանձին են մնում, որոնցից յուրաքանչյուրը ներկայացնում է մի առանձին բարբառ, բայց իրար բավական մոտ, այնպես որ, ակնբախտեն ներկայացնում են մի ընդհանուր բարբառի զարգացման տարբեր ընթացքն ու աստիճանը: Դա պարզապես երևում է բայերի անկատար դերբայից, որ փոփոխման տարբեր աստիճաններով գտնում ենք այդ բարբառներում. այսպես՝ սկզբնական ձևը անվթար կերպով պահպանվում է Կաքավաբերդի բարբառում. օր. նելիս «գնալիս, գնում».

միջին աստիճանը ներկայացնում է Մեղրու բարբառը, ուր նախ լ-ի անկումով դարձել է գիճէիս, ապա է-ից հետո գտնվելու պատճառով ի>յ փոփոխություններ՝ գիճէյս, վերջապես յ-ի կորստով՝ արդի գիճէս «գնալիս, գնում» ձևը: Շահյանցն իր քերականության մեջ ասում է, թե իր մանկության ժամանակ գործածվելիս են եղել գիճէյս, նոճէյս «գնում, գալիս» ձևերը (այժմ՝ գիճէս, նոճէս), որ և պարզ կերպով ցույց է տալիս անկատար դերբայի զարգացման միջին աստիճանը: Նույն գիճէյս ձևի զարգացման մի այլ ընթացքն է ներկայացնում Կարճևանի բարբառը, ուր ընկել է ոչ թե յ-ն, այլ վերջահանգ ա-ն, որով և ստացվել է այժմյան նէյ ձևը: Այսպիսով, եթե անկատար դերբայի զարգացումը ներկայացնելու լինենք, կստանանք հետևյալ պատկերը. գնալիս>(գ)նէլիս (Կաքավաբերդ)>(*գնէիս) գիճէյո (Մեղրու հնագույնը)>գիճէս (Մեղրի)>(գ)նէյ (Կարճևան):

Մեղրու երկու թաղերը զգալիորեն չեն տարբերվում իրարից: Շահյանցն իր քերականության մեջ ասում է, թե Մեծ թաղում կապի ամանի կտորին ասում են բռնզննի, Փոքր թաղում՝ խնցնի, Մեծ թաղում քրկոսէ, Փոքր թաղում տրփրքանդի «բրիչ» (<տափաքանդի). այժմ այդ տարբերություններն էլ չկան. առաջինի համար ընդհանրացել է բռնզննի, երկրորդի համար՝ քրկոսէ: Այժմ եղած տարբերություններն զգացվում են հատկապես ի՛ և թէ հնչյունների արտասանության մեջ, որ ավելի հարազատորեն պահպանված է Փոքր թաղում:

Ընդհանրապես պետք է նշել, որ Փոքր Թաղում ամբողջ բար-
բառն առհասարակ ավելի լավ է պահպանված և ավելի հաճախ է
գործածվում, քան Մեծ Թաղում: Դա նրանից է, որ Մեղրիում
եղած բազմաթիվ օտարների ավելի քան 90 տոկոսը հենտրոնա-
ցած է Մեծ Թաղում, որի շնորհիվ էլ բարբառն ավելի արագո-
րեն է դուրս մղվել ու տեղի տվել նոր՝ գրականին մոտ խոսակ-
ցական լեզվին:

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

ՀՆՉՅՈՒՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀԱՉՅՈՒՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մեղրու բարբառն ունի ընդամենը 43 հնչյուն. դրանցից ձայնավոր են 11-ը.

ա, օ, է, ը, ը, ի՛, ի, օ, ու, օ, ու.

Երկրարբառներ չկան:

Բաղաձայններ՝ 32-ը.

բ	պ	փ	յ	ռ	լ	վ
գ	կ	ք	մ	ն		
գ՛	կ՛	ք՛	խ	ղ	հ	
դ	տ	թ	զ	ւ	ժ	շ
ծ	ծ	ց				
չ	հ	չ				

Ֆ հնչյունը չկա.

2. Հիշյալ հնչյունների արտասանությունն առանձնապես չի տարբերվում գրական հայերենի արտասանությունից:

Պետք է հիշել միայն հետևյալը.

օ, որ հանդիսանում է ա և է ձայնավորների միջին աստիճանը և արտասանվում է ինչպես ադրբեջաներեն օ.

ը, որ ներկայացնում է է և ը ձայնավորների միջին աստիճանը, կա նաև Ղարաբաղի բարբառում:

ի՛ ներկայացնում է ը և ի ձայնավորների միջին աստիճանը, այսինքն՝ վերին բարձրացման ը է:

օ և ու արտասանվում են ինչպես գերմաներեն օ, ու:

Բարբառիս թեթև (առաջնային շարքի) ձայնավորներն են.

օ, ի՛, ի, օ, ու.

Ծանր (ետին շարքի) ձայնավորներն են.

ա, է, բէ, բ, օ, ու:

Բ, գ, դ, ձ, ջ լրիվ ձայնեղ պայթականներ են:

Չ, կ, ժ, հանդիսանում են գ, կ, ք պայթականների քմայնացած (палатализованные) տարբերակները:

Չ լինում է բառամիջում կամ բառավերջում՝ է, ի, ի՝ ձայնավորներից հետո, իսկ գ լինում է բառասկզբում, ինչպես և բառամիջում ու բառավերջում, բայց ոչ՝ է, ի, ի՝ ձայնավորներից հետո. օրինակ՝ ի՞գի Վայգի», էգ՝ «էգ», սի՞գէ՛նիլ «զգենուլ», բայց՝ գէ՛րուք «գարուն», ծօնգնր «ծունկն», հրնգէ՛ր «ընկեր» և այլն:

Կ լինում է սակավաթիվ բառերում միայն (տես § 175),

Խ լինում է բառամիջում կամ բառավերջում է, ի ձայնավորներից հետո, բայց ոչ՝ բաղաձայնից անմիջապես առաջ. ինչպես՝ շօ՛խէք՝ «չուխայք», ծի՞ք՝ «ծեռք», մէ՞ք՝ «մենք», բայց՝ նէ՛ք-սէվ «ի ներքս», ծէ՛քքիլ «ծագել, լուսանալ» և այլն:

Ք լինում է բառասկզբում, ինչպես և բառամիջում ու բառավերջում. ինչպես՝ հաք «աք, ոտք», դուք, քար և այլն:

3. Հակառակ հին հայերենին, բարբառումս բառերը կարող են սկսվել դ, ր բաղաձայններով. դ-ի համար կա հետևյալ օրենքը. եթե դ-ով սկսվող վանկը քիակ է, ապա դ-ին նախորդող գրաբարյան ձայնավորը բոլորովին ընկնում է շեշտից առաջ գտնվելու դեպքում. ինչպես՝ աղանձել > դա՛նձիլ, աղանձահոտ > դի՛նձահոտ, աղանձոտ > դա՛նձոտ «աղանձ», ուղարկել > դո՛ւրկիլ, ողորմի > դո՛ւմի, ողորմածիկ > դո՛ւմացի՛կ: Իսկ եթե դ-ով սկսվող վանկը բաց է, ապա դ-ից առաջ եղած ձայնավորը շեշտից առաջ լինելու դեպքում դառնում է ր. ինչպես՝ աղաման > րղա՛ման, աղաչանք > րղա՛չանք (նաև՝ դաչանք), աղաչուր > րղա՛չուր, աղավնի > րղո՛նէ, ողողել > րղո՛ւղիլ:

Ր-ով կարող է սկսվել բառը, եթե ր-ին հաջորդում է որևէ ձայնավոր. ինչպես՝ երախայ > րախէ, արեգակն > րէնակ, արածել > րածիլ, երեկոյ > րակու, երագի > րագէ «երագում» և այլն: Այդ բառերը, սակայն, կարող են ստանալ ր, հատկապես այն դեպքում, երբ նախադասության մեջ նրանց նախորդում է բաղաձայնով վերջացող բառ, որով և այդ բառերից ստացվում են կրկնաձևեր.

ինչպես՝ րա՛խէ և քրա՛խէ, րաճիլ և քրաճիլ և այլն: Հետաքրքրա-
կան օրինակ է առնել՝ ա՛րիլ բայի ներկան և անցյալ անկատարը,
որ լինում է առանց ք-ի, եթե հաջորդում է ձայնավորով վեր-
ջացող բառի, և ք-ով՝ եթե հաջորդում է բաղաձայնով վերջա-
ցողի. ինչպես՝ ան անդի րէս «նա այդպես է անում», ան անդի լան
րէս «նա այդպես էր անում», բայց՝ իս անդիմ րբէս «ես այդ-
պես եմ անում», իս անդի չիմ րբէս «ես այդպես չեմ անում» և այլն:

Դրան հակառակ, բարբառումս բառերը ու-ով չեն սկսվում.
նույնիսկ պարսկերենից ու ազրբեջաներենից փոխառած բառերն
էլ, որոնք սկսվում են ու-ով, հաճախ սկզբից ստանում են ք-
ինչպես՝ razi>բռազի կամ ռազի «գոհ», ruzi>լուուզի «պաշար»,
rast>բռաստ կամ ռաստ «ուղիղ», այդպես և՝ ոռու>բոռու և
այլն:

2. ՀՆԶՅՈՒՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. ԶԱՅՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ա.

4. Մեկ և մեկուկես վանկանի բառերի սկզբում գրաբա-
րյան ա ձայնավորը մնացել է անփոփոխ. եղած օրինակները հե-
տևյալներն են. ազրն>ազր «գործելիք կտավի սկզբի թե երբ»,
ազգ>ազգ, ահ>ահ, աղ>աղ, աղբ>ախպ, ալն>ակ. ահպ>
հանդ, առք>արք «գին», արջ>առջ, արտ>արտ, աք>աք «ոտք»,
անց(կենալ)>անց(կալ), աղ(անել)>աղ(արիլ), աք>աշկ (փե-
թակի), աստղ>աստըղ, ափն>ափ «խմորի տաշտի ելք»:

Բացառություն են կազմում. աշ>անշ, աղտ>շելտ, բառերը:
Աղտ բառի մասին պրոֆ. Աճառյանը տալիս է հետևյալ բացա-
տությունը. Ազուլիսի բարբառում «աղտ բառը դարձել է էխտ.
նույն բանը նկատելի է նաև Ղարաբաղի բարբառում, ուր աղտ
դարձել է յէխտ: Արևելյան բարբառների մեջ աղտ բառը սովո-
րաբար ջնջվելով՝ փոխանակված է կեղտ բառով. աղտ բառը հա-
տուկ է արևմտյան բարբառներին: Ազուլիսի և Ղարաբաղի բա-
րբառները ներկայացնում են այս դեպքում միջին դիրք»¹. Այդ-
պես է նաև Մեղրու բարբառը:

¹ Պրոֆ. Հ. Աճառյան, Քննություն Ազուլիսի բարբառի, Երևան, 1935,
էջ 23:

5. Երկվանկ բառերի սկզբում՝ շեշտի տակ ա-ն ֆուռ է անփոփոխ, եթե հաջորդ հնչյունը ը չէ։ Այդ կարգի բառեր են. ազատ>անգագ, աթոռ>անթուռ, ախոռ>անխուռնը, ածել>անծիլ, ախանջ>անգուռ, ախիշ>անիշ, աղագ>հաղակ «այգու մուտքի ճանապարհ», աղալ>անղիլ, աղրիւր>ախպոնիւր, աղեղն>անղեղնը, աղեակ>անղակ «լավ», աղիք>անղէնք, աղջիկ>անչէկ, աղուէս>անղվէս, աղուն>անղուն, աղքատ>անկատ, աղօթք>անղութկ, աման>անման, ամառն>անմառնը, ամբար>ամբարը, ամէն>ամմէն «եղիցի», ամիս>ամէս, աներ>հանէր, անժամ>անժէմ, անթծ>հանէծ, անուռ>անուռ, անպէտք>անպէթկ, անտէր>անդէր, անքուն>անքօն, աշխարհ>անշարք, աշուն>անշոք, ապրանք>անպրանք, առակ>անռակ, առնիլ>անրիլ, առնուլ>անռիլ, ասել>ասիլ, ասէղն>ասող, աստառ>անստառ, ատել>անտիլ, անէծք>անէսկ, աղի>անղէ, անձրեւ>անձրիվ, աւագ>անվագ, անտառ>անդառ և այլն։

Առաջ էնէջ, ըստ պրոֆ. Աճառյանի, ստացվել է յառաջ ձևից։ Առնէտ>ըռնատ, արիւնել>ըռնիլ բառերում ա-ն դարձել է ը և անկամ>հի՛նգ՛է՛ն բառում՝ ի՛, շեշտը վերջին վանկում լինելու պատճառով։ Ը-ի փոխարեն ի՛ լինելու մասին տես § 8։

Վերահիշյալ օրենքից բացառվում են հետևյալ բառերը. ամէն>ումմէն «բոլոր», ազի>հէ՛գ՛ի՛ն, անկեալ>անգալ, ապրայ>ափրէ, աւել>անվիլ բառերը, որոնցից վերջին երկսում ա-ն դարձել է ան ձայնավորների ներդաշնակության օրենքի համաձայն։

6. Երկվանկ բառերի սկզբում, ը-ից առաջ շեշտակիր ա-ն դառնում է ան. այս օրենքին ենթարկվող բառերն են. արեւ>անրիվ, արժել>անրժիլ կամ անժժիլ (վերջինն ավելի զործածական), արիւն>անրոն, արծիւ>անրծէվ, արճիճ>անրճոճ, արդար>անրգար, արթար, արբել>անրբիլ, արձակ>անրզակ, արժան>անժժի «արժանի, լավ»։

Արդար բառը կա՝ և՛ անրգար, և՛ արքար ձևերով. առաջինը զործածվում է առարկաների, հատկապես յուզի վերաբերմամբ՝ «անխառն» իմաստով, իսկ երկրորդը՝ մարդկանց նկատմամբ. առաջինը բուն ժողովրդական է, երկրորդը՝ գրական փոխառություն, որ երևում է նաև դ>ք հնչյունափոխությունից։

Արմաւ բառը նախ ըստ այս օրենքի դարձել է ան՝րմավ, ապա՝ տեղափոխությամբ՝ ան՝մրավ և վերջապես՝ մը խմբում ք-ի ավել-լայմամբ՝ ան՝մբրավ:

Արժան բառից բարբառս ունի երկու ձև՝ ան՝ծծի «ար-ժանի, լավ» և ի՛ծան «արժան» տարբեր իմաստներով. վերջինս ստացվել է ժողովրդական էծան ձևից:

Բացստուծյուն են կազմում. արմուկն > արմուկց և արջառ > աջառնը բառերը, որոնցից առաջինում անփոփոխ է ֆուսցել հա-ջորդ՝ ու ծանր ձայնավորի ազդեցությամբ, իսկ երկրորդում՝ ք-ի անկման պատճառով:

7. Պարզ և ածանցավոր բաղմավանկ (երեք և ավելի վանկ ունեցող) բառերի սկզբում շեշտից առաջ եղած ա-ն բոլորովին կորել է, եթե բառի առաջին վանկը բաց է: Այս օրենքին են-թարկվող բառերն են. ածելի > ծիլէ, աթարոց > թարուց «թոռի ձրակը խառնելու փայտ», աղանձել > զանձիլ, աղանձոտ > զան-ձուտ «աղանձ», անանուխ > նանուխ, ապսպրանք, ապսպարք > փսպարք, ապսպարել > փքսպարիլ, ապաշխարող > բըշխարուղ (Շահյանցի մոտ՝ բըբշխարուղ), ապրշում > պըրճում, ապըր-շումէ > պըրըշմէ՛, արածել > րածիլ և բրածիլ (ըստ § 3-ի), արե-գակն > րէ՛նակ (տես նաև § 8), աքացի > քացէ, աքացի տալ > քացէ տալ: Այդպես և՛ անկանել > նանիլ «ընկնել» բառը, որի առա-ջին վանկը՝ կ-ի անկումով՝ բարբառումս դարձել է բաց (անկա-նել > անանել > նանիլ). անթեղնել բառից ունենք ընթէ՛ղնիլ և քէ՛ղնիլ. վերջինում ն-ի անկումով նույնպես սկզբնավանկը դար-ձել է բաց:

Այս օրենքին հակառակ ունենք. առակութիւն > ըոըկօթին «խայտառակություն», առաշք(ին) > ըոանշկէն, առած(ք)ով > ըոան-կավ «փոխաբերաբար», առաւօտ առնել > ըոանվոտ արիլ «վաղ տա-վոտյան տնային դործ կատարել», աղանի > ըղօ՛նէ, աղէկանալ > ըղըկանիլ «լավանալ», աղէկութիւն > ըղըկօթին, աղաչանք > ըղա-չանք բառերը, որոնցից առաջին չորսում ա-ն չի կորել, այլ դար-ձել է ք՝ ո-ից առաջ լինելու պատճառով, իսկ ֆուսցած չորսում՝ դ-ից առաջ լինելու պատճառով. այդ բոլորն էլ միանգամայն համապատասխան են § 3-ում տրված կանոններին:

Ալաժանրի > ալաժէ՛նրէ «մի տեսակ բույս» արաբերենից փո-խառված բառ է: Ագահ > ակահի՛ բառը փոխառված է ուրիշ բար-

բառից, որի ապացույցն է նաև գ>կ փոփոխութիւնը. ասեղ-
նաւոր>քսրդնավոր բառում ա-ն չի ընկել անշուշտ սեղանաւոր>
սրդնավոր «սեղանակից» բառի հետ չշփոթելու համար:

8. Մի քանի բառերի սկզբից ավելացել է հ հնչյունը, որի
պատճառով սկզբի անշեշտ ա-ն բնականաբար ոչ թե ընկել,
այլ դարձել է ր կամ ի՛. եթե հաջորդող վանկի ձայնավորը բար-
բառումս ծանր է, ա-ն դառնում է ր, իսկ եթե թեթև է, ապա՝
դառնում է ի՛: Եղած օրինակներն են. աջողութիւն>հըջողոթին,
ամաչել>հրմանչիլ, ամաչկոտ>հրմանչկոտ, ամաչեցուցանել>
հըմընչցահիլ, Սգարակ>Հի՛գ՛է՛րակ (տեղանուն), ալեւոր>հըլէ՛-
վուր, ալեւորութիւն>հի՛լի՛վի՛րծթիւն: Արեգակն բառից ունենք
րէ՛նակ առանց հ-ի հավելման, և հըրէ՛նակ, հ-ի հավելմամբ:

9. Պարզ և ածանցավոր բազմաթիւ բառերի սկզբում ա-ն
շեշտից առաջ, փակ վանկում դարձել է ր, եթե հաջորդ վանկի
ձայնավորը ծանր է. այդ բառերն են. ակնոց, ակնանոց>ըկնա-
նուց, ամսական>ըմսական, աղքատանալ>ըխկըտանիլ, աղքա-
տութիւն>ըխկըտոթիւն, առաջնակ>ըռջընակ, աստառել>ըստա-
ռիլ, արմանալ>ըրմանիլ, արտասուէք>ըրտասուք, աղնուա-
կան>ըղնըվական: Եթե հաջորդ վանկի ձայնավորը թեթև է, ապա
դառնում է ի՛. ինչպես՝ արձակել>ի՛րձա՛կիլ, սուլանալ>ի՛վա՛ն-
նիլ, որի սկզբնութանիւր բարբառումս փակ է: Ա-ն դարձել է ի՛
նաև անկանակ>հի՛նգ՛է՛նակ «լվացքի տաշտ» բառում, թեև հա-
ջորդ վանկի ձայնավորը ծանր է. անշուշտ այդպես է ստացվել
հաջորդող քմայնացած գ-ի պատճառով:

10. Բարդ բառերի սկզբում շեշտից առաջ թե՛ քաց, և թե՛
փակ վանկի ա-ն ոչ թե ընկնում, այլ դառնում է ր բարդութեան
առաջին եզրի անկախ գիտակցման շնորհիւ. ինչպես՝ աղաման>
ըղաման, աղաջուր>ըղաջուր, աղբախոտ>ըխպախոտ, աղբա-
նոց>ըխպանուց, աղբիւրաջուր>ըխպըրաջուր, ակնացաւ>ըկնա-
ցավ, աղբաթել>ըղբաթիլ, աղբափայտ>ըղբափէտ, ակնջատակ>
ընգըճատակ, ակնալուսէք>ըկնըլո՛ւսէք՝ և այլն. Աղանձահոտ բա-
ռի դի՛նձի՛րմա՛հոտ ձևն ստացվել է խանձահոտ բառի խաշավոր-
մամբ. ա-ն ընկնել է համաձայն § 3-ի:

11. Գրական և կրօնական փոխառութիւններում, հակառակ
վերոհիշյալ երեք օրենքներին (§§ 7, 9, 10) բառասկզբի ա-ն մը-
նում է անփոփոխ՝ անկախ շեշտակիր կամ անշեշտ լինելու հան-

գամանքից. ինչպես՝ աւազակ>ավազակ, ազգական>ազգական, աթոռակալ>աթոռակալ, ազատել>ազնագիլ, աշակերտ>աշագէտ, աշխատանք,>աշխատանք, արքայութիւն>արքայութիւն և այլն:

12. -Ան բացասական նախամասնիկի ա ձայնավորը բոլոր դեպքերում էլ մնում է անփոփոխ, մասնիկն անկախ գիտակցելու պատճառով. ինչպես՝ անամօթ>անհամութ, աներես>անխրիս, անիրաւ>անիրավ (գրական փոխառութիւն), անդադար>անդէ՛դար, անլեզու>անլո՛ւզո՛ւ, անպսակ>անփրսակ, անյիշատակ>անշէ՛տակ, անսխալ>անսըզալ և այլն:

Անալի բառը դարձել է նալէ, որովհետեւ աղի ձևն այլևս չի կապակցվում ալի ձևի հետ, մասնավորապէս որ առանձին գործածվում են աղ, աղի բառերը. դրա շնորհիվ ամբողջ անալի բառը գիտակցվել է իբրև մի պարզ բառ, իսկ իբրև այդպիսին՝ սկզբի բաց վանկի ա-ն շեշտից առաջ բոլորովին բնկել է, համաձայն § 7-ի:

Նույն ձևով էլ անվարտի>լրվարտէ բառում ն>լ փոխփոխության պատճառով մասնիկը չի գիտակցվել, և սկզբի ա-ն շեշտից առաջ լինելով բնկել է ըստ § 7-ի:

13. Վերոհիշյալներից դուրս, բառասկզբի ա-ն դարձել է ն հետևյալ բառերում. աշխարայ>նշկնրայ՝, արիւնաթաթախ>նրոնթնթաթախ, արիւնյուսայ>նրոնյի՛վն՝. գրանցից առաջինը նոր փոխառութիւն է ադրբեջաներենից, իսկ վերջին երկուսում անփոփոխ է մնացել առանձին գործածվող նրոն ձևը՝ անկախորեն գիտակցվելու պատճառով:

14. Մեկ և մեկուկես վանկանի բառերում ձայնեղ պայթականներից (բ, գ, դ, ձ, ջ) և զ, ժ, շ, լ, ն, չ հնչյուններից հետո ա-ն դառնում է է: Այս օրենքին ենթարկվող բառերն են. բակ>բէկ «ավերված տան տեղ», բահ>բէհ, բան>բէն, բանել, բան առնել>բէն արիլ, բարդ>բէրդ «30 խուրձ խոտ», բարձ>բէրձ, բաց>բէց, գաբ>գէփ, դաբ>դէր «լանջ», դափ>դէփ, ձագ>ձէգ՛, ձախ>ձէխ, ժախ>ջէխ, շաղ>շէղ, շահ>շէհ «օգուտ, տոկոս», շամբ>շէմբ, շատ>շէտ, շար>շէր, շարժ>շէրժ «երկրաշարժ», զարդ>զէրդ, ժած>ժէժ, ժամ>ժէմ, ժանգ>ժէնգ՛, լալ>լէլ, լանջ>լէնջ, լափ>լէփ, ճաշ>ճէշ, ճանգ>ճէնգ՛, ճահ գալ>ճէհ գո՛ւ «հարմարվել, բնկերանալ», չափ>չէփ, բարձր>բէժր, բէ՛ծուր, դաղձն>դէզնը,

դառն>դէռնը, Դաշտ>Դէշտ (տեղանուն), Ժահր>ժէհր «թուլն», Այդ փոփոխութիւնը պահպանւում է նաև բարդութիւններէ երկրորդ եզրում. ինչպես՝ *խոնջանադարձ>խընջընադէրձ «վարտիքի այն անցքը, որի միջով անց է կացվում խոնջանը կամ դոտին», անժամ>անժէմ, շանաճանձ>շընաճէնջ, գլխաբաց>գըլխըբէ'ց և այլն:

Գալ, գառն բառերի մասին տես § 30:

Ձան բառի դիմաց բարբսուս ունի նառ. այդպես է նաև Ագուլիսի և Ղարաբաղի բարբառներում, անհայտ պատճառով:

Լակ>լակ «շների կերակուր», ճաղ>ճաղ, ճար>ճար բառերում ա-ն մնացել է անփոփոխ՝ հակառակ օրենքի:

Տարօրինակ է բանկն>պընգըլ բառը:

15. Վերոհիշյալ օրենքին չեն ենթարկվում գրական, կրոնական, ինչպես նաև աղբրեջաներենից փոխառված բառերը. ինչպես՝ դանձ>դանձ, դատ>դադ, բախտ>բախտ, Գաղ>Գանջ և այլն:

16. Մնացյալ բոլոր դեպքերում մեկ և մեկուկես վանկանի բառերի մեջ ա-ն մնում է անփոփոխ. ինչպես՝ թագ>թագ, խաշ>խաշ, ծալք>ծալք, կապ>կապ, համ>համ, նաւ>նաւ, պապ>պապու, վար>վար, տակ>տակ, ցաւ>ցավ, փակ>փակ «փականք», քար>քար և այլն:

Անփոփոխ է մնում նաև ա-ից հետո, թեև նրան համապատասխան շ, ծ, գ հնչյուններից հետո դառնում է է. Այսպես, ունենք՝ զարդ>զէրդ, ժամ>ժէմ, շատ>շէտ, բայց՝ սալ>սալ, սանդ>սանդ, սառն>սառնը «սառույց», սար>սար և այլն:

Բացառութիւն է կազմում միայն ծագ>ծէք (որից էլ՝ ծագել>ծէքքիլ), որի մեջ ա-ն դարձել է է հաջորդող քմայնացած ք-ի պատճառով:

17. Մի քանի միավանկ ու մեկուկես վանկանի բառերում ա-ն դարձել է ան, որի համար որևէ օրենք գտնել չկարողացանք: Այդ բառերն են. թանձր>թանձիր, թառ>թան (հալերի), ծափ>ծանփ, հալ>հանլ «հալուց», հազ>հանզ, վարդ>վանրդ, քաշ>քանշ «ցածր», նամ>նանմ, մարտ>մանրդ (ամիսը). վերջինը փոխառված է որևէ ուրիշ բարբառից. այդ երևում է նաև ա>դ փոփոխութիւնից, որ բարբառումս չի կատարվում:

18. Երկվանկ ու բազմավանկ (երեք և ավելի վանկ ունեցող) բառերում շեշտակիր վանկի ա-ն ձայնեղ պայթականներից

(բ, գ, դ, ձ, շ) և գ, ժ, շ, լ, ճ, շ հնչյուններից հետո դառնում է
է: Այս օրենքին ենթարկվող բառերն են. անդամն>անդէ՛մնը
«անասունների ազգը», բամբակ>բէ՛մբակ, բաժինք>բէժինք՛,
բակլայ>բէկլէ, բանալ>բէնիլ, բանջար>բէնջար, բաշխել>բէշ-
խիլ, բարակ>բէրակ, բարով գալ>բէրավ գոնէ «անասունների
ուզգավորվելը», բազումք>բէզուկ (համաստեղութունը), եղբայր-
բաժին>բխպըրբէժին«հավասար բաժին», բերանբացուկ>բի՛րին-
բէցուկ «աներոջ կողմից փեսային տրվող առաջին ընծան», Ագա-
բակ>Հի՛գէբակ (գյուղի անուն), անկան>հի՛նգէն, անկանակ>
հի՛նգէնակ «վաղքի տաշտ», գազաթն>գէ՛գձթ (գլխի), գազար>
գէ՛զար, գաղել>գէ՛ղիլ, գաղուածք>գէ՛ղվասիկ, գանգատ>գէ՛ն-
գձտ, գաւաթ>գէ՛վաթ, դագար>դէ՛դար, դագարել>դի՛գէ՛րիլ՝
գանակ>գէ՛նակ, դառնալ>դէ՛ոնիլ «կատաղել», գալար>գէ՛լար,
դատարկ>դէ՛րտակ, դատել>դէ՛գիլ «վաստակել», դարան>դէ՛-
րան «ստորերկրյա թաքստոց», դարման>դէ՛րման «հարգ», ջա-
ղացք>ջէ՛ղաց, պատրջան>պըտըրջէ՛ն, գանգակ>գէ՛նգձիկ, դար-
դարք>գէ՛րդարք, ծառգարդար>ծըոգէ՛րդար, հազար>հի՛զէ՛ր,
ժանգառք>ժէ՛նգձիք, ժանգոտ>ժէ՛նգոնտ, դժուար, դժար>
դի՛ժէ՛ր, բաժանել>բի՛ժէ՛նիլ, նշան>նի՛շէ՛ն, նշանուիլ>նի՛շէ՛ն-
վիլ, շարաթ>շէ՛րձթ, շալակ>շէ՛լակ, շաղախ>շէ՛ղաղ, շամ-
բուտ>շէ՛մբուտ, շամփուր>շէ՛մփուր, շարել>շէ՛րիլ, շարժել>
շէ՛րժիլ, փշատ>փի՛շէ՛տ, լափել>լէ՛փիլ, լար(ան)>լէ՛րան «վու-
շյա թել», լարել>լէ՛րիլ, լացկան>լէ՛սկան, ճակատ>ճէ՛կատ, ջախ-
ջախել>ճըճէ՛խիլ, կճղակ>կճաղակ>կըճէ՛ղակ, չափել>չէ՛փիլ, կա-
ջաղակ>քըչէ՛ղակ, յիշատակ>շէ՛տակ, ալաժահրի>ալածէ՛հրէ «մի
տեսակ բույս», անյիշատակ>անշէ՛տակ, նույնպես և ժողովրդա-
կան բառերում. ինչպես՝ ճամբրուկ>ճէ՛մբրուկ, շառափ>շէ՛ափ
«հորդ անձրեւ» և այլն:

Այսպես է նաև հոլովման ու խոնարհման ժամանակ, երբ
շեշտի տեղափոխության հետևանքով այդ հնչյուններից հետո
եղած ա-ն ընկնում է շեշտի տակ. ինչպես՝ հօրեղբայր>հէրբար,
սեռ. հի՛րբէ՛րու, բանջար>բէ՛նջար, սեռ. բի՛նջէ՛րու, շալակ>շէ՛-
լակ, շի՛լէ՛կիլ իմ «կշալակեմ», գանգատ>գէ՛նգձտ, գի՛նգձ՛տվալ
քմ «գանգատվեցի» և այլն:

Բանալի բառը դարձել է բի՛լձ՛նի. լ-ից հետո ընկած ա-ն չի
դարձել է՝ հակառակ օրենքի. բայց դրանից կարելի է եզրակաց-

նել, որ Ե—լ>լ—ն տեղափոխությունը կատարվել է ավելի ուշ, այն ժամանակ, երբ ա>է հնչյունական օրենքը այլևս դադարեց էր գործելուց:

Գարի, գդալ բառերի մասին տես § 30:

Ճանաչ բառը դարձել է նանէնչ. Ե-ից հետո՝ հակառակ օրենքին՝ ա-ն է չի դարձել, թերևս երկրորդ վանկի ա>է փոփոխության պատճառով: Ի միջի այլոց պետք է նշել, որ բարբառումս և ոչ մի բառում երկու ա միաժամանակ չեն դառնում է. այնպես որ, մի բառի ամյալ ձևում ա-ից ստացված մեկ է միայն կարող ենք ունենալ:

Չամիչ բառի մասին տես § 26:

Իրրե բացառություն ա-ն է չի դարձել հետևյալ բառերում. հնծամ>ընծամ, լակոտ>լնկոտ, լակել>լնկիլ (հմմտ. § 14, լակ>լակ), արծակել>ի՛րծնկիլ: Վերջինս գործածվում է ժեմբ ի՛րծնկիլ «ժամն արծակել, արարողությունն ավարտել» դարձվածքում, և այդ պատճառով էլ կրոնական բառերի շարքին պետք է դասել:

19. Վերոհիշյալ օրենքին չեն ենթարկվում:

ա) Անորոշ դերբայի ալ վիճի վորության և ան (այ) միջմասնիկի ա ձայնավորը, ինչպես՝ պղպջալ>պըճպըճալ, թանչել>թանչալ>թընչալ, վզզալ>վըզզալ, իրի՛նջալ>իրբի՛րնջալ, աւելալ>ի՛վլնիլ, թանգանալ>թընգանիլ, հիւանդանալ>հիվընդանիլ, քաշանալ>քի՛շնիլ և այլն: Իրրե բացառություն ունենք՝ լրբանալ>լի՛րբէ՛նիլ:

բ) Բարդությունների ա հոդակապը և բարդության երկրորդ եզրի սկզբի ա ձայնավորը. ինչպես՝ ազրաթել>ըզրաթիլ, ահանջատակ>ընզըճատակ, բոժոժաքաղ>բի՛ժժն՝քաղ, գէշախօսք>գի՛շախօսկ<չարախոս», դըդալափոխ>դի՛զլն՝փուխ «երկու հոգի մի գդալով փոխեփոխ ուտելը», ճանճակութ>ճի՛նջակութ «փեթակի աչքը, ուր միշտ կիտված են լինում մեղուները», ունջաւել>ընջն՝վիլ «ունջ մաքրելու երկար կոթով ավել», այլ այսօր>ի՛լն՝սո՛ւր «հաջորդ շաբաթվա այս օրը» և այլն: Հոդակապի ա կամ ն լինելու մասին տես § 254: Դրանց հակառակ ունենք՝ քանկագին>քընգէ՛գին, որձատու>ըոձէ՛տու «անպտուղ», առաջինում՝ թերևս հաջորդող քմայնացած գժ-ի պատճառով, իսկ երկրորդում՝ բաղադրիչները չգիտակցելու պատճառով:

գ) Այն բառերը, որոնց մեջ գրաբարյան ձայնեղները որևէ պատճառով բարբառումս դարձել են խուլ. ինչպես՝ աղբանոց> ըխպանուց, աղբախոտ>ըխպանուտ, բաժին>պածին (հմմտ. բաժինք>բէժինք, եղբայրբաժին>ըխպըրբէժին), բարեկամ>պարեկամ, բարեաւ>պանրավ, բարի>պանրի, ագահ>ակահի և այլն:

Բացի առաջին երկուսից, մյուսները բոլորն էլ փոխառված են ուրբշ բարբառներից (տես նաև § 142):

դ) Գրական և կրոնական փոխառությունները. ինչպես՝ ազգական>ազգական, հարազատ>հարազատ, ժլատ>ժըլատ, աւազակ>ավազակ, գանձանակ>գանձանակ, ժառանգ<ժառանգ, չար>չարել>չարչարիլ, ազատել>ազանգիլ, վախճանուիլ>վախճանվիլ, ճարտար>ճարտար և այլն:

20. Երկու բառում -անք վերջամասնիկը՝ շեշտի տակ լինելով՝ դարձել է -էք՝. դրանք են. մղկտանք>մըխկտէք՝, խըր-խընջանք>խըրխընջէք՝: Նույն վերջամասնիկը նախորդող ը-երից հետո շեշտի տակ կա նաև խղմտանք>խըմտանք, փշրանք>փիշրանք, երկտանք>ըրկմրտանք բառերում, որոնց մեջ ա-ն է չի դարձել. ուստի, չպետք է կարծել, թե -անք մասնիկն է դարձել էք՝, այլ այդ բառերը կազմված են էք՝(<իք) մասնիկով, որը գործածական է բարբառումս (տես նաև §§ 402, 16):

21. Մնացյալ զեպքերում շեշտակիր վանկի ա-ն մնում է անփոփոխ. ավելի քան երեքարյուր բառերից բերում ենք մի քանիսը միայն. ինչպես՝ ակնածակ>ըկնածակ «ագահ», աղքատանոց>ըխկըտանուց, անկանել>նանիլ, թակել>թակիլ, երախայ>ըանիլ, անանուխ>նանուխ, խանութ>խանութ, մանրել>մանդիլ «կոտրել», մատակ>մատակ «առու» և այլն:

22. Մոտ վաթսույն բառում շեշտակիր ա-ն դարձել է ան, մեծ մասամբ ձայնավորների ներգաշնակության օրենքի համաձայն. ինչպես՝ ավելանալ>ի՛վանիլ, բոկիկանալ>բի՛րիկանիլ, թաթուլ>թանթուլ «թաթիկ», կիւրակէ>գի՛րանիէ, կանեփ>կանիփ, ծարոյր>ծանրոնը, խանդակ>խանդակ, լեզուանի>լի՛զվանի և այլն: Այդ կարգի փոփոխությունների մասին ավելի մանրամասն կիրոսենք «Ձայնավորների ներգաշնակությունը» հատվածում:

23. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերում շեշտից առաջ գտնված ա-ն դառնում է ը, եթե հաջորդող վանկի ձայնավորը

ծանր է: Ավելի քան ութսուն բառերից բերում ենք մի քանիսը: Կարկատել>կըրկատիլ, հասուցանել>հըսցանիլ, շաղախել>շըղա-
ղիլ, տանատել>տընատար, թանաքստել>թընըկնտիլ, ծակծա-
կտել>ծըկծըկնտիլ, ծառատակ>ծըռատակ, կարօտել>կըրու-
տիլ, կատաղել>կըտաղիլ և այլն: Երեք բառում ը-ի փոխարեն
ունենք ի', թեև հաջորդ վանկի ձայնավորը ծանր է. այդ բա-
ռերն են. բերանբացուկ>բի'րի'նբէ'ցուկ, զարգարեի>զի'րդէ'րիլ,
դադարել>զի'դէ'րիլ: Վերջին երկսում ի' ստացվել է ա>է-ից,
որի մասին տես § 257, բ: Առաջին բառում դարձել է ի' նա-
խորդի ազդեցությամբ:

24. Երկվանի ու բազմավանի բառերի ա-ն շեշտից առաջ
դառնում է ի', եթե հաջորդող վանկի ձայնավորը թեթև է, ինչ-
պես և՛ եթե նրան հաջորդում է գ՛ կամ նախորդում են գ՛, կ՛,
ք՛ հնչյուններից մեկն ու մեկը: Այս օրենքին ենթարկվող բա-
ռերն են. բահել, բարհել>բի'հրիլ, բանալի>բի'լանիլ, բանեցնել>
բի'նցանիլ, բարեկենդան>բի'րգ՛լինդան, գեղմակացնել>գի'րմի'կ-
ցանիլ, դամարել>գի'մբի'րիլ, դամարած>գի'մբի'րանձ, դառ-
նացնել>գի'ռնի'ցանիլ, թանձրանալ>թի'նձի'րանիլ, ծագծագո-
տել>ծի'քծի'քծտիլ, ծիրանի>ծի'րի'նիլ, չամչաշերեփ>չի'մչի'~
շի'րիփ, կապտել>կի'պի'տիլ, սալորենի>շի'լի'րիլ, քամելի>
քի'միլէ, սպարդիլ>սի'փի'րթնիլ «դժգունել», սպարդած>սի'~
փի'րթնանձ, ծարուրել>ծի'րոնի'րիլ, քաշանալ>քի'շանիլ, դառ-
նութիւն>գի'ռնո'թիւն, դառնաբուրդ>գի'ռնան'բոնիլ, զանգակա-
տուն>զի'նգի'լանտուն, գանգատաւոր>գի'նգի'լան'վուր, կա-
մուրջատեղ>կի'րմի'նջանտեղ, ձեռքափակութիւն>ձի'քի'փիլոթիւն
«ժլատութիւն»:

Նույն պարագայում կատարված ա>է>ի' փոփոխություն
մասին տես § 257, բ:

Շեշտից առաջ գտնվող ա հոգակապի ը կամ ի' դառնալու
մասին տես § 254:

25. Վերոհիշյալ երկու օրենքներին (§§ 23, 24) չեն ենթարկ-
վում գրական և կրոնական փոխառությունները. ինչպես՝ աշ-
խատանք>աշխատանք, դատաստան>դադաստան, վաճառա-
կան>վաճառական, հաստատել>հաստատիլ, ժառանգել>ժառանգիլ
վարժապետ>վարժապէ'տ, տիրացու>տիրացու, գանձանակ>
գանձանակ, վարդապետ>վարժապէ'տ և այլն:

Այդ օրենքներին չեն ենթարկվում նաև այլ բարբառներից. և ադրբեջաներենից փոխառած բառերը. ինչպես՝ շամամ>շամաման, ագահ>ակահի, բամբասանք>պամբասանք, բարեկամ>պարեկամ, սադայել>սաթայէ՛լ և այլն:

26. Վերջին անշեշտ վանկում -նշ-ից առաջ ա-ն դառնում է է. այս օրենքին ենթարկվող բառերն են. կանաչ>կա՛նէնչ, ամաչ>համէնչ, ճանաչ>ճանէնչ, անամաչ>անհամէնչ, զրաճանաչ>գի՛րի՛ճանէնչ:

Ձոքանչ բառը բարբառումս դարձել է զէ՛նք/ոնճ, ո—ա>ա—ո: տեղափոխության մեջ. ա-ն է պետք է դառնար թե՛ առանց տեղափոխության՝ -նշ-ից առաջ, և թե՛ տեղափոխվելու դեպքում՝ գ-ից հետո:

Չամիչ բառը բարբառումս դարձել է չամէնչ: Ագուլիսի բարբառում այդ բառը գոյություն ունի շամուչ ձևով: Պետք է ենթադրել, որ Մեղրու բարբառն էլ նախապես ունեցել է այդ ձևը, որից հետագայում ա—ու>ու—ա տեղափոխության մեջ հավելվումով ստացվել է չումանչ ձևը, որից էլ՝ այս օրենքի համաձայն՝ -նշ-ից առաջ ա>է փոփոխության մեջ չամէնչ ձևը (ու>օ փոփոխության մասին տես § 78):

Ուրիշ բառ կամ բացառություն չկա:

Նույն բառերի վերջին անշեշտ անչ>էնչ վանկը, եթե շեշտի տակ է ընկնում, վերականգնում է իր սկզբնական ա ձայնավորը. ինչպես՝ ճանէնչ—ճընսնչիլ, կանէնչ—կընանչիլ. այդպես և հոլովման ժամանակ՝ համէնչ—հըմանչու, ճանէնչ—ճընանչու և այլն:

Չամէնչ բառն այս օրենքին չի ենթարկվում, այլ ամեն դեպքում էլ մնում է անփոփոխ. ինչպես՝ չամէնչու, չամէ՛նչէն, չամէնչ-նէ՛ և այլն:

27. Շեշտից հետո (վերջին վանկ) գ-ից հետո ա-ն դառնում է ան. ինչպես՝ զանգակ>զէ՛նգձիկ, զանգատ>զէ՛նգձատ, զագաթ>զէ՛գձթ, բեկար>բէ՛գձր, ցաքան>ցէ՛գձն և այլն:

28. Շեշտից հետո մնացյալ բոլոր դեպքերում ա ձայնավորը մնացել է անփոփոխ, կամ դարձել է ան, ձայնավորների ներդաշնակության օրենքով: Ավելի քան երկու հարյուր բառերից բերում ենք միայն մի քանիսը:

ա>ա.—Ամստկան>ըմսական, աշխարհ(ք)>անիշարք, դառնահամ>դըռնահամ, կաշտղակ>քըչէ՛ղակ, կարկատան>կըրկան-

տան, խորոված>խըրոված, կանկար>կանգառնը, աղաման>ըղսման և այլն: Այդպես և անփոփոխ է Խնում § 18-ում հիշված հնչյուններից հետո, ինչպես՝ բամբակ>բէ՛մբակ, համարք>համբարք, զարդարանք, զարդարք>զէ՛րդարք, մանար>մանառ, մանուշակ>մընօ՛շակ (բայց շեշտի տակ՝ բի՛նջէ՛րու, բի՛մբէ՛կու) և այլն:

ա>ւ.— Բարեկենդան>բի՛րգ՛ի՜նդան, ուրբաթ>ծ՛րբանթ, խորխանդակ>խըրխանդակ «խորդուբորդություն», մանգաղ>մանգանղ, որձակ>ու՛րձակ, ուրագ>հծ՛րանգ, արձակ>հան՛րզակ, խորակ>խծ՛րանգ և այլն:

29. —աղց հնչյունախմբում շեշտված ա-ն դարձել է օ հետեւյալ բառերում. քաղց>քօխց, քաղցած>քօխցած, քաղցր>քօխցուր. —աղց հնչյունախմբով ուրիշ որեէ գրաբարյան՝բառ չկա բարբառումս:

30. Հիշյալ բոլոր օրենքներից դուրս ա ձայնավորը կրել է հետեւյալ մասնավոր փոփոխությունները.

ա>է.— Պատրոյգ>պէ՛տրուկ, կրակ>գի՛րէ՛կ, հարիւր>հէ՛րուր, երախ>ըռռէ՛խ, գրաստ>գի՛րէ՛ստ, տատասկ>տանտէշկ, հանդարտ>հանդէրտ, առաջք>անէշկ՛:

ա>ու.— Ականջ>անդուճ, սապոն>սո՛ւպուն, ուղարկել>դո՛ւրկիլ (տե՛ս ստորև):

ա>ի.— Բունակալ>բի՛նան՛կիլ, թաւալ տալ>թան՛վիլ տալ «թավալվել»:

ա>ծ.— Գառն>գծ՛ոնը:

ա>օ.— կարկափ>կըրըկօ՛փ «ստամներն իրար խփելը, բերանն ամուր փակելը»:

ա>ու.— Գարի>գո՛ւրէ, գդալ>գի՛գո՛ւլ, գալ>գո՛ւլ, վարդաւառ>վո՛ւրդու՛վո՛ւր: Վերջինս պետք է որ ստացված լինի վարդևոր ձեւից՝ վերջին վանկի ո>ու փոփոխությամբ և ձայնավորների լիակատար ներդաշնակությամբ: Այդպես պետք է ստացված լինեն նաև՝ ուղարկել>ուղուրկել>դո՛ւրկիլ, սապոն>սապուն>սո՛ւպուն (տե՛ս նաև § 260):

ա>ը.— Առանց>ըռը՛նց (նաև առանց՝ գրականի ազդեցուցությամբ):

31. Մեկ և մեկ ուկես վանկանի բառերի սկզբում գրաբարյան և ձայնավոր սովորաբար դառնում է ի: Եղած օրինակներն են. եզն>իզնը, եմ>իմ “sum”, ես>իս, երբ որ>հիբ օր, եփ>իփ, որից էլ՝ եփել>իփիլ:

Գրանց հակառակ ունենք՝ եկ>էք՝ (զալ բայի հրամայականը)՝ եկէք>է՛կէք՝ ձևի նմանությունը. եռ>հէռ, եղն>յէ՛ղնը «եղնիկ»:

32. Երկվանկ բառերի սկզբում շեշտված ե-ն դառնում է ա, եթե հաջորդող վանկի ձայնավորն է ա: Այս օրենքին ենթարկվող բառերն են. երազ>արազ, երակ>արակ «զուգակից, նման», երաշտ>արաշտ, երկաթ>արկաթ, երկանք>արկանք. պետք է նկատել, որ այդ բոլոր բառերում էլ ե-ն գտնվում է ք-ից առաջ, ուր կարող էր փոխարինվել ա-ով, ինչպես գրաբարում՝ երազ—արազ, Երասիս—Արաքս և այլն:

Վերոհիշյալ օրինակներին հակառակ ունենք՝ երանք>է՛րան «ուսի հեռի մասը»:

Մնացյալ դեպքերում բառասկզբի շեշտված ե-ն դառնում է է. եղած օրինակներն են. երինջ>հէրէնջ, երկայն>է՛րկէն, եկէք>է՛կէք՝, երկու>է՛րկու:

Բացառություն են կազմում եղբայր>ախպէր, եղիճ>հաղէնջ բառերը. որոնց մեջ է-ի դիմաց ունենք ա. սակայն այդ բառերում էլ ե-ն գտնվում է դ-ից առաջ և կարող էր փոխարինվել ա-ով:

Ղ և ք բաղաձայններով հին հայերենում, ինչպես գիտենք, քառը չէր կարող սկսվել. այդպիսի դեպքերում բառասկզբում ավելանում էր ա կամ ե. Գրաբարում ունենք բազմաթիվ այդպիսի բառեր, որոնք գործածվում են մերթ այո, մերթ այն ձևով. ինչպես երազ—արազ, Երասիս—Արաքս, եղիճ—աղիճ և այլն: Զուգաձևերի առկայությունը մինչև այժմ էլ չի բացատրվել. սովորաբար բավականացել են ասելով, թե ք-ից կամ դ-ից առաջ բառասկզբում ավելանում է կամ ա, կամ ե: Մեզ թվում է, թե այդ զուգաձևերի առկայությունը բացատրվում է բարբառային տարբերություններով. նույն պարագայում մի շարք բարբառներ ավելացրել են ա, իսկ մյուսները՝ ե. այս տարբեր ձևերն էլ, ահա, թափանցել են գրականության մեջ և առաջ բերել զուգաձևերը: Այս բացատրությունից ելնելով և Մեղրու բարբառում այդ բա-

ռերի ստացած ձևը նկատի ունենալով, կարող ենք ենթադրել, որ Մեղրու բարբառը պատկանել է այն բարբառների թվին, որոնց մեջ ավելանում էր ա ձայնավորը:

Ելանել բառի մասին տես § 40:

Երեք, երես բառերի մասին՝ § 41:

33. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի սկզբի անշեշտ ե-ն փակ վանկում դառնում է ը. ինչպես երախ>րոռէխ, երիկամունք>ըրկամօնք, երկայնութիւն>ըրկընօթին, եղբայրբաժին>ըխպըրբէժին, եղբայրութիւն>ըխպըրթիւն, երկոքին>ըրկօքէն, երկուտակ>ըրկըտակ «երկպատիկ, երկշար», ետնավար>ըտնավար և այլն: Այդպես և՛ երիցակիւն>ըրցակէն բառը, որի առաջին վանկը՝ ի-ի կորստով դարձել է փակ:

Նույն պարագայում ը-ի փոխարեն ունենք ի՝ երևալ>ի՛րվալ բառում՝ հաջորդ վանկի ան ձայնավորի ներգաշնակությամբ:

Եզնարած>իզնարած բառում ե-ն ը չի դարձել՝ բաղադրիչների անկախ գիտակցման շնորհիվ:

34. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի սկզբի անշեշտ ե-ն բաց վանկում բոլորովին ընկնում է. ինչպես՝ եկեղեցի>գրղէցէ, երեկոյ>րակու, երախայ>րախէ, (յ)երազի>րազէ «երազում», Երեւան>Րէ՛վան, երեկի>րիկէ, երաշտիլ>րաշտիլ «ծաբաժել, քաղցել» և այլն:

Բ-ով սկսվող բառերն ունեն նաև ը-ով սկսվող ձևեր. ինչպես՝ ըրախէ, ըրազէ և այլն (հմմտ. § 3):

Երեսուն>արասուն բառում երկու ե-երի փոխարեն էլ ունենք ա, քառասուն>քրռասուն-ի նմանությամբ:

Երեւոս>աբանոս ստացվել է աբանոս ձևից (տե՛ս «Արմատական բառարան», 2-րդ հ., էջ 550), գրական լեզվի միջոցով:

Երեքշարթի>իրիքշէ՛րաթ, երեսուայ>իրիսյի՛վա՛ բառերում ե-ն չի ընկել՝ բաղադրիչների անկախ գիտակցման շնորհիվ:

35. Գրական ու կրոնական փոխառություններում բառասկզբի ե-ն բոլոր պարագաներում էլ դառնում է յէ. ինչպես՝ երկինք>յէրգի՛նք, երկիր>յէրգի՛ր, եղունգ>յէղունգ, երգ>յէրք, եպիսկոպոս>յէպիսկոպոս և այլն:

36. Մեկ և մեկուկես վանկանի բառերի մեջ ե-ն սովորաբար դառնում է է. ինչպես՝ բեռն>բէռնը, գետ>գէտ, տեղ>տէղ, ցեղ>ցէխ, փեղկ>փէխկ, նեղ>նէղ, հետ>հէտ, նրհէտ, ծեփ>

ծէփ, ներկ>ներկ, դեղք>դէխկ «թուշն», ճեղք>ճէխկ, ներքս>նէս, նէքսէվ, սերտ>սէրտ «խիտ» և այլն:

37. Մի քանի միավանկ և մեկուկես վանկանի բառերում ե-ն դարձել է ըէ. զրանք են. սերմն>սըէրմ, վեց>վըէց, սեպ>սըէպ, կերպ>կըէրպ, կեղ>կըէղ «վերքի չորացած մասը», կեմ>կըէմ, կեռ>կըէռ: Վերջին չորս բառերի մասին տես § 72:

Տես>տըէս (տեսնել բայի հրամայականը) բառի մասին տես § 102:

38. Մի քանի միավանկ բառերում ե-ն դարձել է ի, որի համար որևէ օրենք գտնել հնարավոր չեղավ՝ օրինակների քչության պատճառով. այդ բառերն են թեփ>թիփ, հեշտ>հիշտ, ձեռք>ձիք, չեչ>չիչ, վեր>վիր, վիյ (գործածվում է հարադրությունների մեջ):

Թել, ցել բառերի մասին տես § 40:

Բեր>բիր (բերել բայի հրամայականը) ստացվել է բիրիւ օրինական ձևից (§ 41):

39. Երկվանկ և բազմավանկ բառերում շեշտի տակ ու շեշտից հետո ե-ն սովորաբար դառնում է է. ինչպես՝ թեղի>թէղէ, լեղակ>լէղակ, հեռի>հէ՛ռոս «հեռու», ցեխոտ>ցէ՛խուտ, հերու(ի)>հէ՛րվի, նեղուածք>նէ՛ղվածակ, եկեղեցի>գըղէ՛ցէ, դեղին>դէ՛ղէն, լեզի>լէ՛ղէ, քեռի>քէ՛ռա, քենի>քէ՛նէ, աղեղն>աղէղնը, անէղ, լնդերք>լընդէ՛րք, կապերտ>կաբպէտ և այլն:

Տեստես>տընդըէս բառի մասին տես § 102:

40. Թե միավանկ, և թե բազմավանկ բառերի շեշտված ու շեշտահանջորդ վանկերում լ-ից առաջ ե-ն դառնում է ի. այս օրենքին ենթարկվող բառերն են. թել>թիլ, ազրաթել>ըզրաթիլ, ցել>ցիլ, հայելի>հելլի>հիլլէ, աւել>ա՛վիլ, դախաւել>ծըխա՛վիլ, (առ)աւել>ա՛վիլ, ածելի>ծիլէ, քամելի>քի՛միլէ, ելաւել>ելլել>լիլիլ, ազազայել>ազազիլ «խիստ քաջ»:

Բայերի անորոշ գերբայի -ել վերջավորության մասին տես §§ 353, 354:

Իբրև բացառություն ունենք խելք>խէլք, խելօք>խէլուք, որոնք պարզապես գրական փոխառություններ են:

41. Եթե շեշտված վանկի ու շեշտահանջորդ վանկի երկու ե-երի միջև գտնվում է բ բաղաձայնը, ապա երկու ե-երն էլ դառնում են ի. եղած օրինակներն են. երես>իրիս, աներես>անիրիս, երեք>

բրիք, ցերեկ>ցիրիկ, բերել>բիրիլ, քերել>քիրիլ. այդպես և՛ անբեկ>տիրիվ: Եթե երկու ե-երից մեկը շեշտած է, մյուսը՝ շեշտից առաջ, ապա վերջինս դառնում է ի՛, ինչպես՝ երեկի>ի՛րիկէ (նաև՝ բիկէ. հմմտ. § 34), գերեզման>գի՛րիզման. երեք բառից կազմված բարդություններում պահպանվում է անկախ գործածվող իրիք, ձևը, ինչպես՝ երեքին<իրիքքէ՛ն, երեքշաբթի>իրիքշէ՛րաթ, երեքտակ>իրիքտակ Վեռակի, երեք շարք>և այլն: Երեսուն բառի մասին տես § 34:

Ցերեկ բառից ցիրիկ կանոնավոր ձևին զուգընթաց ունենք նաև՝ ցիրակ ձևը, որ ավելի գործածական է. այդ ստացվել է երեկոյ>բակու բառի ազդեցությամբ:

Բացառություն է կազմում համբերել>համփէրիլ բառը, որ գրական փոխառություն է:

42. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի մեջ շեշտից առաջ ե-ն դառնում է ը կամ ի՛, եթե հաջորդող վանկի ձայնավորը ծանր է, ապա դառնում է ը, իսկ եթե թեթև է, ապա դառնում է ի՛. ինչպես՝

ե>ը.— Դեղնացալ>զըղնացավ, դեղնուց>զըղնօց, հեռանալ>հըռանիլ, նեղանալ>նըղանիլ, փեղկովի>փըխկօվէ Վփեղկովող, պզողովի դեղձ, ջերմուտենդ>ջըրմըտանդ, սերմահանել>սըրմըհանիլ, գետաքար>գըտաքար, բերատու>բըրատու, սերկելի>սըրկէ՛վիլ և այլն:

ե>ի.— Աւելի>ի՛վիլի, աւելուկ>ի՛վիլճ՛կ, գերմակացնել>գի՛րմիկցանիլ Վմանրել, մեծաւոր>մի՛ծան՛վուր, սերկկենի>սի՛րկի՛վիլ, փետրահանել>թի՛փի՛ռհանիլ, թեթևանալ>թի՛թի՛վանիլ, հեշտացնել>հի՛շտիցանիլ և այլն:

Աւելանալ>ի՛վանիլ, բարեկենդան>բի՛րգի՛նդան բառերում նախաշեշտ ե-ն բոլորովին կորել է: Այս օրենքից բացառվում է միայն երեքաքթի>իրիքշէ՛րաթ բառը, բազադրիչների անկախ գիտակցման պատճառով:

Սույն օրենքին չեն ենթարկվում ամսանունները՝ գրականի ազդեցությամբ. ինչպես՝ դեկտեմբեր>դէքտէմբէ՛ր, սեպտեմբեր>սէփտէմբէ՛ր, նոյեմբեր>նոյէմբէ՛ր, հոկտեմբեր>հօքտէմբէ՛ր, փետրուար>փէտըրվար:

43. Այդ բոլորից բացի ե ձայնավորը կրել է հետևյալ մասնավոր փոփոխությունները.

ե>ա.—Տենդ>տանդ, տենդել>տանդիլ, երեկոյ>բակու,
թիթեղն>թէ՛թախնը «թիթեռ», սիսեռն>սըէսառնը, երեսուն>
արասուն, փրփրեմ>պըրպէ՛րան (վերջինիս մասին տես § 72):

ե>ու.—Տաշեղ>տաշուղ:

ե>ի.—Թեթեթ>թիթիվ, բարեկենդան>բի՛րգի՛նդան:

ե>ու.—Երգ>հո՛րգ «երգիկ», երգումն>սըրգում, լեզու>
լո՛ւզու (վերջինիս մասին տես § 93):

Առաջին երկուսում ե-ն փոփոխվում է ըդ հնչյունախմբից
առաջ. կարելի է կարծել, որ ըդ-ից առաջ ե>ու փոփոխությունն
օրինական է, սակայն այդ կարգի ուրիշ բառ չունենք բարբա-
ռումս, օրենքը ստուգելու համար:

ե>ըէ.—Փեսայ>փըէսէ (տես § 102),

ե>օ.—Մեծ>մօծ:

է

✓ 44. Բառասկզբին է կա միայն երկու բառում, ուր է մնա-
ցել է անփոփոխ. դրանք են՝ էգ>էգո, էշ>էշ:

45. Բառավերջի է-ի համար ունենք վեց օրինակ միայն,
որոնցից հնգում մնացել է է, մեկում՝ դարձել ա: Այդ բառերն
են. չէ>չէ, բոպէ>բօպպէ, ապըշումէ>ալըբշմէ՛, կիւրակէ>գի՛-
րանկէ, մարգարէ>մարքարէ, թէ>թան: Պըրշմէ, գի՛րանկէ բառե-
րի վերջում է կստացվեր նաև ապրշումի, կիւրակի ձևերից. մար-
գարէ բառը կրոնական փոխառություն է. թէ>թան փոփոխու-
թյունը կատարվել է ադրբեջաներենի ազդեցությամբ: Ուստի և՛
չնայած օրինակների քչության, օրինականը դարձյալ է մնալն է:

46. Միավանկ բառերի մեջ է-ի կրած փոփոխությունների
համար որևէ օրենք գտնել հնարավոր չեղավ՝ օրինակների քչու-
թյան պատճառով: Ուստի և բավականանում ենք միայն այդ
փոփոխությունները թվելով:

է>է.—Գէշ>գէշ «վառ», խէժ>խէժնը, պէտք>պէթկ՛, շէն>
շէն, դէզ>դէզ, սէր>սէր, դէմք>դէմք՛, տէր>տէր «քահանա»,
քէն>քէն (վերջին չորսը գրականից մոռտք գործած բառեր են):

է>ա.—Մէջ>մաջ, մէջք>մաշկ, սէզ>սազ, տէր>տար,
որից սակայն՝ անտէր>անդէր, տանատէր>տընատար և տընատէր:

է>ըէ.—Ձէթ>ծըէթ, կէս>կըէս, կէս>կըէտ. վերջին եր-
կուսի մասին տես § 72 (երկրորդի համար նաև § 102):

Դէպ ի, դէպ ի վեր, դէպ ի վայր, դէպ ի յետ հարադրութեանն երբեք ու սղակով դարձել են երկվանկ բառեր, որոնց մեջ շեշտն ընկնելով վերջին վանկի վրա, նախաշեշտ է-ն դարձել է ի. այսպես՝ դէպ ի>դի'բի, դէպ ի վեր>դի'վիւր, դէպ ի վայր>դի'վէ'ր, դէպ ի յետ>դի'բէ'տ (տես նաև § 49):

47. Երկվանկ բառերում շեշտված է-ն դարձել է ա. եղած օրինակներն են. առնէտ>ըռնատ, խլեզ>խըլնզ, պահէզ>պըհնզ, բայց հակառակ դրանց՝ կռէզն>կըռէ'զնը ճծառի խեծ»:

48. Երկվանկ բառերում շեշտից հետո (վերջին վանկ) ֆնացել է է: Եղած բառերն են. գոմէշ>գոմ'մէշ, ամէն>հումմէն ճրոլոր», ամէն>ամմէն ճեղիցի», անգէտ>անգէտ ճամեղ», անէծք>անէսկ, անպէտք>անպէթիկ, անտէր>անդէր, հրաւէր(ք)>հըրավէրք, օրենք>օրէնք, օրհնէնք>օրհնէք, Դրանց մեծ մասը գրական ճանապարհով բարբառս մուտք գործած բառեր են:

49. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերում՝ շեշտից առաջ գրաբարում է չկա. բարբառումս կազմված բառերում նախաշեշտ է-ն դառնում է ը կամ ի՝ ձայնավորների ներդաշնակության օրենքով. ինչպես՝

է>ը.— Կէս օր>կըսօր, աղուէսաքուն>ըղվըսաքօն, գոմէշաձագ>գըմըշաձէգ:

է>ի.— Գլշութիւն>գի'շո'թիւն, գէշախօսք>գի'շա'խօսկ ճշաբախոս», այդպես և՝ դէպ ի>դի'բի', դէպ ի վեր>դի'վիւր, դէպ ի վայր>դի'վէ'ր, դէպ ի յետ>դի'բէ'տ:

50. Շեշտված կամ շեշտահանջորդ վանկում է ունեցող չորս բազմավանկ (երեք և ավելի վանկ ունեցող) բառ ունենք միայն. դրանք են. ակնալուսէք>ընկըլոմ'սէք, ջրօրհնէք>ջըրօխնէք, երէկ(ի)>ի'րիկէ, որը սակայն ստացվել է երեկի ձևից ե>ի փոփոխությամբ (տես § 41), ազագէլ>ազագիլ, որն ստացվել է ազագայել ձևից, այ-ի անկումով և լ-ից առաջ՝ ե>ի փոփոխությամբ (ազագայել>ազագիլ>ազագիլ), ինչպես՝ հայելի>հելի>հիլէ: Ուստի և, այստեղ էլ, չնայած բառերի քչության օրինականը է՝ ֆնալն է:

Ը

51. Բառասկզբին ը-ն ֆնում է անփոփոխ. ինչպես՝ ընկեր>հընգէ'ր, ընտրել>հընդըրէ'լ, ընկուզենի>ընգըզի: Ընկոյզ բառի մասին տես § 56:

52. Բառամիջուկում և վերջավանկում սովորաբար ծանր ձայնավորներից առաջ կամ հետո մնում է ը, իսկ թեթև ձայնավորներից առաջ կամ հետո դառնում է ի: Մոտ 150 բառից բերում ենք մի քանիսը միայն.

ը>ը.—Գլուխ>գլոխ, զգոն>սըկոն, խնամի>խընամե, խնոցի>խընէցե, ծխահամած>ծըխամած, ծանր>ծանդըր, մանր>մանդըր, գրաւել>գըրավիլ, դռնապան>դըռնապան, գլխել>գըլխէլ «վերջանալ» և այլն:

ը>ի.—Գրել>գիլգիլ, գնել>գիլըիլ, հնար>հիւնար, դմակ>դիմակ, գտած>գիլգած, գրաւ>գիլըակ «երաշխիք», դգալ>գիլգալ, գրել>գիլըիլ, ջնջել>ճիւնջիլ, ննջել>լիւնջիլ, թանձր>թանձիր (և թանձիր) և այլն:

53. Գրաբարում բառավերջին ը չկա. աշխարհաբարում կազմված մի քանի բառերում ունենք ը կամ ի՝ նախորդ օրենքի համաձայն. Այդ բառերն են. իմը>իմի, քոնը>քունը, որը>հուռնը, ինքը>ինքի, տասը>տասսը, եօթն>օխտը, բայց՝ ինն>իներ:

54. Գրաբարյան բառավերջի հավելվածական ն-ի և նախորդող բաղաձայնի միջև եղած ը ձայնավորը տեղափոխվում է բառավերջը՝ ն-ից հետո. ինչպես՝ ական>ակնը, աղեղն>աղէղնը, սառն>սառնը «սառույց», մատն>մատնը «խաղողի որթն», ամառն>ամառնը, գառն>գէռնը և այլն:

55. Նույն կարգի բառերի նզն, կն խմբերում ը-ն կարող է նաև դառնալ ու, որով և այդ բառերն ունենում են կրկնակի ձևեր:

Եղած օրինակներն են. ծունկն>ծօնգուն, ծօնգնը, սունկըն>սօնգուն(սօնգնը), ձուկն>ձօկնը, ձօկուն, մուկն>մօկնը, մօկուն, աւնկն>օնգնը, օնգուն: Պետք է նկատել, որ բոլոր օրինակներում էլ նախորդող վանկի ձայնավորն է ու>օ (տես նաև § 259):

56. Մի քանի բառերում ը-ն առնմանվել է նախորդ կամ հաջորդ վանկում եղած ձայնավորներին:

ը>ըէ.—Քսակ>քըէսակ, անշուշտ ստացվել է քիսակ ձևից, ք>քէ փոփոխությամբ՝ բստ § 60-ի:

ը>ու.—Խմոր>խումսւր, կնգուղ>կոնգուղ, կրծոտել>կուռծոտիլ, գզող>գըզոհղ, գուզոհղ, կտոր>կոտուր, սղոց>սուղոհց, Կծոտել>կուծոտիլ, տրորել>տուրոհրիլ, բարձր>բէժուր (նաև՝

բէ՛ծըր), քաղցր>քօխցուր, ոսկր>ոսկուռ, ճիպո>ճէ՛պուռ, կու-
պըր>կօպուռ: Բարձր, քաղցր, ճիպո բառերում ը-ն դարձել է ու,
թեև նրան նախորդող վանկի ձայնավորը ու չէ.

ը>ու.—Չորոյց>զո՛ւրոց, մըջիմն>մո՛ւրջո՛ւմ, այսր>աստր>
աստո՛ւր, այդր>ա՛յդո՛ւր, այնր>ա՛նդո՛ւր, փշուր>փո՛շո՛ւր: Երկու
բառերում ը-ն դարձել է ի, թեև նախորդ ձայնավորը ի չէ. այդ
բառերն են. թանձր>թա՛նձիր (և թա՛նձի՛ր), տայգր>տէ՛գիր-
առաջինում օրինական ճանապարհով ստացված ի՛ն է դարձել
ի, իսկ երկրորդում՝ գի-ի ազդեցութեամբ:

Այս փոփոխությունների մասին ավելի մանրամասն տես
«Ձայնավորների ներդաշնակությունը» հատվածում:

Այդ բոլորից առանձին է մնում՝ ընկոյզ>անգուգ բառի ը>
ա փոփոխությունը:

Ի

57. Բառակզրին, շեշտված վանկում ի-ն մնացել է ի. ինչ-
պես՝ իլ(իկ)>լիլիկ, ինն>կննը, ինչ>հինչ, ինքն>կնքի՛,
ինձ>կնձ, իշխան>իշխան:

Իրեար բառի մասին տես § 122:

58. Բառակզրին, շեշտից առաջ ի կա միայն հինգ բառում,
որոնցից երկսում դարձել է ը, երեքում մնացել է ի: Այդ բա-
ռերն են. իսկի>ըսկի, *իրիկունաց>ըրկօնաց, իննեքին>իննէ՛-
քէն, իննսուն>իննասուն, իմաստուն>իմաստուն: Դրանցից
վերջինը գրական փոխառություն է, իսկ իննեքին և իննսուն բա-
ռերում անփոփոխ է մնացել ինն բազմաթիվ:

59. Միավանկ բառերի մեջ ի-ն դարձել է է: Եղած օրինակ-
ներն են. դինգ>դէնգ՝ «բրինձ ծեծելու գործիք», դիրտ>դէրդ,
լինգ>լէնգ, լիրբ>լէրբ, խիղճ>խէղճ «գուլթ», խիշտ>խէշտ
«սվին» (ոմանց մոտ՝ խիշտ), հին>հէն, ձիգ>ձէք, միտ>մէտ,
միտք>մէթէ՛լ «մտածմունք», նիգ>լէնգ՝, նինջ>լէնջ, պինչ>
պէնչ, պիրիկ>պէրիկ, սիրտ>սէրտ, տիկ>տէկ, ճիմ>ճէմ, ցից>
ցէց, պինդ>պէնդ, սին>սէն «գատարկ, չգործածված կավե ա-
ման»: Բացառություն են կազմում. բիր(իկ)>բիրիկ՝ «աչքի բիր»,
հինգ>հինգ՝, որից և՛ տասնհինգ>տըսնըհինգ՝:

60. Միավանկ և բազմավանկ բառերում շեշտված ի-ն ծ-ից
հետո կամ ա, գ-ից առաջ դառնում է ըէ: Եղած օրինակներն են.

ծիծ>ծըէծ, ծին>ծըէն շընկերք», ծիտ>ծըէտ, ծիրտ>ծըէրտ,
ծիծաղ>ծըէ՛ծաղ, ծիրան>ծըէ՛րան, ծիր>ծըէր Շծայր, եզր, գիծ»,
կծիկ>կըծըէ՛կ, միս>մըէս, քիստ>քըէստ, սիսեռ>սըէ՛սսառնը,
պիսակ>պըէ՛սակ Վկետ», սինձ>սըէ՛զնը (պտուղը), վիզ>վըէզ,
տիզ>տըէզ: Միս, քիստ, սիսեռն, պիսակ բառերի մասին տես
նաև § 102: Միլ>ծիլ բառում ի-ն ֆնացել է անփոփոխ՝ համա-
ձայն § 61-ի:

Ուրիշ օրինակ և բացառությունն չկա:

61. Միավանկ բառերում ի-ն ֆնացել է անփոփոխ՝

ա) գ բաղաձայնից հետո: Եղած օրինակներն են. գինդ>
գինդ, գին>գին, գինձ>գինձ, գիրկ<գիրգ՛, գիր>գիր (հմտ.
§§ 62, 66):

բ) ր և լ բաղաձայններից առաջ, եթե նրանց որևէ ուրիշ
բաղաձայն չի հաջորդում. բիր>բիր, չիր>չիր, գիր>գիր (դնել
բայի հրամայականը), զիլ>զիլ, շիլ>շիլ, շիղ>ճիլ, ծիլ>ծիլ:

Բացառություն է կազմում միայն կիր>կըր բառը, որի
մասին տես § 72:

գ) Գրական փոխառություններում. ինչպես՝ պիղծ>պիղծ,
միշտ>միշտ, ճիշտ>ճիշտ և այլն:

62. Երկվանկ բառերում շեշտի տակ (վերջին կամ վերջն-
թեր վանկ) ի-ն դառնում է է, Բերում ենք բոլոր օրինակները.

Վերջընթեր վանկում.— Դիզել>դէզիլ, թիթեղն>թէթախ-
նը Վթիթեռ», խիզան>խէզան, ճիպոտ>ճէպուտ, ճիպո>ճէպուո,
շիտակ>շէտակ, պիտիլ>մէտիլ, սիրել>սէրիլ, սպիտակ>սիպ-
տակ>սէպտակ, վիլայ>վէլլէ, տիկին>տէկին, սիրուն>սէ-
րուն, թիկունք>թէ՛կունք:

Վերջին վանկում.— Բռինչ>բըռէշնը, թրիք>թըլէնք՛, խը-
միչք>խըմէշկ, խլինք>խըլէնք՛, կին, կնիկ>կընէկ՛, ճիռ,
ճոիկ>ճըռէկ Վխաղողի փոքր ճութ», մթին>մըթէ՛ն, պստիկ>
փի՛ստէ՛կ՛, տտիպ>տըտէ՛պ, փրցիւնք>փըսլէ՛նք, քըրտինք>
քըրթէ՛նք՛, քնթիոն>քընթէ՛ոնը:

Յիսուն>իցցուն բառում յ-ի կորուստով շեշտված ի-ն ընկել
է բառասկիզբը և անփոփոխ ֆնացել ըստ § 57-ի:

Միջնակ>մա՛ջնակ բառն ստացվել է մէջ>մաջ ձևից:

Գիճի>գի՛ճի, գիտել>գի՛ղիլ բառերում ի-ն անփոփոխ է
ֆնացել գ-ից հետո լինելու պատճառով (տես § 61, ա):

Բացառութիւն են կազմում՝ հինել>հինիլ «կարկատել», բրինձ>բի՛րինձ, գգիր>գի՛զիր, գիզիր, շինել>շինիլ, շինի(ք)>շի՛լի՛նք, սինի>սի՛նէ բառերը:

63. Այդ օրենքին չեն ենթարկվում գրական փոխառութիւնները. ինչպես՝ վճիռ>վըճի՛ռ, պղինձ>պըղի՛նձ, փիլոն>փի՛լօն և այլն:

64. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերում շեշտից առաջ ի-ն դառնում է ը, ի՛ կամ բոլորովին ջնջվում է:

Ի-ն դառնում է ը ծանր ձայնավորներից առաջ. ինչպես՝ ծիծաղել>ծըծա՛ղիլ, ծիծեռնակ>ծըծէ՛ռնակ, կոիզնոտ>կըրզ-նոտ, խիզանատուն>խըզնատոն «արգանք», սիք առնուլ>սըքա-ռիլ «մըսել», սպիտակել>սըպտակիլ, դիմացկուն>դըմացկօն և այլն: Այդպես և՛ գետ ի վայր>գըտըվէ՛ր «գետի հոսանքի ուղ-ղությամբ»:

Ի-ն դառնում է ի՛ թեթև ձայնավորներից առաջ. ինչպես՝ գիրկանոց>գի՛րգ՛անոց, բոկիկանալ>բի՛րիկանիլ, գինձմնձուկ>գի՛նձմի՛նձօկ, գիրտահանել>գի՛րդի՛հանիլ, ծիրանի>ծի՛րի՛նի և այլն: Այդպես և՛ մինչ ի>մի՛նչի, գետ ի վեր>գի՛տի՛վէր «գե-տի հոսանքին հակառակ»:

Գիշեր>քի՛շէ՛ր, լիսեռն>լի՛սէ՛ռնը բառերում նույնպես ի-ն դարձել է ի՛, թեև հաջորդող ձայնավորը ծանր է:

Ի-ն բոլորովին ջնջվում է ր-ի և ուրեք ուրիշ բաղաձայնի միջև. ինչպես՝ իրիկունաց>ըրկօ՛նաց, երիկամունք>ըրկամօնք, երիցակին>ըրցակէն: Ի-ն ընկել է նաև՝ յիշատակ>շէ՛տակ, որից էլ՝ անյիշատակ>անշէ՛տակ և մխիթարել>մըխտարիլ բառերում:

Ի-ով վերջացող միավանկ բառերը բարդության և ածանցում-ների մեջ այս օրենքին չեն ենթարկվում և ամեն պարագայում էլ պահպանում են իրենց ի-ն. ինչպես՝ ձիաւոր>ձիյավոր, ձիատէր>ձիյատար, թիակոթ>թիյակոթ և այլն:

65. Վերոհիշյալ օրենքին չեն ենթարկվում գրական և կրո-նական փոխառութիւնները: Ինչպես՝ անիրաւ>անիրավ, վիրա-ւոր>վիրավօր, տիրացու>տիրացու, եպիսկոպոս>յէպիսկօպօս և այլն:

66. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերում՝ շեշտից հետո փակ վանկում ի-ն դառնում է է: Այս օրենքին ենթարկվող բառերն են. աղիք>աղէնք, կոյր աղիք>գի՛րաղէնք, անսիրտ>անսէրտ,

առաջքին>ընձկէն, ապրիլ>ապրէլ (ամիսը), բոկիկ>բիբէկ, ամիս>ամէս, դեղին>դէ'ղէն, ակիշ>ակէշ, աղջիկ>ախշէկ, անիծ>հանէծ, եղիծ>հաղէնջ, յետին>է'տէն, երիցակին>ըրցակէն, եղբայրակին>ըխպրականէն, երինջ>հէ'րէնջ, զատիկ>զէ'գէկ, լուսին>լո'սէն, ծաղիկ>ծագէկ, կարմիր>կարմէր, կացին>կացէն, կաւիծ>կամէծ, խաւիծ>խամէծ, խեցիկ>խէ'ցէկ «կապե ամանի կտոր», կատիկ>կատէկ, կոծիկ>կոճէկ «սոսինձ», կոկիկ>կոկէկ, կոռտիկ>կոռտէկ, կոտիմն>կոտէմնը, կտաւիկ>կըտամէկ, տանտիկին>տընգէ'կէն, հարսանի(ք)>հըրսանէք, մարմին>մարմէն, մոխիր>մոխէր, նարինջ>նարէնջ, նաւակատիք>նըվըակտէկ, պանիր>պանէր, պատիժ>պատէճ, սամիթ>սամէթ, վարտիք>վարթէկ', ածիկ>ածէկ' «թոնրին խփած խմորագոյից թափված կտորտանքը», *անրիժք>անրէսկ «մեռելի վրա կատարվող աղոթք»։ Այդպես և անձներական թվականները՝ երկօքին>ըրկօ'քէն, հնգեքին>հընգէ'քէն, վեցեքին>վըցցէ'քէն և այլն։

Բացառություն են կազմում. բաժինք>բէ'ժինք, ուրիշ>օ'րիշ, տիկին>տէ'կին (որից սակայն՝ տանտիկին>տընգէ'կէն), իւրիկ>իւրիկ։

Հանգիստ>հանգիստ «գերեզմանոց», բաժնեգիր>բըժնէ'գի'ր «բաժանման փաստաթուղթ», թանկագին>թընգէ'գի'ն բառերում ի-ն է չի դարձել գ-ից հետո լինելու պատճառով (տես § 61)։

67. Այդ օրենքին չեն ենթարկվում.

ա) Ուրիշ բարբառներից և ագրբեջաներենից փոխառած բառերը. ինչպես՝ բաժին>պաժին, նարգիզ>նանրգիզ, քարճիկ>քանրճիկ և այլն։

բ) Գրական փոխառությունները. ինչպես՝ երկինք>յէ'ր-գի'նք, երկիր>յէ'րգի'ր, կոպիտ>կօ'պիտ և այլն։

68. Միավանկ բառերի վերջին (բաց վանկի) ի-ն մնում է ի կամ դառնում է է, եղած օրինակներն են. լի>լի, ձի>ձի, մի>մին, բայց՝ թի>թէ, մի>մէ', մէ'ն (արգելական մասնիկ)։

69. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի վերջին բաց վանկի ի-ն շեշտից հետո դառնում է է, եղած բառերն են. ալաժահրի>ալաժէ'հրէ «մի տեսակ բույս», ածելի>ծիլէ, անալի>նանլէ, գարի>գո'րէ, աղաւնի>ըղօ'նէ, գործի>գօրծէն «արոր», անվարտի>

լըվմբատէ, բողի>բոխէ, գօտի>գոհտէ (և՛ գօտիկ>գօխտէկ),
լեղի>լէղէ, լեզուանի>լի՛զվանէ, խնամի>խընամէ, խնոցի>խը-
նէ՛ցէ, կաշի>կանշէ, կատաղի>կըտանղէ, կորի>կոհրէ, ձողի>
ձոհղէ «ձող», մատանի>մըտանէ, մորթի>մոհրթէ, ջորի>ջոհրէ,
սինի>սինէ, վաղ(ի)>վանղէ «վաղնջուց», վայրի>վէ՛րէ, տարի>
տանրէ, փոշի>փոնշէ «մանր ալյուր», քամելի>քի՛միլէ, քանի>
քանէ, աքացի>քանցէ, եկեղեցի>գըղէ՛ցէ, հայելի>հիլլէ, քենի>
քէ՛նէ, խեցի>խէ՛ցէ «կավե աման»: Այդպես և՛ ժողովրդական
առի>անոռէ «հույժ, սաստիկ», առաջկատի>ըռըշկանէ «բեռան
առջևի իրերը», յետքատի>հըթկանէ «բեռան ետևի իրերը» և
այլն:

Բացառություն են կազմում. ագի>հէ՛գի՛ն, ալգի>իգ՛ի,
գինի>գինի, բանալի>բի՛լանի, հերու(ի)>հէ՛րվի, որբևայրի>
վի՛րբի՛վէ՛րի, արժանի, արժի>անժի, բարի>պանրէ. Դրանցից ա-
ռաջին երկուսն ի-ն գտնվում է գ-ից հետո (տես § 61), իսկ
բարի>պարի բառը փոխառված է որևէ այլ բարբառից, որ հաս-
տատվում է նաև բ>պ փոփոխությամբ:

Երանի բառի դիմաց բարբառս ունի քենակ, հըրենակ,
որոնք ստացվել են արեգակն բառից (տես § 7):

Սամի բառը նմանվելով կամն>կամնը բառին, դարձել է
սամնը:

Հոգի>հօ՛քի գրական փոխառություն է:

Ոգնի բառի մասին տես § 72 և 260:

Հեռի, քեռի, մօտի բառերի մասին տես § 72:

70. Բառավերջի բաց վանկի ի-ն շեշտի տակ դառնում է է,
եթե նախորդող վանկի ձայնավորը բարբառումս ը է. ինչպես՝
յգի>յըղէ «հղի», ուղի>հըղէ՛ «ճանապարհ», տունկ(ի)>տընգէ՛,
*ականջմտի>ընգըճմըտէ՛: Առաջին>ըռջի բառում ի-ն փնացել է
անփոփոխ մյուս դասականների համաբանությամբ (տես § 316):

Եթե նախորդող վանկի ձայնավորն է ի՛, ապա բառավերջի
շեշտված ի-ն փնում է անփոփոխ. ինչպես՝ շինի>շի՛լլի, փնթի>
փի՛նթի, մինչ ի>մի՛նչի, դեպ ի>գի՛բի: Հետաքրքրական է
լուրջ(ի) բառը, որ ունենալով երկու ձև, հաստատում է այս
սահմանումները. այն է. լըրջէ՛ (նախորդող ը-ից հետո) և լի՛րջի՛
(նախորդող ի՛-ից հետո) «յարթմի»:

Ուրիշ օրինակ չկա, սակայն ձայնավորների ներդաշնակութ-
թյունն արգարացնում է այս երևույթը:

71. Ծառերի անունները կազմող ի մասնիկը և որոշեցի-
լինելը ցույց տվող -ցի մասնիկը շեշտի տակ մնում են անփո-
փոխ: Ինչպես՝ ընկուզ(են)ի > ընգըզի, թզ(են)ի > թըզի, թը-
թ(են)ի > թըթի, խնձոր(են)ի > խընձըրի, ծիրանի > ծի՛րի՛նի, սա-
լոր(են)ի > շի՛լի՛րի, ուռի > հօռի, սինձ(են)ի > սըզնի, սերկե-
լ(են)ի > սի՛րկի՛վի, բոնչ(են)ի > բըռըշնի, օրդուպատցի > ուրդ-
վանթցի, գաշտեցի > գէշտըցի, թեյացի > թէյըցի և այլն:

Նույն մասնիկների ի ձայնավորը շեշտից հետո դառնում է
է. ինչպես՝ թեղի > թէ՛ղէ, հացի > հանցէ, ձողհարի > ձըղհարէ Քար-
դի մի տեսակը», մախի > մախէ, ցաքի > ցանքէ, ոփի > հուփիէ,
Քարդի», կարճեանցի > կըրճըմէ՛ցէ, մեղրեցի > մըղրէ՛ցէ, լիճքե-
ցի > լիճկէ՛ցէ, գուգեմիսեցի > գի՛գի՛մսէ՛ցէ և այլն: Ուռի բառը
կա երկու ձևով, որով և հիանալի կերպով հաստատում է այս
օրենքը. հօռի (ի-ն շեշտված) և հոռէ (ի-ն շեշտից հետո):

72. Այդ բոլորից գուրս կատարվել են հետևյալ մասնավոր
փոփոխությունները:

ի > ա. — Բեռի > քէ՛ռա, հեռի > հէ՛ռա, մօտի > մո՛տա. առա-
ջին երկու բառում թվում է թե փոփոխությունը ու-ից հետո
կանոնավոր է, բայց բարբառումս ուրիշ այդ կարգի հայերեն
բառ չկա՝ ավելի ստույգ որոշելու համար. մօտի բառում ի > ա
փոփոխությունը կատարվել է հեռի > հէ՛ռա բառի համաբա-
նություն:

Կորիզ > կըղանգ, տակոիք > տակոակ, թոնիր > թուրան, ծոթո-
րին > ծընթուրան: Վերջին երկուսի մասին պետք է նկատել.
Մեղրու բարբառում կա միայն երեք բառ, որոնց վերջավանկի
ը—ն բաղաձայնների միջև շեշտից հետո ե-ից կամ ի-ից պետք
է է ստացվիր ըստ §§ 39-ի և 66-ի, սակայն այդ երեք բառե-
րում էլ՝ ունենք ա, ստացված ե-ից կամ ի-ից. դրանք են՝
փրփրեմ > պըրպէ՛րան, թոնիր > թուրան, ծոթորին > ծընթո՛ւրան:
Վերագրել այդ լոկ պատահականություն, անկարելի է, քանի որ
հնչյունական ամեն մի փոփոխություն ունի յուր պատճառը.
ուստի, պետք է եզրակացնել, որ շեշտից հետո ը—ն բաղաձայն-
ների միջև վերջավանկի է (<ե, ի) ձայնավորը Մեղրու բար-
բառում դառնում է ա. ըստ այդմ՝ քոնիր և ծոթորին || ծոթորին

բառերում նախ ի-ն պետք է դարձած լինի է (ըստ § 66-ի) և ապա՝ այս օրենքով՝ է>ա. Թեև այս օրենքի հաստատման համար այդ երեք բառերը չափազանց քիչ են, բայց Ազուլիսի բարրառը արգարացնում է մեր ասածը՝ յուր քնքան և ծնրա՝րան ձևերով, որոնց մեջ նույնպես ի-ից ստացվել է ա (տես Աճառյան, Քննություն Ազուլիսի բարբառի, էջ 56—57):

ի>ու.—Ողնի>կո՛ւղնու, որ նախ դարձել է կո՛ւզնի, ապա լիակատար ներդաշնակություն՝ կո՛ւզնու (տես նաև § 260):

ի>նն.—Արճիճ>արճոճ, լիզել>լննզիլ, ընդ իրեար գալ>դոննն(ր) գոն Աշարժվել», ճճի>ճոճոն, ոջիլ>հոնջուլ: Դրանց մեծ մասը կատարված է ըստ ձայնավորների ներդաշնակության օրենքի:

ի>օ.—Վիշապ>հօշափ:

ի>բէ.—Կիճ>կբէճ «խայթոց», կիր>կբէր, (գետա)կից>(գետը)կբէ՛ց «Մեղրու գետի և Արաքսի միացման տեղը», քիթ>քբէթ, որից էլ՝ քիթկալ>քբէ՛թկալ, Առաջին երեքի մասին պետք է նկատել. Մեղրու բարբառում կ-ով սկսվող ընդամենը 10 միավանկ բառ կա, որոնց մեջ է, է կամ ի ձայնավորներից պետք է բարբառումս ստացվեր է, սակայն այդ բոլորումն էլ, բացի մեկից, ունենք բէ. այդ բառերն են. կեղ>կբէղ «վերքի չորացած մասը», կեմ>կբէմ, կեռ>կբէռ, կերպ>կբէրպ, կես>կբէս, կէտ>կբէտ, կիճ>կբէճ «խայթոց», կիր>կբէր, բայց՝ կեր>կէ՛ր (ուտել բայի հրամայականը). ե, է, ի ձայնավորների մասին առանձին խոսելիս այդ փոփոխությունները բերված են իբրև մասնավոր դեպքեր, որովհետև հնարավոր չէր մի կանոն հանել, քանի որ ամեն մի ձայնավորի համար սւնեինք ընդամենը երկու-երեք օրինակ, որոնց մեջ բէ ստացած լինեինք. արդ, ի մի գումարելով այդ բոլոր օրինակները, կարող ենք իբրև հաստատ կանոն ասել. որ միավանկ բառերում կ-ից հետո ե, է, ի ձայնավորները բարբառումս դառնում են բէ. եղած 10 օրինակներից ինն կանոնավորապես ենթարկվում են այս կանոնին, միայն մեկն է (կեր>կէր), որ բացառվում է, բայց այդ էլ բացատրվում է նույն բայի հրամայականի հոգնակի թվի և մյուս ձևերի ազդեցությամբ, որոնց մեջ կանոնավորապես ունենք է (կէրէք՛, կէ՛րած, կէ՛րալ և այլն), ուստի և այդ ավելի ձևաբանական երևույթ է և բոլորովին էլ չի հակասում մեր ասած-

ներին¹։ Բարդ բառերի երկրորդ եզրում երկու միավանկ բառնենք կ-ով սկսվող, որոնցից մեկում ինչ դարձել է ըէ, մյուսում՝ է. գետակից>գըտըկըէ՛ց «Մեղրու գետի և Արաքսի միախառնվելու տեղը», Եղբայրակին>ըխպըրնկէն. առաջինում կից բառը լինելով շեշտի տակ, ենթարկվել է այս օրենքին. երկրորդում կիմ բառը շեշտից հետո է և գործ չունի այս կանոնի հետ։ Այս բոլորից հետևում է, որ ե, է, ի ձայնավորները նախ՝ համապատասխան կանոններով դարձել են է, և ապա՝ է-ն, ըստ այս կանոնի, դարձել է ըէ. այսպես՝ կեո>կէո>կըէո, կես>կէս>կըէս, կիր>կէր>կրէր և այլն։ Այդ հաստատվում է նաև արդի խոսակցական լեզվով, որ այժմ բոլոր հնչյունական փոփոխությունները վերափոխում ու վերականգնում է իսկական ձևը, սակայն այս բառերը վերափոխվելով, չեն վերականգնում իրենց ի, ե ձայնավորները, այլ նրանց դիմաց ըէ-ից միշտ էլ վերականգնում են է. ինչպես՝ կեղ>կէղ>կըէղ>կէղ, կիճ>կէճ>կըէճ>կէճ, կիր>կէր>կրէր>կէր և այլն. այսինքն՝ վերականգնվում է այդ բառերի ոչ թե նախաձևը, այլ միջին ձևը (հմտ. նաև § 102)։

Ո

73. Միավանկ ու երկվանկ բառերի սկզբում շեշտված ո-ն դառնում է ու. ինչպես՝ ո, ով>հու, հուվ, ողն>ուղնր Քըլրի վերին մասը», որ(ն)>հուռնր, որմն>հուրմ, ործ>ուռծ, ոչ>ուչ, որթ>հուրթ, ոսկր>հուսկուռ, ոգնի>հուգնու, ոչխար>հուխար, որոր>հուրուր, օփի>հուփիէ Քըարդի», ոռնիլ>հուռնիլ, ոտաց կալ>հուտաց կալ Վեանգնել», ոք մին>հունքան, օսկի>հուսկէ, օսկրոտ>հուսկուտու։

Մի քանի բառերում ավելի փափկանալով դարձել է ու. այդ բառերն են, որգն>հուռնր, որգնել>հուռնիլ, որձ>ուրձ, որձակ>ուրձակ, ոջիլ>հուջուիլ, ոլոր>հուլլուր։

Ոչ ժխտականը՝ բացի ուշ ձևից ունենք նաև վուշ, հուշ ձևվերով. այդ տարբերակների գոյությունը սակայն հնչյունական օրենքներով չի բացատրվում, այլ շարադասական, որի մասին տես § 370։

¹ Մի քանի մեղրեցիներ պնդում են, որ այդ դեպքում էլ ունենք «ըէ» (կիր>կրէր), ոմանք ժխտում են։

Այս օրենքից բացառվում են. որ>հօր (ստորադասական շաղկապ), ողջոյն>օխչում:

Որո՞նք բառի մասին տես § 82.

74. Բազմավանկ բառերի սկզբում՝ շեշտից առաջ ուն դառնում է ք կամ ի՝ (ըստ ձայնավորների ներդաշնակության օրենքի). ինչպես՝

ո>ը.—Ոչխարակն>ըխչըրակնը, ողջոյն եղբայր>ըխչըմակապէր, ոսկրահաստ>ըսկոահաստ, ոսկեջրել>ըսկըջի՛րբի, ողողել>ըղղղիլ, որձատու>ըոձէ՛տու «անպտուղ» և այլն:

ո>ի՛.—Ոլորել>հի՛լլոնլիլ, որբեայրել>վի՛րբի՛վէ՛րի, որդնոտել>ի՛ոնոնտիլ (նաև ոնոնտիլ), ոջլոտած>հի՛ջլոնտած: Ուրիշ օրինակ չկա:

Մի քանի բառերում ուն, դից կամ քից առաջ լինելով, բոլորովին ընկել է: Այդ բառերն են. ողորմի>ղո՛րմի, ողորմածիլ>ղօրմացիկ, որոտալ>ըըրտալ (նաև՝ ըրըրտալ). դրանց մասին տես § 3:

75. Հիշյալ երկու դեպքերում էլ (§§ 73, 74) զբաղան ու կրոնական փոխառություններում բառասկզբի ուի գիմաց ունենք վօ. ինչպես՝ ոխ>վօխ, ողջ>վօղջ, որդի>վօրթի, ողորմել>վօղօրմիլ, ողջութիւն>վօղջութիւն և այլն:

76. Մեկ և մեկուկես վանկանի բառերի մեջ ուն դառնում է ու. ինչպես՝ բոխ>բուխ, գոդ>գուդ, դոդ>գուդ, դոխն>գուդ «ջաղացի ձագար», թոռն>թուռնը, թոք>թուք, խոզ>խուզ, խոտ>խուտ, խորթ>խուրթ, խորխ>խուրխ «օձի շապիկ», խոփ>խուփ, ծոմ>ծում, ծոպ>ծուպ, ծոր>ծուր, ծոց>ծուց, կոթ>կութ, կոկ>կուկ, կող>կուղ, կողք>կուխկ, կոճ>կուճ, կոշա>կուշա, հող>հուղ, հոտ>հուտ, հոր>հուր, ձոթ>ձութ, շողք>շուխկ, չորք>չուրք «չորս», ջոկ>ջուկ, սոխ>սուխ, մորմ>մուրմ «մորմենի. մորմենու պտուղ», փոթ>փութ «ծալք», սոր>սուր «ձկների խումբ», փող>փուղ «փողոց», փոս>փուս, փոր>փուր, քոր>քուր, կոծ>կուծ և այլն:

Մի քանի բառերում ավելի փափկանալով դարձել է ոն. դրանք են. գոդ>գոնդ «մեկ», ձոր>ձոնը, շոր>շոնըթ, փորձ>փոնրձ:

Կով>կավ բառի մասին տես § 80:

Գոգ>գիգ՝ բառի մասին տես § 82:

Գոռ>գօռ «գերեզման» պարսկերեն բառ է, փոխառված ադրբեջաներենի միջոցով:

Փող>փօլ նույնպես ադրբեջանական փոխառություն է:

77. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերում շեշտից առաջ ուն գառնում է ք կամ ի՛, համաձայն ձայնավորների ներգաշնակույթյան օրենքի. ինչպես՝

ո>ը. — Գողանալ>գըղանիլ, գողութիւն>գըղթիւն, գողդողալ>գըղգըղալ, տորտոշ>տըրտօշ, խնձոր (են)ի>խընձըրի, խոստանալ>խըստանիլ, խոստովանք>խըստովանք, խորովել>խըրվիլ, կորցնել>կըրցանիլ, մոռանալ>մըռանիլ, կորիզ>կըրզ, սողալ>սըղղալ և այլն:

ո>ի՛. — Ալևորութիւն>հի՛լի՛վի՛րօ՛թիւն, բորբոսնել>փի՛փոն՛սնիլ, գոռալ>գի՛ռոնլ, գոռգոռալ>գի՛ռգի՛ռնլ, սալոր(են)ի>շի՛լլի՛րի, բոժոժաքաղ>բի՛ժժաքաղ, բոկիկանալ>բի՛բի՛կանիլ և այլն:

Նույն պարագայում ուն կարող է լիովին առնմանվել հաջորդ վանկի ու կամ ոն ձայնավորներին. ինչպես՝ պոլոկել>պըլոկիլ և պուլոկիլ, չորուչոփ>չըրըչոփ և չորուչոփ, սովորել>սըվոլբիլ և սուվոլբիլ, բորբոսնել>փի՛փոն՛սնիլ և փոն՛փոն՛սնիլ, բոժոժաքաղ>բի՛ժժաքաղ և բոն՛ժոն՛ժաքաղ և այլն:

78. Երկվանկ և բազմավանկ բառերի շեշտված ու շեշտահաջորդ վանկում, այսինքն՝ վերջին և վերջնթեր վանկերում ուն գառնում է ու. ինչպես՝

Շեշտված. — Բոխի>բոլխէ, խոժոռ>խոնժուռ «խոշոր», թոնիր>թոնրան, կորեակ>կո՛ւրակ, կոխել>կո՛ւխիլ, կորի>կո՛ւրէ, կոփել>կո՛ւփիլ «խփել», մոխիր>մո՛ւխէր, ջոկել>ջո՛ւկիլ, ցորեան>ցո՛ւրան, խոնջան>խո՛ւնջան, կոճակ>կո՛ւճակ, մորթի>մո՛ւրթէ, խմոր>խըմո՛ւր, խումո՛ւր, խնձոր>խընձո՛ւր, կըրճոն(ք)<կըրճո՛ւնք, շնորհք>շընո՛ւրք, պղտոր>պըրտո՛ւղ, սղոց>սղոց>սուղո՛ւց, կոծոխուր>կըծո՛ւխուր, կոծո՛ւխուր, ողողել>ըղո՛ւղիլ, սովորել>սըվո՛ւրիլ, տրորել>տըրո՛ւրիլ և այլն:

Շեշտահաջորդ. — Աթոռ>աթուռ, քակոր>քաքուր, ախոռ>ախուռնը, խաղող>խաղու, խանձողն>խա՛նձուղնը, ճիպոտ<ճէ՛պուտ, թափոր>թա՛փուր «հանդես», միւռոն>մէ՛ռուն, որոճ>

ա՛րուճ, ա՛մու>ա՛մբուլ, աղբախոտ>ըխպախուտ, խանձրահոտ>
ղի՛նձի՛րմանուտ, սապոն>սո՛ւպուն, սափոր>սափուր, աղբահոտ>
ըխպահուտ, կանոն>կանու՛ն, կտոր>կոտոր>կո՛ւտուր, տորոն>
տո՛ւրուն, անհոտ>ա՛նհուտ, կորկոտ>կո՛ւրկուտ, փո(խ)փոխ>
փո՛ւփուխ և այլն:

Նույն պարագայում ավելի փափկանալով ուն դարձել է ո՛ւ
հետեւյալ բառերում. բոտոտ>բո՛նդոնդ «ճանճի ձու», բոժոժ>բո՛ն-
ժոնժ, բորբոս>փի՛փոնսնր, փոնփոնսնր, բորբոսնել>փի՛փոնս-
նիլ, գոմէշ>գո՛մէշ, ջորի>ջո՛նրէ, փոշի>փո՛շէ, բոլոր>բո՛ն-
լոնր, ոլոր>հո՛ւլլոնր, ոլորել>հի՛լլոնրիլ, հո՛ւլլոնրիլ, մոլոր>
մո՛ւոնր, սալոր>շի՛լլոնր (նաև՝ շի՛լլոնր), Վերջին հինգ բառերի
մասին տես § 93:

Զոքանչ բառի դիմաց ունենք գէ՛նք՛ոն, ու-ա>ա-ո տեղափո-
խությամբ. ու-ի փոխարեն ունենք ո՛ւ, ք-ից հետո գտնվելու
պատճառով (տես § 257, ա):

Այս օրենքից բացառվում են հետեւյալ բառերը. երկոքին>
ըրկո՛քէն, տորտոշ>տըրտո՛շ, մողմող>մըղմո՛ղ «ուտիճ», ողորմի>
ղորմի, ողորմածիկ>ղորմացիկ: Վերջին երկուսում ուն դարձել է օ
անշուշտ գրականից փոխառված ողորմել>վողորմիլ բառի ազդե-
ցությամբ: Բոպէ>բո՛պպէ նույնպես գրական փոխառություն է:

79. Գրաբարյան -ոտ, -անոց, -ոց մասնիկները բարբառումս
դառնում են -ուտ, -ա՛նուց, -ուց կամ -ոնւտ, -անոնց, -ոնց, ըստ ձայ-
նավորների ներդաշնակության օրենքի. այսինքն՝ եթե այդ
մասնիկներն ստացող բառի ձայնավորները ծանր են, ապա մաս-
նիկը լինում է -ուտ, -անուց, -ուց. ինչպես՝ Թանաք>Թանախ,
Թընակուտ, ցեխ>ցէխ, ցէ՛խուտ, ամաշ>համէնշ, հըմա՛նշկուտ,
աին>աինը, ըկնանուց, խոտ>խուտ, խըտա՛նուց, խարտ>խարտ,
խա՛րտուց և այլն:

Իսկ եթե մասնիկն ստացող բառի ձայնավորները թեթև են,
ապա մասնիկը լինում է -ոնւտ, -անոնց, -ոնց. ինչպես՝ բուրդ>
բոնրդ, բոնրոնւտ կամ բի՛րդոնւտ, որդն>ոնոնր, ոնոնուտ, գիրկ>
գիրգ՛, գի՛րգ՛անոնց, գիժ>գիժ, գի՛ժանոնց և այլն:

-ոտ մասնիկն -ոնւ է դառնում նաև գ՛, ք՛ քմայնացած-
ներից հետո. ինչպես՝ ժանգ>ժէնգ՛, ժէ՛նգ՛ուտ, նենգ>նենգ՛
նէ՛նգ՛ուտ, Թուք>Թէք՛, Թէ՛ք՛ուտ և այլն:

-ոց մասնիկը հակառակ վերոհիշյալ օրենքի դարձել է -օց պնդոց>պընդօց ճշմարտական ամբողջություն» բառում:

-աւոր և -ող մասնիկների ուն ամեն պարագայում էլ դառնում է ու, ինչպես՝ գօրաւոր>գըրավոր, ձիաւոր>ձիյավոր, մեծաւոր>մի՛ծմվոր, ձեռքաւոր>ձի՛քյավոր, ասել>ասիլ, անուղ, նստել>նըստէլ, նըստող, բերել>բիրիլ, բիրուղ, որդնել>ռռնիլ, ռռնուղ և այլն:

80. Թե միավանկ և թե երկվանկ ու բազմավանկ բառերի շեշտված ու շեշտահանջորդ վանկերում վ-ից առաջ ուն գառնում է ա. ինչպես՝ կով>կավ, ծով>ծավ, ապով>ապավ Վհովանավորությամբ», խոստովանք>խըստավանք, խորովել>խըրավիլ, խորոված>խըրաված, խոռովել>խըռավիլ. այդպես և գործիական հոլովի վերջավորությունը՝ թանով>թանավ ասպաս ճաշք, քարով>քարավ, կաթնով, *կաղցով>կա՛խցավ, բահով>բէ՛հավ և այլն: Սով>սով գրական փոխառություն է:

Հետաքրքրական է նկատել, որ արգի խոսակցական լեզվում ա-երը վերափոխելով օ-ի, համաբանությամբ նույն օրենքին են ենթարկում նաև բառակաճ բառը, դարձնելով այն՝ բօվական:

81. Գրական ու կրոնական փոխառություններում բառամիջի ուն ամեն պարագայում էլ դառնում է օ. ինչպես՝ գործ>գօրծ, գոնեա՝գօ՛նյա, կոպիտ>կօ՛պիտ, հոգի>հօ՛քի, նզովիլ>նզօ՛վիլ, դատաւոր>դադավօ՛ր, եպիսկոպոս>յեպիսկօ՛պօս և այլն:

82. Այս բոլորից դուրս ու ձայնավորը կրել է հետևյալ մասնավոր փոփոխությունները.

ո>օ՝.—Գործի>գօրծէն ճարոր», գործել>գօրծիլ Վհյուսել», դորակ>դօրակ, սալոր>շի՛լլօր (և շի՛լլռի), գորտնուկ՝գօռնռիկ.

ո>ի.—Բոկիկ>բիրէկ, աքաբոկիկ>հըքբիրէկ, գոգ>գիգ՛, վերջինս հավանաբար նմանվել է գիրկ>գիրգ՛ բառին:

ո>ա.—Որոճ>աըռւճ:

ո>է.—Խնոցի>խընէցէ:

ՈՒ

83. Միավանկ ու երկվանկ բառերի սկզբում շեշտված ուն դարձել է օ. եղած բառերն են. ութ>օթ, ուղտ>օղտ, ունջ>օնջ, ուռ>հօռ, ուս>օս, ուր>հօր, ուշկ>օշկ, օշ, ունկն>օ՛նգնը, օ՛ն-

դունն Վկանթ», ուռի>հօ՛ւնէ, ուռնել>օռոիլ, ուտել>օտիլ, ուրախ>
օրախ, ուրիշ>օրիշ, ուռուցք>օռուսկ, ունիմ, ունիս, ունի>
օնիմ, օնիս, օնի:

Մի քանի բառերում ավելի փափկանալով դարձել է ծ'。
դրանք են՝ ուրդ>ծ'րդ Վրի ճամփա», ուրագ>հծ'րանգ, ուրբաթ>
ծ'րբաթ:

ուլ>հծ'լ բառի մասին տես § 85:

Ուլունք>հոլոնք բառի մասին տես § 85 և 93:

84. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի սկզբում, շեշտից
առաջ ուն դառնում է ը. ինչպես՝ ութեքին>ըթթէքին, ութ-
սուն>ըթասուն, ուշաթափել>ըշտափիլ, ունջոտել>ընջոտիլ,
ուշաւել>ընջաւիլ Վերկար կոթով, ունջ մաքրելու ավել», ունկ-
նաւոր>ընգնաւոր Վկանթ ունեցող», ուղի>հըղէ և այլն:

Ուղարկել>ղուրկիլ բառի սկզբում ուն ընկել է ղ-ից առաջ
լինելու պատճառով, համաձայն § 3-ի:

Ուրանալ>ուրանալ կրոնական փոխառութիւն է:

85. Թե միավանկ, և թե բազմավանկ բառերում լ-ից ա-
ռաջ շեշտված ուն դառնում է ծ. եղած օրինակներն են. ուլ>
հծլ, փուլ գալ>փծլ գոլ, գուլպա>գծլփանկ, գունդուլակ>
գի՛նդծ'լակ:

Ուլունք>հոլոնք բառում ծ-ի փոխարեն ունենք ու հա-
ջորդ ռ-ի ազդեցութեամբ:

Կուլ (տալ) բառն ունենք երկու ձևով՝ կծլ և կօլ. թեև երկ-
րորդն ավելի գործածական է, բայց այս օրենքին չի հակասում,
որովհետև իբրև հարադրութեան անդամ հարմարվում է այն
ձևին, որի հետ գործածվում է. այսպես՝ եթե նրան հաջորդող
բայաձևը ծանր ձայնավոր ունի, ապա լինում է օ. ինչպես կօլ
տալ, կօլ ըմ տվալ և այլն: Իսկ եթե հաջորդող բայաձևը թեթև
ձայնավոր ունի, ապա կարող է լինել նաև ծ. ինչպես՝ կծլ չի
նստ Վկուլ չի աալիս», կծլ իմ նստ Վկուլ եմ տալիս» և այլն:

86. Միավանկ բառերի վերջում (բաց վանկ) ու կա չորս
բառում միայն, որոնցից երեքում մնացել է անփոփոխ, իսկ մե-
կում դարձել ու. այդ բառերն են՝ ձու>ձու, դու>դու, չու>չու,
լու>լու: Վերջին բառում ու>ու փոփոխութիւնը կառարկել է
համաձայն § 93-ի, ուստի և ընդհանուր կանոնը ու մնալն է:

87. Երկվանկ բառերի վերջում շեշտի տակ ու-ի համար ու-

նենք մի բառ, ուր և դարձել է օ. թթու>թըթօ, որից էլ՝ *զկե-
ռաթթու>զըկըթթօ:

88. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի վերջում (բաց վանկ)
շեշտանալորդ ուն մնում է անփոփոխ. եղած բառերն են. կա-
տու>կատու, խաշու>խաշու Վասի ջուր, bouillon, կկու>կհու-
կու, երկու>էրկու, *արջակատու>ըջըկատու, որձատու>ըձէ-
տու Վանպտուդ, բերատու>բըրատու Վատղատու, տիրացու>
տիրացու, ալելու>ալէլու: Վերջին երկուսը կրոնական բառեր
են, և իբրև այդպիսիք այս օրենքից անկախ էլ իրենց ուն ան-
փոփոխ կպահեն (տես § 97):

Լեզու>լուզու բառի մասին տես § 93:

Հերոս բառի դիմաց ունենք հէրվի, որն ստացվել է *հերուի
ձևից:

89. Մեկ և մեկուկես վանկանի բառերի մեջ (փակ վանկ)
ուն դարձել է օ. ինչպես՝ թութ>թօթ, թուխ>թօխ, թուխս>
թօխս, ձուկն>ձօկնը, ձօկուն, խուրձն>խօրզնը, խութ>խօթ.
Վարտի եզրը, ծուխ>ծօխ, ծունկն>ծօնգուն, ծուռ>ծօռ, կուժ>
կօժ, կուշտ>կօշտ, կուպր>կօպըր, կօպուր, կուրծ>կօրծ,
հում>հօմ, հունձ>հօնձ, ճուռ>ճօռ, մութ>մօթ, մուկն>մօկ-
նը, էմօկուն, մուկն>մօնջ, նուռն>նօնը, շուն>շօն, շունջ>
շօնջ, պուկ>պօկ Վիզածորան՝ ամրացված երեսայի օրորոցին, սուգ>
սօգ, սունկն>սօնգուն, սուռ>սօռ, տուն>տօն, փութ>
փօթ, փուճ>փօջ, փունջ>փօնջ, փուռն>փօռնը, փուքս>փօսկ,
քուղ>քօղ թթու, չվանն և այլն:

Փուլ դալ>փօլ գո՛ւլ բառի մասին տես § 85:

Երկու բառում ավելի փափկանալով ուն դարձել է ծ. թուգ>
թօգ, քուն>քօն:

Այս օրենքից բացառվում է դուրք>դուրք Վգուռն բառը,
որում ուն մնացել է անփոփոխ:

Թութ>թէթ, ճութ>ճիթ, փուշ>փէշ բառերի մասին տես
§ 98:

Լուծ>լու՛ծ բառի մասին տես § 93:

Չուր բառի դիմաց ունենք իզուր<ի զուր, որ վերցված է
գրականից և սակավ է գործածվում. բուն Վողովրդական բառն
է նրեախ<պրսկ. nāhaq:

90. Մի խումբ միավանկ բառերում ուն դարձել է ո՛ւ. այդ

բառերն են յուր>հոյ ճիշդություն», բունդ>բունդ, բուշտ>բունշտ, բուրդ>բունրդ, գունդ>գունդ, դուն>դուն ճառախոսած, դունդ>դունդ թրթրակ, թմբիկ», դուր>դուն, դուրս>դունս, ջուր>ջուն: Պետք է նկատել, որ բացի առաջին երկսից, մյուս բոլոր բառերում էլ ուն գտնվում է բ, գ, դ, ջ ձայնեղ պայթականներից հետո, իսկ այդ պարագայում ու>օ փոփոխության համար ունենք մի օրինակ միայն՝ ջուխտ>ջոխտ, որ պարսկերենից փոխառված բառ է. բացի գրանից, այդ հնչյունների շարքին պատկանող ձ բաղաձայնից հետո ու կա մի միավանկ բառում միայն, ուր և դալձել է օ. ձուկն>ձովկն, ձովուկ: Սակայն այդտեղ ու>օ կարող էր ստացվել նույն կարգի մուկն, սունկն, ծունկն, ունկն բառերի համաբանություն: Ուստի և, կարելի է եզրակացնել, որ միավանկ բառերի մեջ (փակ վանկ) ձայնեղ պայթականներից, այն է՝ բ, գ, դ, ջ (ձ-ով օրինակ չունենք) հնչյուններից հետո ուն գտնում է ու:

91. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերում շեշտից առաջ, այսինքն՝ վերջընթեր կամ նախավերջընթեր վանկում ուն գտնում է ը կամ ի՝, ըստ ձայնավորների ներդաշնակության օրենքի: Ինչպես՝ ու>ը.— ապրուշումէ>պըրըմէ, խուփ(ի)>խըփէ, փունկ(ի)>փընգէ, փուճուկ>փըջով «ծառի փշակ. շրթունք» կուժաւոր>կըժավոր:

ու>ի՝.— Բունել>փի՛սնիլ «բորբոսնել», բունակալ>բի՛նակիլ, գունդուլակ>գի՛նդուլակ, գունդուկծիկ>գի՛նդի՛կըծըէկ, լուսաբաց>լի՛սնաբէց, գունդուփոս>գի՛նդի՛փոս «խորդուրդուրդություն», *գորտնուկամայր>գի՛տնի՛կամէր «մի տեսակ զնուռն»:

Պետք է նկատել, որ հայերենում ուն ածանցման ու բարդացման ժամանակ սղվում է, որի հետևանքով շեշտից առաջ գրաբարյան բառերում ու չի կարող ստացվել ու-ից, այլ՝ միայն ոյ-ից. ուստի և՛ եթե վերը բերված օրինակներից հանենք գրաբարյան լուսաբաց (լոյս), բուսնել (բոյս) բառերը, ապա ֆնացածները բոլորն էլ ձևացել են բարբառումս:

92. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի շեշտված վանկում, այսինքն՝ վերջին կամ վերջընթեր վանկում ուն գտնում է օ. ինչպես՝ գլուխ>գլուխ, դեղնուց>դըղնո՛ց, դուռն>դըռո՛ն «ինչ-որ թռչուն», թրթուռ>թըռթո՛ւ, իրիկունաց>ըրկո՛նաց «երեկո»:

յան», ծնունդ >ծընօ՛նդ, կնունք >կընօնք, կշկուռ >քըշկոռ «հանգուլյց», կտուր >կտօր, մանուշակ >մընօշակ, չուխայք >չօխէք, քուռակ >քօռակ, պըտուղ >պըտօղ և այլն:

Կնջուք >կօնջիք բառում ուն ենթարկվել է այս օրենքին, փոխելով իր տեղը. սակայն կարելի է ենթադրել նաև, որ ոչ թե տեղափոխություն է այդ, այլ ուղղակի ստացվել է պահլավերեն kuni՛t ձևից. այդ հաստատում է նաև երկրորդ վանկի ի-ի գոյությունը:

Բացառություն է կազմում միայն՝ կուտիլ >կոտիլ «հավաքել», որից և՛ կուտվածք >կոտվասի:

93. Նույն պարագայում հինգ բառում ուն դարձել է ուն: Այդ բառերն են. կճուճ >կոճոճ, փշուր >փոշուր, գութան >գոճթան, քուրայ >քո՛ւրէ, լուսին >լո՛ւսէն: Առաջին երեքում ու ստացվել է անշուշտ ձայնավորների ներդաշնակություն՝ բառում եղած ուն կամ ան ձայնավորների ազդեցությամբ. Վերջինի մասին պետք է նկատել. լ-ից հետո բարբառումս ու կա միայն ինն բառում, որոնցից չորսում դարձել է ուն, երկուսում՝ օ, երեքում մնացել է ու: Այդ բառերն են. լու >լոն, լոժ >լոճ, լուսիմ >լոճւն, ոլուք >հոլո՛ւք, գլոխ >գլոխ, պլուզ >պլոզ «կապուտաչյա», լուր >լուր, ալելու >ալէ՛լու, փիլոն >փի՛լոն: Վերջին երեքը գրական ու կրոնական բառեր են և այստեղ որևէ արժեք չունեն: Գլուխ >գլոխ և պլուզ >պլոզ բառերը մյուսներից տարբերվում են նրանով, որ նախորդ վանկում ունեն ծանր ձայնավոր. ուստի և, կարելի է եզրակացնել, թե լ-ից հետո ու >ու փոփոխությունն օրինական է, եթե միայն նախորդ վանկի ձայնավորը ծանր չէ (ինչպես՝ գլոխ): Հետաքրքրական է համեմատել նաև գրաբարյան ո ունեցող այն հինգ բառերը, որոնք համաձայն § 78-ի պետք է բարբառումս ունենային ու, ունեն ուն. դրանք են. բոլոր >բո՛ւլո՛ւր, ոլոր >հո՛ւլո՛ւր, ոլորել >հի՛լո՛ւրիլ, մոլոր >մո՛ւլո՛ւր, սալոր >շի՛լո՛ւր (նաև շի՛լո՛ւր), միշգեո՝ պոլոկել >պլո՛ւկիլ, նախորդ ը-ի պատճառով: Այդպես կարելի է բացատրել նաև լեզու >լո՛ւզոն փոփոխությունը, ուր նախ՝ ձայնավորների լրակատար ներդաշնակությամբ ե-ն դարձել է ու (լեզու >լո՛ւզու), ապա՝ ու-ն լինելով լ-ից հետո, ըստ այս կանոնի, դարձել է ու (լուզու >լո՛ւզու) և, վերջապես, կրկին ձայնավորների

ներդաշնակությամբ՝ վերջահանգ ուն նախորդի ազդեցությամբ դարձել է ու (լուզու>յունու)։

94. -ութիւն մասնիկի ուն շեշտի տակ դառնում է օ, եթե նախորդ վանկի ձայնավորը ծանր է. ինչպես՝ աղքատութիւն> ըխկըտօթին, գողութիւն>գըղօթին, շնութիւն>շնօթին, երկայնութիւն>ըրկընօթին, սևութիւն>սըվօթին, աղէկութիւն>ըղըկօթին և այլն։

Իսկ եթե նախորդ վանկի ձայնավորը թեթև է, ապա դառնում է օ՛. ինչպես՝ ալևորութիւն>հիլի՛վի՛րօթին, բարձրութիւն>բի՛ծրօթին, գէշութիւն>գի՛շօթին, գժութիւն>*գիժութիւն>գի՛ծօթին, գառնութիւն>գի՛ռնօթին, արժանութիւն>էժանութիւն>ի՛ժնօթին և այլն։

95. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերում շեշտահաջորդ վանկի (վերջին փակ վանկ) ուն մնում է ու. ինչպես՝ անանուխ>նանուխ, ասլըռում>պըրօշում, արմուկն>արմուկ, թարխուն>թարխուն, կոծոխուր>կըծոխուր, կուծոխուր, կարկուտ>կարկուտ, փետուր>թէփուր, բազումք>բէ՛զուկ (համապատասխանությունը), ակութ>ակութ «օջախ», էգուց, այգուց>ուգուց և այլն։

Նույն պարագայում ավելի փափկանալով ուն դարձել է ուն հետևյալ բառերում. երդում>ուրդուն, գորտնուկ>գօռնուկ, կամուրջ>կարմունջ (նաև՝ կարմինջ)։

Օգուտ>օ՛քուտ Շլավ և անուկ>անուկ բառերում շեշտահաջորդ ուն հաճախ փոխվում է ք-ի, այնպես որ ստացվում են կրկնաձևեր՝ օքքտ, անքմ. անշուշտ երկուսն էլ իբրև շատ գործածական բառեր են թարկվել են այդ սղմանը։

Միակ բացառությունն է կազմում խանութ>խանօթ բառը, որի մեջ ուն դարձել է օ։

96. -ութիւն մասնիկն ընդամենը ութ բառում կա միայն, որոնցից մեկում (ուրումք>հունք) ուն դարձել է ու համաձայն § 93-ի, երկսում՝ մնացել ու, մնացած հինգում՝ դարձել օ։ Այսպես՝

ու>ու.— Գարուն(ք)>գէ՛րունք, թիկունք>թէ՛կունք։

ու>օ.— Աշուն(ք)>աշոնք, արտասու(նք)>ըրտասոնք, երիկամունք>ըրկամոնք, քառասունք>քըռասոնք, քըրտունք>քըրթոնք։ Վերջին բառում ուն շեշտի տակ լինելով՝ պետք է

դառնար օ՝ համաձայն § 92-ի: Մնացած օրինակներին նայելով պետք է եզրակացնել, թե ունք մասնիկի ուն շեշտահաջորդ վանկում մնում է ու, եթե նախորդ վանկի ձայնավորն է է, և դառնում է օ, եթե նախորդ վանկի ձայնավորն է ա:

97. Գրական ու կրոնական փոխառությունների մեջ ամեն պարագայում էլ ուն մնում է ու. ինչպես՝ ուխտ>ուխտ, ուսում>ուսում, սուրբ>սուրփ, պատուհաս>պատուհաս, ժառանգութիւն>ժառանգութիւն, պարապմունք>պարապմունք և այլն:

98. Այդ բոլորից դուրս ու ձայնավորը կրել է հետևյալ մասնավոր փոփոխությունները.

ու>է.—Փուշ>փէշ, թեև կա նաև՝ փօշ կանոնավոր ձևը, զըմուռս>զըմբէնը «կնքամում», բուք>բէք, նաև՝ բօք (հմտ. թուք ու մուր>թօքբմօր):

ու>ի.—Ճութ>ճիթ «ողկույզ», կամուրջ>կ'արմիմջ կամ կ'արմունջ (վերջինս ավելի գործածական է):

ու>ծ.—Գինձմնձուկ>գի՛նձմի՛նձծ՛կ «մի տեսակ կանաչի»։ անշուշտ նախորդող թեթև ձայնավորի (ի՛) ներգաշնակությամբ:

Ա Մ Փ Ո Փ Ո Ի Մ

99. Եթե ամփոփենք ձայնավորների կրած փոփոխությունների մասին մինչև այժմ ասածները, մի կողմ թողնելով մասնավոր դեպքերը, ապա կստանանք հետևյալ ընդհանուր պատկերը:

Յուրաքանչյուր ձայնավոր կարող է լինել երեք դիրքում, այն է. շեշտի տակ (գրանց հատկացնելով նաև միավանկ բառերը), շեշտից առաջ և շեշտից հետո: Իրրև ընդհանուր կանոն շեշտից առաջ եղած ձայնավորները դառնում են ը կամ ի՛:

Գրաբարյան ա ձայնավորը շեշտի տակ և շեշտից հետո սովորաբար մնում է ա կամ դառնում է օ. ձայնեղ պայթականներից ու գ, ժ, շ, լ, ճ, չ բաղաձայններից հետո շեշտված ա-ն դառնում է է:

Ե ձայնավորը սովորաբար դառնում է է. իսկ սակավ դեպքերում էլ՝ ի:

Է ձայնավորը շեշտված վանկում սովորաբար մնում է է

կամ դառնում է ա, սակավ դեպքերում էլ՝ բէ. շեշտից հետո մնում է անփոփոխ:

Ը ձայնավորն ընդհանրապես մնում է ը և կամ՝ նմանվելով նախորդ կամ հաջորդ ձայնավորներին, դառնում է ի՛, ինչպես և՛ ու, օ՛:

Ի ձայնավորը սովորաբար թե՛ շեշտված, և թե՛ շեշտահաջորդ վանկերում դառնում է է, սակավ դեպքերում (գ-ից հետո, չ և ք-ից առաջ, վերջին բաց վանկում՝ մասամբ) մնում է ի, կամ դառնում է բէ (միավանկ բառերում՝ ծ-ից հետո, ս և զ-ից առաջ):

Ո ձայնավորը, իբրև ընդհանուր կանոն, թե՛ շեշտված, թե՛ շեշտահաջորդ վանկերում դառնում է ու, սակավ դեպքերում՝ ու, իսկ վ-ից առաջ՝ ա:

Ու ձայնավորը շեշտի տակ դառնում է օ, երբեմն էլ ու (չ-ից և ձայնեղ պայթականներից հետո) կամ՝ օ (չ-ից առաջ): Շեշտից հետո ու-ն մնում է անփոփոխ:

100. Այս ընդհանուր պատկերն ստանալուց հետո հետաքրքրական է իմանալ, թե այդ փոփոխությունները երբ են կատարվել. գրա համար լավագույն միջոցն է օտար լեզուներից փոխառված բառերի կրած փոփոխությունը: Այսպես՝ եթե մենք գիտենք, թե տվյալ բառը մոտավորապես երբ է մտել տվյալ լեզվի կամ բարբառի մեջ, ապա՝ նրա կրած փոփոխությունը՝ տվյալ լեզվի կամ բարբառի հնչյունական որևէ օրենքի համապատասխան՝ ցույց է տալիս, որ այդ օրենքը գեոևս գործելիս է եղել այդ բառի փոխառման ժամանակ: Ընդհակառակն, եթե հայտնի ժամանակում փոխառված բառը չի ենթարկվել հնչյունափոխական այս կամ այն օրենքին, ապա այդ օրենքը դադարած է եղել գործելուց բառի փոխառման ժամանակ: Տվյալ դեպքում բարբառիս համար արժեքավոր են արաբերենից ու ադրբեջաներենից փոխառած բառերը. ինչպես բազմիցս նշվել է, ադրբեջաներենից փոխառած բառերը չեն ենթարկվում ձայնավորների փոփոխության ընդհանուր կանոններին. այդ նշանակում է, որ թուրք-թաթարական արշավանքների ժամանակ այդ փոփոխությունները դադարել էին գործելուց: Արաբերենից փոխառած բառերը բաժանվում են երկու կարգի. դրանց մի մասը ենթարկվում է բարբառիս հնչյունափոխական օրենքնե-

րին, մյուս մասը՝ ոչ. այսպես՝ ձայնեղներից հետո շեշտված վանկի ա> է փոփոխությունը ենթարկվել են՝ բակլայ (baqla بقله) > բէ'կլէ, ալաժահրի (> al-jahri الجاهري) > ալաժէ'հրէ և այլ բառեր, բայց չեն ենթարկվել՝ բազազ (< bazzāz بازاز) > բազազ, բասար (baṣār باصار) > բասար «խելք» և այլ բառեր. այդ, իհարկե, տարօրինակ չէ. օրենքին ենթարկված բառերը ցույց են տալիս, որ արարների տիրապետության շրջանում ա> է փոփոխությունը դեռևս կատարվելիս է եղել, իսկ այն բառերը, որոնք չեն ենթարկվել օրենքին, ուշ են փոխառվել՝ ադրբեջաներենի միջոցով: Ընդհակառակն, ու> փոփոխությանն արարերեն բառերը չեն ենթարկվում. ինչպես՝ սնդուկ (< şunduq مندوق) > սունդուկ, պուրճ (< burj برج) > բուրջ և այլն, որ ցույց է տալիս, թե արարներից բառեր վերցնելու միջոցին այդ փոփոխությունն այլևս կատարվելիս չի եղել: Բայց, քանի որ արարների տիրապետության հենց սկզբում բառերը չէին փոխառվի, այլ դրա համար հարկավոր էր որոշ ժամանակ, ուստի և հնարավոր է, որ այդ փոփոխությունը դադարած լինի մոտավորապես ութերորդ դարի կեսերին, իսկ ա> է փոփոխությունը՝ 10-րդ դարի վերջերին ու 11-րդ դարի սկզբներին, քանի որ արարերեն հին փոխառությունները ենթարկվում են այդ օրենքին: Այսպես էլ մյուս փոփոխությունները պետք է որ դադարած լինեն 11-րդ դարում, նույնպիսի պատճառաբանություններով:

Վերջապես՝ մի շարք բառերում ձայնավորների ներդաշնակությունը ք> ու փոփոխությունը (ձուկն > ձօկուն, ձօկնը, մուկն > մօկուն, մօկնը և այլն) այն դեպքում, երբ բարբառումս այդ բառերը նախորդ վանկում ունեն օ ստացված ու-ից, ցույց է տալիս, որ ք> ու փոփոխությունը կատարվել է ավելի շուտ, քան նախորդ վանկի ու> փոփոխությունը. իսկ այս էլ նշանակում է, թե ձայնավորների ներդաշնակությունը տեղի է ունեցել 8-րդ դարից էլ շուտ: Ի վերջո, այս էլ իր հերթին ցույց է տալիս, որ ձայնավորների ներդաշնակությունը կապ չունի թուրքերենի ադդեցության հետ, ինչպես կարծում են ոմանք, այլ հայերենում անկախորեն առաջացած երևույթ է:

Ա.Յ

101. Թե միավանկ և թե բազմավանկ բառերում շեշտված ու շեշտահանջորդ այ-ը բաղաձայնից առաջ դառնում է է. այս օրենքին ենթարկվող բառերն են. այծ>էծ, այրոց>էրուց, այրել>էրիլ, ժայռ>ժէռ, լայն>լէն, լայնք>լէնք, ձայն>ձէն, վայրի>վէրէ, փայտ>փէտ, աղբափայտ>ըրպափէտ, սամիի փայտ>սըմնափէտ, ծայր>ծէր, ցայտ>ցէթ «ջրի շիթ, մեզ», ցայտել>ցէթիլ «ցայտել, միգել», սայր>սէռ «լեռան սուր կող», եղբայր>ախպէր, երկայն>էրկէն, կայծակ>կէծակ, գետ ի վայր>գըտըվէր, դէպի վայր>դի՛վէր, որբեայրի>վի՛րբի՛վէրի: Շոալլ>շըռալլ գրական փոխառություն է:

Այս, այդ, այն ցուցականները դարձել են մս մդ, մն և այդ ձևով էլ պահպանվում են բարդությունների մեջ՝ եթե շեշտի տակ են. ինչպես՝ այսքան>մսքան, այդքան>մդքան, այնքան>մնքան, այսօր>մսո՛ր և այլն: Այլ բառն ունենք մի և ալ ձևերով. երկրորդը սակավ գործածական է և պայմանավորված է իրեն նախորդող բառի ձայնավորների ծանր լինելով (տես § 399):

Հայր, մայր, հօրեղբայր բառերն ունենք հար, մար, հէր-բար ձևերով:

102. Հայս բառը դարձել է հրէս «մանր ալյուր, խորիսխ»: Այդ մասին պետք է նկատել, որ Մեղրու բարբառում կա ընդամենը ինն բառ, որոնց մեջ շեշտված վանկում ա-ից առաջ ե, ի, է, այ-ից համապատասխան օրենքներով պետք է ստանայինք է. այդ բառերն են. տնտես, տեսանել, կէս, փեսայ, միս, քիստ, սիսեռն, պիսակ, հայս և զավառական սիս «հուլունք», բայց այդ բոլորում էլ է-ի դիմաց ունենք ըէ (տըէսնիլ, տընդըէս, կըէս, փըէսէ, մըէս, քըէստ, սըէսառնը, պըէսակ, հըէս, սըէս): Միս, քիստ, սիսեռն, պիսակ բառերի մասին § 60-ում ասված է, որ ի-ն ա-ից (և գ-ից) առաջ շեշտի տակ դառնում է ըէ. արդ, քանի որ շեշտված վանկում ա-ից առաջ ունենալիք է-ի դիմաց բոլոր դեպքերում էլ ունենք ըէ, ուստի և կարող ենք այդ օրենքը ընդհանրացնել և ասել, որ ե, է, ի ձայնավորները և այ երկ-

բարբառը շեշտված վանկում *ս-ից* առաջ դառնում են *ըէ*։ *ինչ-պես՝ տես, տեսանել>տըէս, տըէսնիլ, տնտես>տընդըէս, փեսայ>փըէսէ, կես>կըէս, միս>մըէս, քիստ>քըէստ, սիսեռն>սըէսառնը, պիսակ>պըէսակ, հայս>հըէս, գվռ. սիս>սըէս։ Բայց որովհետեւ ըէ-ն այդ բառերում լինում է է-ի դիմաց, ապա կարող ենք եզրակացնել, թե նախ պետք է կատարված լինեին *ե>է, է>է, ի>է, ալ>է* փոփոխությունները համապատասխան օրենքներով, և ապա՝ *է>ըէ*։ այսպես՝ տեսանել>տէսնել>տըէսնիլ, կէս>կէս>կըէս, միս>մէս>մըէս և այլն։ կէս>կըէս փոփոխությունը պետք է կատարվեր նաև § 72-ի համաձայն՝ է-ն *կ-ից* հետո լի-նելու պատճառով։*

Ի դեպ, արդի խոսակցական լեզուն վերականգնելով այդ բառերի նախաձևերը, հաճախ ըէ-ն դարձնում է է նաև այն դեպքում, երբ պետք է ի կամ այլ լիներ։ *ինչպես՝ քէստ, պէսակ, հէս։ Այդ նշանակում է, որ նախաձևն այլևս չի հիշվում և վե-րականգնումը հասնում է միջին աստիճանին։ Միս, սիսեռն բա-ռերում վերականգնված է ի-ն՝ գրականի ազդեցությամբ։*

103. Շեշտի տակ այլ երկրաբարառը ձայնավորից առաջ դար-ձել է երկհնչյուն այլ։ եղած բառերն են։ (*զմայլիլ>մայիլ* մնալ, *խնայէլ>խընայիլ, մայիս>մայիս*։ վերջին երկուսն իբրև գրա-կան բառեր էլ այդպես կլինեին։

Նախաշեշտ վանկում ձայնավորից առաջ այլ երկրաբարառը բուլտրովին կորչում է։ եղած բառերն են։ *հայելի>հելի(հիլլէ), ազազայել>ազազել (>ազազիլ), երեխայութիւն>ըրխութին։*

Ուրիշ օրինակ կամ բացառություն չկա։

104. Միավանկ բառերի վերջում (բաց վանկ) այլ կա մի-այն երկու բառում, ուր և դարձել է երկհնչյուն էյ։ դրանք են։ *հայ>հէյ, նայ>նէյ թխումվ։*

105. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի վերջում (բաց վանկ) շեշտից հետո այ-ը դառնում է է։ Եղած օրինակներն են։ *բակլայ>բէկլէ, փեսայ>փըէսէ, հաւայ>հավէ «եղանակ», սատա-նայ>սըտանէ (կա նաև սատանա գրական ձևը), կապայ>կապէ, վիլայ>վէլլէ, ապրայ>աբրէ, երախայ>րախէ, քուրայ>քո՛ւրէ, Չուխայ>չոխէք՝ բառում թե՛ այս, և թե՛ § 101-ի կանոնով ունենք է։*

Վերայ բառն ունենք վերա ձևով, որում այ-ը դարձել է ա։

նույն բառից ունեցած վերա ձևի ազդեցությամբ (տես ստորև):
Գուլպայ>գօլփակ բառի մասին տես § 108:

106. Երկվանի ու բազմավանի բառերի վերջում այ-ը դառնում է ա կամ ան նախորդող ձայնավորի ներդաշնակությամբ: Եղած օրինակներն են. վկայ>վըկա, տղայ>տըղա, վերայ>վըրա (և վէրա), արիւնլուայ>արնլի՛վա, երեսուլայ>երիսլի՛վա: Աշկարայ>աշկարա, հերիսայ>հարիսա թեև այս օրենքին չեն հակասում, բայց ադրբեջաներենից փոխառած բառեր են:

107. Բազմավանի բառերում նախաշեշտ վանկի այ-ը բազմայնից առաջ դառնում է ը կամ ի՝ ձայնավորների ներդաշնակությամբ:

Եղած օրինակներն են.

այ>ը.—Երկայնութիւն>ըրկընօթին, *կայոիքացաւ>կըռքացաւ «ատամնացաւ», եղբայրակին>ըխպրրակէն, եղբայրութիւն>ըխպրրօթին, եղբայրաժին>ըխպըրբէժին, *սայրախոտ>սըռախուտ «լեռան կողին բուսած խոտ. փխ. տատանվող, անհաստատ մարդ»:

այ>ի՛.—Այլ այսօր>ի՛լմ'սո՛ր «հաջորդ շաբաթվա այս օրը», փայլփլել>փի՛լփի՛լալ, փայտանալ>փի՛տանիլ:

108. Մասնավոր փոփոխություններ են.

այ>ա.—Փայծաղն>փայախներ:

այ>ա.—Կայծ>կաժ «տաք» (թեև ունենք կանոնավոր՝ կայծակ>կէծակ), գուլպայ>գօլփակ:

այ>ի.—Այգի>իգի, ուր նախ համաձայն § 101-ի այ-ը դարձել է է, ապա՝ հաջորդ ի-ի ազդեցությամբ՝ ձայնավորների լիակատար ներդաշնակությամբ՝ է>ի:

այ>ու.—Այգուց>ուգուց, նույնպես՝ ձայնավորների լիակատար ներդաշնակությամբ:

այ>ու.—Գայլ>գուլ (տես § 205).

այ>ըէ.—Կայռիք>կըէռէք:

Ա.Ի

109. Նախաշեշտ վանկի աւ-ը ձայնավորից առաջ դառնում է ըվ. եղած օրինակներն են. հաւանել>հըվանիլ, հաւասար>հը-

վնասար, հաւատարել>հրվրսարիլ, հաւաքել>հրվնքիլ, նաւակա-
տիք>նըվըկատիկ, նաւասարդ>նըվնասարդ, տաւարած>տըվն-
րած, տաւարավարձ>տըվրնվարզ:

Աւելուկ>ի՛վի՛թի, աւելանալ>ի՛վնի՛նիլ բառերում ունենք
ի՛վ հաջորդ ծ, ան թեթեւ ձայնավորների ներդաշնակությամբ:

Կարաւան>քարվան վերցված է ադրբեջաներենից:

110. Նախաշեշտ վանկի աւը բաղաձայնից առաջ դառնում
է ը. ինչպես՝ մօտենալ>մըտանիլ, յօրանջել, յօրանջկոտել>ըռ-
ըշկոտիլ, օրօրել>ըրուրիլ, զօրաւոր>զըրավուր. այդպես և՛ եօ-
թանասուն>ըխտանասուն:

Թաւահանել>թըվհանիլ բառում պահպանված է վ-ն թաւ>
թաւ ձևի ազդեցությամբ:

111. Շեշտված վանկում ձայնավորից առաջ աւ երկբար-
բառը դառնում է աւվ. ինչպես՝ աւազ>ավազ, ծարաւել>ծըրա-
վիլ, կաւիճ>կավէճ, կտաւիկ>կըտավէկ, հաւայ>հավէ, հաւան>
հավան, հաւատ>հավատ, հաւաք>հավաք, հրաւէր(ք)>հրրա-
վէրք, ցախաւել>ծըխավիլ, ձիաւոր>ձիյավուր, տաւար>տա-
վար, ցաւել>ցավիլ, խաւիժ>խավէժ, պառաւել>պըռավիլ, շնոր-
հաւոր>շընհաւուր, զօրաւոր>զըրավուր և այլն:

Նույն պարագայում ավելի փափկանալով ունենք ան, աւել>
անվիլ բառում, թեւ ունենք ցախաւել>ծըխավիլ:

(Ան)աւել բառի դիմաց բարբառային էվել ձևն ըստ պրոֆ.
Աճառյանի ստացված է յաւել ձևից: Նույն յաւել ձևը Մեղրու
բարբառում նախ՝ յա>է փոփոխությամբ դարձել է էվել, ապա
լ-ից առաջ է>ի փոփոխությամբ՝ էվել>էվիլ (տես § 40) և, վեր-
ջապես, հաջորդ ի-ի ներդաշնակությամբ՝ է>ի փոփոխությամբ
տվել՝ իվիլ:

Մեծաւոր>մի՛ծավուր բառում անվ ունենք նախորդ ի՛-ի
ազդեցությամբ:

112. Բառավերջում՝ թե շեշտված, և թե շեշտահաջորդ
վանկի աւ երկբարբառը նույնպես դառնում է աւվ. ինչպես՝
ցաւ>ցավ, հաւ>հավ, նաւ>նավ, թաւ>թավ, դեղնացաւ>դըղ-
նացավ, գլխացաւ>գըլխացավ, կաքաւ>կաքավ, ծարաւ>ծա-
րավ, հալաւ>հալավ, պառաւ>պառավ և այլն:

Նույն պարագայում նախորդ ի՛-ի ներդաշնակությամբ ու-

նենք անվ գրաւ>գիրնով բառում. այդպես և՛ արմաւ>ամբրնով:
Գրաւել>գրրավիլ գրական փոխառութիւնն է:

113. Շեղտված ու շեշտահաջորդ վանկում աւ(օ)երկբարբառը բաղաձայնից առաջ սովորաբար դառնում է օ. ինչպես՝ օգուտ>օքուտ, օքրտ «լավ», օդ>օթ, օձ>օղձ, յօնք>օնք, օղ>օղ, օրենք>օրէնք, օրհնել>օխնիլ, օթեկ>օթէկ՝ «հաջորդ օրվան մնացած ճաշ», օտար>օխտար (Շահյանի մոտ՝ օղտար) «ուրիշի հավ», ասն>տոն, զօրք>զօրք, կրօն>կըրօն, խօսք>խօսկ, քօշ>քօշ «վայրի այծ», խօսել>խօսիլ, գէշախօսք>գի՛շնխօնկ, մտօք>մըտօք, զգօն>սըկօն, սըկօնա «արթուն» և այլն: Այդպես և աղաւնի>ըղօնէ, նաւթ>նօթ, որոնք աշխարհաբարում բացառութիւն են կազմում:

Եւթն բառը դառնալով եաւթն և ապա՝ յաւթն, յ-ի կորըստով և խ-ի հաղելմամբ դարձել է օխտը: Խ-ն ավելացել է նաև օտար>օխտար և գօտիկ>գօխտէկ՝ բառերում:

Մեօղ բառն իբրև ենթակայական դերբայ ենթարկվել է քնդհանուր կանոնին և դարձել ծընուղ:

114. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի մեջ շեշտված ու շեշտահաջորդ վանկերում ա և ք բաղաձայններից առաջ աւ(օ)-ը դառնում է ու. եղած օրինակներն են. կարօտ>կարուտ, կարօտիլ>կըրուտիլ, նարօտ>նարուտ «գուլնզգուլն թել», մօտի>մուտա, աղօթք>աղութկ, աղօթել, աղօթս առնել>աղութկ արիլ, ամօթ>համութ, անամօթ>անհամութ, ծանօթ>ծանութ, առաւօտ առնել>ըռավուտ արիլ «վաղ առավոտյան տնային գործ կատարել»:

Գօտի, գօտիկ բառերից ունենք գուտէ այս օրենքի համաձայն և գօխտէկ՝ նախորդ օրենքի համաձայն՝ ավելացած խ-ի պատճառով (ինչպես՝ օխտար, օխտը):

115. Մասնավոր փոփոխություններ են.

աւ>ու.—Օբօրոց>ըրուրուց, ուր նախ՝ միջին աւ-ը օ դառնալուց հետո նմանվել ու նույնացել է վերջավանկի ու-ին և ապա՝ § 78-ի համաձայն դարձել ու. նույն ձևով էլ՝ օրօթել>օրորել>ըրուրիլ: Խելօք>խէլուք:

աւ>ա.—Հօրաքոյր>հաքուր, որ ստացվել է հայր>հաբ ձևից կազմված բարդութիւնից (հայրքոյր>հաբքոյր>հաքուր):

աւ>աւ.—Այսօր>անսօր, այլ այսօր>ի՛լանսօր «հաջորդ

շարաթվա այս օրը՝ երկսում էլ նախորդ անի ներդաշնակությամբ, քանի որ ունենք առանձին՝ օր>օր, որից՝ կէս օր>կըսօր:

աւ>էվ.—Գաւաթ>գէվաթ, ուր ա-ն ենթարկվելով § 18-ի վանոնին՝ գ-ից հետո դարձել է է: Ոչխարաւան>Ոչխրէվան (տեղանուն) կազմվել է առաջին եզրի սեռական հոլովով՝ ոչխարի աւան>ոչխարեւան և ապա՝ ըստ § 118-ի դարձել ըխրէվան:

աւ>է.—Հօրեղբայր>հէրբար ստացվել է հայրեղբայր ձևից, որ կրճատմամբ դարձել է հայրբար և բաղադրիչները չգիտակցելու հետևանքով՝ այ>է փոփոխությամբ՝ դարձել հէրբար, չընայած որ հայր բառն առանձին ունենք հար ձևով:

Մօրուք>մէրուք, որ ստացվել է հին գավառական միրուք ձևից. այդ հաստատվում է նաև Ագուլիսի բարբառի մայրուք ձևով:

աւ>ծ.—Զօդել>զծդիլ, հաջորդ ի թեթև ձայնավորի ներդաշնակությամբ:

աւ>ափ.—Հարաւ>հարափ. ստացվել է ընդհանուր հարաֆ արտասանությունից, ֆ>փ փոփոխությամբ՝ ֆ չլինելու պատճառով:

ԵԻ

116. Շեշտից առաջ եւ-ը դառնում է ի՛վ. ինչպես՝ ալեորու-թիւն>հի՛լի՛վի՛րծթին, թեթևաւ>թի՛թի՛վանիլ, որբեայրի>վի՛րբի՛վէրի, սերկել(են)ի>սի՛րկի՛վի:

Սևանալ>սըվանիլ, սևաքաշտ>սըվաքաշ Եսև ագռավ՝ բառերում դարձել է ըվ հաջորդ ա-երի շնորհիվ:

Երևալ>ի՛րվալ բառում ե բաղադրիչը բոլորովին կորել է:

117. Միավանկ ու բազմավանկ բառերի վերջում եւ-ը դառնում է իվ. ինչպես՝ թև>թիվ, ձև>ձիվ, արև>արիվ, թեթև>թիթիվ, տերև>տիրիվ, անձրև>անձրիվ: Բացառություն է կազմում դև>դէվ, որ կրոնական փոխառություն է: Ներքսև>նէքսէվ բառում ունենք էվ շնորհիվ և մասնիկի անկախ գիտակցության, ինչպես ունենք. ցէրքէվ, վէրէվ և այլն:

118. Բառամիջի շեշտված վանկում և-ը դառնում է էվ. ինչպես՝ ալեոր>հըլէվուր, հարևան>հըրէվան, սերկեիլ>սըրկէ-

վիլ: Այդպես և՛ Ոչխարի աւան <Ոչխարեւան> Ըխչրէվան (տեղանուն): Ձևել >ծիվիլ բառում պահպանված է ձև >ծիվ բառը:

119. Բառասկզբին միայն երկու բառում և ունենք՝ եթմ, եթանասուն, որոնց մասին տես § 110 և 1:3:

Հարագիր բարդությունների և շաղկապ բարբառումս փոխարինված է ու՝ով, որ շեշտից առաջ դառնում է ք. ինչպես՝ առևտուր, առուտուր >առքտոր (հմմտ. մարդուկին(իկ) >մարդը-կընէկ, հայրումայր >հարքմար, սարուծոր >սարըծոր և այլն):

ԵՍ.

120. Միավանկ բառերում դառնում է է. եզած օրինակներն են. լեարդ >լէրդ, սեամ >շէմք, լեառն >լէռնը, տեառն >տէռնը, այդպես և՛ սեալ >սեալ >սէվ (տես § 123):

Կեանք >զյանք փոխառված է որևէ այլ բարբառից, որ հաստատվում է նաև կ >գ փոփոխությամբ:

121. Շեշտից հետո եա-ն դառնում է ա կամ ան՝ ձայնավորների ներգաշնակությամբ. ինչպես՝ կորեակ >կուրակ, աղեակ >աղակ Վլավ, ցորեան >ցուրան, անկեալ >անգալ, իւրեան >ուրան (նաև՝ ուրէն). այդպես և անցյալ դերբայի եալ վերջավորության մեջ. տարեալ >տարայ, կերեալ >կէրայ. ածեալ >ածալ, բերեալ >բիրալ, լիզեալ >լուզալ, գործեալ >գործալ և այլն:

122. Շեշտից առաջ եա երկբարբառն ինչպես զբարբառում, այնպես էլ բարբառումս չկա:

Բառավերջում եա ունենք միայն երկու բառում, որոնց մեջ դարձել է յա. գոնեա >գոնյա, համարեա >համարյա. երկուսըն էլ գրական բառեր են:

Դրանց հակառակ, զբարբառյան ե խոնարհման բայերի հրամայականի եա վերջավորությունը շեշտի տակ, թե շեշտից հետո դարձել է ա կամ ան. ինչպես՝ սիրեա >սէրա (և սէրէր), խուզեա >խուզա (և խուզէր), դիզեա >դէզա (և դէզէր), գրեա >գիրան և այլն: Այս էլ սակայն ավելի ձևաբանական երևույթ է, քան հնչյունական:

Առանձին են մտում՝ իրեար >ուրուր, ընդ իրեար գալ >դուրու(ր) գուլ, որոնք նախ իւր բառի ազդեցությամբ դարձել են ուրեար, ապա ուրաւ (ըստ § 121-ի) և, վերջապես, նախորդ ու-ի նմանությամբ՝ ուրուր:

ԵՍԻ

123. Եւա եռարարառով բարբառս ունի միայն երկու բառ. սեաւ>սէվ, ուր, նախ՝ վերջին ւ-ն դարձել է բաղաձայն վ (սեաւ>սեավ), ապա՝ եւ երկբարբառը համաձայն § 120-ի դարձել է է (սեավ>սէվ). Բարեւալ>պարավ փոխառված է անշուշտ որեւէ ուրիշ բարբառից, որ ցույց է տալիս նաեւ բ>պ փոփոխությունը (հմմտ. § 142):

ԵՍՅ

124. Այս եռարարառով ոչ մի բառ չկա բարբառումս:

ԻԻ

125. Բառասկզբում իւ ունենք երկու բառում միայն, որոնցից մեկում դարձել է ու, մյուսում՝ յօ. իւրեան>ուրան, ուրէն, իւղ>յօղ. այդ երկու օրինակներն էլ սակայն միևնույն կարգին չեն պատկանում (մեկը՝ միավանկ, մյուսը՝ երկվանկ). բացի դրանից, իւղ բառը կարող էր ստացված լինել եւղ ձևից, որ դառնալով եաւղ (ինչպես՝ եւթն>եաւթն, գեւղ>գեաւղ), տվել է եօղ>յօղ ձևը:

126. Բառամիջում թե շեշտված, թե շեշտահանորդ վանկերում բաղաձայնից առաջ իւ-ն դառնում է ու. եղած օրինակներն են՝ ձիւն>ձոն, սիւն>սոն, ալիւր>ալուր, աղբիւր>ալբալուր, արիւն>արոն, մրջիմն, մրջիւն>մուրջում:

Հարիւր>հէրուր բառում ու-ի փոխարեն ունենք ու նախորդող է ծանր ձայնավորի ներդաշնակությամբ:

Ճիւղ>նօղնը ստացվել է գավառական նուղ ձևից՝ ու>օ օրինական փոփոխությամբ:

127. Բառավերջում իւ-ն դարձել է -էվ. եղած օրինակներն են. շիւ>շէվ, ազնիւ>ազնէվ, արծիւ>արծէվ, հովիւ>հովէվ (սակավ գործածական), պատիւ>պատէվ, քթիւ>քթէվ, ցրիւ տալ>ցըրէվ տալ, կոիւ>կըռէվ:

Բացառություն է կազմում միայն ճաշիւ>ճաշիվ բառը, որ գրական փոխառություն է (բուն բարբառայինն է հէսաբ<պրսկ. hisāb حساب):

128. Բառամիջում ձայնավորից առաջ իւ ունենք երկու բառում միայն, որոնց մեջ՝ իբրեւ ոչ երկբարբառ՝ դարձել է իվ. շիւան>շիվան, հիւանդ>հիվանդ: Երկուսն էլ գրական բառեր են:

129. Վերացական - ութիւն մասնիկում իւն դարձնել է ի. ինչպես՝ ալեւորութիւն > հիւլի՝ վի՛րծթին, աղքատութիւն > ըխկը-տոթին, եղբայրութիւն > ըխպըրոթին, երկայնութիւն > ըրկը-նոթին, բարձրութիւն > ըի՛ծրծթին և այլն:

Գրական փոխառություններում նույն մասնիկի իւն դառ-նում է ու. ինչպես՝ արքայութիւն > արքայութուն, լաւութիւն > լավութուն և այլն:

130. Նախաշեշտ վանկի իւն բաղաձայնից առաջ՝ իբրեւ երկբարբառ՝ դառնում է ք կամ ի՛, ձայնավորների ներգաշնակու-թյամբ. ինչպես՝ աղբիւրաջուր > ըխպըրաջուր, ճիւղակոտոր > ճըղնըկոտոր, կիւրակէ > գի՛րակէ, կիւրակամուտ > գի՛րկամուտ, *մրջիւնաձագ > մի՛րջի՛մամէգ:

Արիւնլուայ > արունլի՛վա, արիւնաթաթախ > արունթաթախ բարդություններում պահպանված է անկախ անուն ձևը:

Արիւնել > քոնէլ բառում իւն բոլորովին ընկել է:

131. Նախաշեշտ վանկում ձայնավորից առաջ իւ ունենք մի բառում միայն, ուր և դարձել է իվ. հիւանդանալ > հիվըն-դանիլ: Այդ էլ սակայն գրական բառ է:

ՈՅ

132. Միավանկ բառերում ոյ-ը դառնում է ու. եղած օրի-նակներն են. բոյթ > բութ Վժատա, բոյն > բուն, թույլ > թուլ, քոյր > քուր, լոյս > լուս, շուտ, շոյտ > շուդ, ծոյլ > ծուլ Վթույլ, մեղմ, այգպես և՛ ոյր > հուր, որ, սկզբից և ստանալով, ենթարկվել է այս օրենքին:

Յոյս > հույս գրական փոխառություն է. բուն բարբառա-յինն է ումուդ (<պրսկ. umīd ۱۱۱):

133. Ինչպես գրաբարում, այնպես էլ բարբառումս, բազ-մավանկ բառերում շեշտից առաջ ոյ չկա. շեշտի տակ և շեշտից հետո՝ բաղաձայնից առաջ ոյ-ը դառնում է ու. ինչպես՝ պատրոյգ > պէտրուկ, ընկոյգ > անգուդ, ողջոյն տալ > օխչում տալ, մակոյկ > մակուկ Վժաքոք, սովորոյթ > սըվուրութիկ, նմոյշ > նըմուշ (վերջինս գրական փոխառություն է). այգպես և հօրաքոյր բառը՝ սղվելով ու կորցնելով եզրերի անկախ գիտակցությունը՝ ենթարկ-վել է այս օրենքին՝ իբրեւ պարզ բառ և դարձել հաքուր:

Դրան հակառակ, ճրագալոյց > ճըրկալուս բառում վերջին բա-ղադրիչը գիտակցվել է իբր լոյս և պահպանել իր անկախ լուս ձևը:

Երեք բառում ու-ի փոխարեն ունենք ու նախորդ ա կամ, աւ թեթև ձայնավորների ներդաշնակությամբ. կապոյտ > կ'անպուտ, զրոյց > զի'րուց, զուրուց, ծարոյր > ծա'րուր, որից և՛ ծարուրել > ծի'րուրիլ:

Բարբառումս կազմված երկու բառում ոյ-ը, ընկնելով շեշտից առաջ, դարձել է մեկում՝ ր, մյուսում՝ ի՛. *աղջոյն եղբայր > քիւշըմախպէր, կոյր աղիք > զի'րաղէնք:

Բառասկզբում ոյ երկրարրառն ունենք միայն երկու բառում՝ ոյր, ոյծ. դրանցից առաջինն սկզբից ստացել է հ (ոյր > հոյր) և ենթարկվել է § 132-ի կանոնին: Երկրորդում ոյ-ը դարձել է օ. ոյծ > օծ. անշուշտ նախապես դարձել է ուծ, ինչպես գտնում ենք նաև այժմյան գրական լեզվում, ապա ու > օ փոխությամբ՝ օծ:

Բառավերջում ոյ միայն մի բառում ունենք, ուր և՛ շեշտից հետո լինելով՝ դարձել է ու. երեկոյ > քակու, ըրակու:

134. Մասնավոր փոփոխություն են ներկայացնում. յոյգ > ճգ, պտոյտ > պրտոտ, որ անշուշտ նախ դարձել է պտուտ (ինչպես այժմյան խոսակցական լեզվում գործածում են), ապա ու > օ փոփոխությամբ՝ պրտօտ:

ՈՒՖ, ՈՒԵ, ՈՒՕ, ՈՒԻ

135. Այս բոլոր ձևերում էլ ու-ն [դարձել է վ նախորդող ք-ով կամ առանց դրան. եթե ու-ն գտնվում է երկու բաղաձայնից հետո կամ բառասկզբի բաղաձայնից անմիջապես հետո, ապա՝ վ դառնալով, իրենից առաջ ունենում է ր. ինչպես՝ կազմուածք > կազմըվասկ, ազնուական > րզնըվական, շուարել > շըվարիլ, թուել > թըվէլ «ազդվել, զգացվել», լուացք > լըվասկ. նույն բառից՝ լի՛վաց, ինչպես և՛ երեսուրայ > իրիսլի՛ված, արիւնլուայ > արունլի՛ված ձևերում վ-ից առաջ ր-ի փոխարեն ունենք ի՛ հաջորդող թեթև ձայնավորների ներդաշնակությամբ:

Աստուած > աստված կրոնական փոխառություն է:

Եթե բառամիջում ու-ին նախորդում է միայն մի բաղաձայն, ապա վ դառնալով, իրենից առաջ ր չի ստանում. ինչպես՝ կուտուածք > կուտվասկ, *կատուածագ > կըտվածէգ՝, նխուած > նէխված «փտած. նախանձ», նեղուածք > նէղվասկ, բուրուառ >

փըրվառ, գաղուածք>գէղվասկ, գաղուածքատեղ>գըղվըսկա-
տէղ, լեզուանի>լի՛զվանէ, աղուէս>աղվէս, հաշուել>հաշվիլ-
այդպես և այն դեպքերում, երբ ու-ին նախորդող երկու բաղա-
ձայնները միմյանցից բաժանված են գաղտնավանկ ը-ով, ինչ-
պես՝ գրուածք (gəruackh)>գըրվասկ, թխուածք (thəxuackh)>
թըխվասկ, թթուաշ (thəthuaš)>թըթվաշ, քթուել (khəthuel)>
քըթվէլ, զզուել (zəzuel)>զըզվէլ, թթուել (thəthuel)>թըթվէլ,
ցցուել (çəçuel)>ցի՛ցվիլ և այլն:

136. Առանձին է մնում քլուատ>քըլպատ բառը, ուր ու-ի
դիմաց ունենք պ:

Ե Զ Ր Ա Կ Ա Յ Ո Ի Թ Յ Ո Ի Ն

137. Ամփոփելով երկրարբանների կրած փոփոխություն-
ները, գալիս ենք այն եզրակացության, որ զրարարյան երկ-
բարբառները բարբառումս ընդհանրապես նրեք կարգի փոփո-
խության են ենթարկվել.

ա) Վերածվել են մի ձայնավորի և մի բաղաձայնի. ինչ-
պես՝ արծիւ>արծէվ, աւել>ավիլ, սեաւ>սէվ, հաւ>հավ և այլն:

բ) Դարձել են մի ձայնավոր. ինչպես՝ այրել>էրիլ, հայր>
հար, աղեակ>աղակ, լոյս>լոս, ընկոյզ>անգուզ և այլն:

գ) Բոլորովին կորել են. ինչպես՝ հայելի>հիլլէ, երախա-
յութիւն>ըրխոթին, արիւնել>ըռնէլ և այլն:

Նույնիսկ այնպիսի բառերում, ինչպես՝ հայ>հէյ, նայ>
նէյ, մայիս>մայիս և այլն, դարձյալ ունենք մի բաղաձայն և
մի ձայնավոր. Այս բոլորից հետևում է, որ Մեղրու բարբառում
ոչ մի երկրարբառ չկա:

Գ. ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. ԶԱՅՆԵՂ ՊԱՅԹԱԿԱՆՆԵՐ

Բ

138. Սովորաբար մնում է բ. ինչպես՝

Բառասկզբում.— Բարակ>բէրակ, բերել>բիրիլ, բահ>բէհ,
բաժանել>բի՛ժէնիլ, բանալ>բէնիլ, բոյն>բոն, բոժոժ>բոնժոնժ,
բերան>բէբան և այլն.

Բառամիջում.—Բամբակ>բէմբակ, *աքարոյիկ>հըքրիբէկ, ամբար>ամբար, սուսամբար>սննմբնիկ և այլն:

Բառավերջում՝ եղած օրինակներում բ-ն գտնվում է բ-ից վամ խ-ից հետո, որոնց մասին տես ստորև: Այլ պարագայում ունենք՝ բումբ>բոմբ, ուր անփոփոխ է մնացել, և զար>զէփ, ուր դարձել է փ:

139. Գրական փոխառություններում սովորաբար դառնում է փ. ինչպես՝ համբերել>համփէրիլ, համբարձվել>համփարցվիլ, բուրուռառ>փըրվառ և այլն:

140. Բարբառիս խ բաղաձայնից հետո դառնում է պ. ինչպես՝ աղբ>ախպ, աղբախոտ>ըխպախուտ, աղբանոց>ըխպանուց, աղբատեղ>ըխպատէղ, աղբահոտ>ըխպահուտ, աղբիւր>ախպուր, աղբիւրաջուր>ըխպըրաջուր, եղբայր>ախպէր:

Գաղառական թուղբ բառը բարբառումս կա թողբ ձևով, որից էլ՝ թղբել>թըղբէլ:

141. Հակառակ ուրիշ բարբառների, որոնք բ-ից հետո բ-ն դարձնում են փ, Մեղրու բարբառն այդ պարագայում էլ հարազատորեն պահպանել է բ-ն. ինչպես՝ երբ>հիբ, երբոր>հիբօր, լիրբ>լէբբ, լրբութիւն>լի՛րբօթիւն, հարբել>հննրբիլ, ուրբաթ>ծրբաթ, շարբաթ>շէրբաթ, որբեայրի>վի՛րբի՛վէրի, սրբել>սի՛րբիլ, այգպես և՝ հօրեղբայր>հէրբար, որտեղ՝ հակառակ եղբայր>ախպէր բառին, դ>խ-ի անկումով և բ-ին մոտենալու հետևանքով անփոփոխ է մնացել:

Բացառություն են կազմում բորբոս>փի՛փուսնը, որից էլ՝ բորբոսնել>փի՛փուսնիլ, որոնց մեջ սակայն բ-ն ընկել է, իսկ բ-ն սուղական խուլ ա-ի նմանությամբ դարձել է փ. հարբուխ>խարփուղ, ուր սկզբի հ-ն վերջին խ-ի նմանությամբ դառնալով խ, ազդել է բ-ի վրա և դարձրել է փ:

Այդ պարագայում էլ գրական փոխառությունների մեջ ունենք փ. ինչպես՝ սուրբ>սօրփ (մինչդեռ՝ սրբել>սի՛րբիլ), որբ>վօրփ և այլն:

142. Այդ բոլորից դուրս բ-ն կրել է հետեյալ մասնավոր փոփոխությունները.

բ>փ.—Բուսած>փի՛սնծ «գոշարի բորբոսնելը», ծնեբեկ>ծընէփուկ, բառերի մեջ եղած ա, ծ, կ խուլերի առնամանությամբ: բ>պ.—Բռնել>պըռնէլ, բանկն>պընգըլ, բաղարճ>պաղաճ,

բամբասանք>պամբասանք, բարեկամ>պարէկամ, բարեաւ>
պարավ, բարի>պարի: Առաջին երկսուժմ հաջորդող ձայնեղների
տարնմանությամբ. մյուսները բոլորն էլ փոխառված են այլ
բարբառներից, որ հաստատվում է նաև հնչյունափոխական մյուս
օրենքներով (հմմտ. §§ 19, գ և 123).

Դ

143. Ամեն դեպքում էլ անփոփոխ է մնում. ինչպես՝

Բառասկզբում. — Դառն>դէռնը, դանակ>դէնակ, դգալ>
դի՛գ՛նիլ, դիրտ>դէրդ, դեղք>դէիկ «թուլն», դեղնուց>
դըղնոց, դսւռն>գուրք, դորակ>դճրակ, դեղին>դէղէն և այլն.

Բառամիջում. — Դադար>դէդար, հանդարտ>հանդէրտ, լըն-
դերք>լընդէրք՝, տենդել>տանդիլ, քանդել>քանդիլ, այդքան>
անդքան, բարեկենդան>բի՛րգ՛ինդան:

Բառավերջում. — Այդ>անդ, անդ>հանդ, գունդ>գունդ,
թունդ>թունդ և այլն: Բոլորն էլ, սակայն, բացի առաջինից, ն-ից
հետո են:

Նույնպես և ք-ից հետո, ուր մի շարք բարբառներում դ-ն
դարձել է ք, Մեղրու բարբառում թե բառամիջում, և թե վերջում
մնացել է դ. ինչպես՝ երգում>նըրգում, կարգալ>կարգիլ, ար-
դար>անդար, զարգարք>զէրգարք, ուրդ>ճրդ, բուրդ>բունրդ,
ուղղորդ>աղուրդ, դուրդ, երդ>հունրդ, մարդ>մարդ, վարդ>
վանրդ և այլն:

144. Ողմ հնչյունախմբում դ-ն ընկել է. ինչպես՝ որդնել>
ուննիլ, որդն>ուննը, որդնոտել>ուննոտիլ. ուրիշ այդ կարգի
գրաբարյան բառ չկա բարբառումս, բայց պետք է համեմա-
տել § 171:

Սպարդիլ>սի՛փի՛րթնիլ «գունատվել» գավառական բառ է.

145. Բարբառիս խ-ից հետո դ-ն դարձել է տ խէղդ>խէխտ
«պարանոց», խեղդել>խէխտիլ բառերում. ուրիշ այդ կարգի բառ
չունենք:

146. Գրական փոխառություններում ունենք ք. ինչպես՝
օգ>օթ, սագայել>սաթայել և այլն:

147. Առանձին է մնում ջրորդան>ջրոութկան>շուռութկան
բառը, որ նախ կ-ի հավելմամբ դարձել է ջրորդկան, ապա՝ ք-ի
անկումով՝ ջրոգկան, ուր դ-ն կ խուլի ազդեցությամբ դար-

ձեւ է ք (ջրոթկան), որից՝ ջոռթկան, և, վերջապես, բնաձայնի վերածվելով՝ ջրոռթկան, ջուռոռթկան (հմմտ. բնաձայն՝ ջրոռալ «թափվել»):

Ճիշտ նույն ձևով էլ ծննդկան > ծրնրկան բառում կ խուլի ազդեցությամբ դ-ն դարձել է ք (հմմտ. ծնունդ > ծընօնդ, ուր առանձին լինելով՝ անփոխոխ է մնացել):

Գ.

148. Բոլոր դեպքերում էլ մնում է գ կամ դառնում է գ: Մնում է գ բառակցքին, ինչպես և բառամիջում ու բառավերջում, եթե է, ի, ի՝ ձայնավորներից հետո չէ. ինչպես՝

Բառասկզբում.— Գալ > գոլ, գար > գէփ, գաւաթ > գէվաթ, գողութիւն > գրդօթին, գերմակ > գէրմակ, գոմէշ > գոմէշ, գըլուխ > գըլօխ, գառն > գօռնը և այլն:

Բառամիջում և բառավերջում.— Էգուց, այգուց > ուգուց, յօյգ > օգ, սուգ > սօգ. բառամիջում և բառավերջում գ-ն սովորաբար ընկնում է ն-ից կամ է, ի, ի՝-ից հետո, որոնց մասին տես ստորև:

149. Գ-ն դառնում է գ՝ բառամիջում, եթե գտնվում է է, ի, ի՝ ձայնավորներից հետո, թեկուզ և զրանցից բաղաձայնով բաժանված էլ լինի. ինչպես՝

Բառամիջում.— Ագի > հէգին, այգի > իգ՛ի, գազաթն > գէ-գ՛նթ, տայգը > տէգ՛իր, զգենուլ > սի՛գ՛էնիլ, գոռգոռալ > գի՛ռգի՛-ռնլ և այլն:

Բառավերջում.— Ձագ > ձէգ՛, էգ > էգ՛, գոգ > գիգ՛, նիգ > լէնգ՛ (մյուսները ն-ից հետո են, որի մասին տես ստորև):

150. Անփոփոխ է մնում նույնպես և ք-ից հետո՝ վերոհիշյալ օրենքով. եղած բառերն են. նարգիզ > նարգիզ, Սարգիս > Սարգիս (երկուսն էլ հատուկ անուն). մյուս օրինակները գրական բառեր են, որոնց մեջ ունենք ք. ինչպես՝ կարգ > կարք, մարգարիտ > մարքարիտ, մարգարէ > մարքարէ (հմմտ. § 141):

151. Ռնգային ն-ից հետո նույնպես մնում է գ, կամ դառնում է գ՝, եթե ն-ն է, ի, ի՝-ից հետո է. ինչպես՝

գ > գ. — Հնգեքին > հընգէք՛էն, մանգաղ > մանգանղ,

թանգ>թանգ, ծունգն>ծօնգուն, կնգուղ>կունգուղ, պոունգ>պրոօնգ և այլն:

գ>գլ.—Ժանգ>ժէնգլ, հինգ>հինգլ, զանգակ>զէնգլանկ, ժանգոտ>ժէնգլոտ, գանգատ>գէնգլատ և այլն:

152. Գրական ու կրօնական փոխառություններում դարձել է ք կամ մնացել է գ. ինչպես՝ սգաւոր>սքքավոր, սարկաւագ>սարկավաք, ազգական>ազգական, գաւազան>գավազան, գանձանակ>գանձանակ և այլն:

153. Վերոհիշյալներից դուրս գ-ն ենթարկվել է հետևյալ մասնավոր փոփոխություններին.

գ>կ.—Ագռաւ>ակռավ, աղագ>հաղակ «այգու մուտքի ճանապարհ», երկու դեպքում էլ բառում եղած ձայնեղների տարնմանությամբ: Զրագ>ճըրակ, պատրոյգ>պէտրուկ, նախորդող խուլերի առնմանությամբ: Զգօն>սըկօն, զգեստ>ըզկէստ, զգեստաւորիլ>ըզկըստավուրվիլ (քահանայի մասին) գրական և կրթական բառեր են:

Ագահ>ակահի փոխառված է մի ուրիշ, անծանոթ բարբառից (հմմտ. § 19, գ):

Գռզնոտ>կըռզնոտ «գանգուր, խիժաբեր», ստացվել է կռիզնոտ>կըռզնոտ «խիժաբեր» բառի հետ շփովելով:

գ>ք.—Գիշեր>քիշեր, գիշերով>քիշերով «առավոտ», հաջորդող շ-ի ազդեցությամբ. օգուտ>օքուտ, օքլտ «լավ» և ազդեցությամբ:

գ>ք.—Ծագ>ծէք, նախորդող ծ-ի ազդեցությամբ. ծագել>ծէքքիլ բառում ք-ի փոխարեն ունենք ք՝ կրկնված լինելու պատճառով, ձիգ (տալ)>ձէք՝ տալ «ձգել, քաշել» հաջորդ ա խուլի առնմանությամբ (ձիգ>ձէք, առանձին չի գործածվում):

գ>ն.—Գալ բառի անորոշ դերբայում, ըզձական եղանակում, ապառնի դերբայում և արգելականում գ-ն մնալով անփոփոխ, մյուս ձևերում դարձել է ն (նոս իմ «գալիս եմ», նոն իմ «կգամ» և այլն), անշուշտ գնալ>գի՛նէլ բառի նմանությամբ:

2

154. Ամեն դեպքում էլ անփոփոխ է մնում. ինչպես՝

Բառասկզբում.—Զագ>ձէգ՝, ձեռք>ձիք՝, ձախ>ձէխ, ձուկըն>ձօկուն, ձօկնը, ձայն>ձէն, ձի>ձի, ձոր>ձոնր և այլն:

Բառամիջում և բառավերջում ունենք միայն ն-ից ու դ-ից հետո, ուր նույնպես անփոփոխ է մնում. ինչպես՝ խնձոք>խընձուր, խուենձուր, անձրև>անձրիվ, հնձան>ընձան, հուենձ>հօնձ, տանձ>տանձ, մաղձ>մաղձ, օձ>օղձ և այլն:

155. Բ-ից հետո մնում է անփոփոխ, կամ կորցնելով դ բաղադրիչը՝ վերածվում է գ-ի, ինչպես՝ բարձ>բէրձ, խոնջա-նադարձ>խընջընադերձ զշալվարի այն անցքը, որի միջով անց է կացվում խոնջանը կամ գոտին», օրձ>ուրձ, որձակ>ուրձակ, արձակել>իրձակիլ, բայց՝ արձակ>հարգակ, փորձել>փուրզիլ, անփորձ>անփուրզ, դերձան>դէրզան, տաւարավարձ>տըվը-րավարզ:

156. Ռնդային ն հնչյունից առաջ դառնում է գ. ինչպես՝ խուրձն>խօրզնը, դաղձն>դէզնը, սինձ>սիձն>սըէզնը, սինձ (են)ի>սըզնի:

157. Բարձր բառը դարձել է բէժըր, բէժուր, որից էլ՝ բարձրա-նալ>բի՛ծրանիլ, բարձրութիւն>բի՛ծրօթիւն. բձր խմբով ուրիշ ոչ մի բառ չունենք, սակայն ր-ից առաջ ձ կա նաև թանձր>թանձիր, անձրև>անձրիվ բառերում, որոնց մեջ անփոփոխ է մնացել:

158. Մասնավոր դեպքեր են.

ձ>ց.— Ձգել>ցիքիլ «զցել», ուր նախ գ-ն դարձել է ք (հմմտ. ձիգ>ձէք), ապա՝ դրա ազդեցությամբ՝ ձ>ց:

ձ>ս.— Վարձք>վարսկ, ուր ճիշտ վերելիսի նման ք-ի ազդեցությամբ դարձել է ց (վարցք), ապա՝ ցք խումբը՝ դառնալով սկ տվել է վարսկ ձևը (ցք>սկ-ի մասին տես § 199):

ձ>ծ.— Ձէթ>ծըէթ վերջին ք-ի ազդեցությամբ. ձմերուկ>ծըմերուկ:

Ջ

159. Սովորաբար մնում է ջ. ինչպես՝

Բառասկզբում.— Ջուր>ջուր, ջորի>ջուրէ, ջաղաց>ջէղաց, ջոկել>ջուկիլ, ջերմն>ջէրմ, ջուխտ>ջօխտ և այլն:

Բառամիջում.— Հաջել>հանջիլ, առաջնակ>ըռջընակ, ոջիլ>հոնջուլ, աղաջուր>ըղաջուր, բանջար>բէնջար, աջոզութիւն>հըջըղօթին, ննջել>լինջիլ, խոնջան>խուենջան և այլն:

Բառավերջում.— Մէջ>մաջ, գաջ>գանջ, առաջ>էռէջ, աջ>աջ, ունջ>օնջ, լանջ>լէնջ և այլն:

Այդպես և՛ ք-ից հետո, ինչպես՝ արջ>առջ, վերջ>վերջ-
թրջել>թի՛րջիլ, մրջիմն, մրջիւն>մռնրջոնմ, վերջապնել>վի՛ր-
ջիցանիլ, պատրջան>պըտըրջէն. վերջինս գավառական բառ է:
Բացառությունն է կազմում արջառ>աչառնը, որտեղ սա-
կայն ք-ն ընկել է:

160. Եթե մի բառում կա երկու ջ, ապա երկուսն էլ դառնում
են ն. ինչպես՝ պղպջալ>պջպջալ>պըճալըճալ, ջախճախել>ճի՛ճէ-
խիլ, ջնջել>ճինջիլ, վերջինում երկրորդ ջ-ն մնացել է անփոփոխ՝
ն-ից հետո լինելու պատճառով (հմմտ. § 185):

161. Բարբառիս կ խուլից առաջ ջ-ն դարձել է շ. ինչպես՝
մէջք>մաշկ (թեև մէջ>մաջ բառում ունենք ջ), յօրանջել, յօ-
րանջկոտել>ըորշկուտիլ, քաջք>քաշկ, քաջքոտ>քաշկուտ,
ժայսահար, վախկոտ», առաջք>առէշկ, առաջքին>ըռաշկէն,
առաջքատի>ըորշկատէ՝ ճրեռան առջևի իրերը»:

162. Այ խումբը բարբառումս դարձել է խշ. ինչպես՝ աղ-
ջիկ>ախչէկ, ողջոյն>օխչում, *ողջոյն եղբայր>ըխչըմախպէր:

Ողջ>վօղջ, ողջութիւն>վօղջութեւն գրական փոխառու-
թյուններ են (հմմտ. § 75):

Այ>խշ խմբով ուրիշ բառ չունենք:

163. Գրական փոխառություններում ջ-ի դիմաց ունենք չ
կամ ջ. ինչպես՝ յաջողում>հաչօղում (թեև ունենք՝ աջողու-
թիւն>հըջրղօթին), վերջ ի վերջս>վէրջիվէ՛րջօ, ողջ>վօղջ, շըր-
ջան>շըջան և այլն:

164. Մասնավոր փոփոխություններ են.

ջ>ն.— Զահ>ճառ, ջիլ>ճիլ, ականջ>անգոճ, որ նախ՝ տե-
ղափոխությամբ դարձել է անկաջ, ապա՝ ն-ից հետո լինելով կ>գ
(ըստ 176-ի) անգաջ և գ—ջ տարնմանությամբ՝ վերածվել է խուլի.
ճիշտ այդպես էլ ականջատակ>ընգընճատակ, ականջմտի>ընգըն-
մրտէ՝ ճինչ-որ փոքրիկ զեռուն»:

ջ>չ.— Խնջել>խընչէլ:

2. ԽՈՒԼ ՊԱՅԹԱԿԱՆՆԵՐ

Պ

165. Սովորաբար մնում է պ. ինչպես՝

Բառասկզբում.— Պահէզ>պըհազ, պանիր>պանէր, պատ>
պատ, պատրոյգ>պէտրուկ, պատառ>պատառ ճքիչ», պիրկ>

պէրէ՛, պուկ>պօկ «միզածորան՝ երեխայի օրորոցին ամրացված»,
պնդոց>պընդօց «բնական ամբուժյուն» և այլն:

Բառամիջում.— Ապրանք>ապրանք, ապրել>ապրիլ, կա-
պայ>կապէ, սապոն>սո՛ւպուն, կապոյտ>կ՛մպոնտ, ճիպոտ>
ճէպուտ, տապակ>տապակ, շաղապստուկ>շըպստուկ «պատու-
տակ բույսը»:

Բառավերջում.— Սեպ>սըէպ, խեճեպ>խըճէպ, կոպ>կուպ,
ծոպ>ծուպ, կապ>կապ, պարապ>պարապ, տտիպ>տըտէպ և այլն:

166. Ս-ից առաջ պ-ն դառնում է փ. ինչպես՝ պսակ>փը-
սակ, պսակել>փըսակիլ, անպսակ>անփըսակ, պստիկ>փի՛ստէկ՛,
ապսպարել>փըսպարիլ, այդպես և՝ ապսպարք>փասպարք, ուր
թեև ա ձայնավորով բաժանված է ս-ից, բայց փըսպարիլ ձևի
գիտակցությամբ ու նրա ազդեցությամբ մնացել է փ:

167. Մասնավոր փոփոխություններ են.

պ>փ.— Սպարդնել>սի՛փի՛րթնիլ, վիշապ>հօշափ, առաջի-
նում ք շնչեղի ազդեցությամբ, երկրորդում՝ շ շչականի: Սեպ-
տեմբեր>սէփտէմբէր գրական է, ինչպես և բոլոր ամսանուն-
ները (հմմտ. §§ 42, 178): Կոտապ>կուտափ. նախորդող խուկե-
րի տարնմանությամբ:

պ>բ.— Դէպ ի>գի՛րբի, գէպ ի յետ>գի՛րէտ, նախորդ գ ձայ-
նեղի առնմանությամբ:

Անապ>աննաբ «ամպաճ պտուղը», ստացվել է արարերեն
anab արաբից, որ միջին հայերենում տառադարձված է անապ:
Ապաշխարող>բըշխարուղ, ըրըշխարուղ:

պ>մ.— Պիտիլ>մէտիլ:

(պ>վ).— Կնեպ բառի գիմաց բարբառս ունի քըշէվ:

§

168. Սովորաբար մնում է ա. ինչպես՝

Բառասկզբում.— Տախտակ>տախտակ, տայգը>տէգ՛իը,
տանձ>տանձ, տաշտակ>տաշտակ «փոքր տաշտ, կրյա», տանել>
տանիլ, տուն>տոն, տարի>տարէ, տեսնել>տըէսնիլ և այլն:

* Բառամիջում.— Կտաւ>կըտավ, ատել>ատիլ, մտանել>մը-
տէլ, ուտել>օտիլ, մոտի>մուտա, աղտոտ>յէխտուչ, պատառ>
պատառ «բիչ», պստիկ>փի՛ստէկ՛, խոստանալ>խըստանիլ և այլն:

Բառավերջում.— Պատ>պատ, գետ>գէտ, արտ>արտ, հան-
դարտ>հանդէրտ, առնէտ>ըռնատ, գանգատ>գէնգ'անտ, նարօտ>
նարուտ Վոլյնզգոլյն թել», ժանգոտ> ժէնգ'ոտ, ճակատ>
ճէկատ և այլն:

169. Ն ոնգայինից հետոտ-ն անխտիր դառնում է դ. ինչպես՝
անտէր> անդէր, ընտրել>հընդրէլ, սանր>սանտր>սանդըր,
տնտղել>տընդրղէլ, տնտես>տընդըէս, տանտիկին>տընդէկէն,
Անտառ>Անդառ (տեղանուն):

Բացառություն չկա:

170. Բարբառիս կ և կլ բաղաձայններից առաջ դառնում է
թ. ինչպես՝ անպէտք>անպէթկ', յետք>էթկ' (թեև ունենք յետ>
էտը), միտք>մէթկ', պատկեր>պաթկէրք', պարտք>պարթկ,
պէտք>պէթկ', յետքատի>հըթկատէ Վերեան հետեի իրերը», սա-
տակել>սաթկիլ և ըստակիլ:

171. Բան խմբում տ-ն ընկել է գորտնուկ>գծոնուկ բա-
ռում, որից էլ՝ *գորտնուկամայր>գի'ոնի'կամէր:

Բարբառումս եղած բան խմբով բառերն են՝ քրտնեք քըր-
տընքել>քըրթընքէլ, քրտինք, քըրտունք>քըրթէնք, քըրթօնք,
որոնց մեջ, սակայն, քա-ք բաժանվում է ն-ից ը, է, օ ձայնափորնե-
րով: Այդ բառերում տ>ք փոփոխությունը կատարված է նա-
խորդող ք շնչեղի առնմանությամբ:

172. Դրական փոխառություններում մի քանի բառերի
մեջ տ-ի փոխարեն ունենք դ: Դրանք են. դատ>գագ, դատաս-
տան>գագաստան, դատաւոր>գագավօր, հաստատ>հաստագ,
հաստատել>հաստագիլ Վապացուցել», ազատ>ագագ, ազատել>
ագագիլ (հմմտ. §§ 11, 15, 19, դ):

173. Մասնավոր փոփոխություններ են.

տ>ք.— Կտիւ>քըթէվ, ցայտ>ցէթ Վջրի շիթ, մեզ», ցայ-
տել>ցէթիլ Վցայտել, միզել», փետուր>թէփուռ, փտել>
փըթէլ. բոլոր դեպքերում էլ բառի կազմում եղած շնչեղների
առնմանությամբ:

Վարտիք>վարթէկ' բառում, նախ՝ տ-ն հաջորդող ք-ին
նմանվելով դարձել է վարթէք', ապա՝ նախորդ ք-ի տարնմա-
նությամբ՝ ք'>կ':

տ>դ.— Դիտել>գիդիլ, գտանել>գի'դիլ, գի'դէնիլ, գատել>
գէդիլ Վվաստակել», բոտոտ>բոնդոնդ, դիրտ>դէրդ, դիրտահա-

նել>դի'րդի'հանիլ, զատիկ>զէդէկ. բողոքումն էլ նախորդող ձայ-
նեղներէ առնմանությամբ:

Շուտ, շոյտ>շոնդ բառում նախ՝ ա-ն նմանվելով շ-ին-
պետք է դարձած լինի ք և տված շոնթ, որից՝ տարնմանու-
թյամբ՝ ք-ն դարձել է դ և տվել շոնդ:

Ապատ>ավադ «շեն» փոխառված է նոր պարսկերենից՝ աղբը-
բեջաներէնի միջոցով:

Մարտ>մարդ:

տծ>ջջ.— Պատժել>պաջջիլ, ուր նախ՝ ա-ն նմանվելով հա-
ջորդին՝ դարձել է դ (պադժիլ), որից՝ դծ-ի միացմամբ՝ պաջջիլ
և կրկնությամբ՝ պաջջիլ:

տ>ն.— Տալ>տալ բայի անկատար դերբայում և ապառնի-
ժամանակում ա-ի փոխարեն ունենք ն. ինչպես՝ նմա իմ «տա-
լիս եմ», նմլ իմ «կտամ» և այլն:

174. Սովորաբար մնում է կ. ինչպես՝

Բառասկզբում.— Կէս>կըէս, կեմ>կըէմ, կարաս>կարաս,
կապայ>կապէ, կամն>կամ'ը, կայոիք>կըէոէք', կացին>կա-
ցէն, կնգուղ>կունգուղ, կծիկ>կըծըէկ, կոփել>կուփիլ «խըփել»
և այլն:

Բառամիջում.— Ակութ>ակութ «օջախ», ակն>ակնը, թա-
կել>թակիլ, ծակել>ծակիլ, ճակատ>ճէկատ, ոսկի>ուսկէ, տակ-
ոիք>տակոակ, աղեկութիւն>ըղըկօթին և այլն:

Բառավերջում.— Դատարկ>դէրտակ, աղեմկ>աղակ, դա-
նակ>դէնակ, զատիկ>զէդէկ, աղջիկ>ախչէկ, կորեակ>կուրակ,
տափակ>տափակ, պառակ>պառակ և այլն:

175. Սակավաթիվ բառերում դարձել է կ'. դրանք են. բիր-
(իկ)>բիրիկ' «աչքի բիր», գօտիկ>գօխտէկ, կամուրջ>կ'անրմնջ,
կապտել>կ'ի'պի'տիլ, կապոյտ>կ'անպոտ, *կապուտիկ>կ'ի'պի'տէ
«մի տեսակ գետածուկ», կին, կնիկ>կընէկ, ածիկ>ածէկ, «թոն-
րին խփած խմորագնդից թափված կտորտանքը», պիրկ>
պէրկ', պստիկ>փի'ստէկ', օթեկ>օթէկ':

176. Ն ռնգայինից հետո դարձել է գ. ինչպես՝ անկյալ>

անգամ, ընկեր>հընգէր, ընկոյզ>անգուզ, ընկուզ(են)ի>ընգըզի,
ուենկն>օնգնը, օնգուն, խունկ>խօնգ, *ընկնաւոր>ընգնավուր
«ուենկն ուենցող», խնկաման>խընգաման, տնանկանալ, տնանկ
ընկնել>տընանգ նանիլ «աղքատանալ, կոտր ընկնել», ցանկ>
ցանգ ցցանկություն, կամք, կանկար>կանգառնը, տունկ>տօնգ,
տունկ(ի)>տընգէ, տնկել>տընգէլ, ցնկնել>ցընգընէլ, կին,
կնիկ>կընէկ, սեռ. կընգա: Այդպէս և՛ ականջ>անգուձ, և՛ տե-
ղափոխությամբ:

Գրական փոխառություններում ևս այդ փոփոխությունը
կատարվում է. ինչպէս՝ վանկ>վանգ, յտնկարծ>հանգարծ:

Անկան>հի՛նգէն, անկանակ>հի՛նգէնակ բառերում ու-
նենք զո՞նախորդող ի՛-ի պատճառով (հմմտ. § 149):

Անկանել>նանիլ բառում կ-ն ընկել է:

177. Թ շնչեղից և շ շնչականից առաջ դառնում է ք. ինչպէս՝
կթել>քրթել, կթան>քրթան, կշէոք>քի՛շէրք, կշուկ>քըշընէլ,
կշկուռ>քըշկուռ «հանգույց», կշտանալ>քի՛շտանիլ (թեև՝ կուշտ
արմատն ունենք կօշտ ձևով՝ շ-ից հեռու լինելու պատճառով),
կշտին>քի՛շտին (առանձին՝ կուշտ>կօշտը):

Այդպէս և՛ կտիւ>կթեմ>քրթեմ, կտուել>քրթըվէլ:

178. Մասնավոր փոփոխություններ են.

կ>գ, գ՛.— Եկեղեցի>գըղէցէ, կոյր աղիք>գի՛րաղէնք, բա-
րեկենդան>բի՛րգիճնան, բեկար>բէգա՛ր, գիրկ>գիրգ՛, գրկա-
նոց>գի՛րգաճնոց «գողնոց». բոլորումն էլ՝ բառի կազմում եղած
բ, գ, դ ձայնեղների առնմանությամբ դարձել է գ և ապա՝
վերջին չորսում՝ գ՛ ըստ § 149-ի:

Կիւրակէ>գի՛րակէ, կիւրակեմուտ> գի՛րկամուտ, կրակ>
գի՛րէկ բառերում դարձել է գ հաջորդ կ-ի տարնմանությամբ:

Առանձին է մնում խորակ>խօրագ, որ նոր փոխառություն
է պարսկերենից, ինչպէս գտնում ենք նաև այլ բարբառներում:

կ>ք.— Քակոր>քաքուր, զկեռ>ցըքէռնը, կաշաղակ>քը-
շէղակ. երեքումն էլ բառի կազմում եղած ք, ց, շ շնչեղների
առնմանությամբ (վերջինի համար համեմատել § 177): Եկ>էք՛,
թեև՝ եկէք>էկէք: Դեկտեմբեր>դէքտէմբեր, հոկտեմբեր>հօք-
տէմբեր ամսանունները գրականից են մուտք գործել:

կ>բ.— Բոկիկ>բիբէկ, ուր կ-ն նմանվելով նախորդ բ-ին

նախ պետք է դարձած լինի զ, ապա՝ լիակատար առնմանությամբ՝ բ:

կ>ն. — Պարկուկ>պարկուճ «վաղահաս, հիվանդոտ դամբուլ», պարկուն բառի հետ շփոթելով:

Ծ

179. Սովորաբար մնում է ծ. ինչպես՝

Բառակցքում. — Ծագ>ծէք, ծալել>ծալիլ, ծակ>ծակ, ծծել>ծըծել, ծոխ>ծօխ, ծաղք>ծախկ «ծառի ծաղիկ», ծանր>ծանդրը, ծիրան>ծըլբան, ծնեբեկ>ծընէփուկ և այլն:

Բառամիջում. — Ածել>ածիլ, արծաթ>արծաթ, արծիւ>արծէվ, գործի>գօրծէն «արոր», լծել>լըծէլ, պրծանել>պըրծանիլ, ծիծաղ>ծըլծաղ, կայծակ>կէծակ, կոծիկ>կուծէկ «սոսիւն» և այլն:

Բառակերպում. — Անիծ>հանէծ, ծիծ>ծըլծ, այծ>էծ, մեծ>մօծ, քաղցած>քօխցած, տարած>տարած «երկարության չափ»=22 վերջ, կուրծ>կօրծ, տաւարած>տըվարած և այլն:

180. Եթ խումբը միասին դարձել է սկ. ինչպես՝ անէծք>անէսկ, անբիծք>անբէսկ «մեռելի վրա կատարվող աղոթք», նեղուածք>նէղվասկ, կուտուածք>կուտվասկ «հավաքումն», անցուածք>անցվասկ «գեպք, պատահար», առածքով>ըռասկավ «փոխաբերաբար», թխուածք>թըխվասկ, խօսուածք>խօսվասկ և այլն:

Բացառություն չկա:

181. Մկ խմբով երկու բառ կա միայն, ուր ծ-ն դարձել է զ. կոծկել>կուզկիլ, *ծածկան>ծըզկան. ծածկել>ծըկէլ բառում ծ-ն ընկել է (հմմտ. § 276, ծանոթ. 17, գ):

182. Մասնավոր փոփոխություններ են. ողորմածիկ>ղօրմացիկ, փայծաղն>փացախնը, քած>քաց, որոնցից առաջինում ծ-ն դարձել է ց հաջորդ կ-ի տարնմանությամբ, իսկ մյուս երկրում՝ նախորդ փ, ք շնչեղների առնմանությամբ:

183. Լպրծել>լըպըռտէլ բառում ծ-ն զրկվելով իր ս բաղադրիչից, վեր է ածվել տ-ի:

Ճ

184. Սովորաբար մնում է ճ. ինչպես՝

Բառակցքում. — Ճուտ>ճօտ, ճիւղ>ճօղնը, ճճի>ճռճռ,

ճաշ>ճէշ, ճակատ>ճէկատ, ճանաչել>ճընանչիլ, ճրագ>ճըրակ,
ճիպոտ>ճէպուտ, ճիռ, ճռիկ>ճըռէկ «խաղողի փոքրիկ ճութ»,
ճիպո>ճէպուռ և այլն:

Բառամիջում.— Արճիճ>արճոճ, կճուճ>կոճոճ, պրճոկել>
պըրճուկիլ, պուրճուկիլ, կոճակ>կուճակ, հաճար>հաճար, կճղակ>
կըճէղակ, մաճար>մաճառ և այլն:

Բառավերջում.— Կարճ>կարճ, որոճ>արուճ, կաւիճ>կավէճ,
խիղճ>խէղճ «գութ», կիճ>կըէճ, կաճ>կաճ, կոճ>կուճ և այլն:
185. Ն ոնգայիւնից հետո դառնում է ջ. ինչպես՝

Ճանճ>ճէնջ, ճնճղուկ>ճընջղօկ, եղիճ, եղինճ>հաղէնջ,
ճօճ(ի)>ճօնճի>ճօնջի, *ճանճակութ>ճի՛նջակութ:

Կնճիթ>կընդիշ բառի մասին տես § 192:

186. Ղն խումբը բաղաձայնից առաջ միասին դարձել է ծ
խղճմտանք>խըժմըտանք բառում, թեև ունենք՝ խղճալ>
խըղճել:

Այդ կարգի ուրիշ բառ չունենք:

Ճք խումբը դարձել է շկ մի բառում. Լիճք>Լիշկ (տեղա-
նուն):

Ճք խմբով ուրիշ բառ չունենք, բայց՝ համեմատել § 161:

187. Մասնավոր փոփոխություններ են. փուճուկ>փըջօկ
«ծառի փշակ. շրթունք», որտեղ ն-ն դարձել է շ նախորդ փ-ի
ազդեցությամբ:

Կնեպ բառի դիմաց բարբառոս ունի քըշէվ, որ էց էլ՝ քըշէվի
«կճպել»:

3. ՇՆՁԵՂ ԽՈՒԼ ՊԱՅԹԱԿԱՆՆԵՐ

188. Ամեն դեպքում էլ անփոփոխ է մնում. ինչպես՝

Բառակերպում.— Փունջ>փօնջ, փայտ>փէտ, փէղկել>փէխ-
կիլ, փող>փուղ, փոր>փուր, փեսայ>փըէսէ և այլն:

Բառամիջում.— Կոփել>կուփիլ, շամփուր>շէմփուր, սա-
փոր>սափռւր, չափել>չէփիլ, տափակ>տափակ, ոփի>հուփփէ
և այլն:

Բառավերջում.—Ծափ>ծափ, եփ>իփ, տափ>տափ, ափն>ափ
«խմորի տաշտի եզրը», չափ>չէփ, ծեփ>ծէփ, կանեփ>կանիփ
և այլն:

Մի բառում միայն փ-ն դարձել է պ. փրփրեմ>պրփրե-
րան, ուր, նախ՝ տարնամանությամբ երկու փ-երից մեկը դար-
ձել է պ (փրփրեմ>պրփրեմ) և ապա՝ ստացված պ-ի առնմա-
նությամբ մյուսն էլ դարձել է պ (պրփրեմ>պրփրեմ):

Թ

189. Սովորաբար մնում է ք. ինչպես՝

Բառասկզբում.—Թաղ>թաղ «արվարձան», թակել>թակիլ,
թաղել>թաղիլ, թել>թիլ, թաթախել>թրթախիլ, թիթեռն, թի-
թեղն>թէթախնը, թաց>թաց և այլն:

Բառամիջում.—Աթոռ>աթուռ, մթին>մըթէն, մորթի>
մուրթէ, փեթակ>փէթակ, թաթուլ>թանթուլ «թաթիկ», աթա-
րոց>թարուց և այլն:

Բառավերջում.—Շաբաթ>շէբաթ, խորթ>խուրթ, նաւթ>
նոթ, ուրբաթ>ծրբաթ, կոթ>կութ, բոյթ>բոնթ «մատը», քիթ>
քէթ և այլն:

190. Բարբառիս խ հնչյունից հետո դառնում է ա. ինչպես՝
թուղթ>թօխտ, թղթել>թըխտէլ «թուղթ փակցնել», յաղթել>
էխտիլ, մաղթանք>մախտանք, մաղթել>մախտիլ, մխիթարել>
մըխտարիլ, գաղթական>գախտական, թթխմոր>թըխմոր>
թըխաբմուր, եօթն>օխտը, եօթնասուն>ըխտընասուն:

Այդպես և՛ մախաթ>մախատ, թեև ա ձայնավորով բաժան-
ված է:

Նույնպիսի դիրքում ք-ն դարձել է ց կաթն>կախց բառում,
որն ստացվել է կազթն ձևից¹:

191. Թս խումբը երկուսի միացությամբ դարձել է ց՝ վաթ-
սուն>վացուն բառում, որից և կրկնությամբ՝ վացցուն: Դրան
հակառակ՝ ութսուն բառն իննսուն>իննասուն-ի ազդեցու-
թյամբ դարձել է բթասուն:

192. Մասնավոր փոփոխություններ են.

¹ Տե՛ս Աճառյան, Քննութ. Ազուլիսի բարբառի, § 6 և 139:

բ>տ.—Ուշաթափվել>ըշտափիլ, փաթաթել>փըթատիլ, գա-
վառական՝ թորթոշ>տըրտոշ, որոնցից առաջինում շ-ի ազդե-
ցությամբ, երկրորդում՝ երկու բ-երի տարնմանությամբ, իսկ եր-
րորդում՝ նախ երկսից մեկի տարնմանությամբ, բ-բ>բ-տ
(թորթոշ>թորտոշ), ապա՝ ստացված տ-ի առնմանությամբ՝
թորտոշ>տըրտոշ:

բ>դ.—Կնճիթ>կընդիշ, ուր նախ տեղափոխությամբ դար-
ձել է կնքիմ, ապա՝ բառում եղած խուլերի առնմանությամբ՝
կնտիմ, որից՝ նախորդների տարնմանությամբ՝ ց>չ (կնտիճ>
կնտիշ) և, վերջապես, ն-ից հետո գտնվելու պատճառով՝ տ>ղ
(կնտիշ>կընդիշ), ըստ § 169-ի:

193. Սովորաբար մնում է ք. ինչպես՝

Բառասկզբում.—Քաղցր>քօխցուր, քենի>քէնէ, քաղել>
քաղիլ, քօշ>քօշ, քոյր>քո՛ւր, քրտինք>քըրթէնք՝ և այլն:

Բառամիջում.—Կաքաւ>կաքավ, ցաքհատ>ցաքատ, շեմքա-
ռակ>շըմքատակ, այնքան>անքան, անքուն>անքօն, թքել>
թըքել, աքաբոկիկ>հըքըբիբէկ և այլն:

Բառավերջում.—Յօնք>օնք, մօրուք>մէրուք, թոք>թուք,
չորք>չուրք, ծալք>ծալք, դուրք>դուրք, ցամաք>ցամաք,
ցաք>ցաք և այլն:

194. Բառամիջում՝ ձայնավորից առաջ և բառավերջում
գառնում է ք՛, եթե գտնվում է բարբառիս է, ի ձայնավորներից
հետո, թեկուզ և նրանցից բաղաձայնով բաժանված լինի. ինչ-
պես՝ երեք>իրիք՛, թուք>թէք՛ (և՛ թօք), մեք>մէք՛, ձեռք>
ձիք՛, չուխայք>չօխէք՛, զօքանչ>զէնք՛նչ, աղիք>աղէնք՛,
կշեռք>քի՛շէրք՛, բաժինք>բէժէնք՛ և այլն:

Նույն ձայնավորներից հետո մնում է ք, եթե գտնվում է
որևէ բաղաձայնից անմիջապես առաջ. ինչպես՝ երեքշարաթ>
իրիքշէրաթ (թեև՝ երեք>իրիք՛), շեքերի մէջ>շըքըռամաջ (բայց՝
շեք>շէք՛), ներքս(և)>նէքսէվ և այլն: Այդպես է և այն ժամանակ,
երբ ք-ն կրկնվում է. ինչպես՝ երեքին>իրիքքէն, ճաքել>ճէք-
քիլ, ծագել>ծէքքիլ և այլն:

Գրական բառերում ևս ք>ք՛ փոփոխությունը, ըստ հիշված

Պանոնների, խստորեն պահպանվում է. ինչպես՝ խելք>խէլք, օրէնք>օրէնք և այլն:

195. Բարբառիս շ, խ, ս հնչյուններից հետո դառնում է կ. ինչպես՝ աչք>աշկ, մէջք>մաշկ, քաջք>քաշկ, քաջքոտ>քաշկուտ «վախկոտ», հրաշք>հըրաշկ, դեղք>դէխկ «թույն», դեղքել>դէխկիլ, աղքատ>ախկատ, աղքատութիւն>ըխկըտօթիւն, կողք>կուխկ, ճեղք>ճէխկ, ծաղք>ծախկ «ծառի ծաղիկ», փողք>փուխկ «կանացի վարտիքի փողը», մեղք>մէխկ «խիղճ», շողք>շուխկ, խօսք>խօսկ, փութք>փութք>փօսկ, զարմացք>զէրմասկ, նեղուածք>նէղվմասկ, ուռուցք>օռուսկ (Շահյանի մոտ՝ օռուցկ), անէծք>անէսկ և այլն:

Բացառութիւն չկա:

196. Բարբառիս ք հնչյունից հետո դառնում է կ՝, եթե ք-ին նախորդում է է. հակառակ պարագայում դառնում է կ. ինչպես՝ անպէտք>անպէթկ, միտք>մէթկ, պէտք>պէթկ, պարտք>պարթկ, աղօթք>աղութկ, սովորոթք>սըվուրութկ, յետք>էթկ:

Ուրիշ օրինակ կամ բացառութիւն չկա:

197. Մասնավոր փոփոխութիւններ են. բազումք>բէզուկ, թանաք>թանակ, թանաքոտ>թընակուտ, թանաքոտել>թընըկուտիլ, վարտիք>վարթէկ. բացի առաջինից, մնացած բոլորում էլ դարձել է կ՝ նախորդող ք շնչեղի տարնամանությամբ: Վերջինում ունենք կ՝ թերես է-ի պատճառով: Տակուիք>տակուակ քառում ունենք կ՝ նախորդող կ-ի առնամանությամբ:

Հետաքրքրական օրինակ է քան զ բառը, որից ունենք քանս, քանց և կրնց (վերջինս՝ ըստ Շահյանի), որոնցից յուրաքանչյուրը փոփոխման մի աստիճան է ներկայացնում. այսպես՝ նախ՝ շաղկապի և նախգիրի միացմամբ ու զ-ի խլացմամբ դարձել է քանս, ապա՝ ս-ի բարդացմամբ՝ քանց և, վերջապես, վերջին ց-ի ազդեցությամբ ք-ն պարզ խուլի վերածվելով ու ա-ն սղվելով, դարձել է կրնց:

3

198. Սովորաբար մնում է ց. ինչպես՝

Բառակցքում. — Յաւ>ցավ, ցագան>ցէգձն, ցուրտ>ցօրտ, ցօրեան>ցուրան, ցնկնել>ցընգընէլ, ցերեկ>ցիբրի. ուսակ և այլն:

Բառամիջուկ.— Աքացի>քացե, հացի>հացե, կացին>կացէն, ամաչեցնել>հրմընչցանիլ, խեցի>խէցե «ընդեղեններ բովելու կալե աման», խնոցի>խընէցե, կորցնել>կըրցանիլ և այլն:

Բառավերջում.— Սղոց>սուղուց, ծոց>ծուց, ջաղաց>ջեղաց, այգուց>ուգուց, առանց>ըռընց, առանց, բաց>բէց, լաց>լէց, դեղնուց>դըղնօց և այլն:

199. Բարբառիս կ'հնչյունից առաջ դարձել է ս. զարմացք>զէրմասի, լուացք>լըվասի (նաև լի՛վանց, ուր ք>կ-ն ընկել է), ուռուցք>օռուսի (Շահյանցի մօտ՝ օռուցիկ), լացկան>լէսկան:

Ուրիշ օրինակ կամ բացառություն չկա:

200. Բայերի անցյալ դերբայի -ացած մասնիկում դարձեւ է ճ. ինչպես՝ գնացած>գանած, կարգացած>կըրգահած, խոստացած>խըստահած, մոռացած>մըռահած և այլն:

201. Մասնավոր դեպքեր են.

ց>ս.— Փրցլինք>փըսլէնք, որ ը-ի անկմամբ նախ՝ դարձել է փցլինք, ապա՝ փ—լ բաղաձայնների մեջ գտնվելով՝ զբրկվել իր ք բաղադրիչից ու դարձել է ս:

ց>ծ.— Ցախաւել>ծըխավիլ, հաջորդ խ-ի ազդեցությամբ:

2

202. Սովորաբար մնում է շ. ինչպես՝

Բառասկզբում.— Ձափ>չէփ, չոթ>չուր, չամիչ>չօմէնչ, չօրք>չուրք, չափել>չէփիլ, չափար>չափար, չեչ>չիչ և այլն:

Բառամիջում.— Փախչել>փախչիլ, փչել>փի՛չիլ, աղաչանք>ղաչանք, կանաչել>կընանչիլ, կաշաղակ>քըչէղակ, կանչել>կանչիլ, ոչխար>ուխչար և այլն:

Բառավերջում.— Կանաչ>կանէնչ, ինչ>հինչ, ոչ>ուչ, հոնչ, վուչ, ամաչ>համէնչ, չեչ>չիչ, մինչ ի>մի՛նչի և այլն:

203. Բաղաձայնից առաջ շ-ն դարձել է շ. ինչպես՝

Աչք>աշկ, բոինչ>բոինչն>բըռէշնը, բոնչենի>բըռըշնի, ինչտեղ>հի՛շտեղ, շի՛տեղ, ինչքան>հի՛շքան, շքամ, փոնչտալ>փըռըշտալ, խմիչք>խըմէշկ:

Բացառություն են կազմում. ամաչկոտ>հըմանչկոտ,

ամաչեցնել>հըմրնչցանիլ, ամաչ>համէնչ բառի անկախորեն
գիտակցման պատճառով:

204. Մասնավոր դեպք է չ>ն փոփոխությունը զոքանչ>
զէնք՝նն բառում:

4. ՁԱՅՆԵՂ ՇՓԱԿԱՆՆԵՐ

Վ

205. Բոլոր դեպքերում էլ անփոփոխ է մնում. ինչպես՝ վա-
քել>վարիլ, վեց>վըէց, վեզ>վըէզ, վեր>վիր, խոռվել>խըռա-
վիլ, խոստովանք>խըստավանք, խորոված>խըրաված, վարդա-
վառ>վոնըրովառ, կով>կավ, ծով>ծավ և այլն:

Բառավերջում օրինակները քիչ են, բայց պետք է համե-
մատել գործիականի վերջավորությունը. ինչպես՝ քարով>քա-
րավ, թանով>թանավ և այլն:

Միակ բացառությունն է կազմում վիշապ>հօշափ բառը,
որ Ագուլիսի բարբառումն էլ վ-ի փոխարեն ունի հ. թերևս դիտ-
մամբ փոփոխել են բառը տաբուի պատճառով. այդպես պետք է
կարծել նաև զայլ>զոնլ բառի այ>ու փոփոխության մասին.
դրա համար լսով օրինակ է «արջ» բառը, որ «առջ» սովորական
ձևի կողքին ունի նաև օռջ ձևը, որ գործածվում է սովորաբար
որսորդների մոտ, բայց և ոչ որսորդների մոտ՝ ենթադրվող
վտանգի ժամանակ:

Զ

206. Սովորաբար անփոփոխ է մնում. ինչպես՝ զանգակ>
զէնգ՝անկ, զրոյց>զոնրոնց, զարդարել>զի՛րդէրիլ, զոքանչ>զէն-
ք՝նն, ազնիւ>ազնէվ, գազար>գէզար, լեզու>լոնզոն, լիզել>
լոնզիլ, եզն>իզնը, երազ>արազ, դէզ>դէզ, ընկոյզ>անգուզ,
թուզ>թծզ և այլն:

207. Բառակզբին՝ գ-ից առաջ դարձել է ս զգօն>սըգօն>
սըկօն, զգենուլ>սի՛գէնիլ, զգեցուցանել>սի՛գէց տալ բառերում.
Նույն պարագայում զրականից փոխառած բառերի մեջ ունենք զ
զգեստ>ըզկէստ, զգեստաւորիլ>ըզկստավուրվիլ բառերում: Այդ
կարգի ուրիշ բառ չունենք:

Մասնավոր դեպքեր են.

Զկեռ>ցըքէռնը, ուր նախ հաջորդ կ-ի՝ ազգեցությամբ գ-ն

գարձել է ս (զկեռ>սկէռ), ապա՝ բարդացմամբ՝ սկէռ>ցըքէռ-
նը. նույն բառից սակայն ունենք նաև զըկէռ ձևը (իբրև հայհո-
յանք), որից էլ, գարձյալ անփոփոխ՝ *զկեռաթթու>զըկըռթըթօ:
Քան զ>քանս, քանց. Շահյանցի մոտ նաև՝ կընց. այս ձևերի
մասին տես § 197:

Ժ

208. Ամեն դեպքում էլ մնում է անփոփոխ. ինչպես՝ ժանգ>
ժէնգ՝, ժահր>ժէհր, ժամ>ժէմ, ժայո>ժէո, ժլատ>ժըլատ, բա-
ժինք>բէժինք՝, դժ(ու)ար>դի՛ժէր, արժել>արժիլ, բոժոժ>բռ-
ժռժ, խէժ>խէժնը, ոյժ>օժ և այլն:

Մասնավոր դեպքեր են.

Ժախ>ժէխ, բայց նաև՝ ջէխ «թուփ», որը սակայն ստացվել
է ցախ բառի խաչավորմամբ:

Հետաքրքրական են պատժել>պաջջիլ և պատիժ>պատէճ
բառերի ժ>ջ, ժ>ճ փոփոխությունները, որոնցից առաջինում ժ-ն
է ազդել տ-ի վրա և դարձնելով դ ու միանալով նրան՝ դառել
ջ և կրկնվել, իսկ երկրորդում, ընդհակառակն, տ-ն ազդել է ժ-ի
վրա և, նմանեցնելով իրեն, դարձրել ճ: Տժ խումբն ունեցող ու-
րիշ բառ չունենք:

Ղ

209. Սովորաբար մնում է անփոփոխ. ինչպես՝

Բառամիջում.— Դեղին>դէդէն, աղալ>աղիլ, աղագ>հաղակ
«այգու մուտքի ճանապարհ», լեղի>լէդէ, ծաղիկ>ծաղէկ, խա-
ղող>խաղու, ծաղր>ծաղրը, կաշաղակ>քըչէղակ և այլն:

Բառավերջում.— Աղ>ադ, իւղ>յօղ, գիւղ> գռւղ, ծիծաղ>
ծըէծաղ, աստղ>աստըղ, խաղ>խադ, շաղ>շէղ, տեղ>տէղ և այլն:

Գրաբարում բառասկզբին դ չկա. բարբառումս համաձայն
§ 3-ում տրված կանոնի ձևավորվել են մի խումբ բառեր. ինչպես՝
ուղարկել>ղուրկիլ, աղանձել>ղանձիլ, ողորմի>ղօրմի և այլն:

210. Բարբառիս պ, տ, կ խուլերից և ց, չ շնչեղ խուլերից
առաջ դառնում է խ. ինչպես՝ աղը>ախալ, աղբիւր>ախալնը, եղ-
բայր>ախպէր, աղտոտ>յէխտուտ, թուղթ>թօխտ, յաղթել>էխ-
տիլ, բողկ>բուխկ, փողք>փուխկ «կանացի վարտիքի փող»,
գեղք>գէխկ «թույն», փեղք>փէխկ, աղջիկ>ախչէկ, ողջոյն

տալ>օխչում տալ, քաղց>քօխց, քաղցր>քօխցուր, կաթն>կաղց>կախց և այլն:

Տ, ց, չ հնչյուններից առաջ խ դառնալը ենթադրել է տալիս, որ այդ պետք է լիներ նաև ծ, ճ-ից առաջ, սակայն դրանցից անմիջապես առաջ ղ չունենք ոչ մի բառում:

Բացառությամբ է կազմում ուղտ>օղտ:

Գալառական բուդբ բառն ունենք քօդբ ձևով, որից էլ՝ թըդ-բել>թըդբէլ:

Ողջ>վօղջ գործածվում է «վօղջ լերուք» դարձվածքում, որ պարզապես գրաբար է, Ողջութիւն>վօղջութիւն նույնպես գրական փոխառություն է:

211. Մասնավոր փոփոխություններ են.

ղ>խ.—Բողի>բուխէ, ուր նախորդ ձայնեղի տարնմանությամբ վերածվել է խուլի. Թիթեղ>թէթախնը, փայծաղն>փացախնը՝ նախորդ շնչեղ խուլերի առնմանությամբ:

ղ>ճ.—Պղպղալ>պըճպըճալ, ուր նախ ղ-ն նույնանալով հաջորդ ջ-ին տվել է պչպչալ, որից՝ ըստ § 161-ի երկու ջ-երի ճ գառնալով՝ ստացվել է պըճպըճալ:

ղ>լ.—Ջիղ>ճիլ, ուր ոչ թե ղ-ն դարձել է լ, այլ պահպանված է գրաբարյան ղ-ի լ արտասանությունը, ինչպես՝ անալի>ննլէ բառում (հմմտ. գրական՝ ջլուտ, ջլապինդ և այլն):

Փող>փջլ նոր փոխառություն է պարսկերենից:

ղ>ճ.—Աղեղն>աղէղնը և աճեղ, որ տեղափոխությունը դարձել է աճէղը և բառի վերջում լինելով՝ կրկին ղ-երից մեկն ընկել է:

5. ԽՈՒԼ ՇՓԱԿԱՆՆԵՐ

Ս

212. Առհասարակ ֆնում է անփոփոխ. ինչպես՝ սանդ>սանդ, սուր>սօր, սունկն>սօնգնը, սօնգուն, սիսեռն>սըէսառնը, սեալ>սէվ, ասել>ասիլ, աստառ>աստառ, հարսն>հարսնը, կասկած>կասկած, այս>անս, թուխս>թօխս, ես>իս, միս>մըէս, կէս>կըէս, ամիս>ամէս և այլն:

Թս խումբը դարձել է ցց վաքսուն>վացցուն բառում. այդ կարգի մյուս օրինակն է ուքսուն, որ դարձել է ըքասուն:

Բայերի անցյալ դերբայում երկու ա-երի միջև ա-ն ագած>

ահած ձևի համարանությամբ դարձել է հ տեսած>տահած, ասած>տհած բառերում. դրանց հակառակ ունենք լսած>լիսած, ուր գտնվում է ի-ից հետո:

213. Մասնավոր դեպքեր են.

ս>շ.— Սալոր>շի՛լլոր, շի՛լլօր, սալոր(են)ի>շի՛լլի՛րի, սեամ>շլմփ, որոնց մեջ, սակայն, ս>շ փոփոխություններն՝ ըստ պրոֆ. Աճառյանի՝ առերևույթ են. դրանք «ներկայացնում են հին գավառական ձևեր» (Քննություն Ազուլիսի բարբառի, § 201):

ս>ց.— Յիսուն>իցցուն՝ վաթսուն>վացցուն բառի ազդեցությամբ:

Սաղմոս>սաղմուց նախորդ ս-ի տարնմանությամբ: Առանձին է մնում ս>զ փոփոխությունը նապաստակ>լըպազորակ բառում, որ նախ՝ ր-ի հավելմամբ դարձել է նապաստրակ, ապա՝ ավելացած ր-ի ազդեցությամբ ն>լ փոփոխությամբ՝ լապաստրակ, և, վերջապես, պ, տ, կ խուլերի տարնմանությամբ, ս>զ: Սա>զա, ուր ս-ն ձայնեղ է դարձել դա-ի համաբանությամբ:

Շ

214. Ամեն դիրքում էլ առանց բացառության մնում է շ. ինչպես՝ շաղ>շէղ, շոր>շօրթ, շողք>շուխկ, շիւ>շէվ, շնչել>շի՛նչիլ «սուկել», շարել>շէրիլ, երաշտ>արաշտ, աշունք>աշօնք, խարշել>խաշիլ, աշխարհք>ախշարք, բշտել>բի՛շտիլ, կշկուռ>քըշկուռ, ալիշ>ակէշ, թթուաշ>թըթվաշ, էշ>էշ և այլն:

Խ

215. Ամեն դեպքում էլ մնում է անփոփոխ. ինչպես՝ խաղ>խաղ, խաղող>խաղուռ, խմոր>խըմուր, խումուր, խնձոր>խընձուր, խորխ>խուրխ «օձի շապիկ», ախոռ>ախուռնը, նախանձ>նախանձ, ծախել>ծախիլ, ծուխ>ծօխ, մորելս, մարախ>մուրախ, երախ>ըռռէխ և այլն:

Մասնավոր դեպքեր են. դոխն>դուղ Վջրաղացի ձագաքը, շաղախ>շէղաղ, *խանձր(մ)ահոտ>ղի՛նձի՛րմահուտ, որոնց մեջ դարձել է դ առաջին երկսում դ, դ ձայնեղների առնմանությամբ, իսկ վերջինում՝ աղանձահոտ բառի հետ խաչավորվելով:

Հարբուխ>խարփուղ բառում, նախ՝ վերջին խ-ի առնմանությամբ հ-ն դառնալով խ տվել է խարբուխ (ինչպես գրբ. հրախ>

խրախ, հրասախ>խրասախ), ապա՝ երկու խ-երի ազդեցությամբ
բ-ն վերածվելով փ-ի տվել է խարփուխ, որից էլ՝ նախորդ խ, փ-ի
տարնամանությամբ վերջին խ-ն դառնալով դ, ստացվել է խար-
փուդ:

Անսխալ>անսրղալ բառում խ-ն դարձել է դ նախորդ ա-ի
տարնամանությամբ:

Հ

216. Սովորաբար մնում է հ. ինչպես՝ համ>համ, հայր>
հար, հեռի>հեռոա, հազար>հի՛զէր, հաճար>հաճար, հարսն>
հարսնը, հունձ>հօնձ, անհամ>անհամ, պահել>պահիլ, պա-
հէզ>պըհազ, բահրել>բի՛հրիլ, ահ>ահ, բահ>բէհ, մահ>մահ
և այլն:

217. Բ-ից հետո բառավերջում գտնված հ-ն ընկել է. ինչ-
պես՝ խոնարհ>խօնար, ճտնապարհ>ճանապար, շնորհք>շընուրք,
շնորհաւոր>շընըրավուր, շընավուր, բայց և՛ շընհավուր, աշ-
խարհ>ախշարք: Ուրիշ օրինակ չկա:

Բին խումբը դարձել է խն օրհնել>օխնիլ, օրհնէք>օխ-
նէք՝, ջրօրհնէք>ջըրօխնէք՝, ուռօրհնէք>հըռօխնէք՝ բառերում.
քին խմբով ուրիշ բառ չունենք:

Մասնավոր դեպքեր են.

հ>խ.—Հարբուխ>խարփուխ (տե՛ս վերը § 215):

հ>ռ.—Ջահ>ճառ:

6. ՁԱՅՆՈՐԴՆԵՐ

Լ

218. Ամեն դիրքում էլ, առանց բացառության, մնում է
անփոփոխ. ինչպես՝ լալ>լէլ, լեզու>լո՞զո՞, լինդ>լէնդ, լայն>
լէն, լուսնալ>լի՛վանիլ, լեարդ>լէրդ, ալիւր>ալլո՞ր, ալե-
ւոր>հըլէվուր, անալի>նանլէ, բալլայ>բէկլէ, այլ>ալ, ծոյլ>ծո՞լ
«թուլլ, մեղմ», ուլ>հօլ, ծիլ>ծիլ, թոյլ>թո՞լ և այլն:

Մ

219. Ամեն դիրքում էլ, առանց բացառության, մնում է
անփոփոխ. ինչպես՝ մազ>մազ, մայր>մար, մորթի>մուրթէ,

մանր>մանդրր, մանգաղ>մանգանդ, մարդ>մարդ, աման>
աման, ամօթ>համութ, արմունկ>արմունգ, երգումն>ոնրգում,
ամիս>ամէս, բամբակ>բէմբակ, ժամ>ժէմ, ծոմ>ծում, հում>
հօմ, ապրշում>պըրօշում և այլն:

Ն

220. Սովորաբար ֆնում է անփոփոխ. ինչպես՝

Բառասկզբում. — Նաւթ>նօթ, նշան>նի՛շէն, ներկել>նէրկիլ,
նուռն>նօռնր, նարօտ>նարուտ «գույնզգույն թել», նայ>նէյ
«խոնավ», ներհակ>նէհրակ «հակառակ» և այլն:

Բառամիջում. — Անիծ>հանէծ, բանալ>բէնիլ, գանգատ>
գէնգմտ, գնալ>գի՛նէլ, առնէտ>ըռնատ, անկան>հի՛նգմէն
և այլն:

Բառավերջում. — Բան>բէն, ամէն>ումմէն «բոլոր», արիւն>
արմն, բերան>բէրան, տուն>տօն, դեղին>գէղէն, շուն>շօն
և այլն:

221. Բաղաձայնից առաջ գտնված նշ, նջ խմբերում ն-ն
ընկել է. ինչպես՝ բոինչ>բոինչն>բրոէշնը, բոնչ(են)ի>բրոըշիւ
փոքնչտալ>փըռըշտալ, ինչտեղ>հիշտեղ, շտէղ, ինչքան>հիշ-
քան, շքամ, *յօրանջկոտել>ըռըշկոտիլ: Դրանց հակառակ ու-
նենք՝ ամաչկոտ>հըմանչկոտ, ամաչեցնել>հըմընչցանիլ (տե՛ս
§ 203):

222. Մի խումբ բառերում ն-ն դարձել է լ. գրանք են.
նինջ>լէնջ, ննջել>լի՛նջիլ, բանկն>պընգըլ, նիգ>նինգ>լէնգ
«լծակ», ելանել>լլլիլ, շլնի>շիլլիլ, անվարտի>լըվարտէ, որոն-
ցից առաջին չորսում՝ եղած ն-երի տարնմանությամբ,
հետևյալ երկուում՝ լ-երի առնմանությամբ, վերջինում՝ ր-ի:
Այդպես էլ՝ նապաստակ>լըպագտրակ բառում՝ ավելացած ր-ի
պատճառով (տե՛ս § 213):

Դեկ բառի գիմաց ունենք դի՛րիլ, որտեղ սակայն ոչ թե
ն-ն դարձել է ր. այլ բայը կազմված է դիր արմատից:

Անուն>անում բառում ոչ թե կատարված է ն>մ փոփո-
խություն, այլ պահպանված է հնագույն անումն ձևը՝ վերջա-
հանգ ն-ի անկումով (տե՛ս ստորև). Համբանք>համբարք բա-
ռում ունենք ք նախորդ ր-ի առնմանությամբ և համարք>համ-
բարք բառի համաբանությամբ:

223. Մեղրու բարբառը հարազատորեն պահում է բառավերջի հավելվածական ն-ն. բերում ենք բոլոր օրինակները.

ա) Պահպանված է ն-ն, նախորդող գաղտնավանկ ը-ն բառավերջը տեղափոխելով. ակն>ակնը, աղեղն>աղեղնը (նաև՝ անէղ), ամառն>ամառնը, բեռն>բէռնը, գառն>գծոնը, գաղձն>ղէզնը, դառն>ղէռնը, եզն>իզնը, թիկն, թիկունք>թէկունք, թիթեռն, թիթեղն>թէթախնը, թոռն>թուռնը, ինն>իննը, լեռոն>լէռնը, լիսեռն>լի՛սէռնը, խանձողն>խանձուղնը, խառն>խառնը, սառն>սառնը «սառույց», խուրձն>խօրզնը, ծուռգն>ծօնգնը, ծօնգուն, կափն>կափնը, կոտիփն>կուտէփնը, կուռն>կօռնը, հարսն>հարսնը, ձմեռն>ձրմէռնը, ձուկն>ձօկնը, ձօկուն, մասըն>մասնը, ողն>ուղնը «բլրի վերին մասը», եղն>յէզնը, մատն>մատնը «խաղողի որթ», մատուռն>մատուռնը, մուկն>մօկնը, մօկուն, որդն>ոռնը, ունկն>օնգնը, օնգուն, սունկն>սօնգուն, փայծաղն>փացախնը, փուռն>փօռնը, սիսեռն>սրէսառնը: Այդպես է՝ սամի>սամնը՝ կափն>կափնը բառի համարանությամբ:

բ) Երկու բառում ն-ն պահպանվել է տեղափոխությամբ. արեգակն>արեգնակ>բէնակ, հրբէնակ, արմուկն>արմունգ, այդպես է՝ աղեղն>աղեղնը կամ՝ անէղ:

գ) Կան մի խումբ բառեր, որոնք մեզ ավանդված գրաբարյան ձևերում զուրկ են վերջահանգ ն-ից, սակայն բարբառումս ունեն այդպիսին: Այդ բառերն են. կանկար>կանգառնը, մամուռ>մամուռնը, կոէզ>կըռէզնը, զկէռ>ցըքէռնը, ախոռ>ախուռնը, ճիւղ>ճօղնը, զմուռս>զըմրէռնը «կնքամոմ», խէժ>խէժնը և գավառական՝ բոինչ>բըռէչնը: Կոիզ, խէժ, բոինչ բառերը Ազուլիսի բարբառում նույնպես ունեն վերջահանգ ն, որից կարելի է ենթադրել, թե այդ բառերը նախապես ունեցել են ն, բայց մեզ ավանդված գրաբարում արդեն կորցրած են եղել այն.

դ) Երկու բառ զուրկ են ն-ից, սակայն նրանք ներկայացնում են նախազրաբարյան, մեզ չավանդված ձևը, հարազատորեն. դրանք են. կաթն>կախց, դուռն>դուրք:

ե) Երեք բառում վերջահանգ ն-ն ընկել է և փնացել է միայն ը կամ ի՛. եօթն>օխտը, տասն>տաստը, ինքն>ինք՛ի՛. վերջինում ունենք ի՛, ք-ից հետո լինելու պատճառով:

զ) Մի քանի բառերում ն վերջահանգը բոլորովին կորել է,

ինչպես՝ ասեղն>ասուղ, գագաթն>գէգձթ, ազբն>ազբ «գործելիք կտավի սկզբի թելերը», եղունգն>յէղունգ, մըջիմն>մռըջում, երդումն>մըդում, ջերմն>ջէրմ, սերմն>սըէրմ, որմն>հուրմ, ափն>ափ «խմորի տաշտի եզրը»:

Ռ

224. Սովորաբար մնում է անփոփոխ. ինչպես՝ առաջ>էռէջ, առնուլ>առիլ, դառնալ>դէռնիլ, խոռվել>խոռավիլ, առնէտ>ըռնատ, աթոռ>աթուռ, աստառ>աստառ, պատառ>պատառ «քիչ», վառ>վառ, ախոռ>ախոռնր և այլն:

Բառասկզբում Ռ ունենք երկու բառում միայն. ոռճիկ>ռօճիկ (նաև՝ ըռօճիկ), ռեհան>ռէհան. դրանցից առաջինը գրական է, երկրորդը՝ գավառական:

Առնել>արիլ բառում ոչ թե Ռ-ն դարձել է Բ, այլ բայը կազմված է ար արմատից, որի Ռ-ն գրաբարում դարձել է Ռ, ն-ից առաջ լինելու պատճառով: Այդպես և՛ դուռն>դուրք:

Թիթեռն>թէթախնը բառն ստացվել է թիթեղն ձևից:

Կռճոնք>կըրճոնք բառում Ռ-ն դարձել է Բ անշուշտ ն-ի պատճառով:

Պառկել>պարկիլ բառում՝ կ-ից առաջ լինելու պատճառով (հմմտ. § 225):

225. Ք շնչեղ խուլից առաջ Ռ-ն դարձել է Բ. ինչպես՝ կշեռք>քի՛շէրք՝, առք>արք «գին», ժանգառք>ժէնգձրք՝, փառք>փարք (Շահյանի մոտ՝ փառք), կաշառք>կաշարք. Ձեռք>ձիք՝ բառում Ռ-ն ընկել է. զակայն արդի խոսակցական լեզվում վերականգնելով ու ենթարկելով այս օրենքին դարձրել են ձէրք:

Ր

226. Գրաբարում բառասկզբում Բ չկա. բարբառումս, ըստ § 3-ում տրված կանոնի կազմվել են մի խումբ բառեր. ինչպես՝ արեգակն>րէնակ, երախայ>րախէ, արածել>րածիլ և այլն (տե՛ս § 3):

227. Բառամիջում սովորաբար մնում է Բ. ինչպես՝ բերել>բիրիլ, գարի>գմրէ, ջորի>ջմրէ, բրինձ>բի՛րինձ, բուրդ>բմրդ, արտ>արտ, մարդ>մարդ, հօրեղբայր>հէրբար և այլն:

Մի քանի բառերում ջ, ծ, տ հնչյուններից առաջ դարձել է

ռ. ինչպես՝ արջ>առջ, *արջակատու>ըռջըկատու Վճայրի կատուք, լպրծիլ>լըպըռտէլ, կրծել>կուռծիլ, կրծուտել>կըռծուտիլ, ործ>ուռծ: Այդ նույն հնչյուններից առաջ, սակայն, առհասարակ, մնում է անփոփոխ. ինչպես, կուրծ>կործ, արծիւ>ւարծէվ, գործի>գօրծէն «արոր», վերջ>վէրջ, սիրտ>սէրտ, ցուրտ>ցորտ, արտասու(նք)>ըրտասոնք, արծաթ>արծաթ և այլն:

228. Ն ռնգայինից առաջ դառնում է ռ. ինչպես՝ արիւնել>ըռնէլ, որդն>ռռնը, որդնոտել>ռռնռտիլ, գորտ(նուկ)>գճո-նուկ, որը>հուռնը (հարցական դերանուն), կանկար>կանգառնը, յօրանջ(կոտ)ել>ըռնջկուտիլ>ըորշկուտիլ: Հետաքրքրական են հայր>հար, վայր ընկնել>վէր նանիլ բառերը, որոնք առանձին ունենալով բ, որոշ դարձվածքներում ն-ից առաջ լինելով բ-ն դարձնում են ռ. ինչպես՝ հէռն անիծած, վէռներ Վճայր ընկիրք>(վերջինս արտասանվում է իբրև մեկ բառ):

229. Բառավերջում, նույնպես, առհասարակ մնում է անփոփոխ. ինչպես՝ բիր>բիր, դուր>դուր, մայր>մար, բեր>բիր, ծաղր>ծաղրը, ալեսր>հըլէվուր, այսօր>այսօն, բանջար>բէն-ջար, գազար>գէզար, բոլոր>բռլռլ, աղբիւր>ախպռլ, եղբայր>ախպէր և այլն:

Նույն պարագայում մի քանի բառերում ունենք ռ. դրանք են. խոր>խուռ (որից էլ՝ խորացնել>խըռըցանիլ), մաճար>մաճառ, մսմար>մըսմառ, մաշար>մաշառ, ոսկր>ուսկուռ (որից էլ՝ ոսկրոտ>ուսկոռտ), փետուր>թէփուռ, սայր>սէռ Վեռնան սուր կողմը:

230. Կրկնությամբ կազմված բառերում բ-ն դառնում է ռ. ինչպես՝ թրթուռ>թըռթոռ, թրթուլ>թըռթըռուլ, սարսռալ>սըռ-սըռալ, փրփուր>փըռփօռ, փրփրել>փըռփըռալ, այդպես և՛ մար-մար>մառմառ, որ գիտակցվել է իբրև կրկնավոր բառ. օրօրոց>րուրուց, ըրուրուց բառում անփոփոխ է մնացել:

231. Մասնավոր փոփոխություններ են.

բ>ռ.— Երախ>ըռռէխ, կրկնվելու պատճառով: Զորորդան>ըռռութկան, շուռութկան, գավառական՝ կրտել>կոտիլ, շեքերի-մէջ>ըըքոսմաջ «երկու ոտքերի արանք»:

րծ>ծծ.— Արժել>ւծժիլ, արժի>ւծժի, լիակատար առ-նմանությամբ:

ր>լ.— Կլորակ>կըլուլակ «կոլոր. քուֆթա» նախորդ լ-ի

առանձանությամբ: Թրիք>թըլէնք՝, ավելացած ն-ի ազդեցությամբ:

ընն>խն.—Օրհնել>օխնիլ, օրհնէք>օխնէք՝, որից էլ՝ ջըր-օրհնէք>ջըրօխնէք՝, ոււորհնէք>հըւօխնէք՝ «ծառզարդար» (հմմտ. § 217):

Առանձին է մնում՝ կորիզ>կըղազ, ուր ք-ի գիմաց ունենք ոչ:

Յ

232. Յա խումբը բառասկզբում դարձել է է. յաղթել>էխտիլ (Շահյանցի մոտ նաև՝ յախտիլ), յատակ>էտակ. գրանց հա-կառակ ունենք յաջող>հաչօղ, յարմար>հարմար, որոնք գրա-կան են. այստեղ պետք է հիշել նաև՝ առաջ>յառաջ>էռէջ, յա-ւել>էվել>իվիլ (հմմտ. §§ 40, 111): Մեր կարծիքով այդպես պետք է ստացված լինի նաև՝ արժան>յարժան>էժան>իժան.

233. Մնացյալ բոլոր դեպքերում բառասկզբի յ-ն ձայնա-վորից առաջ բոլորովին ընկել է, իսկ հաջորդող ձայնավորը կրել է իր օրինական փոփոխությունը. ինչպես՝ յետ>էտ, էտը, յետք>էթկ՝, յետին>էտէն, յետին(ի)>էտնէ «հետո», յիսուն>իցցուն, յիշատակ>շէտակ, յօնք>օնք, յօրանջել, յօրանջկոտել>ըռըշկոտիլ, յաւելուլ, յավելացնել>ի՛վիլցանիլ:

Հրթկատէ «բեռան հետին կողմում գրված իրերը» ստաց-վել է «հետքատի» ձևից և այստեղ գործ չունի:

Յուշ>նուշ «հիշողություն» բառում ոչ թե յ-ն դարձել է ն, այլ ուղղակի ավելացել է ն, ինչպես ունենք շատ բառերում (աղազ>հաղակ, որմ>հուրմ և այլն):

Յոյս>հույս, յօժար>հօժար գրական փոխառություններ են:

234. Բառասկզբում, բաղաձայնից առաջ յ ունենք երկու բառում միայն, որոնցից մեկում մնացել է յ, մյուսում՝ ընկել է. յղի>յըղէ, յտակ>յիստակ>իստակ:

Բառամիջում և բառավերջում յ-ն եղել է երկբարբառի տարր, որի մասին տե՛ս երկբարբառների կրած փոփոխության մեջ:

7. ԱՆԿՈՒՄ

235. Ձայնավորների անկման մասին՝ շեշտափոխության հե-տևանքով՝ խոսված է «Ձայնավորների փոփոխությունները» բաժ-

նում: Բաղաձայնների անկման մասին միայն մի քանի տեղ է խոսված. ամփոփելով դրանք և միացնելով բոլոր այն օրինակները, որոնց մասին չի ասված՝ իբրև բացառիկ դեպքերի, ստանում ենք հետևյալ պատկերը:

1. Ր ձայնորդն ընկել է.

ա) ժ, շ, ւ բաղաձայններից առաջ. արժան>իժան, խարշել>խաշիլ, քարշել>քաշիլ, դուրս>դուս (դրսի>դուսմանց), ներս>նէս, նէ, փրցիխք>փրսլէնք՝:

բ) և, չ բաղաձայններից առաջ, բաղարձ>պաղաձ, արջառ>աջառնր:

գ) նդ խմբից հետո. խնդրել>խընդիլ «ուզել», մանրել>մանդրիլ>մանդիլ «կոտրել»:

դ) ք, փ բաղաձայններից առաջ. բորբոս>փի՝փոնսնր, փոնփոնսնր, բորբոսնել>փի՝փոնսնիլ, փոնփոնսնիլ, երբ>հիբ, երբոր>հիբոր:

ե) մք խմբից առաջ. կարմրուկ>կամրուկ:

զ) և կոկորդայինից առաջ. շնորհաւոր>շընհաւուր, շընհաւուր, բարհ>բէհ (իսկ՝ բարհէլ>բի՝հիլ «փորել» բառում և-ից հետո ընկնելով՝ մնացել է), օրհնել>օխնիլ, օրհնէք>օխնէք՝, ջրօրհնէք>ջրօխնէք՝, ուօրհնէք>հրօխնէք՝:

է) ծ բաղաձայնից առաջ. բարձր>բէծըր, բէծուր, բարձրանալ>բի՝ծրանիլ:

ը) շ բաղաձայնից հետո՝ ջրաղաց>ջէղաց:

թ) ք, ք շնչեղներից առաջ. քարաթոթոշ>քրթանթուշ>քըթանթուշ, ներքս(և)>նէքսէվ:

2. Դ-ն ընկել է ր և ն բաղաձայնների միջև, որդն>ոնունը, որդնել>ոնոնիլ, որդնոտել>ոնոնոտիլ բառերում:

3. Դ-ն ընկել է բաղաձայնների խճողման պատճառով. խըղճմըտանք>խըժմըտանք, շաղապատուկ>շըղըպատուկ>շըպատուկ. բառավերջում ընկել է խաղող>խաղու բառում:

4. Լ-ն ընկել է.

ա) Բառասկզբում. հնձան>ընձան.

բ) Ռ-ից հետո. ճանապարհ>ճանապար, շնորհք>շընուրք, շնորհաւոր>շընհաւուր (նաև՝ շընհաւուր), աշխարհ(ք)>ախշարք:

գ) ք շնչեղից առաջ. պահք>պաք:

5. Տ-ն ընկել է.

ա) բառն խմբում. գործանուկ>գծոնուկ:

ա) Բառավերջում. քաշա>քաշ «ագռավ»:

6. Գ, կ, ք ընկել են. արեգակն>արեգնակ>հըրէնակ, րէ-
նակ, անկանել>նանիլ, ուշք>օշ (և՛ օշկ):

Գալ>գոլ բառի ներկա և ապառնի դերբայներում նախ
գնալ բառի ազդեցությամբ ավելացել է ն (գոնս իմ>գնոնս իմ),
ապա՝ գ-ի անկմամբ նոնս իմ, նոն իմ և այլն:

7. Ռ-ն ընկել է ք-ից առաջ՝ ձեռք>ձիք՝ բառում:

8. Զ-ն ընկել է. քեզ>քի բառում, թեև ձայնավորով սկզբ-
վող հետագորություններից առաջ լինում է քիզ. ինչպես՝ քի՛զէտ:

9. Ն-ն ընկել է.

ա) Երկու բաղաձայնից առաջ. բռինչ>բոինչն>բրոէշնը,
բոնչենի>բրոըշնի, յօրանջել, *յօրանջկոտել>ըորշկուտիլ, սինձ>
սինձն>սրէզնը, սնձենի>սըզնի, ինչ տեղ>հի՛շտէղ, շի՛տէղ, ինչ-
քան>հի՛շքան, շքամ:

բ) մ-ից առաջ. այն մի>ամին (նաև՝ անմին):

գ) ք-ից առաջ. շատոնք>շատուք, մերոնք>մէրուք, իւր-
եանք>ուրանք: Այս նույն պատճառով է, որ բայերի հոգնակի
առաջին դեմքում մ>ն փոփոխությամբ և ստացված ն-ի անկու-
մով առաջին և երկրորդ դեմքերը նույնացել են. ինչպես՝
խմեմք>խըմէնք>խըմէք՝, եմք>ենք>իք՝ և այլն:

Բառավերջի հավելվածական ն-ի անկման մասին տես § 223:

8. ՀԱՎԵԼՈՒՄ

236. Ամենից շատ ավելացել է ն հնչյունը՝ բառասկզբում,
ձայնավորից առաջ: Բերում ենք բոլոր օրինակները. ագի>հէ-
գի՛ն, Ագարակ>Հի՛գի՛րակ, ալեոր>հըլէվուր, ալեորութիւն>հի՛-
լի՛վի՛ր՞թի՛ն, աղագ>հաղակ ճայգու մուտքի ճանապարհ», ամաչ>
համէնչ, ամաչել>հըմանչիլ, ամաչկոտ>հըմանչկուտ (դրանցից
էլ՝ անամաչ>անհամէնչ), ամօթ>համութ (անամօթ>անհամութ)
անդ>հանդ, անիծ>հանէծ, անկան>հի՛նգէն, անկանակ>հի՛ն-
գէնակ, արեգակն>հըրէնակ, արձակ>հարգանկ, եղիճ>հաղէնջ,
երդ>հուրդ «երգիկ», երինջ>հէրէնջ, ընկեր>հընգէր, ընտրել>
հընգրէլ, ինչ>հինչ, որը>հուռնը, որմ>հուրմ, ոփի>հուփիէ,
ո, ով>հու, հուվ, ուռ>հօռ, ուռի>հօռի, հօռէ, ուր>հօր, ոյր>

հոնը «ուսմ», ուրազ>հօրազ, յուշ>օշ, հոնշ, ոլոր>հոնլլոր, ոլորեւ>հիլլորիլ, ոշ>հոնշ:

Բառամիջուստ ալիւլացեւ է մի բառուստ. մասուր>մըհասուր: 237. Ն հնչյունն ալիւլացեւ է.

ա) ջ, ն, շ շչականների ու նախորդող ձայնավորի միջև. եղիճ>հաղէնջ, ամաշ>համէնշ, ամաշեւ>հըմանշիլ, կանաշ>կանէնշ, ճանաշ>ճանէնշ, կանաշեւ>կընանշիլ, ճանաշեւ>ճընանշիլ, չամիշ>չոմէնշ, կամուրջ>կ'ամումնջ, կ'ամումնջ, ճօճ(ի)>ճօնջի, մէջ>մաջ, մանջ:

բ) Գ, ք բաղաձայններից առաջ. նիգ>նինգ>լէնգժ, աղիք>աղէնքժ, թրիք>թրինք>թըլէնք, արտասուք>ըրտասոնք:

գ) ք առաջնայինից առաջ. թաթուլ>թանթուլ, ծոթորին>ծընթուրան, քարաթոթոշ>քըթանթուշ:

դ) Բառամիջուստ ալիւլացեւ է. մոււն>մնոււն>մընոււն, վերջին ն-ի ազդեցությամբ. աւելորդ>ալիւլօրթ. այդպես և՛ հպարտ>հընպարտ, որ պ շրթնայինի ազդեցությամբ դարձեւ է մ (հըմպարտ):

ե) Բառասկզբում ալիւլացեւ է մի բառում միայն. հետ>նըհէտ (նաև՝ հէտ):

զ) Բառավերջում ալիւլացած հալիւլվածական ն-ի մասին խոսվել է § 223-ում. այստեղ պետք է ալիւլացնել. որը>հուռը, ագի>հէգժին, գործի>գօրծէն, մի>մին (որից՝ այն մի>անմին, անմին), մի>մէ, մէն (արգելական):

238. Մք խմբի մեջ ալիւլանում է բ շրթնայինը. ինչպես՝ համարք>համբարք, համբանք>համբրարք, համարել>համբել>համբրիլ, ճամբուկ>ճէմբրուկ, թմբել>թմբրել>գի՝մբի՝րիլ, արմաւ>ամբմւլ>անբրմւլ, այդպես և՛ զմուռ(ս)>զմբէռնը «կընքամում», ամուլ>ամբուլ:

239. Նք խմբի մեջ ալիւլանում է դ առաջնայինը. ինչպես՝ սանր>սանդըր, սանրել>սանդրիլ, մանր>մանդըր, մանրել>մանդրել>մանդիլ «կոտրել» (ուր ք-ն ընկել է), ծուր>ծօնդըր, այնր>անդր>անդնը «նրա», ծանր>ծանդըր, ծանրել>ծանդրիլ «անասունների ծնելու ժամանակը մոտենալը», ծանրանալ>ծընդըրանիլ:

240. Մք խմբում ալիւլացեւ է ա, այսր>անսուր, քսուր բառում:

241. Անկանոն կերպով ավելացել են.

Թ.—Շոր>շորթ:

Ր.—Նապաստակ>լըպագտրակ, որոտալ>ըրրտալ, ըրըրտալ:

Խ.—Գօտիկ>գօխտէկ, օտար>օխտար «ուրիշի ապրանք. մասնավորապես՝ ուրիշի հավ»։ վերջինս Շահյանցի բառարանում կա «օդտար» ձևով:

Մ.—Խանձրահոտ>դի՝նձի՝րմահոտ:

Կ.—Հրապարակ>հըրկըպարակ, որ գործածվում է միայն՝ հըրկըպարակ նանիլ «հոչակվել» դարձվածքում. համեմատել՝ վրացերեն urakparaki.

242. Պետք է հիշել նաև ձայնավորների հավելումը, որ գտնում ենք սակավաթիվ բառերում: Չհաշվելով ք և ի՝ ձայնավորների հավելումը, որ կատարվում է ամեն դեպքում, երբ երկու կամ ավելի բաղաձայններ կուտակված են լինում մի վանկում (ինչպես՝ ցնկնել>ցընգընէլ, խրանել>խըրտընէլ, քաղցրանալ>քըխցըրանիլ, թանձրանալ>թի՝նձի՝րանիլ և այլն), գրտնում ենք ձայնավորների հետևյալ հավելումները.

Ի.—Ագահ>ակահի:

Օ.—Ապրշում>պըրօշում:

Է.—Կճդակ>կըճէդակ, փրփրեմ>պըրպէրան:

Ը.—Քսակ>քըէսակ:

9. ԿՐԿՆՈՒԹՅՈՒՆ

243. Մի խումբ բառերում որոշ բաղաձայններ կրկնվել են, մեծ մասամբ առաջ բերելով իմաստի սաստկացում. Այդ կրկնություններն են.

ա) Գոյականներ. — Դռուն>դըռոսն «դռուն թռչունը», երախ>ըռռէխ, հայելի>հիլլէ, ուրի>հուրիփէ, վիլայ>վէլլէ, անապ>աննար «ամպած պտուղը», առակ>առուակ «խայտառակություն», ոլոր> հոլլո՛ր, քառասունք>քըռասսօնք, գավառական՝ առի>անոէ «խիստ, իսկը, հենց», սալոր>շի՛լլո՛ր, շի՛լլօ՛ր, սալոր(են)ի>շի՛լլի՛րի:

բ) Թվականներ. — Իբրև կանոն բոլոր տասնավորների ս, ց բաղաձայնները կրկնվում են. ինչպես՝ տասսը. քըսսան, արասսուն, քըռասսուն, իցցուն, վացցուն, ըխտընասսուն, ըթասսուն,

Քննաստուն: Բացի դրանցից կրկնված են՝ ութեքին>ըթթէքէն, վեցեքին>վըցցէքէն, երեքին>իրիքքէն:

դ) Բայեր.— Զուալ>զըռուալ, կետել>կէտտիլ «հանկարծ փախչել», հասանել>հասսիլ (և՛ հասիլ), միալ>մըխխալ, սողալ>սըղղալ, գոռալ>գի՛ռռալ, գողալ>գըղղալ, ուռել>օռուիլ, տըրփել>թըրըփալ, կաթել>կըթթալ, ուորել>հի՛լլորիլ, լնուլ>լի՛ցցիլ, խորացնել>խըռըցանիլ, ծագել>ծէքքիլ, ճաքել>ճէքքիլ, շեռել>շըռռել «միզել», շեռալ>շըռռալ «թափվել», վզալ>վըզզալ:

Դրանք, ըստ մեծի մասին, բնաձայնական և չեզոք սեռի բայեր են:

դ) Ածականներ.— Ամէն>ումմէն, հեռի>հէռու:

ե) Մակբայներ.— Կամաց>կամմաց:

10. ԴՐԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

244. Ամենից շատ տեղափոխվել է և բաղաձայնը. ինչպես՝ ախանջ>անգուճ, արմուկն>արմունգ, զոքանչ>զէնք՝ոճ, արեգակն>արեգնակ>րէնակ, հըրէնակ, բալանի>բի՛լանի, թոնիր>թուրան, թոնրատուն>թըրնատուն: Այդպես և՛ աղեղն>անէղ (և՛ աղէղնը):

245. Բ բաղաձայնը տեղափոխվել է հետեյալ բառերում. գատարկ>գէրտակ, կամուրջ>կ՛արմոնջ, կապերտ>կարպէտ, պղտոր>պըրտուղ, պղտորել>պըրտուղիլ, ներհակ>նէհրակ «հակառակ», բրհել>բի՛հրիլ:

246. Մյուս բաղաձայնների տեղափոխություն համար ունենք հետեյալ օրինակները.

թխ>խտ.— թթխմոր>թըթթմուր>թըխտմուր.

նք>դչ.— կնճիթ>կընդիչ.

խս>սխ.— խստոր>սըխտուր.

շխ>խշ.— աշխարհ>ախշարք, աշխատել>ախշատիլ.

չխ>խչ.— ոչխար>ուխշար, ոխշարակն>ըխշըրակնը, Ոխշրեան>Ըխշըրէվան (տեղանուն).

քս>սկ, սխ.— փուքս>փօսկ, Արաքս>Արատիս.

փք>քփ.— փետուր>թէփուռ, փետրահանել>թի՛փի՛ռհանիլ:

11. ՄՂՈՒՄ

247. Մի խումբ շատ գործածական բառեր ժամանակի ընթացքում ենթարկվել են սղման (կրճատման). դրանք մեծ մա-

սամբ բարդ բառեր են, որոնք այժմ, սղման հետեանքով, զբրկվել են բարդության բաղադրիչների անկախ գիտակցումից և դարձել են պարզ բառեր: Այսպես՝ հօրեղբայր>հէրբար, հօրաքոյր>հաքուր, թագաւորաքոյր>թի՛գվմքուր, ծխահամել>ծըխամիլ, գերեզմանատուն>գի՛րի՛զմատոն:

Սղման ենթարկված պարզ բառերը երկուսն են միայն. լիւնել>նիլ, ծածկել>ծըկիլ:

12. ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

248. Ի մի ամփոփելով բաղաձայնների կրած փոփոխությունների մասին մինչև այստեղ ասվածները, գալիս ենք այն եզրակացության, որ հակառակ ձայնավորներին, որոնք երբեմն այնքան են փոփոխված, որ արդի ձևի և զբաբար հայերենի կապն առաջին հայացքից դժվար է զգալ (օրինակ՝ գայլ>գուլ, վարդավառ>վուրդուվուր, սէզ>սազ, ծով>ծավ և այլն), բաղաձայնները հարազատորեն պահպանված են: Նույնիսկ ձայնեղները, որ քիչ հետո հայերեն բարբառների մեծագույն մասում վեր են ածվում խուլերի կամ շնչեղ խուլերի, Մեղրու բարբառում հարազատորեն պահպանված են նաև այդ պարագայում: Մեղրու բարբառում բաղաձայնների կրած փոփոխություններն ունեն մասնակի բնույթ և ըստ մեծի մասին բացատրվում են առնմանությամբ և տարնմանությամբ: Բաղաձայնների կրած փոփոխություններով, ինչպես շեշտված է արդեն, Մեղրու բարբառը զուգընթաց է Ագուլիսի բարբառին. համեմատելով այդ փոփոխությունները Մեղրու և Ագուլիսի բարբառներում, վերջինիս համար օգտվելով սլոֆ. Աճառյանի ուսումնասիրությունից, գտանք մի քանի աննշան տարբերություններ միայն. գրան հակառակ, նույնություններն այնքան շատ են, որ հիշյալ ուսումնասիրության «Բաղաձայնների փոփոխությունը» գլուխը կարգալիս մեզ թվում էր, թե Մեղրու բարբառի ուսումնասիրությունն ենք կարդում: Մինչդեռ, ամբողջությամբ վերցված, այդ երկու բարբառներն այնքան տարբեր են միմյանցից, որքան, օրինակ, Ղաբարաղի բարբառը Կարնո բարբառից, որոնք երկուսն էլ գրաբարյան ձայնեղ պայթականները խուլերի են վերածում:

Դ. ԶԱՅՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ՆԵՐԴԱՇՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

249. Ինչպես բաղաձայնները կարող են առնմանություն օրենքով իրար նմանվել, այնպես էլ ձայնավորները կարող են նմանվել իրար կամ նույնանալ՝ ձայնավորների ներդաշնակության օրենքով: Այդ օրենքի էությունն այն է, որ բառի կազմում եղած ձայնավորներից մեկն ազդում է մյուսների վրա և նմանեցնում իրեն: Որոշ լեզուներում (օրինակ՝ ազերեջաներեն) այդ երևույթը միանգամայն օրինաչափ բնույթ է կրում: Այսպես օրինակ՝ ազերեջաներենում (ինչպես և թյուրքերենում) ձայնավորները բաժանվում են երկու կարգի՝ ծանր և թեթև. ծանր են՝ а, ы, о, у, թեթև են. э, е, и, օ, ү, եթե որևէ բառի արմատական ձայնավորը թեթև է, ապա այդ բառի մյուս բոլոր ձայնավորները, ինչպես և բառին ավելացող ածանցների և վերջավորությունների ձայնավորներն էլ պետք է թեթև լինեն, և՛ ընդհանրապես: Օրինակ՝ сөз «խոսք» և бағ «այգի» բառերից կարելի է կազմել сөз-ләр-им-из-дән «մեր խոսքերից», бағ-лар-ым-ыз-дан «մեր այգիներից» ձևերը, որոնք ունեն չորս նույն մասնիկները, բայց առաջինում բոլորը թեթև ձայնավորներով են, համապատասխան արմատական թեթև ձայնավորին, իսկ երկրորդում՝ բոլորը ծանր ձայնավորներով՝ արմատական ծանր ձայնավորին համապատասխան:

250. Թեև հայերենում առհասարակ ձայնավորների ներդաշնակության օրենքը չկա, սակայն մի քանի բարբառներում այդ երևույթը նկատվում է (Ագուլիս, Մարաղա, Կիլիկիա):

Մեղրու բարբառում ևս առկա է ձայնավորների ներդաշնակության օրենքը. բազմաթիվ հնչյունական փոփոխություններ կան, որոնք բացատրել կարելի է միայն այդ օրենքով:

251. Ձայնավորների ներդաշնակությունը, բաղաձայնները առնմանության պես, կարող է լինել երկու տեսակ՝ մասնակի և լրիվ: Ներդաշնակությունը մասնակի է, երբ թեթև ձայնավորի ազդեցությամբ մյուսներն էլ թեթև են դառնում, կամ՝ ընդհանրապես. այդպես է ազերեջաներենում. ներդաշնակությունը լրիվ է, երբ բառի որևէ ձայնավորը՝ ազդելով մյուսների վրա, բոլորովին նույնացնում է իրեն. օրինակ՝ երգում > ուրգում, սապոն > առպուն և այլն: (Բոլոր օրինակները տես §§ 259, 260-ում):

Ձայնավորների ներդաշնակութունը լինում է առաջընթաց և հետընթաց. ներդաշնակութունն առաջընթաց է, երբ բառի առաջին վանկի ձայնավորն է ազդում հաջորդների վրա, և հետընթաց, երբ վերջին վանկի ձայնավորն է ազդում նախորդների վրա:

Մեղրու բարբառում կա և՛ առաջընթաց, և՛ հետընթաց ներդաշնակութուն, բայց եթե առաջընթաց ներդաշնակութունը տարածվում է բոլոր ձայնավորների վրա, ապա հետընթաց ներդաշնակության ենթակա է գրեթե միայն ը ձայնավորը, որ հաջորդ ծանր ձայնավորներից առաջ ֆնալով ը, թեթե ձայնավորներից առաջ դառնում է ի՛. ինչպես՝ ալևոր>հըլէվուր, լուացք>լըվասկ. բայց՝ ալևորութիւն>հի՛լի՛վի՛րծթին, լուացք>լի՛վնց և այլն:

252. Մեղրու բարբառում ծանր են ա, է, ը, ըէ, օ ձայնավորները, թեթե են ն, ի՛, օ, ու ձայնավորները: Ինչ վերաբերում է ի ձայնավորին, ապա նա ընդհանրապես թեթե լինելով, չեզոք դիրք է գրավում բայերի անորոշ դերբայում և -ութիւն>-օրին || -ծրին մասնիկում. այսինքն՝ այդ դեպքերում նա կարող է լինել և՛ ծանր, և՛ թեթե ձայնավորներից հետո:

Սույն աշխատության հիմք կազմող բառացանկիս մեջ, չհաշված միավանկ բառերը և կրոնական ու գրական փոխառությունները, ընդամենը կա 762 բառ, որոնց բոլոր ձայնավորները ծանր են, և 207 բառ, որոնց բոլոր ձայնավորները թեթե են: Այս հաշվի մեջ չեն մտել այն բառերը, որոնք անորոշ դերբայում կամ -ութիւն մասնիկում ունենալով ի պատկանում են չեզոք բառերի շարքին, ինչպես՝ բածիլ, մըռանիլ, հարբիլ, հի՛լ-լութիլ, ըրխօթին, բի՛ծրծթին և այլն:

Ավելորդ համարելով թվել այդ 969 բառերը, հիշում ենք միայն մի քանի հետաքրքրական ձևեր. ամաչկոտ>հըմանչկուտ, չամիչ>չամէնչ, ջերմ ու տենդ>ջըրմըտանդ, բոխի>բուխէ, թոնրատուն>թըրնատօն, այսօր>անսօր, այլ այսօր>ի՛լանսօր «հաջորդ շաբաթվա այս օրը», ալիւր>անլմը, ոլոր>հմլլմը, արձակ>հմրզակ, այնը>անդմը կամ ընդուր «նրա», որձակ>մըձակ և այլն:

Ի ձայնավորի համար կարելի է հիշել. արժան>ի՛ժան՝ ինքըն>ինքի՛, (առ) աւել>աւել>ի՛վիլ, ծիրանի>ծի՛րինի՛, որոնց

մեջ ին իրրե թեթև ձայնավոր ազդեղ է մյուսների վրա և նրանց էլ դարձրել թեթև: Ասել >ասիլ, աղքատութիւն >ըխկը-տութիւն, գիշութիւն >գիշթթիւն, կարգալ >կարգիլ, ավելացնել >ի՛վլիցանիլ, որոնցից առաջին երեքում ծանր ձայնավորներ չեն եղել, մյուսներում՝ թեթև:

253. Հետընթաց ներդաշնակության համար կարելի է հիշել լուսացք >լըվասկ կամ լի՛վաց, բարեկենդան >բի՛րգի՛նդան, երես-լուայ >իրիսլի՛վան «անլվա», ընկեր >ընգէր, խնամի՛ >խընամէ, ծակծակոտ >ծըկծըկուտ, որոնցից առաջին երեքում ը-ի փոխա-րեն ունենք ի՛ հաջորդող թեթև ձայնավորների ազդեցությամբ, իսկ վերջին երեքում՝ ը, հաջորդ ծանր ձայնավորների ազդեցու-թյամբ:

254. Բարդ բառերը ձայնավորների ներդաշնակության տե-սակետից բաժանվում են երեք կարգի: Առաջին կարգին պատ-կանում են այն բառերը, որոնց երկու եզրերն էլ ծանր են, կամ երկուսն էլ՝ թեթև. դրանք բնականաբար բարդության մեջ պահ-պանում են իրենց ծանր կամ թեթև ձայնավորները, իսկ հոգա-կապն էլ նմանվում է դրանց. ինչպես՝ ըխպախուտ (ախպ, խուտ) «աղբախոտ», ըղաման «աղաման», մըտնաշօնչ (մատնը, շօնչ), «մատնաշունչ», անննիլի՛վան (աննն, լի՛վաց) «արյունլվա», շի՛լ-լի՛րանչիր (շի՛լլնիր, չիր) «սալորաչիր» և այլն:

Երկրորդ կարգին պատկանում են այնպիսի անհոգակապ բարդությունները, որոնց բաղադրիչներից մեկը ծանր ձայնա-վորով է, մյուսը՝ թեթև: Այդպիսի բարդություններում բաղա-դրիչները դարձյալ պահպանում են իրենց անկախ որակը. ինչպես՝ գի՛նարած (գծոնը, արածիլ) «գառնարած», իըրխանդանկ (խուր, խանդանկ) «խորդուրդություն», անննթաթախ (աննն, թաթախ) և այլն:

Երրորդ կարգին պատկանում են այնպիսի հոգակապով բարդությունները, որոնց մի եզրի ձայնավորները թեթև են, մյուսինը՝ ծանր: Այդ կարգի բարդություններում եզրերը պահ-պանում են իրենց անկախ որակը, իսկ հոգակապը հարմարվում է առաջին եզրի աստիճանին, ինչպես՝ ըղաջնիր «աղաջուր», ճըր-կալոն «ճրագալույս», կընագծդ «խոփի թների կարկատան-ները», ճըղնրկուտուր «ճյուղակուտոր», լի՛սանմուտ «լուսամուտ», գի՛նգի՛կըծըէկ «գունդ ու կծիկ», գի՛գլանիուխ «գգալալիութ»,

ըի՛ժժածաղ «ըոժոժաքաղ» և այլն: Այդ բարդություններից առաջին չորսում հոգակապը ծանր է (ա կամ ք) համապատասխան առաջին եզրերի ձայնավորներին (աղ, ճըրակ, կօռնը, ձօղնը), հաջորդ չորսում հոգակապը թեթև է (ծ կամ ի՛)՝ համապատասխան առաջին եզրերի թեթև ձայնավորներին (լոնս, գոնդ, դի՛գժոլ, բոնժոն):

255. Ածանցավոր բառերի մեջ սովորաբար մասնիկը հարմարվում է բառին և փոխում իր ձայնավորը՝ համապատասխանեցնելով բառի ձայնավորներին, որով և յուրաքանչյուր մասնիկ ունենում է երկու ձև. ինչպես՝ -ուտ || -ոնտ, -անուց || -անոց, -անիլ || -անիլ, -օրին || -օրին և այլն: Օրինակ՝ ցեխոտ>ցեխուտ (ցեխ-ուտ), ջրոտ>ջի՛րոնտ (ջոն-ոնտ), խրտանոց>խրտանուց (խուտ-անուց), աղքատութիւն>ըխկրտութիւն (ախկատ-օթիւն), թուլութիւն>թի՛ւթիւն (թոն-օթիւն) և այլն: Այդպես և հոլովման ու խոնարհման վերջավորություններն են, որոնց մասին տես համապատասխան գլուխներում:

256. Հակառակ նախորդ կանոնին, անկախ գիրք են գրավում՝

-վուր, ալ- վերջածանցները, որոնք անփոփոխ են մնում թե ծանր, և թե թեթև ձայնավորներից հետո. ինչպես՝ գուն-դուլակ>գի՛նդօլակ, լուսաւոր>լի՛սաւուր, գլխաւոր>գըլխավուր և այլն:

-ուղ(<ող) գերբայական վերջավորությունը՝ դարձյալ անփոփոխ. ինչպես՝ բերող>բիրուղ, ուտող>օտուղ և այլն:

-ան բացասական նախամասնիկը, որ, ինչպես ձայնավորների անկման օրենքին չէր ենթարկվում (տես § 12), այնպես էլ այստեղ պահպանում է իր անկախ ու անփոփոխ ձևը, ինչպես՝ անհոտ>անհուտ, անդագար>անդէգար, աներես>անիրիս, անլեզու>անլոնդոն և այլն:

257. Վերոհիշյալներին հակառակ մի խումբ բառեր բացառություն են կազմում, այսինքն՝ խառն կերպով ունեն ծանր և թեթև ձայնավորներ, սակայն գրանք իրոք բացառություններ չեն, այլ արգյունք հետևյալ պատճառներից մեկին ու մեկին:

ա) Քմայնացած գ, կ, ք բաղաձայններից հետո ա, ու, օ, ք լինել չեն կարող, այլ միշտ՝ դրանց համապատասխան ձ, ի՛, օ՛, ոն թեթևները, անկախ բառում եղած մյուս ձայնավորների աս-

տրվածանից. ինչպես՝ գազաթն>զէգ'սթ, ժանգոտ>ժէնգ'ստ, կապույտ>կ'սպ'ստ, թքոտ>թէք'ստ, զոքանչ>զէնք'սնչ և այլն:

բ) § 18-ի համաձայն և ձայնավորից ստացված է-ն, շեշտից առաջ ընկնելով, դառնում է ի', անկախ բառում եղած մյուս ձայնավորների թեթև կամ ծանր լինելուց. ինչպես՝ զանգակ>զէնգ'ակ, սեռ. զի'նզէկու, ճակատ>ճէկատ, սեռ. ճի'կատու, ճաշ>ճէշ, *ճաշպարզի>ճի'շպարզի և այլն: Այս մասին պետք է նկատել հետևյալը. շեշտից առաջ եղած ձայնավորները վերածվում են ը կամ ի'-ի. սովորաբար ը դառնում են ծանր ձայնավորները, իսկ ի՝ թեթև ձայնավորները. հակառակը կարող է լինել բառի մյուս ձայնավորների ներդաշնակությամբ միայն, այսինքն՝ ծանր ձայնավորները կարող են դառնալ ի՝ հաջորդող թեթև ձայնավորներից առաջ, և ընդհակառակն: Արդ, է-ն իբրև ծանր ձայնավոր սովորաբար տալիս է ը, կամ, եթե թեթև ձայնավորից առաջ է, տալիս է ի': Վերևում հիշված ա>է>ի՝ փոփոխությունը թե՛ ծանր, թե՛ թեթև ձայնավորներից առաջ, առերևույթ հակասում է այս օրենքին. սակայն, մեր կարծիքով, այդ ոչ թե ապօրինի, պատահական մի բան է, այլ երբեմնի անցողիկ վիճակի մնացորդ: Այսպես՝ բնականաբար ա>է փոփոխությունը մի անգամից չի կատարվել, այլ նախ՝ ա-ն փոփոխանալով դարձել է ան, և ապա՝ վերջինս, ժամանակի ընթացքում՝ վերածվել է-ի: Ահա հենց այն ժամանակ, երբ ան-ից ստացված ա-ն թեթև լինելով՝ շեշտից առաջ կանոնավորապես տվել է ի', հետագայում՝ ան>է փոփոխությունից հետո էլ այդ ի'-ն մնացել է անփոփոխ: Այսպիսով, իբրև բացառություն թվացող է>ի՝ փոփոխությունն իրականում ոչ միայն պատահականություն չէ, այլև հիմնավոր կերպով ներկայացնում է ա>է հնչյունափոխության միջին աստիճանը:

գ) Եթե որևէ ձայնավոր հնչյունափոխական այս կամ այն օրենքի համաձայն պետք է վերածվի մի այլ հնչյունի (օր. ա>է, ե>ի, ի>է, աչ>է և այլն), ապա՝ այդ օրենքը կատարվում է անկախ բառի մյուս ձայնավորների ծանր կամ թեթև լինելուց. ինչպես՝ անալի>նակէ, ջորի>ջուրէ, հայելի>հիլլէ և այլն, որոնց մեջ բառավերջի ի-ն համաձայն § 69-ի դարձել է է, թեև նախորդ ձայնավորները թեթև են:

Ի դեպ, սրանից հետևում է նաև, որ ձայնավորների մաս-

նակի ներդաշնակությունը կատարելապես տարածվում է ա, ու, օ, ը և օ, ու, օ, ը, ի՝ ձայնավորների վրա, որոնք կարող են թե՛ իրենց նմանեցնել մի ուրիշ ձայնավոր, և թե՛ իրենք նմանվել ալոպեա՝ ա-ն կարող է նմանեցնել իրեն օ, օ, ի՝ ձայնավորները և դառնալ՝ ու, օ, ը և ընդհակառակն: Մինչդեռ է, ի ձայնավորները գերազանցապես նմանեցնողի դերում են հանդես գալիս, քան նմանվողի, որովհետև, եթե ա, օ, ու, ը ձայնավորները ներդաշնակությամբ կարող են վերածվել իրենց տարրերակներին (օ, օ, ու, ի՝), ապա՝ է, ի ձայնավորները, չունենալով այդպիսի տարրերակներ՝ կամ չպիտի նմանվեն, և կամ, նմանվելով՝ հակառակ հնչյունափոխական այս կամ այն օրենքին, պետք է վերածվեն որակապես մի այլ հնչյունի. այդ կարգի օրինակները քիչ են և մեծ մասամբ պատկանում են լիակատար ներդաշնակության:

258. Ինչպես բոլոր հնչյունափոխական օրենքներին, այնպես էլ ձայնավորների ներդաշնակության օրենքին չեն ենթարկվում զրական ու կրոնական փոխառությունները. ինչպես՝ անիրաւ>անիրավ, արքայութիւն>արքայութուն, փիլոն>փիլոն և այլն:

259. Ձայնավորների լիակատար ներդաշնակության մասին խոսելիս, պետք է նախապես նկատել, որ միայն մի քանի ձայնավորներ են, որոնք իրենց են նմանեցնում մյուսներին. այսպես՝ իրենց են նմանեցնում ամենից ավելի ու և ու-ն, ապա՝ ի-ն և շատ սակավ՝ ա-ն. Մյուս կողմից՝ ը և ի՝ ձայնավորները միշտ հանդես են գալիս նույնացմանը ենթարկվողների դերում:

Իբրև օրենք պետք է արձանագրել, որ ու ձայնավորը լիովին իրեն է նմանեցնում իրենից անմիջապես առաջ կամ հետո եղած ը ձայնավորը. ինչպես կկու>կուկու, ոսկր>ուսկուռ, կտոր>կուտուր, կոծոտել>կրոծուտիլ, կուռծուտիլ, տրորել>տուրուրիլ, սղոց>սուղուց, կնգուղ>կունգուղ, կոծոխուր>կըծուխուր, կուծուխուր, խստոր>սուխտուր, կուպր>կոպրը, կոպուր, ծունկն>ծոնգնը, ծոնգուն, մուկն>մոկնը, մոկուն, ձուկն>ձոկնը, ձոկուն, սունկն>սոնգուն, ունկն>ոնգնը, օնգուն և այլն: Այդ բաներից մի մասն ունի երկու ձև՝ որոնցից մեկում ը, մյուսում ու է արտասանվում, իսկ մյուս մասը՝ միայն մի ձև՝ որի մեջ ու-ն արդեն վերջնականապես հաղթել է (կունգուղ, սուղուց, սոնգուն,

ուսկուռ և այլն): Ի դեպ, բերված օրինակներից վերջին վեց բառերի ք>ու փոփոխությունից կարելի է եզրակացնել, որ ու>օ հնչյունափոխությունն ավելի ուշ է կատարվել, քան ձայնավորների ներդաշնակությամբ՝ ք>ու, այլապես՝ նույնացման արդյունքը ու չէր լինի, այլ՝ օ:

Ծիշտ այգպես էլ ու ձայնավորն իրեն է նմանեցնում հաջորդ կամ նախորդ վանկի ք, ի՝ ձայնավորները. ինչպես՝ բըրդոտ>բի՛րդոտ, բո՛ւրդոտ, կճուճ>կո՛ւճոճ, մրջիմն, մրջիւն>մո՛ւրջոճ, փշուր>փո՛ւշո՛ւր, ճճի>ճո՛ւճո՛ւ, բորբոսնել>փի՛րփո՛սնիլ, փո՛ւփո՛սնիլ, զրոյց>զո՛ւրո՛ց և այլն:

260. Այգ կանոններից դուրս, իբրև նույնացման մասնակի դեպքեր, ունենք:

ի, ա, այ>ու. — Ողնի>կուզնու, այգուց>ուգուց «վաղը», սապոն>սուպուն, արկոց>ուրքուց «շապիկ», ուղարկել>ուղուրկիլ>ղուրկիլ:

ա, ո, ե, եա, ու>ու. — Վարդավառ>վո՛ւրդո՛ւն, բոլոր>բո՛ւլո՛ւր, ոլոր>հո՛ւլո՛ւր, ոջիլ>հո՛ւջո՛ւլ, երգում>ուրգո՛ւմ, իրեար>ուրեար>ու՛րո՛ւր, ընդ իրեար գալ>ընդ իւրեար գալ>դո՛ւրո՛ւ(ր) գո՛ւլ «շարժվել», լեզու>լո՛ւզո՛ւ:

այ, յա, ք>ի. — Այգի>էգ՛ի>իգ՛ի, յաւել>էվիլ>իվիլ «ավելի», բիթ>բի՛լիթ, բիլիթ, բրինձ>բի՛րինձ, բիրինձ, գզիր>գի՛զիր, գիզիր, գզել>գի՛զիլ, գիզիլ:

ա>է. — Առաջ, յառաջ>էռաջ>էռէջ:

ե>ա. — Տառելի>առախ:

261. Այս բոլորից հետո մենք այժմ կարող ենք բացատրել ձայնավորների փոփոխությունների մեջ հիշված բազմաթիվ «չեղուկները», որոնք ոչ այլ կերպ են առաջացել, քան եթե ձայնավորների ներդաշնակությամբ: Ձայնավորների ներդաշնակությամբ են բացատրվում §§ 22 և 28-ում հիշված ա>օ փոփոխությունը, § 78-ում մի քանի բառերի ո>ո՛ւ, §§ 93 և 95-ում՝ ու>ո՛ւ, § 106-ում՝ այ>օ փոփոխությունները: Բոլոր այդ փոփոխությունները, որոնք համապատասխան տեղերում բերված են իբրև մասնավոր դեպքեր կամ իբրև կանոն՝ սակայն օրինակների քչության պատճառով դժվար է եղել հաստատել, արդարացվում են այս օրենքով: Վերջապես, ձայնավորների ներդաշնակության օրենքով հաստատվում է § 70-ով

սահմանված օրենքը, ըստ որի բառավերջի շեշտված ի-ն ը-ից հետո գառնում է է, իսկ ի-ց հետո մնում՝ ի. այդ կանոնը հաստատելու համար բերված օրինակները քիչ են, բայց այդ քիչ օրինակներն էլ, վերևում տսվածների հետ միացնելով, բավական են՝ սահմանումը համոզիչ դարձնելու համար:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՁԵՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀՈԳՆԱԿԻԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

262. Մեղրու բարբառում հոգնակին կազմվում է $p(p')$, աբ, ֆբ, էբ, նէ մասնիկներով:

263. Քի մասնիկն ստանում են է և ի-ով վերջացող բազմավանկ բառերը. ինչպես՝ ածելի > ծիլէ, հգն. ծիլէք՝ լեղի > լէղէ. հգն. լէղէք՝ խնամի > խընամէ, հգն. խընամէք՝ հացի > հացէ, հգն. հացէք՝ քենի > քէնէ, հգն. քէնէք՝ կորի > կուրէ, հգն. կուրէք՝ հայելի > հիլլէ, հգն. հիլլէք՝ ջորի > ջննրէ, հգն. ջննրէք՝ երախայ > րախէ, հգն. րախէք՝ ոսկի > ուսկէ, հգն. ուսկէք՝ այգի > իգի, հգն. իգիք՝ խնձոր(են)ի > խընձըրի, հգն. խընձըրիք՝ թզ(են)ի > թըզի, հգն. թըզիք՝ գինի > գինի, հգն. գինիք՝ ճօճ(ի) > ճօնջի, հգն. ճօնջիք՝ օրդուբատցի > ձնրդվնթցի, հգն. ձնրդվնթցիք՝ և այլն:

Ծանոթ ություն.— Ի-ով վերջացող բառերը հաճախ նաև ստանում են նէ մասնիկը. ինչպես՝ իգիք՝ կամ իգիինէ «այգիներ», բըռըշնիք՝ կամ բըռըշնինէ «բռնչենիներ», թըզիք՝ կամ թըզինէ և այլն, բայց օրտեղացի լինելը ցույց տվող -ացի մասնիկով բառերը ստանում են միայն - p' և ոչ երբեք -նէ, ինչպես՝ ձնրդվնթցիք՝ «օրդուբատցիներ», դէշտըցիք՝ «դաշտեցիներ», թէյըցիք՝ «թեյացիներ» և ոչ՝ ձնրդվնթցինէ, դէշտըցինէ, թեյըցինէ և այլն:

264. -աբ || -ֆբ մասնիկներն ստանում են բաղաձայնով վեր-

ջացող միավանկ բառերը. -ալ ստանում են այն բառերը, որոնց վանկարարը ծանր է (ա, ռէ, է, օ, ու), ինչպես՝ արտ>արտ, հգն. արտար. բահ>բէհ, հգն. բէհար. գետ>գէտ, հգն. գէտար. քար>քար, հգն. քարար, բան>բէն, հգն. բէնար. դար>դէր, հգն. դէրար «լանջեր»։ հայր>հար, հգն. հարար. աք>հաք, հգն. հաքար «ոտքեր» և այլն։

-ւն ստանում են այն բառերը, որոնց վանկարարը թեթև է (ւ, ի, ի՛, օ, ուն)։ ինչպես՝ բուրդ>բոնրդ, հգն. բոնրգւնր. գայլ>գոնլ, հգն. գոնլար. լուծ>լոնծ, հգն. լոնծար. ուլ>հծլ, հգն. հծլար. սիւն>սոն, հգն. սոնար. վարդ>վանրդ, հգն. վանրգւնր. գինձ>գինձ, հգն. գինձար. թել>թիլ, հգն. թիլար և այլն։

Ծանոթություն 1.—Գ, կ, ք՝ քմայնացածներով վերջացող միավանկ բառերը, ըստ §257, ա-ի անխտիր ստանում են -ւն մասնիկը, անկախ բառի ձայնավորի թեթև. կամ ծանր լինելու հանգամանքից, ինչպես՝ նիգ>լէնգ, հգն. լէնգւնր «լծակներ»։ գիրկ>գիրգ, հգն. գիրգւնր դինգ>դէնգ, հգն. դէնգւնր. թուք>թէք, հգն. թէքւնր. ձեռք>ձիք, հգն. ձիքւնր. պէտք>պէթիք, հգն. պէթիքւնր, պիրկ>պէրիք, հգն. պէրիքւնր և այլն։

Ծանոթություն 2.—Նր վերջացող մեկուկես վանկանի բառերը նույն կանոններով ստանում են -ալ կամ -ւն մասնիկները, կորցնելով իրենց վերջահանգ ը ձայնավորը. ինչպես՝ ակն>ակնը, հգն. ակնար. բեռն>բէռնը, հգն. բէռնար. կաթն>կաթնը, հգն. կաթնար. հարսն>հարսնը, հգն. հարսնար. դաղձն>դէզնը, հգն. դէզնար. խէժ>խէժնը, հգն. խէժնար. որդն>ոնոնը, հգն. ոնոնար. գառն>գոննը, հգն. գոննար. եզն>իզնը, հգն. իզնար և այլն։

Ծանոթություն 3.—«Նը» հանգող այն մեկուկես վանկանի բառերը, որոնք ունեն օ ձայնավորը՝ ստացված զրարարյան ու-ից, հոգնակին կազմում են էր մասնիկով, որի ժամանակ իրենց օ ձայնավորը դարձնում են ր. ինչպես՝ նուռն>նոռնը, հգն. նրոնէր. կուռն>կոռնը, հգն. կրոնէր. ծունկն>ծոնգնը, հգն. ծընգնէր. մուկն>մոկնը, հգն. մըկնէր. ձուկն>ձոկնը, հգն. ձըկնէր. ունկն>ոնգնը, ընգնէր և այլն։ Վերջին չորս բառերի

կրկնակ (ծօնգուն, մօկուն, ձօկուն, օնգուն) ձևերի մասին տես §§ 265 բ, 266, ծանոթ. 7 և § 284:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 4.—Ձայնավորով վերջացող միավանկ բառերը հոգնակին կազմում են -անք || -անք մասնիկներով, որի ժամանակ հիմքի և վերջավորության միջև աղելանում է չ ձայնակապը՝ է-ից և ի-ից հետո, իսկ եթե բառը վերջանում է ու կամ ո՛ւ-ով, ապա դրանք համապատասխանորեն վերածվում են ըվ կամ իվ-ի ինչպես՝ ձի>ձի, հգն. ձիյանք. թի>թէ, հգն. թիյանք (նաև՝ թէ-յար). ձու>ձու, հգն. ձըվանք, լու>լո՛ւ, հգն. լի՛վանք. լի>լէ բառը հոգնակին կազմում է լիքքը ձևից՝ -նէ մասնիկով՝ լիքքընէ:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 5.—աբ || -անք մասնիկների ա ձայնավորը բացի ուղղական ու հայցական հոլոֆներից, մյուսներում դառնում է է. առերևույթ տարբեր թվացող այդ ձևերը միանգամայն օրինական են և փայլուն կերպով հաստատում են հնչյունական օրենքների ընդհանրությունը: Այսպես. թե ուղղական-հայցականի-աբ || -անք, և թե մյուս հոլոֆների էք մասնիկներն ստացվել են գրաբարյան -եաբ մասնիկից: Ուղղական ու հայցական հոլոֆներում գրաբարյան եա երկբարբառը, լինելով շեշտահանջորդ փակ վանկում, ըստ § 121-ի դարձել է ա || ան. ինչպես՝ քարեար>քարար, ուսեար>օսար, աքեար>հաքար, բոյթեար>բո՛ւթան, գայլեար>գո՛ւլնոր և այլն: Մյուս հոլոֆներում եա-ն, ընկնելով շեշտից առաջ, դարձել է ն, ըստ գրաբարյան հայտնի կանոնի, իսկ այդ ե-ն էլ բարբառումս ըստ § 39-ի, դարձել է է, ինչպես՝ քարեար -ու>քարերու>քրրէրու, ուսեար -ու>ուսերու>օսէրու, հաքեար -ու>հաքերու>հըքէրու, բոյթեար -ու>>բոյթերու>բո՛ւթէրու, գայլեար -ու>գայլերու>գո՛ւլէրու և այլն:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 6.—Չնայած որ բացի ուղղական ու հայցական հոլոֆներից, մյուս բոլոր հոլոֆներում շեշտն ընկնում է հոգնակի -էք մասնիկի վրա, այնուամենայնիվ, հակառակ ընդհանուր կանոնի, բառի շեշտից առաջ ընկնող ձայնավորը որևէ փոփոխություն չի կրում:

ինչպես՝ ուղղ. էծար, սեռ. էծէրու «այծերի», ուղղ. բէհար, սեռ. բէհէրու «բահերի», ուղղ. բուխար, սեռ. բուխէրու «բողկերի», ուղղ. ձիքձր, սեռ. ձիքէրու «ձեռքերի», ուղղ. գէտար, սեռ. գէտէրու «գետերի», ուղղ. սոննար, սեռ. սոննէրու և այլն: Բացառություն են կազմում միայն ակնը «աչք», հաք «ոտք», քար, թիլ, լոծ «լուծ», հծլ, «ուլ» բառերը, որոնց ձայնավորները, շեշտից առաջ ընկնելով, դառնում են ը կամ ի՛. ը դառնում են ծանր իսկ ի՛ դառնում են թեթև ձայնավորները. ինչպես՝ ուղղ. ակնար, սեռ. ընկնէրու, ուղղ. հաքար, սեռ. հըքէրու, ուղղ. քարար, սեռ. քըրէրու, ուղղ. թիլար, սեռ. թի՛լէրու, ուղղ. լոծար, սեռ. լի՛ծէրու, ուղղ. հծլար, սեռ. հի՛լէրու, այդպես և՛ գործիական, բացառական և ներգոյական հոլովներում:

265. -էք մասնիկն ստանում են այն միավանկ բառերը.

ա) որոնց ձայնավորն է օ, օ, ու կամ ու, բոլորն էլ՝ ստացված գրաբարյան ու-ից. ինչպես՝ թուշ>թօշ, հգն. թըշէր. թուր>թօր, հգն. թըրէր, կուծ>կօծ, հգն. կըծէր. թուգ>թօգ, հգն. թըգէր. դուրք>դօւրք, հգն. դըրքէր (ավելի շատ՝ դըրքարէ). ջուր>ջօւր, հգն. ջի՛րէր և այլն.

բ) որոնց ձայնավորն է է կամ ը, ստացված գրաբարյան ի-ից, ինչպես՝ ծիրա>ծըէրա, հգն. ծըրաէր, հինգ>հէն, հգն. հընէր, ծիա>ծըէա, հգն. ծըաէր, վիգ>վըէգ, հգն. վըգէր, սիրա>սէրա, հգն. սըրաէր և այլն:

Այդպես և՛ նր հանգող այն երկվանկ բառերը, որոնք գրաբարում ունեցել են ու ձայնավորը. ինչպես՝ ձուկն>ձօկնը, հգն. ձըկնէր, նուռն>նօռնը, հգն. նըռնէր և այլն (տես 264, ծանոթ. 3):

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 1.— Այս կարգի բառերի հոգնակի բոլոր հոլովներում էլ շեշտն ընկնում է -էք մասնիկի վրա, իսկ բառի ձայնավորը դառնում է ը: Իրականում այս մասնիկը տարբեր՝ չէ նախորդ -ար || -նր մասնիկից. ստացված հնչյունական տարբերությունը միայն շեշտի հետեանքն է. եա երկրաբառը, շեշտի տակ լինելով, պետք է բարբառումս դառնար է, իսկ գրաբարյան ու կամ ի ունեցող բառերում գրաբարի օրենքներով առաջացած սղման հետեանքով բնականաբար բարբա-

ռուսս ուղղական ու հայցական հոլոֆորում էլ շեշտը պետք է դրվեր մասնիկի վրա:

Ծանոթություն 2.—Բառակազմում ու, օ, ծ, ու ($<$ ու) ունեցող բառերը այս կանոններին չեն ենթարկվում, այլ ստանում են -ար || -ար մասնիկը, առանց հնչյունափոխության. ինչպես՝ ուղտ $>$ օղտ, հգն. օղտար. ուս $>$ օս, հգն. օսար. ուրդ $>$ օրդ Վրի ճամբա», հգն. օրդար. ունջ $>$ օնջ, հգն. օնջար. ուխտ $>$ ուխտ, հգն. ուխտար (կրոնական բառ է), այդպես և՛ ուռ $>$ օռ, հգն. օռար. ուլ $>$ օլ, հգն. օլար. Միայն ունկն $>$ օնգնը բառն ունի ընդմեջ, որի համար սակայն ավելի գործածական է օնգուն ձևից հգն. օնգունն է:

266. Նէ մասնիկն ստանում են բազմավանկ բառերը, բացի է, ի ձայնավորներից վերջացողներից. ինչպես՝ աղքատ $>$ աղքատ, հգն. ախկատն է, ագի $>$ հէգին, հգն. հէգինն է. աման $>$ աման, հգն. ամանն է. կատու $>$ կատու, հգն. կատուն է. երգումն $>$ ռերգում, հգն. ուրգումն է. ականջ $>$ անգուճ, հգն. անգուճն է (նաև՝ ընգըճն է). լեզու $>$ լուզու, հգն. լուզուն է. բոժոժ $>$ րոժոժ, հգն. րոժոժն է. կամուրջ $>$ կարմրոճնջ, հգն. կարմրոճն է. թոնիր $>$ թուրան, հգն. թուրանն է. գագաթ $>$ գէգաթ, հգն. գէգաթն է. խաղող $>$ խաղու, հգն. խաղուն է. կաշաղակ $>$ քըչէղակ, հգն. քըչէղակն է և այլն:

Ծանոթություն 1.—Ա ձայնավորով վերջացող բառերից մի քանիսը, բացի սովորական նէ մասնիկից, հոգնակին կազմում են նաև ք՝ մասնիկով, որի ժամանակ վերջահանգ ա ձայնավորը դառնում է է. ինչպես՝ քեռի $>$ քէռա, հգն. քէռան է կամ քէռէք՝ (վերջինս ավելի սովորական), մօտի $>$ մուտա, հգն. մուտան է և մուտէք՝, հեռի $>$ հէռա, հգն. հէռան է և հէռէք՝, վկայ $>$ վրկա բառն ունի միայն վրկամէ ձևը, տղայ $>$ տըղա բառի հոգնակին ունի տըղարք կամ տըղէք՝ բացառիկ ձև վերբ: Ագրբեջաներենից փոխառյալ ա, ան վերջացող բառերը հոգնակին կազմում են ավելի շատ ք մասնիկով, ինչպես՝ բալա «որդի», հգն. բալէք՝, թուլա «շան ձագ», հգն. թուլէք՝, հանրսա «մի տեսակ ճաշ», հգն. հանրիսէք՝ և այլն:

Ծանոթություն 2.—Ու, ու վերջացող բառերը նույնպես հաճախ ստանում են ք մասնիկը. ինչպես՝ կատունէ, նաե՛կ կատուք, խաղունէ և խաղուք, լուզուէ և լուզուք և այլն:

Ծանոթություն 3.—Էնչ վերջացող բառերի է ձայնավորը, որ ստացվել է գրաբարյան ա-ից (տես § 26), հոգնակի ուղղականում և հայցականում, ընկնելով շեշտից առաջ, պահպանում են իրենց է ձայնավորը, փոխանակ վերականգնելու ա-ն, ինչպես՝ կանաչ>կանէնչ, հգն. կանէնչէ. ամաչ>համէնչ, հգն. համէնչնէ. ճանաչ>ճանէնչ, հգն. ճանէնչէ. անամաչ>անհամէնչ, հգն. անհամէնչնէ. չամիչ>չամէնչ, հգն. չամէնչնէ:

Ծանոթություն 4.—Հոգնակի ուղղականում, ինչպես և մյուս հոլոֆերում, շեշտն ընկնում է մասնիկի է ձայնավորի վրա, սակայն, դրա շնորհիվ ըստ § 99-ի ենթադրվող նախաշեշտ ձայնավորների սղումը այս դեպքում չի կատարվում. ինչպես՝ աղաման>ըղաման, հգն. ըղամանէ. կտոր>կուտուր, հգն. կուտուրնէ. կճուճ>կոճոճ, հգն. կոճոճնէ. ճախարակ>ճըխարակ, հգն. ճըխարակնէ. բամբակ>բէմբակ, հգն. բէմբակնէ. մոխիր>մուխէր, հգն. մուխէրնէ. մրջիմն, մրջիւն>մոճրջում, հգն. մոճրջումնէ և այլն: Սղման ենթարկվող սակավաթիվ բառերի մասին տես հոլովումների հետ տրված ծանոթություններում:

Ծանոթություն 5.—Բացի ուղղականից ու հայցականից, հոգնակի մյուս հոլոֆերում -նէ մասնիկի և հոլովական վերջավորությունների միջև ավելւում է ք հնչյունը. ինչպես՝ ոչխար>ուխչար, հգն. ուղղ.-հայց. ուխչարնէ, սեռ. ուխչարնէրու, բաց. ուխչարնէրէ. ջրաղաց>ջէղաց, հգն. ուղղ. ջէղացնէ, սեռ. ջէղացնէրու, բաց. ջէղացնէրէ և այլն: Իրականում այդ, իհարկե, հավելում չէ. ուղղականի ու հայցականի -նէ մասնիկը ներկայացնում է գրաբարյան -անի-ն (աւագանի, համականի), որի ի ձայնավորը օրինական հնչյունափոխությամբ բարբառումս դարձել է է, իսկ մյուս հոլոֆերի -նէր մասնիկը ներկայացնում է գրաբարյան -նէար-ը (բարձրկ-

նեար, նաւկնեար), որի եա երկրարբառը շեշտից առաջ դարձել է ե դեռես գրարարում և բարբառումս վերածվել է-ի (դրանց մասին ավելի մանրամասն տես § 297, բ):

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 6.—Երկսից ավելի վանկ ունեցող այն բառերը, որոնք վերջանում են նը հանգով, հոգնակի կազմելու ժամանակ կորցնում են ը ձայնավորը և նէ մասնիկի փոխարեն ստանում են միայն է. ինչպես՝ թիթեղն>թէթախնր, հգն. թէթախնէ «թիթեռներ», փայծաղն>փացախնը, հգն. փացախնէ, կոտիմն>կուտէմնը, հգն. կուտէմնէ. ամառն>ամառնը, հգն. ամառնէ. աղեղն>աղէղնը, հգն. աղէղնէ և այլն: Դրանց մասնիկն, իհարկե, տարբեր չէ մյուսներից: Ստացված առերևույթ տարբերությունը արդյունք է կրկնակ -ն-երից մեկի անկման (թէթախնէ>թէթախնէ):

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 7.—Նը հանգող երկվանկ բառերի այն կրկնաձևերը, որոնց մեջ ն-ից առաջ եղած գրաբարյան գաղտնավանկ ը-ն բարբառումս դարձել է ու, հոգնակին կազմում են -նէ մասնիկով, անփոփոխ պահելով իրենց ձայնավորները. ինչպես՝ սունկն>սօնգուն, հգն. սօնգուննէ. ծունկն>ծօնգուն, հգն. ծօնգուննէ, ձուկն>ձօկուն, հգն. ձօկուննէ. ունկն>օնգուն, հգն. օնգուննէ, մուկն>մօկուն, հգն. մօկուննէ:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 8.—Մեկուկես վանկանի բառերը նույնպես ստանում են -նէ մասնիկը. ինչպես՝ սանր>սանդրը, հգն. սանդրնէ. ծանր>ծանդրը, հգն. ծանդրնէ, աստղ>աստղը, հգն. աստղնէ, մանր>մանդրը, հգն. մանդրնէ և այլն: Այդպես և՛ քաղցրը>քօխցուր, հգն. քօխցուրնէ. բարձր>բէծրը կամ բէծուր, հգն. բէծրնէ կամ բէծուրնէ:

267. Երկրորդ եզրում միավանկ բառ ունեցող բարդությունների մի մասը հոգնակիի համար ստանում է -ար || -ար, մի մասը՝ -նէ մասնիկը. Դրա համար կա հետևյալ կանոնը. եթե բարդության առաջին եզրը երկրորդի նկատմամբ կատարում է հատկացուցչի կամ որոշչի դեր (հետևաբար՝ երկրորդ եզրն էլ հանդես է գալիս իբրև գոյական՝ հատկացյալի կամ որոշյալի դեքում), ապա՝ ամբողջ բարդությունը հոգնակիի համար ստա-

նում է -ար || -նր մասնիկը (ըստ ձայնավորների ներդաշնակու-
 թյան)։ ինչպես՝ սեահող > սըվահող (սե հող), հգն. սըվհողար.
 սեաքաշո > սըվաքաշո (=սե քաշո), հգն. սըվքաշար. ծալքա-
 տեղ > ծըլքատեղ (=ծալքի տեղ), հգն. ծըլքտեղար. սամափայտ
 > սըմնափէտ (=սամիի փայտ), հգն. սըմնրփէտար. ճրագալոյց >
 ճըրըկալոյց (=ճրագի լոյս), հգն. ճըրըկըլոյցնր¹ և այլն։ Իսկ
 երբ բարդության առաջին եզրը երկրորդի նկատմամբ կատա-
 րում է խնդրի գեր (հետեւաբար՝ երկրորդ եզրն էլ, առտահայտ-
 ված բայարմատով, կատարում է որեւէ գերբայի դեր), ապա՝
 բարդ բառն ստանում է -նէ մասնիկը, ինչպես՝ դռնապան > դըռ-
 նապան (=դուռ պահող, հսկող), հգն. դըռնապաննէ. որձատու >
 ըռձէտու (=որձ տվող) ճանսերմ, անպտուղ, հգն. ըռձէտունէ.
 ասեղնակար > ըսըղնակար (=ասեղով կարած), հգն. ըսըղնակար-
 նէ. հացակեր > հըցակէր (=հաց ուտող), հգն. հըցակէրնէ. կռուա-
 սէր > կըովասէր (=կռիվ սիրող), հգն. կըովասէրնէ և այլն։ Հե-
 տաքըքրական են զըռնահամ և հըվագուղ բառերը, որոնք
 տարբեր իմաստ ունենալով, տարբեր էլ մասնիկներ են ստա-
 նում, այսպես՝ եթե զըռնահամ բառը գործածվում է իր սովո-
 րական «դառն համ ունեցող, դառն համ տվող» իմաստով, ապա
 ստանում է -նէ մասնիկը. օրինակ՝ քօխցուքնէն պահած ա, դըռ-
 նահամնէն բիրնծ քաղցրները պահել է, դառնահամները (դառն
 համ ունեցողները) բերել», իսկ եթե նա գործածվում է «դառն
 համ» իմաստով, ապա ստանում է -ար մասնիկը. օրինակ՝ դըռ-
 նըհամարը մարդուս բէրանը դըռնըցնէս ին «դառնահամերը
 (=դառն համերը) մարդու բերանը դառնացնում են»։ Այդպես էլ
 հըվագուղ բառը, որ կարող է գիտակցվել թե՛ իբրև հատկա-
 ցուցչի և հատկացյալի կապակցություն (=հավի գող), և թե՛ իբ-
 րև խնդրի ու գերբայի կապակցություն, համապատասխանորեն
 ստանում է -ար կամ -նէ մասնիկը, նայած թե խոսողն ինչպես
 է գիտակցում. սակայն ավելի գործածական է -նէ մասնիկը
 (պետք է նկատել, որ «հավի գող» կապակցության մեջ էլ իրա-
 պես հատկացուցչի և հատկացյալի կապակցություն չէ, այլ
 խնդրի և գերբայի. հավի տվյալ դեպքում խնդրի սեռական է
 (genetivus obiectivus)։

¹ Ճրագալոյց բառը, որը զրաբարում նշանակել է «ճրագվառոց», այս-
 ինչպես և այլ բառբառներում, ժողովրդական ստուգաբանությամբ դարձել է
 ճրագալոյս և նշանակում է ճրագի լոյս։

Ծանոթություն 1. -ար || -ար մասնիկն ստացող բարդությունների մեջ հոգնակի ուղղական ու հայցական հոլոֆներում շեշտն ընկնում է վերջնթեր վանկի վրա (մասնիկից առաջ), որի շնորհիվ էլ նախաշեշտ վանկի ձայնավորը (մեծ մասամբ հոդակապ) վերածվում է ը կամ ի-ի. ինչպես՝ որմնաբան > հրմարէն պատի գործ, պատ շարելու գործ», հգն. հրմբբէնար. որմնատակ > հրմատակ պատի տակը», հգն. հրմբտակար. հարսանքաշոր > հրսբքաշորթ հարսանիքի շոր», հգն. հրսբքբքորթթ. ձուաքաշ > ձբվաքաշ մեկ ձվի ծանրություն», հգն. ձբվբքաշթ. լուսամուտ > լիսամուտ, հգն. լիսիմուտար. ձեռքաբան > ձիքսթն ձեռքի գործ», հգն. ձիքիթէնար և այլն: Ինչպես երևում է բերված օրինակներից, ը կամ ի՝ դարձող ձայնավորը -ա || -ան հոգական է, որն իբ ծանր կամ թեթև լինելով (ա || ան > ը || ի՝) համապատասխանում է հի թե երկրորդ, այլ առաջին եզրի ձայնավորների աստիճանին (տես § 254):

Ծանոթություն 2.—նէ մասնիկն ստացող բարդություններում շեշտը հոգնակի բոլոր հոլոֆներում լինում է մասնիկի վրա, բայց, հակառակ դրան, նախաշեշտ վանկի ձայնավորները որևէ հնչյունափոխության չեն ենթարկվում. ինչպես՝ տնաշէն > տընաշէն, հգն. տընաշէնէ. բերատու > բբրատու «բերք տվող, պտղատու», հգն. բբրատունէ և այլն: Ի դեպ է համեմատել արդի գրականի նույն կարգի բառերի հետ, որոնց ձայնավորները սղման օրենքին ենթարկվում են -եք մասնիկն ստանալիս, և չեն ենթարկվում, երբ -նեք մասնիկն են ստանում. ինչպես՝ լրագիր (=լրի գիր), հգն. լրագրեր. վերնատուն (=վերին տուն), հգն. վերնատներ. բայց՝ վիպագիր (=վեպ գրող), հգն. վիպագիրներ. մեծատուն (=մեծ տուն ունեցող = հարուստ), հգն. մեծատուններ և այլն:

Ծանոթություն 3.—եթե -ար || -ար մասնիկն ստացող բարդ բառը երկրորդ եզրում ունի այնպիսի միավանկ բառ, որն ըստ § 266-ի հոգնակին կազմում է -էք մասնիկով, ապա ամբողջ բարդությունն էլ նույն-

պես -ար || -նք-ի փոխարեն ստանում է -էք, որից առաջ եղած բոլոր ձայնավորները դառնում են ը կամ ի՛. ինչպես՝ ջրածիտ > ջրածըտ (ջրի ծիտ), հգն. ջրըծըտէր. աղբււրաջուր > ըխպըրաջուր, հգն. ըխպըրըջի՛րէր. թռամուկն > թըռմօկնր (=թռչող մուկ, չղջիկ), հգն. թըռմօրկնէր (թըռմօկունն ձեն այստեղ գործ չունի) և այլն: Ը կամ ի՛ դառնալը պայմանավորված է սղվող ձայնավորի ծանր կամ թեթև լինելուց, այսինքն՝ ծանր ձայնավորները դառնում են ը, իսկ թեթևները՝ ի՛:

Եթե բարդ բառն ըստ օրենքի պետք է ստանա -նէ մասնիկը, ապա հիշյալ -էք մասնիկն ստացող միավանկ բառերը որևէ շեղում չեն առաջացնում ընդհանուր կանոնից և կանոնավորապես ստանում են -նէ մասնիկը:

268. Վերոհիշյալներից դուրս, հոգնակիի բացառիկ ձևեր են. աղջիկ > ախչիկ, հգն. ըխչըկէրք՝, տղայ > տըղա՝ հգն. տըղէրք՝ կամ տըղարք, քոյր > քուր, հգն. քի՛վէրք՝. մարդ > մարդ, հգն. մարդէք՝. կնիկ > կընէկ՝, հգն. կընանէք՝:

269. Վերջապես մի խումբ բառեր հոգնակիի համար ստանում են -արանք, -արէ, -արք, -ուք մասնիկները, որոնք, սակայն, ավելի շուտ հավաքական իմաստ են պարունակում, քան հոգնակիի: Այդ բառերն են.

աներ > հանէր, հընէրաք. գիր > գիր «գիրք», գի՛րննք. ընկեր > հընգէր, հընգէրուք. կուռն > կօռնը, կըռնատէ. ճիւղ > ճօղնը ճըղնարէ. սեամ > շէմք, շըմքարէ. գիւղ > գո՛ւղ, գո՛ւղարանք. սերմն > սըէրմ, սըէրմար կամ սըրմարանք, դեղ > գէղ, դէղարանք:

Հետաքրքրական է հիշել, որ սըրմարանք բառը նորից գիտակցվելով իրրև հավաքական եզակի, հաճախ ստանում է հոգնակի -նէ մասնիկը և ունենում է չորս հոգնակերտ մասնիկ, որոնցից միայն մեկն է գիտակցվում՝ սըրմ-ար-ան-ք-նէ:

270. Իբրև հավաքական կազմող մասնիկներ Մեղրու բարբառում գործածվում են -անք, -նարէ, -էնէ, -էնէք՝, -անէք՝, անէք՝, -օտան, -օտիք՝, -արք մասնիկները. թե որ մասնիկը որ դեպքում է գործածվում, հնարավոր չեղավ պարզել, օրինակների քչության պատճառով. հակառակ մեր ջանքերի, մենք կարողա-

ցանք հավաքել ընդամենը 17 հավաքական բառ միայն, որ և բերում ենք ստորև.

եզն>իզնը, իզանք. կտուր>կըտոր, կըտըրնարէ. հնձան>ընձան, ընձանէք՝. գերեզման>գի՛րիզման, գի՛րի՛մի՛նանէք՝. այգի>իգի, իգի՛նէնէք՝. խաղող>խաղու, խըղվէնէք՝. խաշու>խաշու, խըշվէնէք՝. յեզու>յո՛ւզո՛ւ, յի՛զվէնէք՝. կատու>կատու, կըտվէնէք՝. մատակ>մատակ «առու», մըտըկօտան. յօնք>օնք, օնքարք. եկեղեցի>գըղէցէ, գըղըցօնէք՝. ոսկը>ուսկուռ, ըսկը-
ռօտէք՝. դուրք>գուրք, գըրքարէ. տուն>տօն, տընարէ. փե-
սայ>փըէսէ, փըսօնէք՝. խիզան>խէզան, խըղնանէ:

Նայելով այդ բոլոր օրինակներին, կարելի է միայն ու վեր-
ջացող բառերի մասին եզրակացնել, թե նրանք ստանում են
-էնէք՝ մասնիկը, որից առաջ վերջահանգ ուն դառնում է վ.
մյուսների համար օրինակներն այնքան քիչ են, որ որևէ եզրա-
կացության մասին խոսելն անգամ անկարելի է:

Այդ բոլորից առանձին պետք է հիշել -աք, անք, -էք՝ -ուք,
-ոնք մասնիկները, որոնք կազմում են ընտանիք կամ ազգա-
կաններ ցույց տվող հավաքական բառեր. ինչպես՝

Ռուշանեանք>Ուրշանաք, Նազանեանք>Նազանաք, Վաչ-
եանք>Վաչաք, Փարեանք>Փարաք, աներանք>հընէրաք, *մե-
րոնք>մէրուք, *ձերոնք>ձէրուք, Մազոնք>Մաշոնք, Տիրա-
ցունք>Տի՛րի՛ցվէք՝, Աղահանք>Աղէք՝ և այլն:

2. ՀՈՒՈՎՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

271. Մեղրու բարբառը, ինչպես և աշխարհաբարն ու շատ
ուրիշ բարբառներ, ունի յոթ հոլով. ուղղական, սեռական, տրա-
կան, հայցական, բացառական, գործիական, ներգոյական: Մեղրու
բարբառում, հակառակ աշխարհաբարի, չկա սեռական ու տրական
հոլովների տարբերությունը՝ որոշյալ հոգի գործածություն մեջ.
այստեղ էլ, ինչպես Ագուլիսի, Կարնո և Ղարաբաղի բարբառնե-
րում, սեռական հոլովը նույնպես կարող է որոշիչ հոգ ստանալ:
Այսպիսով, բացի դերանուններից, մնացած բոլոր դեպքերում
տրականն ու սեռականը ձևով նույնն են: Հակառակ աշխարհաբա-
րի, ուր գոյականների անձի և իրի առումները գեռես շփոթ վիճա-
կում են գտնվում, հաճախ էլ կամայական բնույթ են կրում,

Մեղրու բարբառում այդ առումները բավականին պարզ ու հաս-
տատուն բնույթ ունեն. թե հատուկ, և թե հասարակ անձնա-
նունները, ինչպես և ենթակայական գերբայը (nomen agentis)
գործածվում են անձի առումով, և հայցական հոլովում նման-
են տրականին՝ անկախ որոշյալ կամ անորոշ լինելու հանգա-
մանքից. մնացած գոյականները, թե անշունչ, թե շնչավոր և
թե որոշյալ, թե անորոշ կիրառությամբ, գործածվում են իրի
առումով և հայցական հոլովում նման են լինում ուղղականին.
Ուղղական հոլովը գործածվում է նաև կոչականի փոխարեն: Տե-
ղի հատուկ անունների հայցականը գործածվում է հչ միայն
իրրև նախդրիվ հայցական՝ շարժման ուղղությունը ցույց տա-
լու համար, այլև իրրև բուն ներգոյական. ինչպես՝ Բէվան շէտ
մարդ կա Վերևանում շատ մարդ կա». Մէղրա շէտ յէմիշ կա
«Մեղրիում շատ միւրդ կա» և այլն:

272. Ինչպես ասվեց, տրականը միշտ նման է սեռականին,
խսկ վերջինիս հոլովական վերջավորությունները յուրաքան-
չյուր հոլովման համար տարբեր են, ուստի և յուրաքանչյուրի
մասին կխոսվի առանձին.

Հայցական հոլովը նման է ուղղականին կամ տրականին
ըստ նախորդ պարբերությունում սահմանվածի:

Բացառական հոլովը կազմվում է երկու ձևով. առաջինը
բուն բացառական հոլովն է, որ կազմվում է է վերջավորու-
թյունն ուղղականին ավելացնելով. ինչպես՝ ծառ-է թծառից»,
առվ-է թառվից», գրղըթուն-է «գողությունից» և այլն. Եթե գո-
յականը գործածվում է որոշյալ առումով, ապա ստանում է և
հոգը: Երկրորդը՝ բաղադրյալ ձևն է, որը կազմվում է -էնից,
-հէնից հետադրությունը տրականին ավելացնելով. ինչպես՝ ծա-
ռու հէնից «ծառից», գրղըթունու հէնից «գողությունից», քարու
հէնից «քարից» և այլն: Եթե գոյականը որոշյալ է, ապա հետա-
դրությունն է էնից, իսկ եթե անորոշ է, ապա՝ քանի որ երկու
ձայնավորներ հանդիպում են իրար, ավելանում է հ ձայնակա-
պը, որով և ստացվում է հէնից ձևը: Ի դեպ, այս «էնից» հետադրու-
թյունը, որ համապատասխանում է այլ բարբառների աւնից, անի,
հաւնից, հանի, անա ձևերին, մեր կարծիքով ստացված պետք է
լինի գերանունների բացառական հոլովից: Հայտնի է, որ գրա-
կան հայերենում -աւնից || -նից վերջավորությունը բացառական

հոլովի համար ստանում են մի քանի դերանուններ. դրանք են՝ ցուցական սա, դա, նա, անձնական ես, դու, նա, մենք, դուք, ինքք, և հարցական՝ ո՞վ դերանունները: Հակառակ աշխարհաբարի ընդհանուր կանոնին, այդ դերանունների բացառական հոլովը կազմվում է ոչ թե -ից, այլ -նից կամ -անից վերջավորություններով. այսպես՝ ինձնից կամ ինձանից, քեզնից կամ քեզանից, մեզնից կամ մեզանից, ձեզնից կամ ձեզանից, իրենից, սրանից, դրանից, նրանից, ումնից նաև՝ ումից, փոխանակ՝ ինձից, քեզից, մեզից, ձեզից և այլն: Արդ, աչքի առաջ ունենալով այդ օրինակաները, առաջին հերթին հարց է ծագում, թե ինչո՞ւ և ինչպե՞ս են ստացվել դրանք: Մեր կարծիքով, այդ ձևերի նախատիպարն է հանդիսացել սա, դա, նա ցուցականների բացառականը: Այսպես, աշխարհաբարում, ինչպես և գրաբարում, բացառական հոլովը կազմվում է վերջավորությունը ավելացնելով տրական հոլովին, որ գոյականների մոտ նույնանալով սեռականի հետ, մի քանի դերանունների մոտ առանձին ձև ունի: Սա, դա, նա, ինքք, բնականից արդեն որոշյալ լինելով, տրական հոլովում միշտ ունենում են սրան, դրան, նրան, իրեն ձևերը, միայն նախադրությունների հետ գործածվելիս է, որ այդ բառերի տրականը կարող է գործածվել առանց ն-ի, ինչպես՝ սրա համար, նրա վրա և այլն (այստեղ մենք հաշվի չենք առնում այդ բառերի տրականի փոխանյութական գործածությունները, որ հաճախ իբրև օրինակ սարքում են ումանք). արդ՝ ավելացնելով այդ միանգամայն կանոնավոր ձևերին աշխարհաբարի բացառականի ընդհանրական -ից մասնիկը, բնականաբար ստացվում են սրանից, դրանից, նրանից, իրենից ձևերը, որոնց մեջ ն-ն տրականի վրա գրվող որոշիչ հոգն է, որ այժմ, սակայն, այդ դերանունների համար հանդիսանում է ավելի ճիշտ՝ հոլովակազմիչ: Աշխարհաբարի ես, դու, մենք, դուք, ով դերանունները, ժամանակի ընթացքում կորցնելով իրենց զրաբարյան բացառականի ձևերը, կազմել են նա ցուցական-անձնական դերանվան համարանությամբ (аналогия)՝ իրենց բացառականը՝ ստանալով -նից կամ -անից վերջավորությունը, որի ն-ն այլևս չի գիտակցվել իբրև որոշիչ հոգ. վերջապես՝ սրանից, դրանից, նրանից ձևերի կազմության ավելի մթափնումով, խոսողների կողմից իբրև վերջավորություն է ընդունվել -անից, որով և

ստացվել են այդ գերանունների բացառականի կրկնաձևերը (ին-
ձանից, քեզանից և այլն): Աչքի անց կացնելով նաև գոյական-
ները, բացառականի -նից վերջավորությունը գտնում ենք նաև
-վա հոլովման բառերի մոտ. ինչպես՝ օրվանից, տարվանից,
ձմեռվանից և այլն, որոնք, սակայն երևան են բերում մի այլ,
թերևս և ավելի տոաջնակարգ հանգամանք. համեմատելով այդ
ձևերը սրանից, նրանից, դրանից, իրենից ձևերի հետ, գալիս ենք
այն եզրակացության, որ տրականում -ա(ն), -ե(ն) վերջավորու-
թյունն ունեցող բառերը բացառականում և հոգը պահում են
երկու ձայնավորների իրար հանդիպելու շնորհիվ (հմմտ. երկու,
քանի, բայց՝ երկսից, քանիսից): Այս -(ն)ից վերջավորությունն
է, ահա, որ, նախ՝ տարածվելով անձնական գերանունների վրա
-նից կամ -անից ձևով հետագայում տարածվել է ամբողջ գեր-
անունների վրա, ապա՝ անկախ գիտակցվելով, դարձել հետադրու-
թյուն և տարածվել բոլոր բառերի վրա: Այսպես, Ազուլիսի բար-
բառում անի, հանից, հանի, հանից նախադրություններով բա-
ցառական են կազմում բոլոր գերանունները և գրաբարյան -աց,
-ուց հոլովման ենթարկվող հավաքականները¹: Մեղրու բարբա-
ռում միայն էնից, հէնից ձևով բացառական են կազմում բոլոր
գերանունները և անձերի հատուկ անունները, իսկ մյուս գոյա-
կանները սովորական է վերջավորության զուգընթաց բացառա-
կանը հաճախ կազմում են էնից հետադրությամբ: Այս բոլոր-
ը նկատի առնելով, հանդում ենք այն եզրակացության, որ սա,
դա, նա գերանունների -(ան)ից վերջավորությունը նախ հա-
մարանությամբ (аналогия) անցել է ես, դու, մենք, դուք, ով
գերանունների բացառականին, որի համար ամենատեղ գոր-
ծոնը եղել է նրանից ձևը, որ լինելով երրորդ դեմքի անձնական
գերանվան բացառականը, իրեն է նմանեցրել նաև առաջին ու
երկրորդ դեմքերը: Այնուհետև, զրանցից, ընդհանրացմամբ (gé-
néralisation) տարածվել է նաև մյուս բոլոր գերանունների վրա:
Դրա լավագույն ապացույցները մեկն այն է, որ բոլոր գեր-
անունների մեջ էլ -էնից, -հէնից հանդես են գալիս ոչ թե իր-
բև հետադրություններ, այլ, պարզապես, իբրև վերջավորու-

¹ Պրոֆ. Հ. Անտոյան, Քննություն Ազուլիսի բարբառի, Երևան, 1935,
էջ 214 (§ 273) և 231—236:

թյուններ՝ արտասանելով հոլովովող դերանվան հետ միասին մի-
շեշտով և առաջ բերելով ձայնավորների՝ շեշտափոխության հետ
կապված փոփոխությունները, ինչպես՝ մէք, մէզ, մի՛զէնից,
դուք, ձիզ, ձի՛զէնից, կամ՝ Ագուլիսի բարբառում՝ ինձանից, քի-
զանից՝ և այլն:

Այդ ձևերի մեջ, ահա, միշտ շեշտի տակ լինելով և, մանա-
վանդ, հակադրվելով ինձ, քի, մէզ, ձիզ ձևերին, գիտակցվել է
իրրև անկախ մասնիկ և տարածվել է նախ անձերի հատուկ
անունների և սեռականում -աց, ուց, -էց վերջավորությունն ու-
նեցող հավաքականների, հետո մյուս գոյականների վրա: Մեղ-
րու բարբառի -էնից ձևը միանգամայն կանոնավոր հնչյունա-
փոխությամբ ստացվել է -անից ձևից. ինձանից, մեզանից, քե-
զանից, ձեզանից ձևերում ա-ն, լինելով, ձ կամ գ բաղաձայններից
հետո, շեշտի տակ դարձել է է համաձայն § 18-ի. ռիէնից ձևը
նույնպիսի կանոնավորությամբ ստացվել է ռիեանից ձևից,
շեշտյալ եա երկբարբառի է գառնալով (հմմտ. § 120), -հէնից ձևն
ստացվել է հ-ի ավելացմամբ, այն դեպքում, երբ որևէ պատճա-
ռով հոլովովող բառի տրականը, իրրև բացառականի հիմք, վեր-
ջացել է ձայնավորով, ինչպես՝ քի՛զէնից կամ քիհէնից: Բոլոր
գոյականների համար նույն մասնիկը կարող է գործածվել հէնից
ձևով, եթե գոյականն անորոշ է, և էնից ձևով, երբ գոյականը
որոշյալ է, ինչպես՝ ծառու հէնից, բրխէ հէնից, բայց՝ ծառուն
էնից, բրխէն էնից և այլն:

Նույն ճանապարհով են ստացվել նաև դերանունների գոր-
ծիական հոլովի -էնավ, -հէնավ, և ներգոյականի -էնամ, -հէնամ
վերջավորությունները, որոնք սակավ դեպքերում գործածվում
են նաև անձնանունների նույն հոլովների համար դարձյալ իր-
րև հետադրություններ. դրանց գոյությունը մի ավելորդ ան-
գամ գալիս է ապացուցելու վերևում ասածները: Վերջապես, այդ
բոլորը տեսնելուց հետո կարելի է հանգել նաև այն եզրակացու-
թյան, թե ոչ միայն անկախ բառերը կարող են ժամանակի ըն-
թացքում դառնալ նախադրություններ և, ապա՝ վերածվել
մասնիկների, ինչպես հաստատված և ընդունված է լեզվաբա-

¹ Պրոֆ. Հ. Անաոյան, Քննություն Ագուլիսի բարբառի, Երևան, 1935,
էջ 231:

նության կողմից, այլև մասնիկները կարող են գիտակցվել իր-
քև անկախ ձևությոներ և վերածվել նախագրությունների, այս-
ինքն՝ օժանդակ բառերի:

273. Գործիական հոլովը կազմվում է -ավ, -ավ մասնիկնե-
րով, որ ուրիշ բան չեն, եթե ոչ հայերենի գործիական հոլովի
-ով վերջավորությունը՝ ո՞ւ>ա հնչյունափոխությամբ (տես § 80):
Սակավ դեպքերում գործիականը կազմվում է -էնավ, -հէնավ նա-
խագրություններով, որոնց մասին կխոսվի առանձին հոլովների
նկարագրության մեջ:

274. Ներգոյական հոլովը կազմվում է -ամ, -ամ մասնիկ-
ներով, որ ներկայացնում են արդի հայերենի ներգոյական հոլո-
վի -ում վերջավորության հնչյունափոխված ձևը: Ինչպես վկա-
յում է Մ. Շահյանցն իր «Համառոտ քերականության» մեջ, իր
մանկության ժամանակ Մեղրու բարբառում ներգոյականը կազմ-
վելիս է եղել -օմ մասնիկով, որ -ում-ի ավելի հարազատ ձևն է.
նրա առաժը հաստատվում է այն բազմաթիվ առածներով ու
դարձվածքներով, որոնց մեջ դեռ այժմ էլ պահպանված է -օմ
վերջավորությամբ ներգոյականը: Աշխատությանս հիմք ծառա-
յող նմուշներից նրանցում, որոնք վերցրել ենք Շահյանցի ժո-
ղովածուից, կան բազմաթիվ օրինակներ այդ ձևով գործիականի
համար, որոնք մենք խնամքով պահպանել ենք, իբրև հնից եկող
թանկարժեք մնացորդներ: Ինչպես աշխարհաբարում և շատ բար-
բառներում, այնպես էլ Մեղրու բարբառում ներգոյական հոլովը
կազմվում է նաև մանջին, մաջին (>միջին) հետագրությամբ:
Այս ձևը գործածվում է շնչավորների համար, գրեթե առանց
բացառության. անշունչ առարկաների համար գործածվում է
վերջահոլով ձևը, երբ նկատի է առնվում որևէ առարկայի (ինչ-
պես և՛ տեղի, ժամանակի) մոտավոր սահմանների միջև լինելը
և համապատասխանում է գրարարի նախդրիվ տրականին, ուն-
սերեն *in*, լատիներեն *in* (*cum ablativo*), ֆրանսերեն *en* նախա-
գրություններին, ինչպես՝ քաղաքամ, գրբ. ի քաղաքի = *en* քաղա-
քում (*քաղաքի սահմաններում*): «Մանջին» գործ է ածվում մի
բանի ներսում լինելը, գործողության կատարվելը ցույց տալու
համար, և համապատասխանում է գրարարի «ի մեջ» կամ «ի
միջի», «ի ներքս», լատիներեն *intra*, ֆրանսերեն *dans* նախա-

դրություններին, ինչպես՝ քաղաքու մանջին, գրք. ի մէջ քաղաքի, լատ. *intra urbem*, ֆրանս. *dans une ville*, աշխարհաբար՝ քաղաքի մէջ (քաղաքի ներսում): Այդպես է ներգոյականի երկու ձևերի (վերջահոլով և հետադրությամբ) կիրառությունը նաև աշխարհաբարում:

Սակավ դեպքերում ներգոյականը կազմվում է -էնամ, -նէ-նամ հետադրությամբ, որի մասին կիսովի առանձին հոլովումների նկարագրության մեջ:

3. ՀՈԼՈՎՈՒՄ

275. Մեղրու բարբառն ունի վեց կանոնավոր հոլովում և ութ անկանոն հոլովում:

ԱՌԱՋԻՆ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

276. Այս հոլովման եզակի սեռականի և տրականի վերջավորությունն է -ու, ու, բացառականը՝ -է (կամ -էնից հետադրությունը), գործիականը՝ -ավ, ավ, ներգոյականը՝ -ամ, -ամ: Դրանցից ու, ավ, ամ վերջավորություններն ստանում են ծանր ձայնավորով բառերը, ու, -ավ, -ամ վերջավորությունները՝ թեթև ձայնավորով բառերը. բացառականը երկու կարգի բառերի համար էլ ունի միևնույն վերջավորությունը:

ա) Մանր ձայնավորներով

Եզակի	Հոգնակի		
Ուղղ. սար	կաքավ	սարար,	կաքափնէ՝
Սեռ. սարու	կաքավու	սարէ՛րու	կաքափնէ՛րու
Տր. սարու	կաքավու	սարէ՛րու	կաքափնէ՛րու
Հայց. սար	կաքավ	սարար	կաքավնէ՛
Բաց. սարէ	կաքավէ	սարէ՛րէ	կաքափնէ՛րէ
սարու	կաքավու	սարէ՛րու	կաքափնէ՛րու
(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից ¹	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից
Գործ. սարավ	կաքավավ	սարէ՛րամ	կաքափնէ՛րավ
Ներգ. սարամ	կաքավամ	սարէ՛րամ	կաքափնէ՛րամ

¹ Ինչպես այստեղ, այնպես էլ մյուս բոլոր օրինակներում բացառականի հետադրավոր ձևերի համար փակագծում դրված են (ն, հ), ցույց տալու համար, որ կարող է լինել նեցից՝ անորոշ լինելու դեպքում, և էնից, որոշյալ լինելու դեպքում:

բ) Թեքև ձայնավորներով

Եզակի

Հոգնակի

Ուղղ.	բռնթ	բռնժռնժ	բռնթնր	բռնժռնժնէ
Սեռ.	բռնթռն	բռնժռնժու	բռնթէրու	բռնժռնժնէրու
Տր.	բռնթռն	բռնժռնժու	բռնթէրու	բռնժռնժնէրու
Հայց.	բռնթ	բռնժռնժ	բռնթնր	բռնժռնժնէ
Բաց.	բռնթէ	բռնժռնժէ	բռնթէրէ	բռնժռնժնէրէ
	բռնթռն	բռնժռնժու	բռնթէրու	բռնժռնժնէրու
	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից
Գործ.	բռնթնմ	բռնժռնժնմ	բռնթէրամ	բռնժռնժնէրամ
Ներգ.	բռնթնմ	բռնժռնժնմ	բռնթէրամ	բռնժռնժնէրամ

Այս հոլովման ենթարկվում են բաղաձայնով վերջացող գրեթե բոլոր թե միավանկ, թե բազմավանկ բառերը, հոլովող դիրքայնները, բացի ենթակայականից, այլև՝ բաղաձայնով վերջացող աեղանունները:

Ծանոթություն 1.—Որտեղից լինելը ցույց տվող -էցէ, -ցի (<եցի, ցի) մասնիկներով կազմված բառերը եզակիում ենթարկվում են այս, իսկ հոգնակիում՝ գրաբարաձև հոլովման. այդ բառերի հոգնակի ուղղականի մասնիկն է ք, սեռ. և տր. -օց. թե եզակի, և թե հոգնակի բացառական, գործիական և ներգոյական հոլովները կազմվում են հետադրություններով. եզակի սեռականում ու տրականում ու վերջավորությունից առաջ վերջահանգ է, ի, ձայնավորներն ընկնում են, ինչպես՝ մեղրեցի > մըղրէցէ, սեռ. և տր. մըղրէցու, հայց. մըղրէցու, բաց. մըղրէցու (ն, հ)էնից, գործ. մըղրէցու (ն, հ)էնավ, ներգ. մըղրէցու (ն, հ)էնամ կամ մանջին, հգն. ուղղ. մըղրէցէք, սեռ. տր. և հայց. մըղրէցօց, բաց. մըղրէցօց էնից, գործ. մըղրէցօց էնավ, ներգ. մըղրէցօց էնամ կամ մանջին և այլն (տե՛ս § 296, բ):

Ծանոթություն 2.—Որովհետև հոգնակիում հոլովական վերջավորություններից առաջ գտնվող -էր, -նէր հոգնակի մասնիկների ձայնավորը ծանր է, ուստի և այս հոլովման (ինչպես և բոլոր այն հոլովումներին,

որոնք ստանում են -ար, նէ) հոգնակի թվում թեթև վերջավորություններ (-ու, -ավ, -ամ) լինել չեն կարող:

Ծանոթություն 3.—Եզակիում թեթև վերջավորություններ ստանում են ոչ միայն այն բառերը, որոնց վերջնավանկի ձայնավորը թեթև է, այլև այն բառերը, որոնք վերջանում են գ, կ, ք՝ քմայնացածներով, անկախ նրանց ձայնավորի աստիճանից. ինչպես՝ ձագ > ձէգ՝, սեռ. և տր. ձէգ՝ու, բաց. ձէգ՝է, գործ. ձէգ՝ավ, ներգ. ձէգ՝ամ, հոգն. ուղղ. ձէգ՝ար. ձեռք > ձիք՝, սեռ. և տր. ձիք՝ու, բաց. ձիք՝է, գործ. ձիք՝ավ, ներգ. ձիք՝ամ, հոգն. ուղղ. ձիք՝ար. պտք > պէտկ՝, սեռ. և տր. պէթկ՝ու, բաց. պէթկ՝է, գործ. պէթկ՝ավ և այլն:

Ծանոթություն 4.—Միավանկ բառերի եզակի բոլոր հոլոֆներում և հոգնակի ուղղական-հայցականում շեշտն ընկնում է բառի սեփական ձայնավորի վրա, իսկ հոգնակի մյուս հոլոֆներում՝ -էր մասնիկի վրա. դրա հետևանքով, սակայն, բառի շեշտակորույս ձայնավորը որևէ փոփոխության չի ենթարկվում, բացի § 264-ի 6-րդ ծանոթությունում հիշված բառերից:

Ծանոթություն 5.—Բազմավանկ բառերի բոլոր հոլոֆներում, բացի հոգնակի ուղղական-հայցականից, շեշտն ընկնում է վերջընթեր վանկի վրա, իսկ հոգնակի ուղղական և հայցականում -նէ մասնիկի վրա (վերջին վանկ), որի ժամանակ, նույնպես, շեշտակորույս ձայնավորները ը կամ ի՛-ի չեն վերածվում:

Ծանոթություն 6.—Եթե բազմավանկ բառերի թեք հոլոֆներում շեշտի տակ է ընկնում ք, գ, դ, ջ, գ, ժ, շ, լ, ն, շ հնչյուններից որևէ մեկից հետո գտնվող ա կամ օ ձայնավորը, ապա նա դառնում է է, իսկ նրանից առաջ գտնվող է, ի ձայնավորները՝ ի՛. ինչպես՝ բամբակ > բէմբակ, սեռ. և տր. բի՛մբէ՛կու, բաց. բի՛մբէկէ, շալակ > շէլակ, սեռ. և տր. շի՛լէկու, բաց. շի՛լէկէ, դար > դէգար, սեռ. դի՛դէրու, բաց. դի՛դէրէ, բանջար > բէնջար, սեռ. և տր. բի՛նջէրու, բաց. բի՛նջէրէ, գազաթն > գէգ՝ած, սեռ. և տր. գի՛գէթու, բաց. գի՛գէթէ և այլն: Այսպես և՛ գործիական ու ներգոյական հոլոֆներում:

Որձակ> ուրձակ բառում ու-ն, շեշտից առաջ ընկնելով, ի՛նչի դառնում, այլ մնում է ու, ինչպես՝ ուրձէկու, ուրձէկէ, ուրձէկավ, ուրձէկամ. Նույն բառերը հոգնակի բոլոր հոլովներում շեշտը տալով -նէ, -նէր մասնիկին (վերջին կամ վերջընթեր վանկ), իրենք անփոփոխ են մնում. ինչպես՝ բէմբակնէ՛ք «բամբակներ», բէմբակնէ՛րու, շէլակնէ՛ք «շալակներ», շէլակնէ՛րու, ուրձակնէ՛ք «որձակներ», ուրձակնէ՛րու և այլն։ Որովհետև եզակի թեք հոլովներում հոլովական մասնիկին նախորդող վանկի ձայնավորը այդ կարգի բառերում ծանր է (է), ուստի և անխըտիր ծանր վերջավորություններ են ստանում նաև այն բառերը, որոնք ուղղական հոլովի վերջավանկում ունեն թեթև ձայնավոր (յ). ինչպես՝ գագաթն>գէգթթ, գի՛գէթու, գի՛գէթավ, զանգակ>զէնգէկ, զի՛նգէկու, զի՛նգէկավ, *խորխանդակ>խըրխանդակ «խորդուորդու թյուն», խըրխի՛նդէկու, խըրխի՛նդէկավ և այլն։

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 7. — Էնչ վերջացող բառերը, որոնց է-ն ստացվել է ա-ից, եզակի սեռական, տրական, բացառական, գործիական ու ներգոյական հոլովներում շեշտի տակ գցելով էնչ վանկը՝ վերականգնում են իրենց նախնական ա ձայնավորը. ինչպես, ճանաչ>ճանէնչ, սեռ. և տր. ճանանչու, բաց. ճանանչէ, գործ. ճանանչավ, ներգ. ճանանչամ. կանաչ>կանէնչ, սեռ. և տր. կանանչու, բաց. կանանչէ, գործ. կանանչավ, ներգ. կանանչամ և այլն։ Եզակի ուղղական-հայցականում և ամբողջ հոգնակիում էնչ վանկը, լինելով շեշտից հետո կամ առաջ, մնում է անփոփոխ. ինչպես՝ կանէնչ, հզն. ուղղ. կանէնչնէ՛ք, սեռ. կանէնչնէ՛րու և այլն։ Զամիչ>չոմէնչ բառն այս օրենքին չի ենթարկվում, այլ բոլոր դեպքերում էլ պահպանում է իր է ձայնավորը. ինչպես՝ չոմէնչու, չոմէնչավ, չոմէնչէ, չոմէնչնէ՛ք, չոմէնչնէ՛րու և այլն։ Ի դեպ, այս բացառությունը, ստացված լինելով եզակի ուղղական-հայցականի ու հոգնակիի ազդեցությամբ՝ համաբանության շնորհիվ, ցույց է տալիս միաժամանակ, որ այլևս չի գիտակցվում, թե այդ բառի ե-ն ստացվել է ա ձայնավորից. դրան առիթ է հանդիսացել

հատկապես բառի շատ փոփոխված լինելը՝ Համուչ>չու-
մաչ>չօմանչ>չօմէնչ (տես § 26), որի շնորհիվ էլ շօ-
մէնչ ձևն իշխել է եզ. թեք հոլոֆերում, հակառակ գոյու-
թյուն ունեցող կանոնի:

Ծանոթություն 8.—Երկրորդ եզրում միավանկ
բառ ունեցող այն բարդությունները, որոնց հոգնակին
կազմում են -ար, -նր մասնիկներով (տես § 267), բացի
եզ. ուղղական ու հայցական հոլոֆերից, մյուս բոլոր ձե-
վերում շեշտը փոխադրելով վերջընթեր վանկը, նրանից
առաջ եղած ձայնավորները դարձնում են ը կամ ի՝. ինչ-
պես՝ աքատակ>հրքատակ, սեռ. հրքրտակու, բաց. հրքը-
տակէ, հգն. ուղղ. հրքրտակար, սեռ. հրքրտրէրու. *որմնա-
բան>հրրմարէն, սեռ. հրրմըբէնու, բաց. հրրմըբէնէ,
հգն. ուղղ. հրրմըբէնար, սեռ. հրրմըբէնէրու, բաց. հր-
մըբէնէրէ. ձեռքաշոր>ձիքձշորթ, սեռ. ձիքձշորթն,
բաց. ձիքձշորթէ, հգն. ուղղ. ձիքձշորթն, սեռ.
ձիքձշորթէրու, բաց. ձիքձշորթէրէ և այլն: Հոգակա-
պը դառնում է ը կամ ի՝ բարդության առաջին եզրի
ձայնավորի ներգաշնակությամբ, իսկ երկրորդ եզրի
ձայնավորը՝ եթե թեթե է, դառնում է ի՝, եթե ծանր է,
դառնում է ը. ինչպես՝ ակնայոյս>ընկնալուս, սեռ. ըկ-
նըլուսն, հգն. սեռ. ընկնըլիսէրու, սեռհող>սըվահուղ,
սեռ. սըվըհուղու, հգն. սեռ. սըվըհըղէրու և այլն: Պետք
է ասել, սակայն, որ այս օրենքը այնքան էլ խստու-
թյամբ չի պահպանվում. հաճախ կարելի է լսել նաև
ձիքձշորթն, ձիքձշորթէրու, ձիքնարէն, ձիքնրէնու,
ձիքնրէնէրու և այլն, առանց նախաշեշտ ձայնավորնե-
րի փոփոխության:

Ծանոթություն 9.— Այն միավանկ բառերը,
որոնք ունենալով ու, օ, ու, օ ձայնավորները՝ ստացված
գրաբարյան ու-ից, հոգնակին կազմում են -էր մասնիկով
(տես § 265, ա), բացի եզակի ուղղական ու հայցակա-
նից, մյուս բոլոր ձևերում շեշտը փոխադրում են մաս-
նիկների վրա (եզակի թեք հոլոֆերում, վերջին վանկ,
հոգնակիում՝ վերջին կամ վերջընթեր վանկ՝ -էր մաս-
նիկի վրա), և; դրա հետևանքով էլ՝ բառի սեփական ու,

օ, ու, ծ ձայնավորները վերածում ը-ի. ինչպես՝ դուրք > դուրք, սեռ. դըրքու, բաց. դըրքէ, հգն. ուղղ. դըրքէր կամ դըրքարէ, սեռ. դըրքէրու, բաց. դըրքէրէ. թուշ > թօշ, սեռ. թըշու, բաց. թըշէ, հգն. ուղղ. թըշէր, սեռ. թըշէրու, բաց. թըշէրէ. ջուր > ջուր, սեռ. ջըրու (նաև՝ ջի-րու), բաց. ջըրէ, հգն. ուղղ. ջըրէր, սեռ. ջըրէրու, բաց. ջըրէրէ. թուզ > թօզ, սեռ. թըզու, բաց. թըզէ, հգն. ուղղ. թըզէր, սեռ. թըզէրու, բաց. թըզէրէ և այլն:

Դրանց հակառակ, մի խումբ բառեր հաճախ եղակիտում գործածվում են նաև առանց հնչյունափոխության. այդ բառերն են՝ թումբ > թօմբ, սեռ. թմբու կամ թօմբու. հունձ > հօնձ, սեռ. հընձու կամ հօնձու. թուխ > թօխ, սեռ. թըխու կամ թօխու. թուղթ > թօխտ, սեռ. թըխտու կամ թօխտու. փուքս > փօսկ, սեռ. փօսկու (միայն) և Հոգնակի իննսնամյոր է, բացի փօսկ բառից, որ լինում է փօսկար, փօսկէրու, փօսկէրէ և այլն:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 10.— Գլուխ > գըլօխ, կտուր > կըտօր, պտուղ > պըտօղ, պտուկ > պըտօկ բառերում՝ սեռա-կան, տրական, բացառական, գործիական և ներգոյական հոլովներում օ ձայնավորը, շեշտից առաջ ընկնելով, բոլորովին կորչում է. ինչպես՝ սեռ.-տր. գըլիու, կըտրու, պըտղու, պըթկու, բաց. գըլիէ, պըթկէ, կըտրէ, պըտղէ, գործ. գըլիավ, կըտրավ, պըտղավ, պըթկավ, ներգ. գըլխամ, կըտրամ, պըտղամ, պըթկամ: Հոգնակի ուղղական ու հայցական հոլովներում, թեև դարձյալ շեշտից առաջ, մնում է անփոփոխ. գըլօխնէ, կըտօրնէ (նաև՝ կըտըրնէ), պըտօղնէ, պըտօկնէ, հոգնակի մյուս հոլովներում դառնում է ը. ինչպես՝ սեռ.-տր. գըլըխնէրու, կըտըրնէրու, պըտըղնէրու, պըտըկնէրու, բաց. գըլըխնէրէ, կըտըրնէրէ, պըտըղնէրէ, պըտըկնէրէ և այլն:

Մնացած բաղմամանկ բառերը, որոնք ունեն ու-ից ստացված օ ձայնավորը, հոլովաձևերում էլ անփոփոխ են մնում. ինչպես՝ դեղնուց > դըղնօց, սեռ. դըղնօցու, հգն. դըղնօցնէ, սեռ. դըղնօցնէրու. թրթուռ > թըռթօռ, սեռ. թըռթօռու, հգն. թըռթօռնէ, սեռ. թըռթօռնէրու. կշկուռ > քըշկօռ «հանգույց», սեռ. քըշկօռու, հգն. քըշ-

կօռնէ, սեռ. քըշկօռնէրու և այլն: Այս կանոնը և նախորդ ծանոթության մեջ հիշված բացառությունները ցույց են տալիս, որ այլևս չի գիտակցվում օ>ու փոփոխությունը և համարանության շնորհիվ ջնջվում է արդեն գրաբարյան ու-ի սղումը, պահպանելով նրանից ստացված օ ձայնավորը:

Ծանոթություն 11.— Եթե գրաբարյան մեկեկես վանկանի բառերի վերջավանկի ը-ն բարբառում դարձել է ու, հոլովման ժամանակ եզակի թեք հոլովներում բուլորովին սղվում է. ինչպես՝ քաղցր>քօխցուր, սեռ. քօխցրու, բաց. քօխցրէ. մուկն>մօկուն, սեռ. մօկնու, բաց. մօկնէ. ծունգն>ծօնգուն, սեռ. ծօնգնու, բաց. ծօնգնէ. ձուկն>ձօկուն, սեռ. ձօկնու, բաց. ձօկնէ և այլն: Վերջին երեք բառերն ունեն նաև մըկնու, ծընգնու, ձըկնու ձևվերը (հմմտ. նաև § 283): Հոգնակի բոլոր հոլովներում էլ այդ բառերն անփոփոխ կերպով պահպանում են իրենց ձայնավորները. ինչպես՝ քօխցուրնէ, քօխցուրնէրու, ձօկուննէ, ձօկուննէրու և այլն:

Ծանոթություն 12.— Եթե բազմականի բառերում կա ու ձայնավոր՝ ստացված գրաբարյան ու կամ ու-ից, հոլովման ժամանակ անփոփոխ է մնում. ինչպես՝ կարկուտ>կարկուտ, սեռ. կարկուտու, հգն. ուղղ. կարկուտնէ, սեռ. կարկուտնէրու. կոծոխուր>կըծուխուր, սեռ. կըծուխուրու, հգն. ուղղ. կըծուխուրնէ, սեռ. կըծուխուրնէրու. մոծակ>մուծակ, սեռ. մուծակու, հգն. ուղղ. մուծակնէ, սեռ. մուծակնէրու. աթոռ>աթուռ, սեռ. աթուռու, հգն. ուղղ. աթուռնէ, սեռ. աթուռնէրու. սապոն>սուպուն, սեռ. սուպունու, հգն. ուղղ. սուպուննէ, սեռ. սուպուննէրու և այլն:

Ծանոթություն 13.— Եթե բառում շեշտից հետո կա ու ձայնավորը՝ ստացված գրաբարյան օ-ից, ապա հոլովման ժամանակ, բացի եզակի ուղղականից ու հայցականից, մյուս բոլոր հոլովաձևերում նորից դառնում է օ. ինչպես՝ ծանօթ>ծանութ, սեռ. ծանօթու, հգն. ուղղ. ծանօթնէ, սեռ. ծանօթնէրու. աղօթք>աղութկ, սեռ. աղօթկու, հգն. ուղղ. աղօթկնէ, սեռ. աղօթկնէրու:

և այլն: Եթե օ-ից ստացված ու-ն եզակի ուղղականում շեշտի տակ է, ապա հոլովման ժամանակ բոլոր ձևերում էլ մնում է ու. ինչպես՝ գօտի > գուտէ, սեռ. գուտէ կամ գուտու, գործ. գուտավ և այլն:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 14.— Միավանկ ու բազմավանկ բառերի շեշտված է, ըէ, ի ձայնավորները՝ ստացված գրաբարյան ի-ից, բացի եզակի ուղղական ու հայցակա-նից, մյուս բոլոր ձևերում վերածվում են ը-ի, իսկ շեշտն անցնում է դրանց հաջորդող վանկին (բազմավանկների հոգնակիում՝ միշտ -նէ(ը) մասնիկի վրա), ինչպես՝ սիրտ > սէրտ, սեռ. սըրտու, հգն. ուղղ. սըրտէր, սեռ. սըրտէրու. ծիտ > ծըէտ, սեռ. ծըտու, հգն. ուղղ. ծըտէր, ծըտէրու. ծիծ > ծըէծ, սեռ. ծըծու, հգն. ուղղ. ծըծէր, սեռ. ծըծէրու. սիսեռն > սըէսառնը, սեռ. սըսէռնու, հգն. ուղղ. սըսէռնէ, սեռ. սըսէռնէրու, բիր > բիր, բըրու, հգն. ուղղ. բըրէր, սեռ. բըրէրու և այլն: Բացառություն է կազմում միայն նիգ > լէնգ՝ բառը, որ ամեն ձևում էլ պահպան-վում է նույնությամբ, փոփոխված լինելու և նախաձևի չգիտակցվելու պատճառով:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 15.— Երկրորդ եզրում միավանկ բառ ունեցող այն բարդությունները, որոնք հոգնակին կազմում են -էր մասնիկով, բացի եզակի ուղղական ու հայցական հոլովներից, մյուս հոլովաձևերում շեշտը փո-խադրում են մասնիկների վրա (եզակիում հոլովական վերջավորության, իսկ հոգնակիում -էր մասնիկի վրա), իսկ նրանից առաջ եղած ձայնավորները դարձնում ը կամ ի՛, ինչպես՝ ջրածիտ > ջըրածըէտ, սեռ. ջըրըծըտու, հգն. ուղղ. ջըրըծըտէրու. *սպիտակասուտ > սըպտըկասուտ (սպիտակ սուտ «բացահայտ սուտ»), սեռ. սըպտըկըսը-տու, հգն. ուղղ. սըպտըկըսըտէր. սեռ. սըպտըկըսըտէրու. աղբււրաջուր > ըխպըրաջուր. սեռ. ըխպըրըջի՛րու, հգն. ուղղ. ըխպըրըջի՛րէր, սեռ. ըխպըրըջի՛րէրու և այլն: Դառնում են ը, եթե անմիջապես հաջորդում են երկու բաղաձայն (շեշտը՝ վերջավորության վրա). ինչ-պես՝ նարինջ > նարէնջ, սեռ. նարընջու, բաց. նարընջէ, գործ. նարընջավ, ներգ. նարընջամ. թրիք > թըլէնք,

սեռ. թըլընքու, բաց. թըլընքէ, գործ. թըլընքավ, ներգ. թըլընքամ. անսիրտ>անսէրտ, սեռ. անսըրտու, բաց. անսըրտէ, գործ. անսըրտավ, ներգ. անսըրտամ. ան-
բիծք>անբէսկ «մեռելի վրա կատարվող աղոթք», սեռ. անրըսկու, բաց. անրըսկէ, գործ. անրըսկավ, ներգ. ան-
րըսկամ և այլն: Բոլորովին կորչում է, երբ նրան հա-
ջորդում է միայն մեկ բաղաձայն (շեշտը՝ իրենից առաջ).
ինչպես՝ պանիր>պանէր, սեռ. պանրու, բաց. պանրէ,
գործ. պանրավ, ներգ. պանրամ. կացին>կացէն, սեռ.
կացնու, բաց. կացնէ, գործ. կացնավ, ներգ. կացնամ. մո-
խիր>մուխէր, սեռ. մուխրու, բաց. մուխրէ, գործ. մուխ-
րավ, ներգ. մուխրամ և այլն: Հոգնակի բոլոր հոլովներում
է-ն մնում է անփոփոխ, թեև շեշտը դարձյալ ընկնում է
նրան հաջորդող վանկի՝ -նէ, -նէր մասնիկի վրա, ինչպես՝
նարէնջնէ, նարէնջնէրու, կացէննէ, կացէննէրու և այլն:
Ծ ա ն թ ու թ յ ու ն 17.— Ձայնավորների վերոհիշյալ
սղուսների հետևանքով (ծան. 8, 9, 10, 14, 15).

ա) եթե զ՛, կ՛, ք՛ քմայնացածներն ընկնում են ք
ձայնավորից կամ որևէ բաղաձայնից առաջ, ապա՝ վե-
րածվում են սովորական գ, կ, ք-ի, ինչպես՝ դինգ>
դէնգ՛, սեռ. դընգու, բաց. դընգէ. փրցլինք>փըսլէնք՛,
սեռ. փըսլընքու, բաց. փըսլընքէ. միտք>մէթկ՛, սեռ.
մըթկու, բաց. մըթկէ և այլն.

բ) եթե ձայնավորով իրարից բաժանված տ և կ կամ
դ և կ հնչյունները սղման հետևանքով մոտենում են
իրար, ապա վեր են ածվում թկ խմբի. ինչպես՝ կոռ-
տիկ>կուռտէկ, սեռ. կուռթկու, բաց. կուռթկէ. պտուկ>
պըտօկ, սեռ. պըթկու, բաց. պըթկէ. զատիկ>զէդէկ, սեռ.
զէթկու, բաց. զէթկէ (հմմտ. § 170).

գ) եթե ձայնավորով իրարից բաժանված ծ և կ հն-
չյունները մոտենում են իրար, ապա վերածվում են զկ
խմբի. ինչպես՝ ածիկ>ածէկ «թոնրին խփված խմորա-
գընդից թափված կտորտանքը», սեռ. ազկու, բաց. ազ-
կէ. կծիկ>կըծէկ, սեռ. կըզկու (նաև՝ կըծէկու), բաց.
կըզկէ կամ կըծէկէ. կոծիկ>կուծէկ, սեռ. կուզկու, բաց.
կուզկէ. ուրիշ օրինակ չկա, բայց համեմատել § 181.

դ) նույն պարագաներում ցկ դառնում են սկ, օր. խեցիկ>խէցէկ (սեռ. խէսկու, բաց. խէսկէ) և՛ դկ>խկ ծաղիկ>ծաղէկ (սեռ. ծախկու, բաց. ծախկէ) բառերում:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 18.— Անորոշ դերբայում -իլ վերջավորությունն ունեցող այն բայերը, որոնք անկատար դերբայում ունենում են -էս վերջավորությունը (տես § 357), անորոշ դերբայի հոլովման ժամանակ իրենց ի-ն շեշտի տակ դարձնում են է, իսկ նրանցից առաջ եղած ձայնավորները ը. ինչպես՝ մանրել>մանդիլ, սեռ. մընդէլու, բաց. մընդէլէ, գործ. մընդէլավ, ներգ. մընդէլամ. խօսել>խօսիլ, սեռ. խըսէլու, բաց. խըսէլէ, գործ. խըսէլավ, ներգ. խըսէլամ և այլն:

Այն բայերը, որոնք անորոշում ունենալով -իլ, անկատար դերբայում ունենում են -իւ, հոլովման ժամանակ ի-ն պահում են անփոփոխ, իսկ նրանցից առաջ եղած ձայնավորները դարձնում ի՛, ինչպես՝ սիրել>սէրիլ, սեռ. սի՛րիլու, բաց. սի՛րիլէ, գործ. սի՛րիլավ, ներգ. սի՛րիլամ. բերել>բիրիլ, սեռ. բի՛րիլու, բաց. բի՛րիլէ, գործ. բի՛րիլավ, ներգ. բի՛րիլամ և այլն, եթե ի-ին նախորդող ձայնավորն է ու, ապա մնում է անփոփոխ, ինչպես՝ կոփել>կուփիլ «խփել», սեռ. կուփիլու, բաց. կուփիլէ, գործ. կուփիլավ, ներգ. կուփիլամ և այլն (ավելի մանրամասն տես § 358), -ալ և -էլ վերջավորությամբ դերբայների մեջ հենց ուղղականում էլ շեշտը -ալ, -էլ վերջավորությունների վրա է, և հոլովման ժամանակ բնականաբար որևէ փոփոխության չեն ենթարկվում:

Որովհետև բայերի անորոշ դերբայից -էն վերջավորությամբ կազմվում է մի նոր դերբայ (տես § 343), ուստի և անորոշի բացառականը գրեթե միշտ կազմվում է նախորդավոր ձևով. ինչպես՝ մընդէլու (ն, հ)էնից, խըսէլու (ն, հ)էնից, բի՛րիլու (ն, հ)էնից և այլն:

277. Առաջին հոլովման են ենթարկվում նաև -օրին, -ծրին մասնիկով բայերը, հետևյալ ձևով.

Եզակի

Ուղղ.	գըղօթին	բի՛ծրօթին
	«գըղօթթյուն»	«բարձրություն»
Սեռ.	գըղթունու	բի՛ծրի՛թունու
Տր.	գըղթունու	բի՛ծրի՛թունու
Հայց.	գըղօթին	բի՛ծրօթին
Բաց.	գըղթունէ	բի՛ծրի՛թունէ
	գըղթունու	բի՛ծրի՛թունու
	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից
Գործ.	գըղթունավ	բի՛ծրի՛թունավ
Ներգ.	գըղթունամ	բի՛ծրի՛թունամ

Հոգնակի

Ուղղ.	գըղօթիննէ	բի՛ծրօթիննէ
Սեռ.	գըղօթիննէրու	բի՛ծրօթիննէրու
Տր.	գըղօթիննէրու	բի՛ծրօթիննէրու
Հայց.	գըղօթիննէ	բի՛ծրօթիննէ
Բաց.	գըղօթիննէրէ	բի՛ծրօթիննէրէ
Գործ.	գըղօթիննէրու	բի՛ծրօթիննէրու
	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից
Ներգ.	գըղօթիննէրավ	բի՛ծրօթիննէրավ
	գըղօթիննէրամ	բի՛ծրօթիննէրամ

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 1.— Իբրեւ կանոն, եզակի թվում —օրին վերջավորությունը սկսած սեռականից՝ դառնում է -ըրով, իսկ օրին վերջավորությունը դառնում է ի՛րան (ն) և հոլովվում թեթեւ ձայնավորներով. հոգնակի թվում երկուսն էլ հոլովվում են միատեսակ, իսկ շեշտի փոփոխությունը ձայնավորների սղում չի առաջացնում:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 2.— Այս կարգի բառերի հոգնակի սեռականը, տրականը և էնից հետագործյամբ բացառականը հաճախ կազմվում են -նու(ն) վերջավորությամբ, առանց -էր մասնիկի. այդ դեպքում բառը ենթարկվում է նույն հնչյունափոխություններին, ինչ որ Եզակիում. ինչպես՝ գըղութին > գըղօթին, հգն. ուղղ.

գրդթիւնէ, սեռ. տր. գրդրթուննու, բաց. գրդրթուննու
(ն, հ)էնից. բարձրութիւն > բի՛ծրթիւն, հգն. ուղղ. բի՛ծ-
րթիւնէ, սեռ. տր. բի՛ծրի՛թնննու, բաց. բի՛ծրի՛թնն-
նու (ն, հ)էնից և այլն: Ի դեպ, այս ձևերը հիանալի
կերպով ապացուցում են, որ ուղղականի -նէ մասնիկն
ստացվել է -նի-ից, իսկ թեք հոլոֆերի -նէր-ը < նեար-ից,
ինչպես ասել ենք առաջուց (տես § 266, ծանոթ. 5),
դրան հակառակ, -ուրիւն > օրիւն || ծրիւն մասնիկով բառե-
րը թեք հոլոֆերում -նեար > -նէր մասնիկին զուգըն-
թաց պահպանում են նաև -նի > նէ մասնիկը, որ հոլո-
վական վերջավորութեան ձայնավորից առաջ կորցնելով
ի > է-ն (ինչպես բոլոր ի, է վերջացող բառերն են կորց-
նում իրենց վերջահանգ ձայնավորները), քնացել է մի-
այն -ն:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

278. Այս հոլովման սեռ. տր. բաց. հոլովների վերջավորու-
թյունն է է, գործ. -ար || -ան, բաց. -ամ || -ան:

Եզակի

Ուղղ. քէռա «քեռի»	կուրէ «կորի, ախոս»	հօռի «ուռենի»
Սեռ. քէռէ(ն)	կուրէ(ն)	հօռէ(ն)
Տր. քէռէ(ն)	կուրէ(ն)	հօռէ(ն)
Հայց. քէռէ(ն)	կուրէ	հօռի
Բաց. քէռէ (ն)	կուրէ (ն)	(հօռու ծառ է)
քէռէ (ն, հ)էնից	կուրէ (ն, հ)էնից	
Գործ. քէռավ	կուրավ	(հօռու ծառավ)
Ներգ. (քէռամ)	կուրամ	(հօռու ծառամ)
քէռէ մանջին		

Հոգնակի

Ուղղ. քէռէք՛	կուրէք՛	հօռիք՛
Սեռ. քէռէնէրու	կուրէնէրու	հօռինէրու
Տր. քէռէնէրու	կուրէնէրու	հօռինէրու
Հայց. քէռէնէրու	կուրէք՛	հօռիք՛
Բաց. քէռէնէրէ	կուրէնէրէ	հօռինէրէ
քէռէնէրու	կուրէնէրու	հօռինէրու
(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից

Գործ. քէռէնէրավ	կուրէնէրավ	հօռինէրավ
ներգ. (քէռէնէրամ)	կուրէնէրամ	հօռինէրամ
քէռէնէրու մանջին		

Այս հոլովման ենթարկվում են ա, է, ի ձայնավորներով՝ վերջացող բառերը, բացի ձի, թէ, վրկա, տըղա բառերից: Հատուկ անունները, թեկուզ ա, է, ի-ով վերջացող, այս հոլովման չեն ենթարկվում:

Ծանոթություն 1.— Եթե վերջահանդ ա, է, ի ձայնավորներին նախորդող վանկի ձայնավորը թեթև է, ապա եզ. գործիական հոլովում ստանում են անվ, իսկ ներգոյականում՝ անվ վերջավորությունը. ինչպես՝ ջորի > ջորէ, գործ. ջորանվ, ներգ. ջորանմ. այդի > իգի, գործ. իգանվ, ներգ. իգանմ. գոլլան «գնդակ», գործ. գոլլանվ, ներգ. գոլլանմ (նախորդող թեթև ձայնավորով անհանգող հայերեն բառ չունենք) և այլն:

Ծանոթություն 2.— Եզակի սեռ. տր. բաց. հոլովները, նույնիսկ անորոշ լինելու դեպքում էլ, մեծ մասամբ գործածվում են ն հոգով. ինչպես՝ մին ջորէն գինի՝ հինչ ի, հօր «մի ջորու գինն ինչ է, որ»: Այդ, անշուշտ, ուղղակա՜ն-հայցականի և մյուսների միջև տարբերություն ստեղծելու ձգտումից է առաջանում, մանավանդ է վերջացող բառերի համար, որոնք հինգ հոլովում ունեն նույն ձևը:

Ծանոթություն 3.— Ի վերջացող ծառանունների եզ. բացառական, գործիական ու ներգոյական հոլովները կազմվում են նկարագրական կերպով՝ պտղի անվան սեռականից ու ծառ բառի համապատասխան հոլովներից. ինչպես՝ թզ(են)-ի > թրզի, սեռ. թրզէ(ն), բաց. թրզու ծառէ (թրզի ծառից), գործ. թրզու ծառավ (թզի ծառով), ներգ. թրզու ծառամ (թրզի ծառում), ընկուզ(են)ի > ընգրզի, սեռ. ընգրզէ(ն), բաց. անգուզու ծառէ, գործ. անգուզու ծառավ, ներգ. անգուզու ծառամ և այլն: Դրա պատճառն այն է, որ հաճախ ծառանունների եզ. բաց. գործ. ներգ. հոլովները ձևով նույնանում են պտղանվան նույն հոլովների հետ, ինչպես՝ թուզ >

թօզ, բաց. թըզէ, գործ. թըզավ, ներգ. թըզամ և թզ(են)ի>թըզի, դարձյալ՝ բաց. (թըզէ), գործ. թըզավ, ներգ. թըզամ և այլն. այդ շփոթությունից խուսափելու համար լեզուն դիմել է նկարագրական միջոցին:

Ծանոթություն 4.—Ա և է վերջացող բառերի հոգնակին ունենում է նաև հետևյալ վերջավորությունները (ուղղ. հայց. -էք'), սեռ. տր. բաց. -էց || -աց¹, գործ. -էք'նով, ներգ. -էք'նամ, ինչպես՝ ուղի>հըղէ, հգն. ուղղ. հըղէք', սեռ. տր. հըղէց, բաց. հըղէց (էնից), գործ. հըղէք'նով, ներգ. հըղէք'նամ. քեռի>քէռա, հգն. ուղղ. քէռէք', սեռ. տր. քէռէց (նաև՝ քէռաց), բաց. քէռէց (էնից) գործ. քէռէք'նով, ներգ. քէռէք'նամ և այլն: Այս պարագայում բացառականի համար գրեթե միակ գործածականն է հետադրությամբ (էնից) կազմվող ձևը: Գործիականի ու ներգոյականի այս ձևերը սակավ գործածական են, ընդհակառակն՝ սեռական, տրական ու բացառական հոլովները, մի խումբ բառերի համար, ավելի գործածական են, քան -նէրու վերջավորությունը. այդ բառերն են. խնամի>խընամէ, հգն. ուղղ. խընամէք', սեռ. խընամաց. քեռի>քէռա, հգն. ուղղ. քէռէք', սեռ. քէռաց. փեսայ>փրէսէ, հգն. ուղղ. փրէսէք', սեռ. փրէսէց կամ փրէսաց. կորի>կուրէ, հգն. ուղղ. կուրէք', սեռ. կուրէց. մատանի>մըտանէ, հգն. ուղղ. մըտանէք', սեռ. մըտանեց. սատանայ>սըտանէ, հգն. ուղղ. սըտանէք', սեռ. սըտանէց. տունկ(ի)>տընգէ, հգն. ուղղ. տընգէք', սեռ. տընգէց, երախայ բառի մասին տե՛ս ստորև: Ի դեպ, ուղի>հըղէ բառի հոգնակի ուղղականին (հըղէք'), ավելացնելով տր. վերջավորությունը, բառի սեփական ձայնավորի անկմամբ և զք>խկ փոփոխությամբ ստացվել է նրխկէց ձևը, որ գործածվում է իբրև մակրայ «ճանապարհին» իմաստով:

¹ Սեռականում «աց» ստանում են գերղաստան ցույց տվող բառերը, ինչ. քէռէք' (քեռիների և քեռանք'), սեռ. քէռաց, խընամէք', սեռ. խնամաց և այլն:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 5.— Ի վերջացող բառերը հոգնակի սեռ. տր. բաց. հոլոֆերում ունենում են -ուց || -ուց. վերջավորությունները, ինչպես՝ գինի > գինի, հգն. ուղղ. գինիք, սեռ. տր. գինուց, բաց. գինուց. ծիրանի > ծիրանի, հգն. ուղղ. ծիրանիք, սեռ. տր. բաց. ծինուց. ընկուզ(են)ի > ընգըզի, հգն. ուղղ. ընգզիք, սեռ. տր. բաց. ընգըզուց. թթ(են)ի > թըթի, հգն. ուղղ. թըթիք, սեռ. տր. բաց. թըթուց և այլն: Այս վերջավորություններով հոլովվելիս բացառականը սովորաբար էնից նախադրությամբ չի կազմվում. այդ ձևերը, նույնիսկ, գործածվում են ավելի շատ բացառականի, քան սեռականի ու տրականի համար:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 6.— Տեղացի ցույց տվող -եցե, -ցի (<եցի, ցի) մասնիկով կազմված բառերը հոգնակի սեռականում, տրականում և բացառականում ունեն -օց, վերջավորությունը. ինչպես՝ մեղրեցի > մըղրեցե, հգն. ուղղ. մըղրեցեք, սեռ. տր. մըղրեցօց, բաց. մըղրեցօց (էնից). թեյացի > թէյըցի, հգն. ուղղ. թէյըցիք, սեռ. տր. թէյըցօց, բաց. թէյըցօց (էնից) և այլն: Այդ կարգի բառերը եզակիում գերազանցապես հոլովվում են առաջին հոլովմամբ, ինչպես՝ մըղրեցե, սեռ. մըղրեցու, բաց. մըղրեցու (ն, հ) էնից. թէյըցի, սեռ. թէյըցու, բաց. թէյըցու (ն, հ) էնից և այլն:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 7.— Եզակի թեք հոլոֆերում վերջավորությունից առաջ ա, է, ի ձայնավորները ընկնում են. ինչպես՝ կորի > կուրէ, գործ. կուրավ, ներգ. կուրամ. քեռի > քէռա, սեռ. քէռէ, գործ. քէռավ. այգի > իգի, սեռ. իգիէ, գործ. իգիւվ և այլն:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 8.— Շեշտված ի-ով վերջացող բառերի շեշտը, բացի եզակի և հոգնակի ուղղական ու հայցականից, մյուս հոլովաձևերում ընկնում է վերջընթեք վանկի վրա, այնպես որ եզակիում միշտ լինելով բառահիմքում, հոգնակիում փոխադրվում է -նէր մասնիկի վրա. ինչպես՝ ուռի > հօռի, հգն. հօռիք, բայց՝ հօռէ, հօռինէրու և այլն: Եթե բառի վերջընթեք վանկի ձայնավորն է ը կամ ի՛, ապա եզակի բոլոր հոլոֆերում

էլ շեշտը մնում է վերջապահում, ինչպես թզ(են)ի>թը-
զի, սեռ. թըզէ'. ծիրանի>ծի'րի'նի, սեռ. ծի'րի'նէ' և այլն:

Ա և է ձայնավորով հանգող բառերի շեշտը սովորա-
բար վերջընթեր վանկումն է լինում թե եզակի, թե հոգ-
նակի թվերում:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն Ծ.— Այս հոլովման մեջ էլ սո-
վորաբար շեշտի տեղափոխությունը հնչյունական փո-
փոխություններ չի առաջացնում: Պեսք է հիշել միայն.

ա) -է վերջացող այն ծառանունները, որոնց է-ն
ստացված է ի-ից, հոգնակի բոլոր հոլովներում վերականգ-
նում են իրենց նախնական ի ձայնավորը. ինչպես՝ թե-
զի>թէզէ, հգն. ուղղ. թէզիք', սեռ. թէզինէրու, բաց.
թէզինէրէ. ոփի>հուփիէ, հգն. ուղղ. հուփիք', սեռ.
հուփինէրու, բաց. հուփինէրէ և այլն: Այդպես և -էցէ
մասնիկն ունեցող բառերի վերջահանգ է-ն, եթե բառը
հոգնակիում ստանում է -նէ || -նէր մասնիկը, ինչպես՝
մեղրեցի>մըղրէցէ, հգն. ուղղ. մըղրէցինէ, սեռ. մըղրէ-
ցինէրու, բաց. մըղրէցինէրէ. կարճանցի>կրրճըփնէցէ,
հգն. ուղղ. կրրճըփնէցինէ, սեռ. կրրճըփնէցինէրու, բաց.
կրրճըփնէցինէրէ և այլն: Վերջին ձևերը, սակայն, շատ
սակավ են գործածվում, իբրև նորմուծություններ արդի
խոսակցականի ազդեցությամբ.

բ) քեռի>քէռա բառը հոգնակի բոլոր հոլովներում
ա-ն դարձնում է է, ինչպես՝ քէռէք', քէռէնէրու, քէռէ-
նէրէ և այլն: Այդ կարգի հայերեն բառ հունենք, ադրբ-
բեջաներենից փոխառված բառերում ա-ն է է դառնում
միայն հոգնակի ուղղականում ու հայցականում. ինչպես՝
բալա «զավակ», հգն. ուղղ. բալէք', գո՛նլլա «գնդակ»,
հնգ. ուղղ. գո՛նլլէք', բայց՝ սեռ. բալանէրու, գո՛նլլանէ-
րու և այլն:

գ) երախայ>րախէ բառը ներկայացնում է սղման
հետևյալ պատկերը. եգ. սեռ. ըրխէ, գործ. ըրխավ, ներգ.
ըրխամ, հգն. ուղղ. րախէք' կամ ըրխէք', սեռ. րախէց
կամ ըրխէց, գործ. րախէց էնավ, ըրխէց էնավ կամ ըրա-
խէք'ամ, ներգ. րախէց մանջին, ըրխէց մանջին կամ
ըրխէք'ամ.

279. Երկրորդ հոլովման են ենթարկվում նաև -ուղ
(<ող) վերջավորությամբ գերբայները:

Եզակի

Ուղղ.	արուղ «անող»	կուփուղ «խփող»
Սեն.	(ը)րուղէ	կուփուղէ
Տը.	(ը)րուղէ	կուփուղէ
Հայց.	(ը)րուղէ	կուփուղէ
Բաց.	(ը)րուղէ (ն, հ)էնից	կուփուղէ (ն, հ)էնից
Գործ.	(ը)րուղավ	կուփուղավ
Ներգ.	(ը)րուղամ	կուփուղամ

Հոգնակի

Ուղղ.	արուղնէ	կուփուղնէ
Սեն.	արուղնէրու	կուփուղնէրու
Տը.	արուղնէրու	կուփուղնէրու
Հայց.	արուղնէրու	կուփուղնէրու
Բաց.	արուղնէրէ արուղնէրու (ն, հ)էնից	կուփուղնէրէ կուփուղնէրու (ն, հ)էնից
Գործ.	արուղնէրավ	կուփուղնէրավ
Ներգ.	արուղնէրամ	կուփուղնէրամ

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 1.— Հայցական հոլովը թե եզակիում, թե հոգնակիում նման է սեռական-տրականին: Ներգոյականի համար ավելի գործածական է մանջին հետագրությամբ ձևը, ինչպես՝ (ը)րուղէ մանջին, կուփուղէ մանջին և այլն:

Որովհետև բոլոր բայերի համար էլ, անկախ նրանց ձայնավորների թեթև կամ ծանր լինելուց, դերբայական վերջավորությունն է -ուղ, ուստի և հոլովման համար ունեն միայն ծանր ձայնավորներով վերջավորություններ:

Ծանոթութուն 2.— Եզակի թվում, բացի ուղղա-
կանից, մյուս բոլոր հոլոֆներում շեշտն ընկնում է վերջըն-
թեր վանկի վրա, որի շնորհիվ էլ նախաշեշտ վանկի
ձայնավորները դառնում են ը կամ ի՝ սղվող ձայնա-
վորի աստիճանին համապատասխան. ինչպես՝ ծախող>
ծախուղ, սեռ. ծըխուղէ, գործ. ծըխուղավ. ուտող>օտուղ,
սեռ. ըտուղէ, գործ. ըտուղավ. բերող>բիրուղ, սեռ. բի՝-
րուղէ, գործ. բիրուղավ. քարշող>քաշուղ, սեռ. քի՝շուղէ,
գործ. քի՝շուղավ և այլն: Շեշտակորույս վանկի է ձայ-
նավորը դառնում է ի՝, ինչպես՝ դիզող>դէզզուղ, սեռ.
դի՝զզուղէ, գործ. դի՝զզուղավ. սիրել>սէրիլ, սեռ. սի՝-
րուղէ, գործ. սի՝րուղավ և այլն:

Հակառակ այդ օրենքին, շեշտակորույս վանկում
անփոփոխ են մնում.

ա) ու և ու ձայնավորները. ինչպես՝ ոլորող>հոլլոօ-
րուղ, սեռ. հոլլոօրուղէ, գործ. հոլլոօրուղավ. կոտրող>
կուտրուղ, սեռ. կուտրուղէ, գործ. կուտրուղավ. որդնող>
ոռնուղ, սեռ. ոռնուղէ, գործ. ոռնուղավ. լիզող>լո-
զուղ, սեռ. լոզուղէ, գործ. լոզուղավ և այլն: Այս երե-
վույթը իբրև ինչ-որ բացառություն չպետք է դիտել,
այլ արդյունք § 259-ով սահմանված կանոնի:

բ) -ացուղ և -ացուղ, -էցուղ մասնիկները՝ անկախ գի-
տակցվելու պատճառով, ինչպես՝ մոռացող>մըռացուղ,
սեռ. մըռացուղէ, գործ. մըռացուղավ. լուացող>լի՝վաց-
ցուղ, սեռ. լի՝վացուղէ, գործ. լի՝վացուղավ, գնացող>
գի՝նէցուղ, սեռ. գի՝նէցուղէ, գործ. գի՝նէցուղավ և այլն:

Բայերի նախաշեշտ վանկի ձայնավորների սղման մասին,
թե՛ այս դերբայում, և թե՛ մյուս ձևերում ավելի մանրամասն
կխոսվի խոնարհման նվիրված բաժնում:

Հոգնակի թվում շեշտը միշտ ընկնում է -նէ և -նէք մասնի-
կի վրա, որից, սակայն, ոչ մի հնչյունական փոփոխություն չի
առաջանում:

ԵՐՐՈՐԴ ՀՈԼՈՎՈՒԾ

280. Այս հոլովման եզակի սեռականի և տրականի վերջա-
վորությունն է ու, որից առաջ բառավերջի ձայնավորը (ու կամ
ու) կամ բոլորովին կորչում է կամ դառնում վ, բացառականի:

վերջավորությունն է -է: գործիականը՝ -ալ, -մլ, ներգոյականը՝
-ամ, -մմ:

Եղակի

Ուղղ.	խաղու «խաղող»	լուզոն «լեզու»
Սեռ.	խաղու կամ խաղվու	լուզոն կամ լուզվոն
Տը.	խաղու կամ խաղվու	լուզոն կամ լուզվոն
Հայց.	խաղու	լուզոն
Բաց.	խաղվէ, խաղվու (ն, հ)էնից	լուզվէ, լուզվոն (ն, հ)էնից
Գործ.	խաղվալ	լուզվամ
Ներգ.	խաղվամ	լուզվամ

Հոգնակի

Ուղղ.	խաղունէ	կամ	խաղուք	լուզոնէ	կամ	լուզոնք
Սեռ.	խաղունէրու	»	խաղուց	լուզոնէրու	»	լուզոնց
Տը.	խաղունէրու	»	խաղուց	լուզոնէրու	»	լուզոնց
Հայց.	խաղունէ	»	խաղուք	լուզոնէրու	»	լուզոնք
Բաց.	խաղունէրէ	»	խաղուց	լուզոնէրէ	»	լուզոնց
			էնից			էնից
Գործ.	խաղունէրալ	»	(խաղու-	լուզոնէրալ	»	(լուզոնքալ)
			քալ)			
Ներգ.	խաղունէրամ	»	(խաղու-	լուզոնէրամ	»	(լուզոնքամ)
			քամ)			

Այս հոլովման ենթարկվում են ու կամ ու վերջացող հասարակ գոյականները, բացի ձու, լու բառերից, որոնց մասին ...Ես § 287:

Ծանոթություն 1.— Եղակի թեք հոլովներում վերջավորությունից առաջ հաճախ ավելանում է վ ձայնականալը, առանց բառի վերջահանգ ու կամ ու ձայնավորների սղման. ինչպես՝ խաղուվու, խաղուվէ, խաղուվալ, խաղուվամ, լուզոնվոն, լուզոնվէ, լուզոնվամ, լուզոնվամ և այլն: Մ. Շահյանցն իր քերականության մեջ եզ. սեռականի համար բերում է երկու ձև՝ բարու կամ բարավու «թմբիկի» (իր օրինակն է). բացառական ու գործիական հոլովների համար, բացի մեր հիշածներից բերում է նաև՝ բարուվուն էնից, բարուվալ ձևերը, իսկ

ներգոյական հոլովը առհասարակ չի հիշում: Այժմ խոսողները մոտ, սակայն, գործածական է մեր բերած հոլովական կարգը, և սակավ դեպքերում միայն կարելի է լսել խաղուվու, խաղուվավ և այլ ձևերը: Դեռ ավելին, այժմյան խոսողների մոտ այս հոլովման բառերն էլ սեռական-տրականում հաճախ ստանում են երկրորդ հոլովման է վերջավորութունը. խաղվէ, լուզվէ և այլն:

Ծանոթութիւն 2.— Հոգնակի ուղղականի, հայցականի, սեռականի, տրականի ու բացառականի -ուք, -ուց, -ուց վերջավորութիւններով ձևերը կարելի է հաճախ լսել. ներգոյականի լուզուքում ձևը մի անգամ միայն խոսակցութեան միջոցին լսել ենք 1936 թվականին՝ այն ժամանակ 83-ամյա Ս. Գարրիելյանից, իսկ գործիականը բերում ենք Շահյանցի քերականութիւնից. այդ իսկ պատճառով էլ, իբրև հազվագեղ գործածվող ձևեր, թե գործիականի, և թե ներգոյականի հոգնակի կրկնաձևերը փակագծերի մեջ ենք առնում:

Ծանոթութիւն 3.— Եզակի բոլոր հոլովներում էլ շեշտը անփոփոխ է մնում մեր բերած հոլովաձևերում, իսկ եթե վ-ից առաջ վերջահանգ -ու, -ուց մնում է (ծանոթութիւն 1), ապա թեք հոլովներում շեշտը տեղափոխվում է հենց այդ -ու, -ու-ի վրա. ինչպես՝ խաղու, խաղուվու, խաղուվէ, խաղուվավ, խաղուվամ. լուզու, լուզու՛վու, լուզու՛վավ, լուզու՛վամ և այլն: Հոգնակիի առաջին ձևում շեշտը միշտ ընկնում է -եէ, -եէք մասնիկի վրա (վերջին կամ վերջընթեր վանկ), իսկ երկրորդ ձևում (ուք, ուք) միշտ վերջընթեր վանկի վրա, ինչպես՝ խաղունէ՛, խաղունէ՛րու, խաղունէ՛րէ. լուզունէ՛, լուզունէ՛րու, լուզունէ՛րէ, բայց՝ խա՛ղուք, խա՛ղուց. լու՛զուք, լու՛զուց և այլն: Շեշտի տեղափոխութիւնն այստեղ էլ հնչյունական փոփոխութիւններ չի առաջացնում:

ՉՈՐՐՈՐԴ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

281. Այս հոլովման սեռականի ու տրականի վերջավորութիւնն է -վա, բացառականը՝ -վանէ, գործիականը՝ -ավ կամ -վանավ, ներգոյականը՝ -ամ կամ -վանամ:

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ.	գէրունք	գէրունքնէ
Սեռ.	գէրունքվա	գէրունքնէրու
Տր.	գէրունքվա	գէրունքնէրու
Հայց.	գէրունք	գէրունքնէ
Բաց.	գէրունքվանէ	գէրունքնէրէ
Գործ.	գէրունքավ	գէրունքնէրավ
	գէրունքվանավ	
Ներգ.	գէրունքամ	գէրունքնէրամ
	գէրունքվանամ	

Այսպէս են հոլովվում ժամանակ ցույց տվող բառերը. ինչպէս՝ ամառնը, ամէս, քի՛շէր, ցիրակ կամ ցիրիկ, անոնը, ուգուց, տարէ և այլն:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 1.— Սրանք բոլորն էլ հաճախ կանոնավորապէս հոլովվում են առաջին հոլովմամբ, և այժմ այդ ավելի գործածական է: Շաբաթ>շէրաթ հոլովվում է միայն առաջին հոլովմամբ, այսպէս՝ սեռ. տր. շէփտու, բաց. շէփթէ, գործ. շէփտավ, ներգ. շէփտամ, հգն. շէրաթնէ, շէրաթնէրու և այլն: Տարի>տարէ բառը եզակիում վերջավորությունից առաջ կորցնում է իր է ձայնավորը. տարվա, տարվանէ և այլն, իսկ հոգնակիում վերականգնում նախնական ի-ն, ինչպէս՝ տարինէ, տարինէրու և այլն: Ամառն>ամառնը, ձմեռն>ձըմէռը բառերը հոլովման ժամանակ կորցնում են իրենց -նը հանգը, ինչպէս՝ ամառվա, ձըմէռվա, ամառվանէ, ձըմէռվանէ, հգն. ամառնէ, ձըմէռնէ և այլն: Ամիս>ամէս բառը հոլովման ժամանակ կորցնում է է ձայնավորը, իսկ շեշտն ընկնում է նրան նախորդող կամ հաջորդող վանկի վրա, ինչպէս՝ սեռ. ամսվա, գործ. ամսավ, ներգ. ամսամ, բայց բաց. ամսվանէ. հոգնակիում է-ն անփոփոխ է մնում բոլոր հոլովներում, իսկ շեշտն ընկնում է -նէ և -նէր մասնիկի վրա:

Հէրու>հէրվի բառը հոլովվում է այսպէս. սեռ. տր. հէրվաց, բաց. հէրվաց (էնից), գործ. հէրվավ, ներգ. հէրվամ, հգն. հէր-

վինէ, սեռ. տր. հէրվինէրու և այլ ձևերը սակավ են գործածվում և այն էլ այն դեպքում, երբ խոսողը նկատի է առնում անցած մի քանի տարիները՝ առանց մասնավորացնելու. օրինակ՝ հէրվինէրուն մին հետ գծհծ ըմ լծ Կըրճէվան Վանցյալ տարիներին մեկ անգամ գնացել էի Կարճևան»:

Այս, ինչպես և նախորդ հոլովման բացառականի հետդրավոր ձևը գրեթե չի գործածվում:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

282. Այս հոլովման եզակի հոլովաձևերը կազմվում են ներքին թեքմամբ. սեռական և տրականն ունեն -ան || -ան կամ -էն ձևը, բացառականը՝ -էն կամ -ենն, գործիականը՝ -նավ || -նավ, ներգոյականը՝ -նամ || -նամ,

Եզակի

Ուղղ.	նօռնը «նուռն»	իզնը «եզն»	թուռնը «թոռ»
Սեռ.	նըռան	իզէն	թուռէն
Տր.	նըռան	իզէն	թուռէն
Հայց.	նօռնը	իզնը	թուռնը
Բաց.	նըռնէն	իզնէն	թուռէն
	նըռան էնից	իզէն էնից	թուռէն էնից
Գործ.	նըռնավ	իզնավ	թուռնավ
Ներգ.	նըռնամ	իզնամ	(թուռնամ) թուռէն մանջին

Հոգնակի

Ուղղ.	նըռնէր	իզննր	թուռնար
Սեռ.	նըռնէրու	իզնէրու	թուռնէրու
Տր.	նըռնէրու	իզնէրու	թուռնէրու
Հայց.	նըռնէր	իզննր	թուռնէրու
Բաց.	նըռնէրէ	իզնէրէ	(թուռնէրէ)
	նըռնէրու	իզնէրու	թուռնէրու
	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից
Գործ.	նըռնէրավ	իզնէրավ	թուռնէրավ
Ներգ.	նըռնէրամ	իզնէրամ	(թուռնէրամ) թուռնէրու մանջին

Այսպես հոլովվում են -նը հանգոյ մեկեկես վանկանի բառերը:

283. Եզակի սեռականում -էն ունենում են այս հոլովման բառերից նրանք, որոնց առաջին վանկի ձայնավորն է ա, է, ի, ու, ու կամ օ. այդ ձայնավորները բոլոր հոլովներում էլ մնում են անփոփոխ, թեև հոգնակի թեք հոլովներում գտնվում են շեշտից առաջ. հոգնակիի համար այդ բառերն ստանում են -ար || -ար փասնիկը՝ ըստ ձայնավորների ներդաշնակության. Այդ բառերն են.

ակն>ակնը	սեռ.	ակէն	հգն.	ակնար
բեռն>բէռնը	»	բէռէն	»	բէռնար
գառն>գ՛ժոնը	»	գ՛ժոէն	»	գ՛ժոնար
դաղձն>դէզնը	»	դէզէն	»	դէզնար
եղն>յէղնը	»	յէղէն	»	յէղնար
եզն>իզնը	»	իզէն	»	իզնար
թոռն>թռռնը	»	թռռէն	»	թռռնար
լեռն>լէռնը	»	լէռէն	»	լէռնար
խառն>խառնը	»	խառէն	»	խառնար
խէժ>խէժնը	»	խէժէն	»	խէժար
կամն>կամնը	»	կամէն	»	կամնար
հարսն>հարսնը	»	հարսէն	»	հարսնար
մասն>մասնը	»	մասէն	»	մասնար
մատն>մատնը	»	մատէն	»	մատնար
ողն>ուղնը	»	ուղէն	»	ուղնար
որդն>ուռնը	»	ուռէն	»	ուռնար
սամի>սամնը	»	սամէն	»	սամնար
սառն>սառնը	«սառույց» սեռ. սառէն, հգն. սառնար			

Դրանցից բէռնը, իզնը, լէռնը բառերի սեռական ու տրական ունեն նաև բէռան, իզան, լէռան ձևերը:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 1.— Այս բառերի հոլովման ժամանակ թե եզակի, և թե հոգնակի բոլոր հոլովներում էլ շեշտն ընկնում է վերջընթեք վանկի վրա. ինչպես՝ թռռնը, թռռէն, թռռնէրու և այլն:

284. Եզակի սեռականում -ան ունենում են այն բառերը, որոնք առաջին վանկում ունեն օ ձայնավորը՝ ստացված գրա-

բարյան ու-ից. դրանք հոգնակիի համար ստանում են -էր մաս-
նիկը (տես § 264, ծանոթություն 3 և § 265):

Այդ բառերն են.

կուռն	>	կօռնը	սեռ.	կըռան	հգն.	կըռնէր
նուռն	>	նօռնը	»	նըռան	»	նըռնէր
փուռն	>	փօռնը	»	փըռան	»	փըռնէր
խուրձն	>	խօրզնը	»	խըրզան	»	խըրզնէր
ծուռնգն	>	ծօնգնը	»	ծընգան	»	ծընգնէր
մուկն	>	մօկնը	»	մըկան	»	մըկնէր
ուռնկն	>	ուռնգնը	»	ընգան	»	ընգնէր
շուռն	>	շօն	»	շան	»	շընէր
տուռն	>	տօն	»	տան	»	տընէր

Այսպես և՛ ճիւղ > ճօղնը, սեռ. ճըղան, հգն. ճըղնէր:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 1.— Ձուկն, ծուկն, մուկն, ուկն
բառերը բարբառումս ունեն կրկնակի ձևեր, որոնցից
մեկը՝ այս հոլովման համաձայն, մյուսը՝ առաջին, այս-
պես.

ձուկն	>	ձօկնը	սեռ.	ձըկան	հգն.	ձըկնէր
	>	ձօկուռն	»	ձօկնու.	»	ձօկուննէ
մուկն	>	մօկնը	»	մըկան	»	մըկնէր
	>	մօկուռն	»	մօկնու.	»	մօկուննէ
ծուռն	>	ծօնգնը	»	ծընգան	»	ծընգնէր
	>	ծօնգուռն	»	ծօնգնու.	»	ծօնգուննէ
ուռնկն	>	օնգնը	»	ընգան	»	ընգնէր
	>	օնգուռն	»	օնգնու.	»	օնգուննէ

Սուկն բառն ունենք միայն՝ սօնգուռն, սօնգնու, սօնգուննէ,
սօնգուննէրու ձևով:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 2.— Այս բառերի հոլովման ժա-
մանակ եզակիում, բացի ուղղականից ու հայցականից,
չեղտն ընկնում է վերջին վանկի վրա, իսկ հոգնակիում
-էր մասնիկի վրա (ուղղ. հայց. վերջին վանկ, մյուս-
ներում՝ վերջընթեր), դրա հետևանքով բառի օ ձայնա-
վորը, որ ստացվել է ու-ից (նօղնը բառում՝ ու-ից) դառ-

նում է ը. ինչպես՝ նումն>նօնը, սեռ. նըռան, հգն. ուղղ. նըռնէր, սեռ. նըռնէրու. խուրձն>խօրզնը, սեռ. խըրզան, հգն. ուղղ. խըրզնէր, սեռ. խըրզնէրու. կոռն>կօնը, սեռ. կըռան, հգն. ուղղ. կըռնէր, սեռ. կըռնէրու. և այլն.

Պետք է գիտել, սակայն, որ իրականում ոչ թե շեշտը վերջին վանկն ընկնելու հետեանքով է օ (<ու)-ն սղվել բարբառումս, այլ, ընդհակառակն, սղման պատճառով շեշտը մնացել է վերջին վանկում, ինչպես եղել է գրաբարում. Այսպես, գրաբարում շեշտը միշտ վերջին վանկումն է լինում, որի հետեանքով էլ շեշտակորույս ու-ն սղվում էր. բարբառումս, ավանդաբար պահպանելով գրաբարյան հոլովաձևերը՝ կատարված սղումներով (ձկան, մկան և այլն), բնականաբար շեշտը վերջավանկում էլ պետք է մնար, քանի որ ը-ն շեշտ չի կրում: Այս գրույթը հաստատում են նախորդ ծանոթության մեջ բերված բառերի շեշտավոր կրկնաձևերը, սրոնց մեջ օ(<ու)-ն, այլևս սղման չենթարկվելով, շեշտն իր վրա է կրում (ձօկնու, մօկնու և այլն):

285. Այս հոլովումը շարունակությունն է գրաբարյան ներգրական հոլովման, որ պահպանվել է միայն եզակի սեռականում ու տրականում, թե եզակի մյուս հոլովներում, և թե ամբողջ հոգնակիում ենթարկվել է ընդհանրացման, և ստացել այն վերջավորությունները, որ ընդհանուր են գրեթե բոլոր հոլովումներին: Բացի այդ, գրաբարում այդ հոլովման ենթարկվում են ոչ միայն մեկուկես, այլև հավելվածական -և ունեցող բազմավանկ բառերը: Մեղրու բարբառում բազմավանկ բառերն անխըտիր փոխել են իրենց հոլովումը և ենթարկվում են նախորդ հոլովումներին՝ ըստ համապատասխանության: Մեկուկես վանկանի բառերից մի քանիսն էլ, կորցնելով իրենց ն հանգը, նույնպես ենթարկվում են այլ հոլովումների.

Այդ բառերն են՝

ջերմն>ջէրմ	սեռ.	ջէրմու	հգն.	ջէրմար
սերմն>սըէրմ	»	սըէրմու	»	սըէրմար
աղբն>աղբ	»	ախպու	»	ախպար
եօթն>օխտը	»	օխտու	»	—
տասն>տասսը	»	տասսու	»	(տասսընէ)

ԻճԵՆՔ>ԻճԵՆՔ բառը թեև պահպանել է ն հանգը, բայց դարձյալ ենթարկվում է առաջին հոլովման: Մի խումբ բառեր, որոնք վերևում բերված են իբրև այս հոլովման ենթարկվողներ, հաճախ ենթարկվում են նաև առաջին հոլովման: Այդ բառերն են.

բեռն>բէռնը սեռ. բէռէն, բէռան կամ բէռնու
 գառն>գ՛ծոնը » գ՛ծոէն կամ գ՛ծոնու
 կամն>կամնը » կամէն » կամնու
 մասն>մասնը » մասէն » մասնու
 մատն>մատնը » մատէն » մատնու
 դաղձն>դէզնը » դէզէն » դէզնու
 (վերջինն ավելի գործածական)
 որդն>ո՛ւռնը սեռ. ուռէն կամ ուռնու

Վերջապես, դժանց հակառակ, մի քանի բառեր գրաբարում ենթարկվել են այլ հոլովումներին, իսկ բարբառումս, ունենալով ն հանգը, այս հոլովման տակ են ընկել, գրանք են.

սամի (ավելի՝ սամիք, սեռ. սամեաց)>սամնը, սեռ. սամէն,
 խէժ կամ խիժ (սեռ. խիժի կամ խմի)>խէժնը, սեռ. խէժէն,
 ճիւղ (սեռ. ճիւղոյ)>ճօղնը, սեռ. ճըղան:

Ի վերջո պետք է նկատել, որ սեռականի -ին վերջավորումը թյունը այլ բան չէ, եթե ոչ գրաբարյան -ին վերջավորության օրինակսն հնչյունափոխությամբ (տես § 66) ստացված մի ձև. դա հաստատվում է նրանով, որ բարբառումս -ին ունեցող բառերի մեծագույն մասը (18-ից՝ 13-ը) գրաբարում եզ. սեռականում ունեն -ին (բեռն—բեռին, գառն—գառին, դաղձն—դաղձին, եզն—եզին, եզն—եզին, թռռն—թռռին, լեռն—լեռին, կամն—կամին, հարսն—հարսին, մասն—մասին, մատն—մատին, ողն—ողին, սառն—սառին), մնացած հնգից երեքը գրաբարում ներգրավան հոլովման չեն ենթարկվել (խառն, խէժ, սամի), իսկ երկուսը ենթարկվել են -ան հոլովման (ալին—ալան, որդն—որդան). այդ հինգ բառերն էլ համարանությամբ բարբառումս ենթարկվում են էն ձևին, ըստ § 283-ում սահմանված կանոնի:

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԼՈՒՈՎՈՒՄ

286. Այս հոլովման եզակի սեռականի վերջավորությունն է -ա || -օ, գործ. -ավ || -օվ, ներգոյականը՝ -ամ || -օմ. բացառա-
կանը ունի միայն հետգրավոր ձևը.

Ուղղ. Սամսոն	Վարդի
Սեռ. Սամսոնա	Վարդօ
Տր. Սամսոնա	Վարդօ
Հայց. Սամսոնա	Վարդօ
Բաց. Սամսոնա հէնից	Վարդօ հէնից
Գործ. Սամսոնավ	Վարդօվ
Ներգ. (Սամսոնամ)	(Վարդօմ)
Սամսոնա մանջին	Վարդօ մանջին

Այս հոլովման ենթարկվում են բոլոր անձնանունները անկախ իրենց վերջավորություններից, և ու վերջացող տեղա-
նունները. ինչպես՝ Բաքու, Բաքվա, Բաքվավ և այլն: Այս հո-
լովման են ենթարկվում հաճախ նաև այն տեղանունները, որոնք
ու-ով չեն վերջանում. ինչպես՝ Լիշկ (<Լիճք), Լիշկո, Մէղրա,
Մէղրու, Կըրճէվան, Կըրճէվանու, բայց և՛ Լիշկօ, Մէղրօ, Կըր-
ճէվանօ և այլն:

Ծանոթություն 1.— Անձնանունների բացառա-
կան հոլովը, ինչպես ասվեց, ունի միայն նախգրավոր
ձևը, և որովհետև հատուկ անունները բարբառումս հոգ
չեն ստանում, ուստի և միշտ կազմվում է հէնից ձևով
(և ոչ՝ նէնից). Ընդհակառակն՝ տեղանունների բացա-
ռականը կազմվում է -էն վերջավորությամբ. ինչպես՝
Սամսոնա հէնից, բայց՝ Բաքվէն և այլն:

Ծանոթություն 2.— Անձնանունների ներգոյա-
կանի համար նույնպես ավելի գործածական է հետգրա-
վոր ձևը, որ կազմվում է մանջին կամ հէնամ նախա-
գրություններով. ինչպես՝ Սամսոնա հէնամ կամ Սամ-
սոնա մանջին, Վարդօ հէնամ կամ Վարդօ մանջին և
այլն: Մանջին և հէնամ հետադրությունների իմաստի
մեջ նույն տարբերությունը կա, ինչ որ ներգոյականի

-ամ || -ամ վերջավորությամբ և մանչին հետադրությամբ ձևերի մեջ (տես § 274)։

Ծանոթություն 3.— Գործիական հոլովը հաճախ կազմվում է հիմնավ հետադրությամբ, որ, ինչպես և (հ)լեից, (հ)լեամ հետադրությունները, գերանունների մեջ հանդես է գալիս իբրև սոսկ վերջավորություն (ինձէնավ, քիհէնավ և այլն), ինչպես՝ Սամսոնա հէնավ, Վարդան հէնավ և այլն։ Այս ձևը առանձնապես շատ է գործածվում և վերջացող անձնանունների համար։

Ծանոթություն 4.— Ա, ան, վերջացող անձնանունների սեռական, տրական, հայցական հոլովները նման են ուղղականին. ինձպես՝ Սանն (Սառա), սեռ. տր. հայց. Սանն. շփոթությունից խուսափելու համար հաճախ հոլովական վերջավորություններից առաջ ավելացնում են ն, որով և մասնիկը դառնում է -նա || նն. անա այդ կարգի անձնանունների կրկնաձև հոլովումը։

Ուղղ. Մաշա			Սանն		
Սեռ. Մաշա	կամ	Մաշանա	Սանն	կամ	Սաննան
Տր. Մաշա	»	Մաշանա	Սանն	»	Սաննան
Հայց. Մաշա	»	Մաշանա	Սանն	»	Սաննան
Բաց. Մաշա	»	Մաշանա	Սանն	»	Սաննան
հէնից		հէնից	հէնից	հէնից	
Գործ. (Մաշավ)	»	Մաշանավ (Սաննվ)	»	Սաննանվ	
Ներգ. (Մաշամ)	»	Մաշանամ (Սաննամ)	»	Սաննանամ	
		Մաշանա		Սաննան	
		մանջին		մանջին	

Հետաքրքրական է նշել, որ այդ ն-ն գիտակցվելով իբրև բառի սեփական հնչյուն, հաճախ անցնում է նաև ուղղականին, որով և այդ անունները ունենում են կրկնաձևեր նաև ուղղականում. ինչպես՝ Սանն և Սանն, Մաշա և Մաշան, Մարթա և Մարթան, Պարաքսյա և Պարաքսյան և այլն։ Այդ ն-ն, սակայն, որոշիչ հոդի պաշտոն չի կատարում, թեև, հավանաբար, ծագումով հոդ է եղել, որ թեք հոլովներում մնալով՝ դարձել է մասնիկի տարր։

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 5.— Ի վերջացող անձնանունները թեք հոլոֆներում կորցնում են իրենց վերջահանգ ի ձայնավորը. ինչպես՝ Օվի, սեռ. Օվա, գործ. Օվավ. Թաքվի, սեռ. Թաքվա, գործ. Թաքվավ. Հուռի, սեռ. Հուռա, գործ. Հուռավ. Շոռշի, սեռ. Շոռշ, գործ. Շոռշավ: Սծքի, սեռ. Սծք, գործ. Սծքավ և այլն:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 6.— Է, օ ձայնավորներով վերջացող անձնանունների թեք հոլոֆներում հիմքի և վերջավորության մեջ ավելանում է յ ձայնակապը, ինչպես՝ Վաչէ, սեռ. Վաչէյա, գործ. Վաչէյավ. Ջաքէ, սեռ. Ջաքէյա, գործ. Ջաքէյավ. Համբօ, սեռ. Համբօյա, գործ. Համբօյավ. Սաքօ, սեռ. Սաքօյա, գործ. Սաքօյավ և այլն:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 7.— Ու ձայնավորով վերջացող անձնանուններն ու տեղանունները թեք հոլոֆներում իրենց վերջահանգ ուն դարձնում են վ. ինչպես՝ Սարու, սեռ. Սարվա, գործ. Սարվավ. Բաքու, սեռ. Բաքվա, գործ. Բաքվավ. այդ անունները կարող են ուղղակի վավելացնել ուն անփոփոխ թողնելով՝ ու վերջացող հասարակ գոյականների նման (տես § 280, ծանոթություն 1), ինչպես՝ Սարուվա, Սարուվավ. Բաքուվա, Բաքուվավ և այլն: Հակառակ վերոհիշյալներին, հաճախ ու, ի ձայնավորով վերջացողներն էլ կարող են շեշտը տեղափոխել վերջահանգ ի, ու-ի վրա և ստանալ յ ձայնակապը՝ է, օ-ով վերջացողների նման, ինչպես՝ Օվի, սեռ. Օվիյա, գործ. Օվիյավ. Հուռի, սեռ. Հուռիյա, գործ. Հուռիյավ. Սարու, սեռ. Սարույա, գործ. Սարույավ և այլն: Այս անունների այսպիսի հոլովումը հատուկ է Կարճեանի բարբառին: Մեղրու բարբառում շատ սակավ կարելի է լսել այդ ձևերը:

ԱՆԿԱՆՈՆ ՀՈԼՈՎՈՒՄՆԵՐ

287. Ձայնավորով վերջացող երեք միավանկ բառեր՝ թի>թէ, ձու>ձու, լու>լու, եզակիում ենթարկվում են ու, իսկ մեկը՝ ձի>ձի, ենթարկվում է ա հոլովման. հոգնակի ուղղականում բոլորն էլ ստանում են -անք || անք և հոլովվում գրաբար ձևով:

Եզակի

Ուղղ. թէ	ձու	լն	ձի
Սեռ. թէյու	ձըվու	լի՛վն	ձիյա
Տր. թէյու	ձըվու	լի՛վն	ձիյա
Հայց. թէ	ձու	լն	ձի
Բաց. թէյու	ձվու	լի՛վն	ձիյա
(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից
Գործ. թէյավ	ձըվավ	լի՛վն	ձիյավ
Ներգ. թէյամ	ձըվամ	լի՛վն	ձիյամ

Հոգնակի

Ուղղ. թիյանք	ձըվանք	լի՛վնք	ձիյանք
Սեռ. թիյանց	ձըվանց	լի՛վնց	ձիյանց
Տր. թիյանց	ձըվանց	լի՛վնց	ձիյանց
Հայց. թիյանք	ձըվանք	լի՛վնք	ձիյանք
Բաց. թիյանց	ձըվանց	լի՛վնց	ձիյանց
էնից	էնից	էնից	էնից
Գործ. թիյանքավ	ձըվանքավ	լի՛վնցն	ձիյանցավ
Ներգ. թիյանքամ	ձըվանքամ	(լի՛վնցն)	(ձիյանքամ)
թիյանց	ձըվանց	լի՛վնց	ձիյանց
մանջին	մանջին	մանջին	մանջին

Ծանոթութիւն 1.— Թէ և ձու բառերի հոգնակի գործիականն ու ներգոյականը կազմվում են -ավ, -ամ մասնիկները ուղղականին ավելացնելով, իսկ լն և ձի բառերինը՝ տրականին. թիյանքավ, ձըվանքավ, թիյանքամ, ձըվանքամ, բայց՝ լի՛վնցն, ձիյանցավ, լի՛վնցնամ, ձիյանքամ: Շնչավորի և անշունչի տարբերութիւնը չէ՞ արդյոք:

Ծանոթութիւն 2.— Թեև քէ բառի է ձայնավորը ևս հոլովման ժամանակ հոգնակիում վերածվում է ի-ի, բայց հոլովական վերջավորութիւնները ծանր են, ինչպես և ձի բառի հոլովածներում:

288. Հայր>հար.

Ուղղ. հար	հարար
Սեռ. հօր	հարէրու
Տր. հօր	հարէրու
Հայց. հօր	հարէրու
Բաց. (հօրէ) հօր էնից	հարէրէ (հարէրու) (ն, հ)էնից
Գործ. հօրավ (հօր էնավ)	հարէրավ (հարէրու) (ն, հ)էնավ
Ներգ. (հօր մանջին)	հարէրամ (հարէրու մանջին)

Այսպէս հոլովովում են մայր>մար, մօր, մօրէ, մօրավ, (մօր մանջին), մարար, մարէրու և այլն. կնքահայր>կրնքահար, կրնքահօր, կրնքահօրէ, կրնքահօրավ, (կրնքահօր մանջին), կրնքահարար, կրնքահարէրու և այլն. սանամայր>սընամէր, սընամօր, սընամօրէ, սընամօրավ (նաև՝ սընամէրավ), սընամօր մանջին. հոգնակին ունի երկու ձև -ար և -նէ մասնիկներով. սընամէրար և սընամէրնէ, սընամէրէրու և սընամէրնէրու և այլն. երկրորդ ձևը ավելի գործածական է:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն. Հայր>հար բառի եզակի սեռականը քո>քու ստացականից հետո գործածվելիս դառնում է հուր. ինչպես՝ քու հուր ակնը լուս (գործածվում է ծաղրական իմաստով):

289. Եղբայր>ախպէր.

Ուղղ. ախպէր	ախպէրնէ	կամ	ախպէրք՝
Սեռ. ախպուր	ախպէրնէրու		ախպօրց
Տր. ախպուր	ախպէրնէրու	»	ախպօրց
Հայց. ախպուր	ախպէրնէրու	»	ախպօրց
Բաց. ախպօր էնից	ախպէրնէրու		ախպօրց էնից
	(ն, հ)էնից		
Գործ. ախպէրավ	ախպէրնէրավ		ախպէրք՝ավ
(ախպօր էնավ)			
Ներգ. (ախպօր մանջին)	(ախպէրնէրու մանջին)		(ախպօրց մանջին)

Այսպէս հոլովովում են՝ հօրեղբայր>հէրբար, հէրբուր կամ հէրբօր, հէրբօր էնից, հէրբօրավ (հէրբօր էնավ), (հէրբօր մանջին), հէրբարնէ, հէրբարնէրու և այլն: Ողջույն եղբայր > ըխչըմախպէր, ըխչըմախպուր, ըխչըմախպուր էնից, ըխչըմախպէրավ (ըխչըմախպուր էնավ), (ըխչըմախպուր մանջին), ըխչըմախպէրնէ,

ըխչըմախպէրնէրու և այլն. Ախպէր բառի հոգնակիի երկրորդ ձևը (ախպէրք, ախպօրց) ավելի գործածական է, իսկ հէրբար և ըխչըմախպէր բառերինը՝ ոչ: Հէրբար բառը հոլովովում է նաև առաջին հոլովմամբ, կանոնավոր կերպով, հիրբէրու, հիրբէրէ, հիրբէրավ և այլն: Այժմյան խոսողների մոտ այդ ավելի գործածական է:

290. Քոյր > քո՛ւր.

Ուղղ. քո՛ւր	քի՛վէրք	կամ	քո՛ւրնր
Սեռ. քի՛վէր	քի՛վէրց	»	քո՛ւրէրու
Տր. քի՛վէր	քի՛վէրց	»	քո՛ւրէրու
Հայց. քի՛վէր	քի՛վէրց	»	քո՛ւրէրու
Բաց. քի՛վէր էնից	քի՛վէրց էնից	»	քո՛ւրէրու (ն, հ)էնից
Գործ. քի՛վէրավ	քի՛վէրք՛ավ	»	քո՛ւրէրավ
(քի՛վէր էնավ)			
Ներգ. (քի՛վէր մանջին)	(քի՛վէրց մանջին)	»	(քո՛ւրէրու մանջին)

Այսպես հոլովովում են. քաղաւորաքոյր > քի՛զվնքո՛ւր «փեսայի քույրը», թի՛գվի՛քի՛վէր, թի՛գվի՛քի՛վէրավ, թի՛գվի՛քի՛վէրք և թի՛գվնքո՛ւրնր, թի՛գվի՛քի՛վէրց և թի՛գվնքո՛ւրէրու և այլն: Հորաքոյր > հաքուր, մորաքոյր > մաքուր բառերը բաղադրիչները չգիտակցելու հետեանքով կանոնավորապես ենթարկվում են առաջին հոլովման՝ հաքրու, մաքրու, հաքրավ, մաքրավ, հաքուրնէ, մաքուրնէ, հաքուրնէրու, մաքուրնէրու և այլն:

291. Տէր > տար.

Ուղղ. տար	տարար
Սեռ. տէռնը	տէրէրու
Տր. տէռնը	տէրէրու
Հայց. տէռնը	տէրէրու
Բաց. տէռնը հէնից	տէրէրէ (տէրէրու (ն, հ)էնից)
Գործ. տէրավ	տէրէրավ
Ներգ. (տէռնը մանջին)	տէրէրամ (տէրէրու մանջին)

Այսպես հոլովովում են. տընատէր > տընատար, տընատէռնը, տընատէռնը հէնից, տընատէռնավ, տընատարար, տընատէրէրու և այլն. երախատէր > րրխատար, րրխատէռնը, րրխատէռնավ և այլն: Այս բառերը նույնպես կարող են հոլովվել նաև առաջին

հոլովմամբ. տընատարու, տընատարէ, ըրխատարու, ըրխատարէ և այլն. հաճախ թէ տար-ը և թէ այս երկուսը հոլովվում են նաեւ ուղ հոլովմամբ. տիրուջ, տընատիրուջ, ըրխատիրուջ, բաց. տիրուջ էնից, տընատիրուջ էնից, ըրխատիրուջ էնից (գործ. տիրուջով, տընատիրուջով, ըրխատիրուջով—անգործածական), ներգ. տիրուջ մանջին, տընատիրուջ մանջին, ըրխատիրուջ մանջին. հոգնակին կանոնավոր է:

292. Տիկին > տէկին «սկեսուր».

Ուղղ. տէկին	տէկիննէ
Սեռ. տէկնուջ	տէկիննէրու
Տր. տէկնուջ	տէկիննէրու
Հայց. տէկնուջ	տէկիննէրու
Բաց. տէկնուջ էնից	տէկիննէրէ, տէկիննէրու (ն, հ)էնից
Գործ. (տէկինավ) տէկնուջ էնավ	տէկիննէրավ
Ներգ. (տէկինամ) տէկնուջ մանջին	(տէկիննէրամ), տէկիննէրու մանջին

Այսպէս հոլովվում է. տանտիկին > տընդէկէն, տընդէկնուջ, տընդէկնավ (տընդէկնամ), տընդէկիննէ, տընդէկիննէրու և այլն:

293. Կին(իկ) > կընէկ՝.

Ուղղ. կընէկ՝	կընանէք՝
Սեռ. կընգա	կընանաց, կանանց
Տր. կընգա	կընանաց, կանանց
Հայց. կընգա	կընանաց, կանանց
Բաց. կընգա (ն, հ)էնից	կընանաց էնից
Գործ. կընգավ	(կընանաց էնավ)
Ներգ. (կընգամ) կընգա մանջին	(կընանաց մանջին)

Այսպէս հոլովվում են. աղջիկ > ախչէկ, բխչեկա, բխչեկանէ, բխչեկա (ն, հ)էնից, բխչեկավ, բխչեկանավ, բխչեկա մանջին, բխչեկէրթա, բխչեկէրանց, բխչեկէրթավ, բխչեկէրթամ, բխչեկէրանց մանջին. եղբայրակին > ըխպըրակէն, ըխպըրկընգա, ըխպըրկընգավ, ըխպըրկընանէք՝, ըխպըրկընանաց և այլն. տեգրակին > տի՛գրիկէն, տի՛գրի՛կընգա, տի՛գրի՛կընգավ, տի՛գրի՛կընանէք՝, տի՛գրիկընանաց և այլն:

294. Տղայ > տըղա.

Ուղղ. տըղա		տըղարք՝ կամ տըղէրք՝
Սեռ. տըղէյի	կամ տըղէյու	տըղէրաց
Տը. տըղէյի	» տըղէյու	տըղէրաց
Հայց. տըղէյի	» տըղէյու	տըղէրաց
Բաց. տըղու	» տըղէյու	(տըղէրաց էնից)
	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից
Գործ. տըղէյավ,		տըղարք՝նով կամ տըղէրք՝նով
տըղավ		տըղէրաց էնավ
Ներգ. (տըղէյամ, տըղամ)		(տըղարք՝նով կամ տըղէրք՝նով
տըղու մանջին		տըղէրաց մանջին)

Նույն կարգի՝ վկայ > վըկա բառը կանոնավորապես հոլովվում է առաջին հոլովմամբ. վըկայու, վըկայէ, վըկայավ, (վըկայամ), վըկանէ, վըկանէրու և այլն:

295. Ինչպես երևում է վերև բերված հոլովումներից, Մեղրու բարբառը չունի գրաբարի անկանոն հոլովադ՝ գոնդ, աչք, օր, տիւ, բառերը: Դրանցից աչք և տիւ բառերը բոլորովին չկան բարբառումս. գիւղ > գոնդ կանոնավորապես հոլովվում է առաջին հոլովմամբ, իսկ օր > օր՝ չորրորդ հոլովմամբ: Դրանց հակառակ, ձայնավորով վերջացող չորս միավանկ բառեր՝ ձի, թէ, ձու, լո՛ւ իրենց ուրույն հոլովումն են կազմել, իսկ տըղա բառը խառը կերպով հոլովվում է ի և ու հոլովիչներով: Համենայն դեպս, թե այս հինգ բառերը, և թե վերևում բերված գրաբարից եկող բոլոր անկանոն հոլովման բառերը, ձգտում են ցույց տալիս կանոնավոր հոլովումներին ենթարկվելու: Այդ բոլոր բառերն էլ ունենալով իրենց հատուկ հոլովումը, երբեմն ենթարկվում են նաև առաջին հոլովման, այնպես որ հաճախ կարելի է լսել՝ ճարու «հօր», տարու «տիրոջ», ախպէրու «եղբոր», հի՛րքէրու «հորեղբոր», ախչէկու «աղջկա» և այլն:

ԳՐԱԲԱՐ ՀՈԼՈՎՈՒՄՆԵՐ

296. Որքան էլ լեզուն ձգտում է ընդհանրության և, հետևաբար, անկանոնությունների ու հնաբանությունների վերացման, այնուամենայնիվ սերունդների ավանդածը միանգամից չէ, որ ենթարկվելով ընդհանուրին, վերափոխվում, միօրինակություն է վերածվում: Շատ ձևեր, որոնք իբրև ամբողջություն, իբրև սխտեմ վաղուց արդեն վերացել են բարբառիցս, բայց և

այնպես դեռ որոշ տեղեր զգալ են տալիս իրենց գոյությունը. գրանք գրաբարյան հետևյալ մնացորդներն են.

ա) Գրաբարյան սեռական և տրականի -աց || -աց, -ուց || -ուց, -էց վերջավորութիւնները, որ սովորաբար ստանում են.

1) Գրաբարից մնացած մի քանի անեզական բառեր. ինչպես՝ ապրանք>ապրանք, սեռ. տր. ըպրանաց. երկիմք>յէրգիմք¹, սեռ. տր. յէրգնաց (և՛ յէրգմնց). *հարցանք>հարցանք, սեռ. տր. հրրցանաց. յանցանք>հանցանք, սեռ. տր. հանցանաց. յարգանք>հարգանք, սեռ. տր. հարգանաց և այլն: Այդ բառերը կարող են գործածվել իրրև սովորական եզակի թվով բառեր (ինչպես՝ աչք>աչկ), և հոլովվել առաջին հոլովմամբ. ինչպես՝ ապրանքու, յէրգմնքու², հարցանքու և այլն: Հանցանք և հարգանք բառերը գրականից մուտք գործած բառեր են և իրրև այդպիսիք էլ պահում են գրաբարյան ձևերը.

2) Հալաքական հոգնակիները, որոնք հոգնակի ուղղակիանում տարբեր վերջավորութիւններ ունենալով, համապատասխանորեն տարբեր վերջավորութիւններ էլ ունեն սեռականում ու տրականում. ուստի և բերում ենք այդ բոլոր բառերը իրենց եզակի սեռականով, հալաքական-հոգնակի ուղղակիանով ու սեռականով.

գիր>գիր «գիրք», սեռ. գիրմ

հվք. գիրմնք, սեռ. գիրմնց

գուրք>գուրք, սեռ. գըրքու

հվք. գըրքարէ, սեռ. գըրքարաց

ընկեր>ընգէր, սեռ. հընգէրու

հվք. հընգէրուք, սեռ. հընգէրուց

կուռն>կոռնք, սեռ. կըռան

հվք. կըռանաւէ, սեռ. կըռանատաց

ճիւղ>ճողնք, սեռ. ճըղան

հվք. ճըղնարէ, սեռ. ճըղնարաց

սեամ>շէմք³, սեռ. շէմքմ

հվք. շըմքարէ, սեռ. շըմքարաց

եզն>իզնք, սեռ. իզէն (և՛ իզմն)

հվք. իզմնք, սեռ. իզմնց

կտուր>կըտօր, սեռ. կըտրու

հվք. կըտըրնարէ, սեռ. կըտըրնարաց

խիզան>խէզան, սեռ. խէզանու

հվք. խըզնանէ, սեռ. խըզնանաց
լեզու>լոնզոն, սեռ. լոնզ(վ)ոն

հվք. լի՛զվէնէք՝, սեռ. լի՛զվէնէց
խաշու>խաշու, սեռ. խաշ(վ)ու

հվք. խըշվէնէք՝, սեռ. խըշվէնէց
խաղող>խաղու, սեռ. խաղ(վ)ու

հվք. խըղվէնէք՝, սեռ. խըղվէնէց
մատակ>մատակ «առու», սեռ. մըտակու

հվք. մըտըկօտան, սեռ. մըտըկօտանաց
եկեղեցի>գըղէցէ, սեռ. գըղէցէ

հվք. գըղըցօնէք՝, սեռ. գըղըցօնաց
փեսայ>փրէսէ, սեռ. փրէսէ

հվք. փըսօնէք՝, սեռ. փըսօնաց
գերեզման>գի՛րիզման, սեռ. գի՛րիզմանու

հվք. գի՛րի՛զմի՛նանէք՝, սեռ. գի՛րի՛զմի՛նանաց
հնձան>ընձան, սեռ. ընձանու

հվք. ընձընանէք՝, սեռ. ընձընանաց
այգի>իգ՛ի, սեռ. իգ՛ի

հվք. իգ՛ինէնէք՝, սեռ. իգ՛ինէնէց
ոսկր>ուսկուռ, սեռ. ուսկուռու

հվք. ըսկըռօտէք՝, սեռ. ըսկըռօտաց
ջրորդան>ջըռութկան, սեռ. շըռութկանու

հվք. շըռըթկընանէք՝, սեռ. շըռըթկընանաց
պտուկ>պըտօկ, սեռ. պըթկու

հվք. պըտըկնատէ, սեռ. պըտըկնատաց
շատ>շէտ, սեռ. շէտու

հվք. շէտուք, սեռ. շէտուց

Այս օրինակները ցույց են տալիս, որ -անք ॥ -անք մասնիկն ունեցողները սեռականում կանոնավոր կերպով ունենում են -անց ॥ -անց. -աքէ, -անէ ॥ -անէ, -օնէ, -ատէ, -օտէ, -օտան մասնիկներն ունեցողները՝ համապատասխանորեն, -աքաց, -անաց ॥ -անաց, -օնաց, -ատաց, -օտաց, -օտանաց. -էնէք՝ մասնիկն ունեցողները՝ -էնէց, և, վերջապես, -ուք մասնիկն ունեցողները՝ -ուց,

Սըրմարանք, դէղարանք, գո՞ղարանք բառերը գործածվում են իբր եզակի և կանոնավորապես հոլովվում են առաջին հոլովմամբ. սեռ. սըրմարանքու, դէղարանքու, գո՞ղարանքու, հգն. սըրմարանքնէ, դէղարանքնէ, գուղարանքնէ և այլն:

3) Ընտանիք կամ ազգականներ ցույց տվող -եանք>անք, -աք, || -անք, -ոնք>-ուք || -անք, -ենք>-էք՝ մասնիկներով կազմված հավաքականները, ինչպես՝

Ծովհանք>Ծովաք	սեռ.	Ծովաց	բաց.	Ծովաց	էնից
Ռուշանեանք>Ռւրշանաք	»	Ռւրշանաց	»	Ռւրշանաց	»
Գուգեանք>Դուգաք	»	Գուգաց	»	Գուգաց	»
Վաչեանք>Վանչանք	»	Վանչաց	»	Վանչաց	»
Փարեանք>Փարանք	»	Փարանց	»	Փարանց	»
աներանք>հընէրաք	»	հընէրաց	»	հընէրաց	»
հայր(անք)>հէրանք	»	հէրաց	»	հէրաց	»
մերոնք>մէրուք	»	մէրուց	»	մէրուց	»
ձերոնք>ձէրուք	»	ձէրուց	»	ձէրուց	»
Մազոնք>Մանգոնք	»	Մանգոց	»	Մանգոց	»
Բոյախչոնք>Բի՛յանխչոնք	»	Բի՛յանխչոց	»	Բի՛յանխչոց	»
Տիրացուեանք>Տի՛րի՛սովէք՝	»	Տի՛րի՛սովէց	»	Տի՛րի՛սովէց	»
Մկոյեանք>Մըկէք՝	»	Մըկէց	»	Մըկէց	»

Այս կարգի բառերի ինչպես բաղադրականը, այնպես էլ գործիականն ու ներգոյականը ունեն միայն հետադրավոր ձևեր:

Գործիականը կազմվում է -էնավ հետադրությամբ, ինչպես՝ Ծովաց էնավ, Ռւրշանաց էնավ, հէրաց էնավ և այլն:

Ներգոյականը կազմվում է մանչիմ կամ էնամ հետադրություններով. ինչպես՝ Գուգաց մանջին կամ Գուգաց էնամ, Մանգոց մանջին կամ Մանգոց էնամ, մէրուց մանջին կամ մերուց էնամ և այլն:

բ) Գրաբարյան սեռականի և տրականի -ոց>ոց վերջավորություն, որ կանոնավոր կերպով ստանում են -ացի, -եցի, -ցի>-էցէ, -ցի, -ցէ մասնիկներով կազմված՝ որ տեղացի լինելը ցույց տվող բառերը, ինչպես՝

մերեցի>մըրէցէ	հգն.	մըրէցէք՝	սեռ.	մըրէցոց
կարճականցի>կըրճըփէցէ	»	կըրճըփէցէք՝	»	կըրճըփէցոց
թէացի>թէյըցի	»	թէյըցէք՝	»	թէյըցոց

օրդուբատցի > ուրդվանթցի հզն, ուրդվանթցե՛լ սեռ, ուրդվանթցոց
 երևանցի < ընվանցե » ընվանցե՛լ » ընվանցոց
 դափանցի > դափանցե » դափանցե՛լ » դափանցոց

Այս բառերի բացատրական, գործիական ու ներգոյական հո-
ւովները (թե եզակի, և թե՛ հոգնակի) նույնպես կազմվում են
էնիզ, էնալ, էնամ, մանջին հետադրություններով:

գ) Վերջապես, գրաբարյան մնացորդ պետք է համարել նաև մարդ բառի հոլովումը, որ եզակիում կանոնավոր կերպով հոլովվելով առաջին հոլովմամբ (մարդու, մարդէն այլն), հոգնակիւմ ունի հետևյալ ձևերը. ուղղ. հայց. մարդէք, սեռ. տր. մարքանց, բաց. մարդկանցէ, մարքկանց էնից, գործ. մարդկանցավ (մարքկանց էնավ), ներգ. մարքկանցամ (մարքկունց մանչին, մարքկանց էնամ):

ՀԱՄԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

297. Թեև այժմյան խոսողների լեզվում հղումումը, ընդհանուր առմամբ, ներկայացնում է այն պատկերը, որ նկարագրեցինք նախընթաց էջերում, այնուամենայնիվ հաճախ կարելի է լսել նաև այնպիսի ձևեր, որոնք գալիս են հնից՝ Մեդրու բարբառի ավելի հնադուլն վիճակից։ Մաթևոս Շահյանցն իր քերականության մեջ, խոսելով Մեդրու բարբառի կրած փոփոխությանների մասին, հիշում է մի քանի ձևեր, որոնք նա լսել է իր մանկության ժամանակ՝ իբրև միակ ձևեր, իսկ այժմ լեզվից արդեն դուրս են մղված. արդի խոսողների մոտ նրանք գործածվում են գլխավորապես առանձին գարձվածքներում։ Այդ հնացած ձևերից համեմատաբար ավելի գործածականները հետևյալներն են.

ա) եզակի սեռակաճի - է (<ի) վերջավորությունը: Այդ վերջավորությունը, ինչպես տեսանք, ունեն երկրորդ հոլովման բաճերը՝ կանոնավոր կերպով. բացի նրանցից, մյուս հոլովներին պատկանող բաճերից սեռականում իրենց իսկական ձևի հետ ունեն նաև - է վերջավորությունը հետևյալ բաճերը.

այսօր > անհր և հո. անրէ (միայն)
 ասեղն > ասուղ » ասուղու. և ասղէ
 բարեկենդան > բի՛րբ՛իւնդան » բի՛րբ՛իւնդէնու. և բի՛րբ՛իւնդէնէ

բան > րէն	սեռ. րէնու	և րէնէ
կիւրակի > գի՛րանկէ	» (գի՛րանկվա)	» գի՛րկէ
գիրկ > գիրգ՛	» գիրգ՛ն	» գի՛րգէ
զատիկ > ղէղէկ	» ղէթկու	» ղէթկէ
զանգակ > ղէնգ՛անկ	» ղի՛նգէկու	» ղի՛նգէկէ
ետք > էթկ՛	» էթկ՛ն	» էթկէ
աշունք > աշօնք	» բշօնքվա	» բշօնքէ
թաղ > թաղ	» թաղու	» թաղէ
թագաւոր > թաքավօր	» թաքավօրու	» թաքավօրէ
խաղող > խաղու	» խաղ(վ)ու	» խաղվէ
խաշու > խաշու	» խաշ(վ)ու	» խաշվէ
կատար > կատար	» կատարու	» կըտարէ
կողք > կուխկ	» կուխկու	» կուխկէ
կատու > կատու	» կատ(վ)ու	» կատվէ
սար > սար	» սարու	» սարէ
որմն > հուրմ	» հուրմու	» հուրմէ
մէջ տեղ > մաշտէղ	» մաշտէղու	» մաշտէղէ
այգուց > ուգուց	» ուգուցվա	» ուքցէ
ուռ > հօռ	» հօռու	» հօռէ
պանիր > պանէր	» պանրու	» պանրէ
սուտ > սօտ	» սըտու	» սըտէ
վարդավառ > վն՛րգն՛վն՛ր	» վն՛րգն՛վն՛րն՛	» վն՛րգն՛վն՛րէ
աբեգակն > րէնակ	» րէնակու	» րէնակէ
ցագան > ցէգ՛ան	» ցի՛գէնու	» ցի՛գէնէ
լեզու > լն՛զն՛	» լն՛զ(վ)ն՛	» լն՛զվէ
ամիս > ամէս	» ամսվա	» ամսէ
լոյս > լն՛ս	» լն՛սն՛	» լն՛սէ
գետ > գէտ	» գէտու	» գէտէ
քար > քար	» քարու	» քարէ
ծառ > ծառ	» ծառու	» ծառէ
գիրք > գիրք՛	» գիրք՛ն	» գիրքէ
երես > իրիս	» իրիսն՛	» իրիսէ (ի՛րիսէ)

Շահյանցն իր քերականության վերջում կցել է սեռական-
նում է ունեցող բառերի ցանկը, որի մեջ բերված են վերո-
հիշյալ բառերի մեծ մասը. նրա ցուցակում կան նաև բազմա-

թիվ ոչ հայերեն բառեր, որոնք մենք անխափր դուրս ձգեցինք-
բացի դրանից, նա իբրև սեռական բերել է այդ ցուցակում -է(ն)
վերջավորութիւնը արական ունեցող բառերը, որ մենք առանձ-
նացրինք (տես § 301): Ընդհակառակն, նրա մոտ չկան մի քա-
նի բառեր, որ մենք վերը հիշեցինք, ինչպես՝ ամէս, լուս, գէտ-
ծառ, հօռ և այլն:

բ) Բազմավանկ բառերի սեռականի -ու || -սի վերջավորութիւնը
հոգնակի րվում այժմ ընդհանրապես ավելանում է -նէր հոգնակի
մասնիկին, բայց նաև աւ ավելացվում է ուղղականի -նէ մասնիկին,
որի -է-ն, այս դեպքում, ընկնում է. ինչպես՝ մատակ > մատակ,
հգն. մատակնէ, սեռ. մատակնէրու և մըտըկնու. հնձան > ընձան,
հգն. ընձաննէ, սեռ. ընձաննէրու և ընձաննու. բոժոժ > բոժոժնէ,
հգն. բոժոժնէ, սեռ. բոժոժնէրու և բոժոժնու և այլն: Այդ
հոգնակի սեռականը գործածական է ավելի շատ -օրին || -ծօրին մաս-
նիկով բառերի համար (տես § 217, ծանոթ. 2): Հոգնակի սե-
ռականի այդ երկու վերջավորութիւններին (նու և -նէրու) կա-
րելի է եզրակացնել, որ մի ժամանակ հոգնակի ուղղականն էլ
ունեցել է երկու տարբեր վերջավորութիւններ, հավանաբար
տարբեր բառերի համար՝ որոշ կանոնով. -նէ, որ ստացված է
զրարարյան -նի-ից, և -նէր, որ ստացված է -նեար -ից. ժամանակի
ընթացքում ուղղական ու հայցական հոլովներում տարածվել
է -նէ-ն և վերացրել -նէր-ը, իսկ մյուս հոլովներում, ընդհակառակն,
ընդհանրացել է -նէր-ը: Դրա պատճառն, անշուշտ այն է եղել, որ
թեք հոլովներում -նէ մասնիկի է ձայնավորի անկմամբ հոգնա-
կիի մասնիկը շատ է մթադնվել, իսկ երբեմն ել -է-ի անկման
շնորհիվ հոգնակի և եզակի սեռականը նույնացել են. այսպես
օրինակ, -նը հանգն ունեցող բազմավանկ բառերի հոգնակին
կազմվում է միայն է ձայնավորի հավելումով (տես § 216, ծա-
նոթութ. 6), որ, իհարկե, երկու -ն-երից մեկի անկման արդյուն-
քն է (օր. թիթեղն > թէթախնը, թէթախնէ > թէթախնէ): Արդ,
եթե դրանց սեռականը կազմենք ուղղականից (առանց -էր-ի), ապա
կստանանք այն, ինչ որ ունեն այդ բառերը եզակի սեռականում.
ինչպես՝ կոտիմն > կուտէմնը, սեռ. կուտէմնու, հգն. ուղղ. կուտէմնէ,
սեռ. կուտէմնէրու կամ կուտէմնու. թիթեղն > թէթախնը, սեռ. թէ-
թախնու, հգն. ուղղ. թէթախնէ, սեռ. թէթախնէրու կամ թէթախ-
նու և այլն. ինչպես երևում է, միակ տարբերութիւնն այն է, որ

եզակիւում շեշտն ընկնում է վերջընթեր, իսկ հոգնակիի այդ ձևում՝ վերջին վանկի վրա, բայց, ինչպես մինչև այժմ բազմիցս նշված է, շեշտը հոլովման մեջ այնքան էլ հաստատուն չէ. հաճախ միևնույն բառի նույն հոլովում շեշտը երբեմն այս, երբեմն այն վանկում կարող է լինել. ինչպես՝ սուր>սօր, սեռ. սըրհւ և սօրու. ծունկն>ծօնգնը, ծօնգնու և ծընգնու և այլն: Այս բոլորի հետեանքով առաջացող անխուսափելի շփոթութիւնն է եղել պատճառը, որ հակառակ ուղղականին ու հայցականին, միուս հոլովներում հաղթել և ընդհանրացել է՝ նեաք>նէր մասնիկը: Այս տեսակետից, ահա, սեռականի այս ձևը, թեև այժմ սակավ գործածական, բայց շատ արժեքավոր մնացորդ է լեզվական ձևերի զարգացման ընթացքն ուսումնասիրելու համար:

զ) Եզակի ներգոյականի -օմ || -ծմ վերջավորութիւնը, որ շատ հաճախ կարելի է լսել դարձվածքների և առակների մեջ, բայց երբեմն նաև սովորական խոսակցութեան միջոցին. ինչպես՝ պատ>պատ, ներգ. պատում և պատօմ. գլուխ>գըլօխ, ներգ. գըլխամ և գըլխօմ և այլն: Բերում ենք մի քանի ասացվածքներ, որոնց մեջ գործածված է այդ կարգի ներգոյականը. Ձօհնը ջի՛րծօմ ի մի՛ծանիլ, օղձը՝ ավագօմ ճռուկը ջրում կմեծանա, օձը ավագում». Ջի՛րծօմի՛ փօլ չի նի, սըրտօմը սէր չի նիլ «գրպանում փող չլինի, սրտումը սերչի լինի»: Գըլխօմը խէլք՝ չի կա, սրտօմը՝ ցավ «գլխումը խելք չկա, սրտումը՝ ցավ». Շըվաքօմը ման գոցոնդ «ստովերում ման եկող» (=ծուլ): Տընօմը՝ ուրծանկ, դըրքօմը՝ ճօտ «տանը աքլոր, դըսում ճուտ» (=նէրսը սատանա, գուրսը քահանա) և այլն:

Մ. Շահյանցն իր «Համառոտ քերականութեան» մեջ առաջին հոլովման համար բերում է երկու օրինակ, մեկն այն է, ինչ որ մենք բերել ենք § 276-ում, երկրորդ օրինակն ամփոփումն է այն հնաբանութիւնների, որ մենք վերը հիշեցինք, և, որոնք ըստ իր դրածի, լսել է յուր մանկութեան տարիներին. ստորև բերում ենք այդ օրինակն առանց բրնէ վիճարկութեան:

Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ. մախատ	մխըտնէ
Սեռ. մխատէ	մխըտնուն
Հայց. մախատը	մխըտնէն

Գործ. մխատավ	մխըտներավ
Բաց. մխատէն	մխըտներէն
մխատուն էնից	մխըտներուն էնից

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն.—Տրական ու ներգոյական հոլովները, մեզ անհայտ պատճառներով, առհասարակ չեն բերվում, թեև ներգոյական հոլովի -ով և -ամ վերջավորությունների մասին խոսում է հենց առաջին իսկ էջում:

Մ Ղ Ո Ի Մ

298. Ինչպես հնչյունական փոփոխությունները քննելիս բազմիցս ասված է, Մեղրու բարբառում շեշտափոխության շնորհիվ գրաբարում եղած՝ մի քանի ձայնավորների սղումին և ամփոփումին (ի, ու, է և այլն) փոխարինել է բոլոր նախաշեշտ ձայնավորների սղումը: Հոլովման մեջ, սակայն, այդ երևույթը չափազանց անհաստատ է: Նույնիսկ գրաբարյան ի, ու ձայնավորների սղումը, որ ավանդաբար դեռ կատարվում է, դարձյալ խոտորեն չի պահպանվում: Այսպես՝ ի, ու ձայնավորները, որոնք ստացվել են գրաբարյան նույն հնչյուններից, սովորաբար սղվում են. ինչպես՝ բիր>բիր, սեռ. բրբու. գինձ>գինձ, սեռ. գի՛նձս. դուրք>դուրք, սեռ. գրքու. լուր>լուր, սեռ. լրբու և այլն, բայց գրանց հետ միասին ասվում են նաև բիրու, գինձս, գուրքու, լուբու և այլն:

Եթե բարբառիս ի, ու ձայնավորներն ստացվել են գրաբարյան որևէ այլ հնչյունից, ապա սղման ենթակա չեն. ինչպես՝ ցել>ցիլ, սեռ. ցիլս, հգն. ուղղ. ցիլնր, սեռ. ցիլէրու. կող>կուղ, սեռ. կուղու, հգն. ուղղ. կուղար, սեռ. կուղէրու. ծոպ>ծուպ, սեռ. ծուպու, հգն. ուղղ. ծուպար, սեռ. ծուպերու և այլն:

Եթե գրաբարյան ի, ու ձայնավորները բարբառումս վերածվել են որևէ այլ հնչյունի, ապա՝ սովորաբար սղվում են. ինչպես՝ սուր>սոր, սեռ. սրբու, հգն. սրէր. ճուտ>ճոտ, սեռ. ճրտու, հգն. ճրտէր. թուզ>թօզ, սեռ. թրզու, հգն. թրզէր. ջուր>ջսնր, սեռ. ջի՛րս, հգն. ջրէր. լինդ>լէնդ, սեռ. լրնդու, հգն. լրնդէր. տիկ>տէկ, սեռ. տրկու, հգն. տրկէր. քիթ>քէթ,

սեռ. քրթու, հգն. քրթէր և այլն: Այս օրենքը ևս հաճախ չի պահանջում և կարելի է լսել նաև՝ սօրու, ճօտու, թծգո՛ւ, ջո՛ւրո՛ւ, լէնգու, տէկու, քրէթու և այլն: Մանավանդ այն դեպքում, երբ միավանկ բառերում եղած ու>օ ձայնավորին անմիջապէս հաջորդում են երկու բաղաձայններ, գրեթե միակ գործածականն են առանց սղման ձևերը. ինչպէս՝ թումր>թօմր, սեռ. թօմբու, հգն. ուղղ. թօմբար, սեռ. թօմբերու. թուխ>թօխ, սեռ. թօխսու, հգն. ուղղ. թօխսար, սեռ. թօխսէրու. հունձ>հօնձ, սեռ. հօնձու, հգն. ուղղ. հօնձար, սեռ. հօնձէրու. կուրծ>կօրծ, սեռ. կօրծու, հգն. ուղղ. կօրծար, սեռ. կօրծէրու և այլն. անսովոր են գրանց՝ թըմբու, թըխու, հընձու, կըրծու ձևերը: Բառակազմում, ինչպէս ասված է, երբեք չեն սղվում, բացի մի բառից՝ ունկն>օնգնը, ընգան և այլն:

299. Ընդհանուր կարգով պէտք է նշել, որ հոլովման հետ կապված հնչյունական փոփոխությունները, որոնք հիշված են տարբեր հոլովումների մեջ, այն կանոնավորությունը և ուժը չունեն, ինչ որ հնչյունական փոփոխությունների ժամանակ հիշվածները. մինչդեռ՝ հնչյունական փոփոխությունների մեջ հիշված նախաշեշտ ձայնավորների սղումը մի կուռ, ընդհանրական օրենք է ներկայացնում, հոլովման մեջ հիշված սղումները շատ անհաստատ են. սղման ենթակա գրեթե ամեն բառ էլ կարելի է լսել նաև առանց սղման, մանավանդ հոգնակիում, ուր բացի մի խումբ բառերից, մնացածների վրա սղումը չի տարածվում: Հաճախ, սղման ենթակա բառերի առանց սղումի գործածելը կապված է միայն չեշտի տեղափոխության հետ. ինչպէս՝ դուրք, սեռ. գըրքո՛ւ. գինձ, սեռ. գի՛նձո՛ւ. շօնչ, սեռ. շընչո՛ւ, բայց՝ դո՛ւրքու, գի՛նձո՛ւ, շօնչու և այլն, իսկ հաճախ էլ՝ հոլովումը փոխելու հետ. ինչպէս՝ կուռն>կօռնը, սեռ. կըռան. խուրձն>խօրգնը, սեռ. խըրզան. նուռն>նօռնը, սեռ. նըսան, բայց՝ կօ՛ռնու, խօ՛րզնու, նօ՛ռնու և այլն:

300. Այդ քոլորին հակառակ, մի խումբ բառերում ունենք բոլորովին տարապայման սղումներ, դրանք են. շաբաթ>շէբաթ, սեռ. շէփաու, հգն. շէբարմէ. բոճիթ>բօւրամ, սեռ. բօւրմու, հգն. բօւրանէ. տախտակ>տախտակ, սեռ. տախտակու կամ տըխտակու, հգն. տըխտըկմէ կամ տախտակմէ. դանակ>դէնակ, սեռ. դէնակու, հգն. դընկընէ. նրագ>նըրակ, սեռ. նըրակու, հգն. նըրըկ-

նէ. մատակ>մատակ «առու», սեռ. մատակու կամ մրտակու, հգն. մրտրկնէ. պառաւ>պառավ, սեռ. պառավու կամ պրռավու, հգն. պառավնէ կամ պրռրվնէ:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԻՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

301. Տրական հոլովը, բացի յուր սովորական վերջավորությունից, ժամանակի կամ տեղի համար գործածվելիս սովորաբար ստանում է -էն(>-ին) վերջավորությունը. ինչպես՝ դուրք>դուք, տր. դրքրուն «դռան» և դրքքէն «դռան». ամիս>ամէս, տր. ամսվա «ամսվա» և ամսէն «ամսին». փող(ոց)>փուղ, տր. փուղու «փողոցի» և փուղէն «փողոցում». սար>սար, տր. սարու «սարի» և սարէն «սարում». կտուր>կըտոր, տր. կըտրու «կտրի» և կըտրէն «կտրին», ալպէս և՛ շէփտէն «շարթին», կըսօրէն «կեսօրին», քօնքէն «աշնանը» և ալն: Ահա դրանց գործածության մի քանի օրինակներ. Դրքքէն հուսաց կաց «դռան» (=դրսում) կանգնիր». Այս ամսէն գնանձ չիմ կըրճէվան «այս ամսին չեմ գնացել Կարճեան». Կըտրէն մին մարդ կա «կտրին մի մարդ կա». Սարէն մին վէրէ էծ կա «սարին» (=սարում) մի վայրի այծ կա». Կըսօրէն իկէնլ ըմ տօն «կեսօրին եկա տուն» և ալն:

302. Տարածության ու տեղի գործիականի և ներգոյականի համար գործածվում է նաև -նէ հետադրությունը, որ պահանջում է որոշյալ հայցականով խնդիր. ինչպես՝ Պատրնէ կախ տօր «պատով» (=պատից) կախ տուր». Թճմբնէ գի՛նէս իմ «թմբովը գնում եմ». Պնճախրնէ գիր «անկյունում գիր». Հըղէննէ մին մարդը գի՛նէս «ճանապարհով (ճանապարհի միջով) մի մարդ է գնում». Արտարընէ շօռը նռն «արտերում ման է գալիս». Կնրէննէ գի՛նէ մէ «ակոսի միջով մի գնա» և ալն: Իրականում այս մի առանձին հոլովի դեր է կատարում, որ աշխարհարարում չունենք. կարելի էր համարել տեղական (местный, locativus) հոլովին համապատասխան, իբրև շարժում ցույց տվող բայերի պարագա՝ տարածությունը (ոչ ուղղությունը), տեղը ցույց տալու համար: Սկզբից մենք ասացինք կազմում է գործիական ու ներգոյական, որովհետև աշխարհարարում նրան փոխարինում են այդ հոլովները: Հոլովումների մեջ իբրև առանձին հոլով չհիշեցինք, որովհետև ունի միայն հետդրավոր կազմություն, իսկ

իրբե այգպիսին նա հոլովածն չէ: Այս մասնիկը, մեր կարծիքով, ստացվել է զբարարյան ցեքս րառից, որ սղմամբ դարձել է նէ. այդ նույնն իրբե նախադրություն գտնում ենք նաև բայերի մեջ՝ նոր բառեր կազմելու և գործողության դեպի ներս ուղղված լինելը ցույց տալու համար, համապատասխան ուսուցիչներն B-, լատիններեն in-, հայերեն՝ ներ- նախածանցներին, ինչպես՝ նէ մըտիլ «ներս մտնել»=ВХОДИТЬ, invenire, նէ ածիլ «ներածել»=ВНОСИТЬ, importare և այլն:

303. Եթե մի հայտարարի բերելու լինենք հոլովման մասին մինչև այժմ մեր ասածները, ապա առաջին խկ եզրակացությունը, որին կարելի է հանգել, այն կլինի, որ Մեղրու բարբառի հոլովման սխառմը ներկայացնում է մի խառն, անհաստատ դրություն: Սկսած շեշտադրությունից, որ երբեմն վերջընթեր վանկուսն է լինում (օր. բի՛նջէ՛րու), երբեմն՝ վերջին (օր. բի՛նջի՛րու՛) և վերջացրած հոլովումների փոփոխություններով ու սղումով, մի հեղհեղուկ վիճակ է պատկերվում մեր առաջ: Ավելին. հաճախ մի բառն այնքան ձևեր է ունենում, որ չի կարելի իմանալ, թե դրանցից որն է ճիշտը. օրինակ՝ լեզու>լուզու բառը սեռականում կարող է ունենալ լուզու, լուզվու, լուզուվու, լուզվէ, լուզուվէ ձևերը, կամ՝ բացար>բէնչար բառը՝ բի՛նչէրու, բի՛նչի՛րու, բէնչարու, բի՛նչէրէ, բի՛նչի՛րէ ձևերը. այգպես էլ՝ կատու>կատու, խաղող>խաղու, բամբակ>բէմբակ և շատ ուրիշ բառեր: Այսպիսի դեպքերում, և առհասարակ ամբողջ հոլովման մեջ, հայերենի իմացումն ու բարբառին լիովին գիտակ լինելն է, որ քիչ թե շատ կարող է դուրացնել գործը:

Այս խառնակությունը, սակայն, տարօրինակ մի բան չի թվա, եթե լեզվական իրողությունների էությունը ծանոթ լինենք. դա մի անցողիկ շրջան է, որում համագոյակից տարբեր ձևերի մրցումն ուրիշ բան չի արտահայտում, քան ձգտում՝ դեպի մի ընդհանուր վիճակ: Ամենաուժեղ հոլովումը (այստեղ՝ ու հոլովում) ձգտում է իրեն ենթարկել բոլոր բառերը, որ իրականացել է արդեն հոգնակիում. նույնպես և ու>օ, ի>է ձայնավորների սղումը, որ ավանդված է հնուց և դեռ շարունակվում է, ձգտում է ցույց տալիս դադարելու այն բազմաթիվ բառերի ազդեցությամբ, որոնք սղման ենթակա չեն ոչ զբարարում, և ոչ էլ այս բարբառում: Այսպիսի վիճակ է ապրում նաև ժամանակակից

հայերենը շեշտի հետ կապված հնչյունափոխության մեջ (համտ. ոսկիք, ոսկու և ոսկիի. շարժում, շարժման, շարժամաք և շարժումի, շարժումով. պարտեզ—պարտիզպան, բայց՝ պարտեզի, գլուխ, գլխի, բայց՝ գլուխներ, Ղամարլու—Ղամարլվի և Ղամարլուի և այլն):

4. Հ Ո Ւ

304. Իբրև որոշիչ հոգ գործածվում են ն, ր, ի՛: ն-ն գործածվում է ձայնավորով վերջացող բառերի համար. ինչպես՝ կատուն, բախէն «երեսան», գինին և այլն:

305. Բաղաձայնով վերջացող բառերն ստանում են ը կամ ի՛:

1. ի՛ ստանում են.

ա) այն բառերը, որոնց վերջավանկի ձայնավորը թեթև է. ինչպես՝ գինձի՛ «գինձը», հծի՛ «ուլը», բոճոճի՛ «բոճոճը», կ'անիփի՛ «կանեփը», մ'անգ'աղի՛ և այլն:

բ) այն բառերը, որոնք վերջանում են գ՛, կ՛, ք՛ քմայնացածներով կամ ժ, շ, ջ, ն, շ չհականներով, անկախ նրանց նախորդող ձայնավորի թեթև կամ ծանր լինելուց. ինչպես՝ լենգ՛ի՛ «նիգը», մէթլի՛ «միտքը», կըէնէք՛ի՛ «ատամը», օփի՛ «ուփը», շէրփի՛ «երկրաշարժը», ճէշի՛ «ճաշը», լենջի՛ «լանջը», անդուճի՛ «ականջը» և այլն.

գ) այն բառերը, որոնք վերջանում են յ կիսաձայնով, ինչպես՝ հէյի՛ «հայը», չայի՛ «չայը», նէյի՛ «նայը, խոնավությունը» և այլն.

դ) հետևյալ երեք բառերը. հարի՛ «հայրը», մարի՛ «մայրը», տարի՛ «տերը» և նրանցով բարդվածները. ինչպես՝ տընատարի՛ «տնատերը» և այլն:

2. Բաղաձայնով վերջացող ֆնացած բոլոր բառերն ստանում են ր, ինչպես՝ հաքը «ոտքը», թուրանը «թոնիրը», աթուրը «աթուրը», տատէշը «տատակը» և այլն:

Ծանոթություն 1. Այժմյան խոսողներից միայն ծերերն են, որ հստակ կերպով պահպանում են ի՛ հոգը. երիտասարդները, որոնց մոտ ի՛ ձայնավորն իբրև հընչյուն արգեն անհետանում է, ի՛ հոգի փոխարեն գործածում են ի կամ ր. ի գործածվում է վերջավանկում ի՛

ունեցող կամ գ՛, կ՛, ք՛, քմայնացածներով վերջացող բառերի համար (ինչպես՝ գինձի «գինձը», ճէնգ՛ի «ճանկը» մէթկ՛ի «միտքը», հըրտանէք՛ի «հարտանիքը» և այլն) և հարի «հայրը», մարի «մայրը», տարի «տերը» բառերի ունեցող բարդվածների համար: Մյուս գեղաբերում ին վերածվում է ը-ի. ինչպես՝ մանգաղը «մանգաղը», բռն-ժռժը «բռնժռը», օժը «ուլժը», լէնջը «լանջը», փոխա-նակ՝ մանգաղի՛, բռնժռժի՛, օժի՛, լէնջի՛ և այլն:

Ինչպես Ագուլիսի և «Կը» ճյուղի շատ բարբառներում, Մեղրու բարբառումն էլ սեռական հոլովը որոշիչ հոգ է ստա-նում. ինչպես՝ մատակուն ջի՛րմն խըշխըշէք՛ի՝ «առվի ջրի քըշ-քըշոցը» և այլն:

306. Այլ շաղկապից և էական բայից առաջ ը, ի՛ հոգերին ավելանում է ն, որով և իրրե հոգ ստացվում է ըն կամ ի՛ն, ինչպես՝ կըէռէք՛ի՛ն ի ցըվէս «ատամն է ցավում»։ Իս նոյնը տարի՛ն իմ «ես դրա տերն եմ»։ Հաքըն ա մանդած «ոտքն է կոտրվել»։ Մատակըն ա ք՛մանգովն «առուն է քանդվել»։ Մարըն ն ի պարան ննն «սարն էլ է փուլում» և այլն:

Բայց եթե նը գործածվում է իրրե մակբայ «այլես» իմաս-տով, ն չի զըվում. ինչպես՝ հարի՛ նը ննն չի «հայրը էլ (=այլես) չի գալիս»։ Մանդած ամանը նը սըղանի չի «կոտրված ամանը էլ (=այլես) չի սարքվի» և այլն:

Ճիշտ այդպես է նաև այժմյան գրական հայերենում. եթե էլ-ը գործածվում է «նույնպես, ևս, նաև» իմաստով, ապա նրանից առաջ ը հոգն անպայմանորեն դառնում է ն, իսկ եթե գործածվում է «այլես» իմաստով, ընդհակառակն, ը հոգը մնում է անփոփոխ. ինչպես՝ ընկերն էլ է գնում (=ընկերը նույնպես գնում է), բայց՝ ընկերը էլ չի գնում (=ընկերն այլևս չի գնում). վերջին գեղաբերում էլ-ը հաճախ առաջ է ընկնում (էլ ընկերը չի գնում), մինչդեռ «նույնպես, ևս, նաև» իմաստով՝ երբեք: Այդ տարբերությունն անշուշտ իմաստի շփոթ, երկդիմությունն չըս-տեղծելու ձգտման արդյունք է, և եթե երբեմն այս օրենքը չեն կիրառում, ապա այդ միայն չիմանալու հետևանք է:

307. Իրրե անորոշ հոգ գործածվում է մին «մի» թվականը, ինչպես՝ Մին կըրճըվնէցէ իկ՛ն ա Մեղրա «մի կարճևանցի եկավ

Մեղրի»։ Մին կընէի՜ քի՛նէս ի ջի՛րո՜ւ «մի կին գնում է ջրի»
և այլն։

308. Հատուկ անունների վրա հոգ չի դրվում. ինչպես՝
Սամսոն քի՛նէս ի իքի՛ն «Սամսոնը գնում է այգին»։ Խաչիկա
ախպէրը տէղըս ա «Խաչիկի եղբայրը այստեղ է»։ Դէնակը տը-
վալ ըմ Հայկա «Դանակը տվեցի Հայկին» և այլն։

309. Տեղանունները նույնպես հոգ չեն ստանում. ինչպես՝
Րէվան մօծ քաղաք ա «Երևանը մեծ քաղաք է», Մեղրա օքուտ
տէղ ա «Մեղրին լավ տեղ է» և այլն։ Բայց եթե տեղանունը
գործածվում է փոխանվանաբար, այսինքն՝ իրենով արտահայ-
տում է այդտեղի բնակչութունը, ապա հոգ կարող է ստանալ.
ինչպես՝ Հի՛քէրակը քօ՛ւն ա Մեղրա «Ագարակը (=ագարակի
բնակչութունը) փոխադրվել է Մեղրի»։ Այդ դեպքում էլ, սա-
կայն, հոգը պարտադիր չէ։

310. Հոգի գործածության հետաքրքիր պատկեր են ներկա-
յացնում նր հանգն ունեցող բառերը. անկախ գործածության
ժամանակ այդ բառերի անորոշն ու որոշյալը միշտ նույն ձևն
ունեն. ինչպես՝ մին քօ՛ւնը «մի գառ», մին ակնը «մի աչք»,
նս քօ՛ւնը «այս գառը», նս ակնը «այս աչքը» և այլն։ Սակայն
ամբողջական նախադասության մեջ գործածվելիս տարբեր պա-
րագաներում տարբեր ձևերով են հանդես գալիս։

ա) եթե նր հանգն ունեցող բառին նախադասության մեջ
հաջորդում է բաղաձայնով սկսվող բառ կամ նալ «այլևս» նշա-
նակությամբ, ապա անորոշն ու որոշյալը նույն ձևն ունեն,
ինչպես՝ Մին քօ՛ւնը մուրթած ա «մի գառ է մորթել»։ Մն քօ՛ւնը
տրնէս իմ «այս գառը տանում եմ»։ Ծառուն պըթիէն մին
նօնը կա «ծառի ծայրին մի նուռ կա»։ Մն նօնը կըտրալ ըմ
«այն նուռը կտրեցի» և այլն։

բ) եթե նր հանգն ունեցող բառին հաջորդում է ձայնավո-
րով սկսվող բառ, կամ էական բայ և կամ նալ «նույնպես, ևս»
նշանակությամբ, ապա անորոշ լինելու դեպքում վերջա-
հանգ ըն կորչում է. ինչպես՝ Ասալ ըմ հօր մին քօ՛ւն առի
«ասացի, որ մի գառ առնի»։ Իլնալ ծառը, մին ճօղն նալ մանդալ
«բարձրացալ ծառը, մի ճյուղ էլ կտրեց»։ Մին հասած նօն ըմ
բիրած «մի հասուն նուռ եմ բերել» և այլն։

գ) եթե նր հանգն ունեցող բառին հաջորդում է ձայնա-

վորով սկսվող բառ կամ էական բայ և կամ ան ճնույնպես, ևս՝ նշանակությամբ, ապա որոշյալ լինելու գեղքում, իբրև ձայնավորով (ը) վերջացող բառ, ստանում է ն հոգը. ինչպես՝ Անդոր ակներն ան ի ցելէս ճնրա աչքն էլ է ցավում»։ Ան գծներն ա օքսուտ, թան աս ճայն դառն է լավ, թե այս»։ Ան ճողներն անոր չի մանդված ճայն ճյուղն այսօր չի կտորվել» և այլն։ Այս օրենքը խստորեն պահպանվում է, եթե հաջորդում է էական բայ, ձայնավորով սկսվող բայ կամ ան ճնույնպես, ևս՝ իսկ եթե հաջորդում է ձայնավորով սկսվող որևէ այլ խոսքի մասի պատկանող բառ, ապա ն-ի հավելումը պարտադիր չէ։

Ծանոթութուն 1.—Տասն>տասր, ինն>իններ բառերը գոյականաբար գործածվելիս ստանում են նր հոգը, անկախ հաջորդող բառի ձայնավորով կամ բաղաձայնով սկսվելու հանգամանքից. ինչպես՝ Մատիտնէրուն տասսընը իմ առէս ի, տասսընը քու ճատիտնէրից տասն ինն մոտ է, տասը քո»։ Հրնգէրնէրուն տասսընը գաննած ըն Ուրգլմթ, իններնը՝ Ղափան ճրնկերնէրիս տասը գնացել են Օրդուբաւ, իներ՝ Ղափան»։ Բայց եթե զրանց հաջորդում է ան ճես, ճնույնպես կամ էական բայ, ըստ § 306-ի ավելանում է ևս մի ն, ինչպես՝ տասսընըն ան քու առէս ի ճտասն էլ քեզ մոտ է»։ Իներնըն ըմ բիրած ճինն եմ բերել» և այլն։ Եօքն>օխտը բառը փոխանվանաբար գործածվելիս հոգ է ստանում այն կանոններով, ինչ որ նր հանգն ունեցող բառերը։

5. ԱՅԿԱՆՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԸ

311. Համեմատական ապրիճանը կազմելու համար գործածվում է ածականի զրական աստիճանը բացառական խնդրով, ինչպես՝ Աս մարդըս անինէն օքուտ ա ճայս մարդը մյուսից լավ է»։ Գործածվում են նաև քանս, քան, քան շաղկապները՝ ուղղական հոլովով. ինչպես՝ Աս ծառըս մօծ ա, քանս անինի՝ ճայս ծառը մեծ է, քան մյուսը»։ Աս հրդէս օքուտ ա, քան թան անինի՝ ճայս ճանապարհը լավ է, քան թե մյուսը» և այլն։ Շահյանցի մոտ ճույն շաղկապը գտնում ենք նաև կրնց ձևով։

Վերջապես, երկու դեպքերում էլ ածականի վրա կարելի է

ավելացնել ի՛վի՛լի «ավելի» բառը. ինչպես՝ Ան տօնը ի՛վի՛լի մօծ ա, քանս ամինի՛ «այս տունն ավելի մեծ է, քան մյուսը» կամ ան տօնը ամինէն ի՛վի՛լի մօծ ա «այս տունը մյուսից ավելի մեծ է» և այլն:

312. Գույն ցույց տվող բառերի համար գործածվում է նաև -ավուն մասնիկը, որ ցույց է տալիս ածականի մի քիչ ավելի կամ մի քիչ պակաս աստիճանը. ինչպես՝ կըրմըրավուն «կարմրավուն», քիչ ավելի կտրմիր», սըվավուն «սեավուն», քիչ ավելի սև», դըղնավուն «դեղնավուն», քիչ ավելի դեղին», սըպտըկավուն «սիպտակավուն», քիչ ավելի սպիտակ», թըխավուն «թխավուն», քիչ ավելի թուխ», կընընչավուն «քիչ ավելի կանաչ» և այլն:

Բացի գույն ցույց տվող բառերից -ավուն մասնիկն ստանում են նաև մի քանի այլ ածականներ, որոնցից ավելի գործածականներն են. հըստավուն «հաստավուն», մի քիչ հաստ», բի՛րի՛կավուն «բարակավուն», մի քիչ բարակ», բի՛ծընձավուն «բարձրավուն», քիչ բարձր», քի՛շավուն «քաշավուն», քիչ ցածր», նըղավուն «նեղավուն», կըրճավուն «կարճավուն», քիչ կարճ», ըըկընավուն «երկարավուն», քիչ երկար», մըծավուն «մեծավուն», քիչ մեծ», քըլսցըրավուն «քաղցրավուն», քիչ քաղցր», գըռնուվուն «գրանավուն», քիչ գրան» և այլն:

313. Եթե գերադրական աստիճանը ցույց է տալիս ածականի աստիճանն առանց մի ուրիշի համեմատության (բացարձակ գերադրական), ապա՝ ածականի վրա դրվում է շէտ «շատ», նէր «խիստ, հույժ», լափ «բոլորովին» մակբայներից որևէ մեկը. ինչպես՝ շէտ գէշ «շատ վատ», շէտ փի՛ստէկ՝ «շատ փոքր», նէր օքուտ «խիստ լավ», նէր մօծ «խիստ մեծ», լափ սէրուն «բոլորովին սիրուն», լափ կարճ «բոլորովին կարճ» և այլն:

Իսկ եթե գերադրական աստիճանը ցույց է տալիս ածականի առավել աստիճանը ուրիշների համեմատությամբ, գործածվում է ումմէն «ամեն» բառի սեռական հոլովը՝ ումմուցու. ինչպես՝ ումմուցու մօծ «ամենից մեծ», ան հըղէն ումմուցու կարճըն ա «այս ճանապարհը բոլորից կարճն է» և այլն. Ամմա-մասնիկը թեև գործածական է, բայց շատ սովոր բառերում. ինչպես՝ ամէնամօծ «ամենամեծ», ամէնահոռա «ամենահեռու» և այլն:

6. ԹՎԱԿԱՆՆԵՐ

314. Քանակական թվականներն են.

մին, էրկու, իրիքժ, չուրք, հինգժ, վըէց, օխտը, օթ, իննը, տասսը, քըսսան, արասսուն, քըռասսուն, իցցուն, վացցուն, ըխտընասսուն, ըթասսուն, իննասսուն, հէրուը, հի՛զէր, տասսը հի՛զէր (Շահյանցի մօտ՝ պյուր<բիւր):

315. Տասնավորից և միավորից կազմված բարդ թվերում տասնավորը լինում է նախադաս և, որովհետև շեշտը միշտ ընկնում է միավորի վրա, ապա տասնավորներից մի քանիսը ենթարկվում են ձայնավորների կանոնավոր սղման: Տասն>տասսը բառի «ն» հանգը բարդությունների մեջ վերականգնվում է. եթե միավորը (բարդության երկրորդ եզր) սկսվում է ձայնավորով, տասնավորի վերջում ը չի լինում, իսկ եթե միավորն սկսվում է բաղաձայնով, ապա տասնավորից հետո (բարդության երկու բաղադրիչների միջև) անպայմանորեն լինում է ը, իբրև հոգակապ, ինչպես՝

տասնմէկ>տըսնըմին

տասնեօթ>տըսնօխտը, տըսնը-
յօխտը

տասներկու>տըսնէրկու

տասնութ>տըսնօթ, տըսնը օթ

տասներեք>տըսնիրիքժ

տասնին>տըսն(ը)իննը

տասնչորս>տըսնըչուրք

քսանմէկ>քըսսանըմին

տասնհինգ տըսնըհինգժ

քսաներկու>քըսսանէրկու

տասնվեց>տըսնըվըէց

երեսունմէկ>ըրըսնըմին, արաս-
նըմին և այլն:

Բացի տասն>տասսը բաղադրիչով կազմվածներից, մյուսներում տասնավորի -սան, -ասսուն, -ացուն խմբերը սովորաբար բարդության մեջ մտնում են -սսն(ը), -ասն(ը) -ցն(ը) ձևերով. ինչպես՝ քըսսանըմին (21), քըսսանէրկու (22), արասնըմին, ըրըսնըմին (31), ըրըսնիրիքժ, արասնիրիքժ (33), քըռասնըչուրք (44), քըռասնըիննը (49), իցնըմին (51), իցնէրկու (52), վացնըմին (61), վացնէրկու (62), ըխտընասնէրկու (72), ըթասնըմին (81), ըթասնէրկու (82), իննասնըմին, ըննասնըմին (91), իննասնէրկու, ըննասնէրկու (92) և այլն:

Հարյուրավորները կազմվում են միավորների և հարիւր>

հէրուր բառի կցական բարդությամբ, որի ժամանակ թեև շեշտն ընկնում է հէրուր-ի վրա, բայց միավորները սովորաբար ձայնավորների սղման չեն ենթարկվում. ինչպես՝ էրկու հէրուր (200), իրիքհէրուր (300), չուրքհէրուր (400), հինգհէրուր (500), վըէցհէրուր (600), ըխաըհէրուր (700), օթհէրուր և ըթհէրուր (800), իննըհէրուր: Երեք>իրիք, հինգ>հինգ միավորները հ-ից առաջ իրենց քմայնացածները դարձնում են սովորական գ, ք, համապատասխան § 194-ի:

Հարիւր>հէրուր և հազար>հի՛զէր-ը միավորի, ինչպես և տասնավորի հետ միանում են առանց հոգակապի. ինչպես՝ հէրուր մին (101), հէրուր էրկու (102), հէրուր տըսընչուրք (114), հիգէրէրկու (1002), հիգէրաըսըմին (1011) և այլն: Հէրուր-ից կազմված բարդ թվերում շեշտը միշտ վերջին եզրումն է լինում, իսկ ինքը հէրուր-ը առանց շեշտի է լինում, բայց հնչյունափոխության չի ենթարկվում:

316. Դասական թվականները կազմվում են ադրբեջաներեն -մջի, -ըմջի || -ի՛մջի մասնիկներով, որոնցից առաջինը ստանում են ձայնավորահանգ բառերը, երկրորդը՝ բաղաձայնով վերջացող ծանր ձայնավորով բառերը, երրորդը՝ գ, ք, քմայնացածներով վերջացող բառերը, թեև շեշտն ընկնում է ի ձայնավորի վրա, բայց հնչյունափոխություն ընդհանրապես չի կատարվում, ինչպես՝ էրկումջի, էրկըմջի «երկրորդ», իրիքի՛մջի «երրորդ», չուրքըմջի, չըրքըմջի «չորրորդ», հինգի՛մջի «հինգերորդ», վըցըմջի «վեցերորդ», օխաըմջի «յոթերորդ», օթըմջի «ութերորդ», իննըմջի «իններորդ», տասսըմջի «տասերորդ» և այլն: Միայն առաջին բառն է, որ պահպանել է իր հայերեն ըռջի ձևը, բայց դրա փոխարեն էլ հաճախ գործածվում է ադրբեջաներեն ավան-լիմջի բառը: Վերջին բառը փոխարինված է ետին>էտէն բառով:

Ծանոթություն 1.—Էրկումջի և չուրքըմջի դասականներից ունենք նաև էրկըմջի և չըրքըմջի, առաջինի սղված ձևը ավելի գործածական է, բայց երկրորդինը՝ ոչ: Նույն -մջի || -ըմջի || -ի՛մջի մասնիկը գտնում ենք նաև -մընջի || -մի՛նջի ձևով. ինչպես՝ էրկումընջի, իրիքմի՛նջի, չուրքմընջի և այլն:

317. Բաշխական թվականները կազմվում են քանակականների կրկնությամբ. ինչպես՝ մին-մին «մեկական, մեկ-մեկ»,

էրկու-էրկու «երկուական», իրիք-իրիք՝ «երեքական», տասը-տասը «տասական», հերուր-հերուր «հարյուրական» և այլն:

Եթե կրկնվող թվականը միավանկ է, շեշտը լինում է առաջին եզրում, իսկ եթե բազմավանկ է՝ վերջին եզրում, բայց նույն վանկի վրա, որում ունենում է կրկնվող թվականը առանձին գործածվելիս. ինչպես՝ մին-մին, չուրք-չուրք, հինգ-հինգ, վըէց-վըէց, օթ-օթ, բայց՝ էրկու-էրկու, իրիք-իրիք, քըռասուն-քըռասուն, իցցու-իցցու, հի՛ղէր-հի՛ղէ՛ր և այլն:

Գրաբարյան -ական մասնիկը բաշխականի համար գործածությունից դուրս է եկել:

318. Չափական (չափ ցույց տվող) թվականները կազմում են -անուց և -անոց մասնիկները քանակականներին ավելացնելով՝ ըստ ձայնավորների ներդաշնակության. ինչպես՝ մինանուց «մեկանոց», էրկուսանուց «երկուսանոց», չուրքանուց կամ չըրքանուց «չորսանոց», ըթթանուց «ութանոց», իննանուց «իննանոց», տըսսանուց «տասանոց» և այլն:

319. Բազմապատկական (մակբայական) թվականները կազմվում են տակ, պատիկ բառ-մասնիկներով. ինչպես՝ ըրկըտակ կամ ըրկըպատիկ «երկպատիկ», իրիքտակ կամ իրիքպատիկ «եռապատիկ», չըրքըտակ կամ չըրքըպատիկ «քառապատիկ», հինգտակ կամ հինգպատիկ «հնգապատիկ», վըէցտակ կամ վըցըպատիկ «վեցպատիկ», տըսըպատիկ «տասնապատիկ» և այլն:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 1.—Պատիկ ձևին զուգընթաց ունենք նաև պատ. ինչպես՝ իրիքպատ, չըրքպատ և այլն: Երեք և հինգ թվականների գլ, քլ քմայնացածները, բաղաձայններից անմիջապես առաջ ընկնելով, դառնում են գ, ք:

320. Անմեքական թվականները հարազատ կերպով պահպանված են Մեղրու բարբառում, բայց գրաբարյան կրկնակի -եքե-ան և -եքին ձևերից Մեղրու բարբառը պահել է միայն մեկը՝ -եքին > էքէն, -քէն, ի> է հնչյունափոխությամբ. ինչպես՝ երկոքին > ըրկոքէն «երկուսն էլ», երեքեան, երեքին > իրիքքէն «երեքն էլ», չուրեքին > չըրքքէն «չորսն էլ», հնգեքին > հինգէքէն և հընգէքէն «հինգն էլ», վեցեքին > վըցցէքէն «վեցն էլ», եօթանեքին, եօթեքին > ըխտէքէն «յոթն էլ», ութեքին > ըթթէքէն «ութն էլ», իննե-

քին>իննէքէն «ինն էլ», տասանէքին, տասեքին>տըստէքէն, «տասն էլ» և այլն:

Շահյանցի մոտ իրիքքէն ձևի դիմաց գտնուած ենք իրիքկէն, իսկ չըրքէքէն-ի համար՝ չըթկէն և չըրքէքէն:

321. Քանակական և չափական թվականները հոլովում են առաջին հոլովմամբ. ինչպես՝ մին, մինու, մինէ(ն), մինավ, մինամ. իրիք, իրիքոն, իրիքէն, իրիքնով, իրիքնամ. չուրք, չուրքու, չուրքէ, չուրքավ, չուրքամ. տըստանուց, տըստանուցու, տըստանուցէ, տըստանուցավ, տըստանուցամ. չըրքանուց, չըրքանուցու, չըրքանուցէ, չըրքանուցավ, չըրքանուցամ և այլն:

Երկու>երկու թվականը հոլովման, ինչպես և հոգ ստանալու ժամանակ, վերջից ստանում է ա հնչյունը, կամ, ավելի ճիշտ, վերականգնում է գրաբարյան հայցականի ա-ն, ինչպես՝ երկու, երկուսու, կամ երկրսու, երկուսէ կամ երկրսէ, էրկուսավ կամ էրկրսավ, էրկուսամ կամ էրկրսամ:

Տասն>տասը հոլովում է թե առաջին, և թե հինգերորդ հոլովմամբ. ինչպես՝ տասսու կամ տասսէ, տասսու (ն, հ)էնից կամ տասսէ (ն, հ)էնից, տասսավ (տասսընավ), տասսամ (տասսընամ):

322. Պատական թվականները հոլովում են երկրորդ հոլովմամբ. ինչպես՝ էրկրմջի, էրկրմջէ, էրկրմջէ (ն, հ)էնից, էրկրմջավ, էրկրմջամ. իրիքի՛մջի, իրիքի՛մջէ, իրիքի՛մջէ (ն, հ)էնից, իրիքի՛մջնով, իրիքի՛մջնամ և այլն:

Հաճախ սրանք էլ կարող են ենթարկվել առաջին հոլովման, որի ժամանակ հիմքի և վերջավորության միջև ավելանում է մ հոգը. ինչպես՝ էրկրմջի(ն), էրկրմջինոն, էրկրմջինէ, էրկրմջիննով, էրկրմջիննամ և այլն:

321. Անձներական թվականները շարունակում են իրենց գրաբարյան հոլովումը, բայց հաճախ ենթարկվում են նաև առաջին հոլովման, այնպես որ, սրանց համար ևս ստացվում են կրկին հոլովածներ. ինչպես՝ ըրկօքէն, ըրկօցուն կամ ըրկօքէնու, ըրկօցուն էնից կամ ըրկօքէնէ, ըրկօցուն էնավ կամ ըրկօքէնավ, ըրկօցուն էնամ կամ ըրկօքէնամ. իրիքքէն, իրիքէցուն (!) կամ իրիքքէնու. չըրքէքէն, չըրքէցուն կամ չըրքէքէնու և այլն:

Բաշխական ու բազմապատկական թվականները, որոնք գործածվում են իրրե մակրայներ, բնականաբար չեն հոլովվում:

7. ԴԵՐԱՆՈՒՆ

324. Անձնական դերանուններն են՝ իս «ես», դու, ան «նա», ինք՝ «ինքն», մէք՝, դուք, անդոնք, ընդուք, անդուք «երանք», ոնք «իրենք», որոնք հոլովվում են այսպէս.

Ուղղ. իս	մէք՝
Սեռ. իմ	մէր
Տր. ինձ	մէզ
Հայց. ինձ	մէզ
Բաց. ինձէնից, ինձէնէ	միզէնից, միզէնէ
Գործ. ինձէնավ, ինձնամ (ինձանամ)	միզէնավ, միզնամ
Ներգ. ինձէնամ, ինձնամ (իմ մանջին)	միզէնամ (մէր մանջին)

Ուղղ. դու	դուք
Սեռ. քու	ձիւր
Տր. քի, քիզ	ձիզ
Հայց. քի, քիզ	ձիզ
Բաց. քիհէնի, քիզէնից, քիհէնէ, քիզէնէ	ձիզէնից, ձիզէնէ
Գործ. քիհէնավ, քիզէնավ, քիզնամ	ձիզէնավ, ձիզնամ
Ներգ. քիհէնամ, քիզէնամ, քիզնամ, (քու մանջիդ)	ձիզէնամ (ձիւր մանջին)

Ուղղ. ան	անդոնք, ընդուք (անդուք)
Սեռ. անդոնք, ընդուք, անդուք	անդոնց, ընդուց, անդուց
Տր. անդոնք, ընդուք, անդուք	անդոնց, ընդուց, անդուց
Հայց. անդոնք, ընդուք, անդուք	անդոնց, ընդուց, անդուց կամ = ուղղ.
Բաց. անդէն, անդուրէնէ, ընդուրէնէ, անդոնքից, ընդուրէնից, անդուրէնից, ընդուրէնէ	անդոնցէնից, ընդուցէնից, անդոնցէնից, ընդուցէնէ
Գործ. անդոնք էնավ, ընդուրէնավ, անդուրէնավ, ընդուրնավ	անդոնցնամ, ընդուցնամ, անդոնցնամ, ընդուցնամ ¹

¹ Ընդուրնամ, ընդուցնամ ձեռք գտնուած ենք միայն Շահյանցի մոտ:

Ներք. անդուրէնամ, ընդուրէնամ, (անդուցամ), ընդուցամ,
անդուրէնամ անդուցամ, անդուցէ-
նամ, ընդուցէնամ, ան-
դուցէնամ

Ուղղ. ինքի՝ ուրաց
Սեռ. ուրան, ուրէն ուրաց
Տր. ուրան ուրէն ուրաց
Հայց. ուրան, ուրէն ուրաց
Բաց. ուրէնից, ուրան էնից ուրաց
 ուրէն էնից ուրաց էնից
Գործ. ուրէնամ, ուրէն էնամ ուրացամ, ուրաց էնամ
Ներգ. արէնամ, ուրէն էնամ (ուրացամ), ուրաց էնամ

Ծանոթութիւն 1.—Դու անձնականի տրականի քի
ձեռ գործածվում է այն դեպքում, երբ հաջորդող բառն
սկսվում է բաղաձայնով, հակառակ պարագայում գոր-
ծածվում է քիզ ձեռ:

Ծանոթութիւն 2.—Ան դերանվան սեռականի և
մյուս հոլովների եռակի ձևերից ավելի գործածական են
անդուր և ընդուր ձևերը. անդուր ձեռ քիզ է գոր-
ծածվում:

Ծանոթութիւն 3.—Ինքի՝ դերանվան սեռականի
ավելի հին և ճիշտ ձևն է ուրան, որ գործածում են հա-
ճախ ծերերը, նրանցից մեկը (Ս. Գարրիելյան) նույնիսկ
բարկանում էր, երբ իր հետ խոսելիս ասում էի ուրէն. նրա
և ուրիշների վկայութեամբ իրենց մանկութեան տա-
րիներին միակ գործածականն է եղել ուրան ձեռ, որ
և միանգամայն համապատասխանում է հնչյունափոխա-
կան օրենքներին (տես § 121): Գործիականի ուրէնամ և
ներգոյականի ուրէնամ ձևերում հախկին եա-ի դիմաց
ունենք է շեշտի տակ լինելու պատճառով (իւրեան-ամ,
իւրեան-ամ>ուրէնամ, ուրէնամ), դրանց համարանու-
թեամբ էլ, ահա, սեռականի երբեմնի ուրան ձեռ դարձել
է ուրէն, որ և այժմ գրեթե միակ գործածականն է:

325. Յուցական դերանուններն են.

ա) Զա «սա», դա, Լա «այն», որոնք գործածվում են մի-
այն որպես ածական՝ միշտ գոյականի հետ, և իբրև այդպիսին
էլ, չեն հոլովվում:

բ) Աս «այս», այդ «այդ», ան «նա», այն», որոնք գործած-
վում են իբրև դերանուն և հոլովվում են այսպես.

Ուղղ.	ան	անտուք, աստուք, բատուք
Սեռ.	անտուք, բատուք	անտուց, աստուց, բատուց
Տր.	անտուք, բատուք	անտուց, աստուց, բատուց
Հայց.	ան, աստուք, բատուք	անտուց, աստուց, բատուց կամ = ուղղ.
Բաց.	անտուքենից, բատուքե- նից, անտուքենէ, բատու- քենէ	անտուցենից, աստուցենից, բա- տուցենից, անտուցենէ, աս- տուցենէ, բատուցենէ
Գործ.	անամ, անտուքամ, բա- տուքամ, անտուքենամ, բատուքենամ	անտուցամ, աստուցամ, բատու- ցամ, անտուցենամ, աստուցե- նամ, բատուցենամ
Ներգ.	անտամ, անտուքենամ, բատուքենամ	անտուցամ, աստուցամ, բատու- ցամ, անտուցենամ, աստուցե- նամ, բատուցենամ
Ուղղ.	այդ	այդուք, ադուք, բդուք
Սեռ.	այդուք, բդուք	այդուց, ադուց, բդուց
Տր.	այդուք, բդուք	այդուց, ադուց, բդուց
Հայց.	այդ, այդուք, բդուք	այդուց, ադուց, բդուց կամ = ուղղ.
Բաց.	այդեն, այդուքենից, բդու- քենից, այդուքենէ, բդու- քենէ	այդուցենից, ադուցենից, բդու- ցենից, այդուցենէ և այլն
Գործ.	այդամ, այդուքամ, բդու- քամ, այդուքենամ, բդու- քենամ	այդուցամ, ադուցամ, բդուցամ, այդուցենամ և այլն
Ներգ.	այդամ, այդուքամ, բդու- քամ, այդուքենամ, բդու- քենամ	այդուցամ, ադուցամ, բդուցամ, այդուցենամ և այլն

Ան հոլովվում է անձնականի նման:

գ) Աստի կամ իստի «այգիսի, այսպես», անդի կամ իդի «այգ-պիսի, այգպես», անդի կամ ինդի «այգպիսի, այնպես», ասքան «այսքան», անքան «այգքան», անքան «այնքան», տեղըս «այստեղ», տեղըտ «այգտեղ», տեղը «այնտեղ»։ աստի, իստի, անդի, իդի, անդի, ինդի չեն հոլովվում։ ֆնացյալները հոլովվում են առաջին հոլովման գոյականների նման։

Տեղըս, տեղըտ, տեղը նույնպես առաջին հոլովմամբ են հո-
լովվում, բայց բոլոր հոլովներում էլ պահպանում են ս, դ, ր (Ն)
հոգերը։ ինչպես՝ տեղուս, տեղուտ, տեղուն, տեղէս, տեղէտ, տե-
ղէն, տեղավըս, տեղավըտ, տեղավը, տեղարքըս, տեղարքըտ, տե-
ղարքը և այլն։

326. Իբրև ստացականներ գործածվում են անձնական դե-
րանունների սեռականները։ իմ, քու, անդոն (անդուր, բնդուր),
անան, անեն, մէր, ձիւր, անդոնց (անդուց, բնդուց)։ ուրանց։

Բոլորն էլ գործածվում են գոյականի հետ՝ իբրև հատկացու-
ցիչ, ըստ որում գոյականն ստանում է հետևյալ ստացական հո-
գերը։ առաջին դեմքի համար՝ ս, քս, ի՛ս, երկրորդ դեմքի հա-
մար՝ տ, քտ, ի՛տ, երրորդ դեմքի համար՝ ն, ք, ի՛, ինչպես՝ իմ
տունըս «իմ տունը», իմ ձիւս «իմ ձին», իմ հարի՛ս «իմ հայրը»,
քու իգի՛տ «քո այգին», քու տիպէրըտ «քու եղբայրը», քու
մարի՛տ «քո մայրը», անդոն քէնէն «նրա քենին», անդոն շունը
«նրա շունը», անդոն մէթի՛ի՝ «նրա միտքը» և այլն։ Ս ըս ը
ի՛ս, տ ըտ ը ի՛տ, ն ը ք ը ի՛, ստացականներն էլ նույն կանոննե-
րով են գործածվում, ինչ որ որոշիչ հոգը (տես § 304, 305)։

Նույն ստացական հոգերը գործածվում են նաև որպես ցու-
ցական հոգեր և զրվում են գոյականի վրա, երբ նա ունի որևէ
ցուցական դերանուն։ այգ դեպքում, սակայն, նույն հոգը կա-
րող է ունենալ և՛ ստացական, և՛ ցուցական իմաստ, և նախա-
դասությունից պետք է իմանալ, թե իբրև ինչ է գործածված,
ինչպես՝ աս հընգէրըս «իմ այս ընկերս» կամ «այս ընկերը», ան-
րախէտ «քո այգ երեխան» և «այգ երեխագ»։ Իմ բառը ետագաս
գործածությամբ ունենք ախպէրամ «եղբայր իմ» բառի մեջ, որ
գործածվում է իբրև կոչական, խոսակցության ժամանակ մե-
կին գիմելու համար։ Այգտեղ իմ-ը նախ դարձել է ըմ (եղբայր
իմ>ախպէր ըմ), ինչպես կա Ագուլիսի բարբառում, և ապա՝ ամ
(ախպէր ըմ>ախպէր ամ)՝ ագրբեջանական балам զգավակս, զա-

վակ իմ», бабам «հայրս, հայր իմ» և այլ ձևերի ազդեցությամբ, որոնց մեջ, սակայն, -ա-ն բառին է պատկանում:

327. Ստացականները փոխանվանաբար, իբրև գոյական գործածվելիս ստանում են դիմորոշ հոգեր (ը, ի՛, ըս, ի՛ս և այլն) և հոլովվում են այսպես. 1

Եզակի

Ուղղ.	իմի՛, իմի՛ս (իմի՛ն)
Սեռ.	իմու, իմուս, իմուն, իմինու, իմինուս, իմինուն
Տր.	» » » » » »
Հայց.	իմի՛, իմի՛ս (իմի՛ն) կամ = տրականին
Բաց.	իմէն, իմուն էնից, իմուս էնից, իմինուս էնից, իմինուն էնից
Գործ.	իմավ, իմինավ, իմուս էնավ, իմուն էնավ
Ներգ.	իմամ(ի՛), իմինամ, իմուս էնամ, իմուն էնամ

Հոգնակի

Ուղղ.	իմարի՛, իմարի՛ս, իմարին, իմուքը, իմուքըս, իմուքըն
Սեռ.	իմէրու, իմէրուս, իմէրուն, իմուցը, իմուցըս, իմուցըն
Տր.	» » » » » »
Հայց.	= ուղղ. կամ տր.
Բաց.	իմէրէն, իմէրուս էնից, իմէրուն էնից, իմուց էնից
Գործ.	իմէրավ, իմէրուս էնավ, իմէրուն էնավ, իմուց էնավ, իմուցավ
Ներգ.	իմէրամ, իմէրուս էնամ, իմէրուն էնամ, իմուցամ, իմուց էնամ

Եզակի

Ուղղ.	քունը, քունըտ, քունըն
Սեռ.	քունու, քունուտ, քունուն, քունինու, քունինուտ, քունինուն
Տր.	քունու, քունուտ, քունուն, քունինու, քունինուտ, քունինուն
Հայց.	= ուղղ. կամ տր.

- Բաց.** քունէն, քունէտ, քունինէն, քունուն էնից, քունուտ էնից, քունինուն էնից և այլն
- Գործ.** քունավ, քունինավ, քունուն էնավ, քունուտ էնավ, քունինուն էնավ և այլն
- Ներգ.** քունամ, քունինամ, քունուն էնամ, քունուտ էնամ, քունինուն էնամ և այլն

Հոգնակի

- Ուղղ.** քունարը, քունարըտ, քունարըն, քունուքը, քունուքըտ, քունուքըն
- Սեռ.** քունէրու, քունէրուտ, քունէրուն, քունուցը, քունուցըտ, քունուցըն
- Տր.** քունէրու, քունէրուտ, քունէրուն, քունուցը, քունուցըտ, քունուցըն
- Հայց.** = ուղղ. կամ տր.
- Բաց.** քունէրէն, քունէրէտ, քունէրուն էնից, քունէրուտ էնից, քունուց էնից
- Գործ.** քունէրավ, քունէրուն էնավ, քունէրուտ էնավ, քունուց էնավ, քունուցավ
- Ներգ.** քունէրամ, քունէրուն էնամ, քունէրուտ էնամ, քունուցամ, քունուց էնամ

Այսպես հոլովվում են նաև մէրը, մէրարը, մէրուքը, ձիւրի՝ ձիւրարի՝, ձէրուքը, ուրանի՝, ուրաննէն, ուրանցի՝, (ուրացնէն), անդուցի՝ (անդուցը, ընդուցը), աստուցի՝ (աստուցը, ըստուցը), անդուցի՝ (անդուցը, ըդուցը):

Վերջինների հոգնակին գործածական չէ, թէև կարելի է ասել ուրացնէն, անդուցնէն և այլն:

Ծանոթություն 1.—Ս, ա հոդերով ձևերի թեք հոլովները սակավ գործածական են, ք, ի՝ հոդով ձևերը էական բայից և ալից առաջ ստանում են ն և հոլովվում ըն, ին՝ ձևերով (իմի՛ն, իմու՛ն, քունըն, քունուն և այլն):

Ծանոթություն 2.—Հիշյալ ձևերի սեռականները նորից կարող են հոդ ստանալ և անկախորեն գործածվել, ինչպես՝ Իմ դէնակուս կութուն նախը զաշէնգ՝ ի,

քունունը՝ չէ «իմ դանակի կոթի նախը գեղեցիկ է, քո-
նինը (քո դանակի կոթի նախը) ոչ»։ Դրանք, սակայն,
շատ քիչ են գործածվում։

338. Ինչպես աշխարհաբարում, նույնպես և այստեղ, գո-
յականը կարող է գործածվել միայն ստացական հոգով, առանց
ստացական գերանունների, և հոլովվել այսպես.

Եզակի

Ուղղ.	հաքըս «ոտքս»	բոթի՛ս «մատս»	մէթկի՛ս «միտքս»
Սեռ.	հաքուս	բոթոս	մըթկուս
Տր.	»	»	»
Հայց.	= ուղղ. կամ տր.		
Բաց.	հաքէս,	բոթէս,	մըթկէս
	հաքուս էնից,	բոթոս էնից	մըթկուս էնից
Գործ.	հաքավըս	բոթնվի՛ս	մըթկավըս
Ներգ.	հաքամըս	բոթնմի՛ս	մըթկամըս

Հոգնակի

Ուղղ.	հաքարըս	բոթնրի՛ս	մըթկէրըս
Սեռ.	հըքէրուս	բոթէրուս	մըթկէրուս
Տր.	»	»	»
Հայց.	= ուղղ. կամ տր.		
Բաց.	հըքէրէս,	բոթէրէս,	մըթկէրէս,
	հըքէրուս էնից	բոթէրուս էնից	մըթկէրուս էնից
Գործ.	հըքէրավըս	բոթէրավս	մըթկէրավս
Ներգ.	հըքէրամըս	բոթէրամս	մըթկէրամս

Այսպես և հաքըտ «քո ոտքը», բոթի՛տ «քո մատը», մէթկի՛տ
«քո միտքը» և այլն։

Ծանոթություն 1. — Մեր, ձեր ստացականների փո-
խարեն գործածվում են -ճէրըս, ճէրըտ, որոնցից առաջ բա-
ղաձայնով վերջացող բառերի վրա ավելանում է ը, ինչ-
պես՝ իգիճէրըս «մեր այգին» կամ «մեր այգիները»,
խաղունճէրըտ «ձեր խաղողը» կամ «ձեր խաղողները», բէ-
հրճէրըտ «ձեր բահերը», տօնրճէրս «մեր տները» և այլն.
Եթե բազմավանկ բառը հոգ է՝ ստանում եզակի ստացա-
կանների փոխարեն, ապա՝ գոյականի ուղղականին ավե-

լանում է սոսկ ս, տ, ն, որով և նրանք տարբերվում են հիշյալ ձևերից. ինչպես՝ իգ՛ինէս «իմ այգիները», խաղունէտ «քո խաղողները» և այլն: Եթե միավանկ բառը եզակի է, իսկ հոգը պետք է համապատասխանի մեր, ձեր, նրանց ստացականներին, ապա ավելանում են (ը)ն-էս, (ը)ն-էտ, (ը)ն -էն, ինչպես՝ բէհրնէս «մեր լահը», տօնրնէտ «ձեր տունը», փէտրնէն «նրանց փայտը (վառելափայտը)» և այլն:

329. Հարաբերական դերանուններն են հօր «որ, որը», հուռնր «որը», հուռնր հօր «որն որ», հու հօր «ով որ»: Առաջինը չի հոլովվում, մնացածներում հոլովվում են միայն հուռնր, հու, իսկ հօրը անփոփոխ կերպով գործածվում է բոլոր հոլովների հետ:

Ուղղ. հուռնր	հուռնուք	հուռնարը
Սեռ. հուռնու(ն)	հուռնուց	հուռնէրու
Տր. հուռնու(ն)	հուռնուց	հուռնէրու
Հայց. = ուղղ. կամ տր.		
Բաց. հուռնէն,	հուռնուց	հուռնէրուն էնից
հուռնուն էնից	էնից	
Գործ. հուռնավ	հուռնուց էնավ	հուռնէրավ
Ներգ. հուռնամ	հուռնուց էնամ	հուռնէրամ

Հու դերանվան հոլովումը տե՛ս ստորև.

330. Հարցական դերանուններն են հո՞ւ, հո՞ւվ «ով», հո՞ւռնր «որը», հի՞նչ «ինչ», խա՞ս, խա՞մ «ինչու», հո՞ւրդի «ինչպես», հի՞նչ կուր «ինչպես», քա՞նք «քանի», հի՛շտէ՞ղ շի՛տէ՞ղ «որտեղ», հո՞ր «ուր», հի՛շքա՞ն, շիքա՞մ «որքան»:

Եզակի

Ուղղ.	հու, հուվ	հինչ
Սեռ.	հուր	հինչու
Տր.	հուր	հինչու
Հայց.	հուր	հինչ
Բաց.	հուրէնից, հուրէնէ,	հինչէ՞, հինչուն էնից,
	հուր հէնից,	հինչուն էնէ

Գործ. հռերէնամ, հռերանամ,	հինչամ,
հռերնամ, հռռնամ,	հինչուն էնամ
Ներգ. հռերէնամ, հռերնամ,	հինչամ,
հռռնամ	հինչուն էնամ

Հոգնակի

Ուղղ. հուովքար	հինչար, հինչէր
Սեռ. հռերանց	հինչէրու
Տր. հռերանց	հինչէրու
Հայց. հռերանց	հինչէրու
Բաց. հռերանց էնից,	հինչէրէ, հինչէրուն էնից,
հռերանց էնէ	հինչէրուն էնէ
Գործ. հռերանցամ,	հինչէրամ,
հռերաց էնամ	հինչէրուն էնամ
Ներգ. հռերանցամ,	հինչէրամ,
հռերանց էնամ	հինչէրուն էնամ

Եզակի

Ուղղ. քանէ	հի՛շտէղ	շի՛տէղ	հի՛շքան, շքամ
Սեռ. քանիսու	հի՛շտէղու	շի՛տէղու	հի՛շքամու
Տր. քանիսու	հի՛շտէղու	շի՛տէղու	հի՛շքամու
Հայց. քանէ	հի՛շտէղ	շի՛տէղ	հի՛շքան, շքամ
Բաց. քանիսէն,	հի՛շտէղէն	շի՛տէղէն	հի՛շքամէն
քանիսու,			
քանիսուն էնից			
Գործ. քանիսամ	հի՛շտէղամ	շի՛տէղամ	հի՛շքամամ
Ներգ. քանիսամ	հի՛շտէղամ	շի՛տէղամ	(հի՛շքամամ)

Հոգնակի

Ուղղ. քանէք՛, քանինէ	շի՛տէղէրք,
Սեռ. քանինէրու	շի՛տէղէրք՛ու, շի՛տէղէրանց
Տր. քանինէրու	շի՛տէղէրք՛ու, շի՛տէղէրանց
Հայց. քանէք՛, քանինէ, քանինէրու	շի՛տէղէրք՛
Բաց. քանինէրէն	շի՛տէղէրք՛էն
Գործ. քանինէրամ	շի՛տէղէրք՛ամ
Ներգ. քանինէրամ	շի՛տէղէրք՛ամ

Հո՞ւռնը «որը» հարցականի հոլովումը տես § 329: Խա՞ս, խա՞ն
«ինչու», հա՞րդի «ինչպես», հի՞ջնչուր «ինչպես», հո՞ր «ուր» հար-
ցականները չեն հոլովվում:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 1. — Հու, հուվ «ով» ձևերից առաջինը գործածվում է բաղաձայնով մկավող բառերից առաջ, եկրորդը՝ ձայնավորով սկավորներից: Դրանց հոգնակիի հոփանց, հոփանցավ, հոփանցամ ձևերը չպիտի շփոթել հոփաց ստացականի հետ. դրանք կազմվել են եզակի սեռականի հոփ (>ոյր) ձևին ավելացնելով -անց, -անցավ, -անցամ մասնիկները, ինչպես ունենք նաև այլ բարրառներում՝ եզ. սեռական, տրականի -ում ձևից՝ ումանց, ումանցից, ումանցով և այլն:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 2. — Հի՛շտեղ, շի՛տեղ «որտեղ» ձևվերից առաջինը գործածվում է միայն եզակիում, ընդհանրապես՝ հի՛շքան, շքամ ձևերից գործածական է առաջինը, իսկ երկրորդը գործածվում է միայն եզակի ուղղականում և հայցականում:

331. Ուրոշյալ գերանուններն են՝ ումմէն «ամեն», բոլմբ «բոլոր, ամբողջ», ումմէն միեի՝ «ամեն մեկը, յուրաքանչյուրը», անմի՛նի՝ «մյուսը»:

Ուղղ. ումմէն	բոլմբ	ումմէն մինի՝
Սեռ. ումմուցու	բոլմբոն	ումմէն մինուն
Տր. ումմուցու	բոլմբոն	ումմէն մինուն
Հայց. ումմէն,	բոլմբ	ումմէն մինուն
	ումմուցու	բոլմբոն
Բաց. (ումմուցէն) ումմուցէնից	բոլմբոն էնից	ումմէն մինէն,
		մինուն էնից
Գործ. ումմուցավ	բոլմբամ	ումմէն մինավ
Ներգ. ումմուցամ	բոլմբամ	ումմէն մինամ
Ամիեի՛ «մյուսը» հոլովվում է ինչպես ումմէն միեի՛:		

332. Անորոշ գերանուններն են՝ ունքան, ունքէն «ոք, ոմ», միեի՛ «մեկը, իմ», օրիշ «ուրիշ, այլ»:

Եզակի

Ուղղ. ունքան, ունքէն	օրիշ
Սեռ. ունքանու	• օրշու
Տր. ունքանու	օրշու

Հայց. ունքանու
 Բաց. ունքանէ,
 ունքանուհ էնից
 Գործ. ունքանավ,
 ունքանու հէնավ
 Ներգ. ունքանամ,
 ունքանու հէնամ

օրշու
 օրշուց, օրշէ,
 օրշու (ն, հ) հէնից,
 օրշավ,
 օրշու (ն, հ)էնավ
 օրշամ,
 օրշու (ն, հ)էնամ

Հոգնակի

Ուղղ. ունքաննէ ունքընատէք՝
 Սեռ. ունքաննէրու ունքընատաց
 Տր. ունքաննէրու ունքընատաց
 Հայց. ունքաննէրու ունքընատաց
 Բաց. ունքաննէրէ, ունքընատաց
 ունքաննէրու էնից
 (ն, հ)էնից

օրիշնէ
 օրիշնէրու
 օրիշնէրու
 = ուղղ. կամ տր.
 օրիշնէրէ,
 օրիշնէրու
 (ն, հ)էնից

Գործ. ունքաննէրավ ունքընատէրավ
 Ներգ. ունքաննէրամ ունքընատէրամ

օրիշնէրավ
 օրիշնէրամ

Միևի՛ հոլովովում է ինչպես (ուսմէն) մինի՛ (տես § 331):

333. Փոխադարձ դերանուններն են, միև-միևու «մեկ-մեկու», ուրուր «իրար»:

Սեռ. մին-մինու ուրուր
 Տր. մին-մինու ուրուր
 Հայց. մին-մինու ուրուր
 Բաց. մին-մինէ ուրուր էնից
 Գործ. մին-մինավ ուրուրանով, ուրուր էնավ
 Ներգ. մին-մինամ ուրուրամ, ուրուր էնամ

334. Ժխտական դերանուններն են, հուշ ուր «ոչ ոք», հուշ միև «ոչ մի», հուշ միևի՛ «ոչ մեկը»:

Ուղղ. հուշ ուք
 Սեռ. հուշ ուքու
 Տր. հուշ ուքու
 Հայց. հուշ ուքու
 Բաց. հուշ ուքէ, հուշ ուքու հէնից
 Գործ. հուշ ուքավ
 Ներգ. հուշ ուքամ

Հուշ միև «ոչ մի» հոլովովում է միև «մեկը» թվականի նման,
 հուշ միևի՛ «ոչ մեկը» հոլովովում է ինչպես (ուսմէն) մինի՛:

8. ՔԱՅ

335. Մեղրու բարբառում կա չորս խոնարհում. դրանց անորոշ գերբայի վերջավորություններն են.

1. Խոնարհում -ալ || -ալ, օր. մընալ, իրվալ «երեալ»

2. Խոնարհում -ել օր. ծըկէլ «ծածկել»

3. Խոնարհում -իլ օր. ատիլ «ատել», սէրիլ «սիրել»

4. Խոնարհում -անիլ || ձնիլ, օր. մըռանիլ «մոռանալ», լի՛վանիլ «լվանալ»

-էնիլ, օր. գի՛ղէնիլ «գիտենալ»

Մի բայ միայն կա ոչ վերջավորությամբ, որ է՝ գալ > գոնիլ և որ անկանոն խոնարհում ունի:

Եղանակները չորսն են. սահմանական, ըղձական, հարկադրական և հրամայական: Ենթադրական եղանակը, որ կա ուրիշ բարբառներում և ժամանակակից հայերենում, Մեղրու բարբառում նույնացել է սահմանականի ապառնիին, որպես նրա երկրորդական, բաղադրյալ ժամանակային ձև, Բուն ապառնիի և բաղադրյալ ապառնիի իմաստային տարբերությունն այն է, որ մինչդեռ առաջինն արտահայտում է ուղղակի ապառնի գործողություն, երկրորդն արտահայտում է ապառնի գործողության մտադրությունը:

ԴՐՐՔԱՅՆԵՐՆ ՈՒ ՆՐԱՆՑ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆՆԸ

336. Մեղրու բարբառն ունի հետևյալ գերբայները՝ անորոշ, անկատար, կատարյալ, գերակատար, ապառնի, ենթակայական և մակրայական:

337. Անորոշ գերբայը գործածվում է իբրև ապառնի ժամանակի բաղադրիչ. ինչպես՝ գի՛նէլ իմ, j'irai, օտիլ իմ—je mangerai, մընալ իմ—je resterai, սէրիլ իմ—j'aimerai և այլն:

338. Անկատար գերբայը կազմվում է անորոշ գերբայից, նրա վերջավորությունը փոխելով ա՛ի, ինչպես՝ մընաա «մնում», ի՛րվա «երևում», ծըկէս «ծածկում», սի՛րիս «սիրում», մըռընէս, «մոռանում» և այլն: Իլ վերջավորությամբ բայերից մի խումբն անկատար գերբայում ի ձայնավորը փոխում է է՛-ի, ինչպես՝ խօսիլ—խրսէս «խոսում», օտիլ—ըտէս «ուտում» և այլն (տես 3-րդ խոնարհում): Մի քանի ծերեր չաճախ ա՛ից առաջ արտասանում

են յ. ինչպես՝ մրնայս «մնում», ի՛րվայս «երևում», ծրկէյս «ծածկում» և այլն: Շահյանցն իր «Քերականութեան» մեջ վկայում է, որ իր մանկութեան ժամանակ ավելի գործածական էին նույս «գալիս», նայս «տալիս», գի՛նէյս «գնում» և այլ այսպիսի ձևվերք: Համեմատելով Մեղրու, Կարճևանի և Կաքավաբերդի բարբառների անկատար գերբայները, մեր առջև ներկայանում է հետևյալ պատկերը. ինչպես հայտնի է, այս գերբայի նախաձևն է եղել խօսելիս, մնալիս ձևը, որ անփոփոխ կերպով մնում է արգի գրական հայերենում:

Կաքավաբերդի բարբառը հենց այժմ էլ այդ ձևն ունի, որով և ներկայացնում է նախաձևն անաղարտութեամբ. ինչպես՝ մրնալիս, նէլիս «գնալիս» և այլն: Մեղրու բարբառը լ-ի կորուստով և զրա հետևանքով ի-ն է-ից հետո յ գարձնելով, տվել է մրնայս «մնալիս», գի՛նէյս «գնալիս» և հետո՝ կորցնելով նաև յ-ն, տվել՝ մրնաս, գի՛նէս:

Կարճևանի բարբառը ներկայացնում է զարգացման նույն բնթացքը, բայց նրանում ընկել է ոչ թե յ-ն, այլ ա-ն. այսպես՝ մրնալիս > մրնայիս > մրնայս > մրնայ, գնալիս > նէիս > նէյս > նէյ և այլն: Ուստի, Մեղրու մի քանի ծերերի արտասանածը մի արժեքավոր հնաբանություն է, որ փաստական կերպով հաստատում է այս գերբայի զարգացման միջին աստիճանը:

Անկատար գերբայը, եղանակային ձևերի բաղադրիչը լինելուց բացի, գործածվում է նաև իբրև գերբայական լրացում.

Իբրև եղանակային ձևերի բաղադրիչ համապատասխանում է արգի գրականի -ում անկատար գերբային, ինչպես՝ գի՛նէս իմ «գնում եմ», գի՛նէս իմ լւմ «գնում էի» և այլն: Իբրև գերբայական լրացում համապատասխանում է արգի գրականի -ալիս, -ելիս անկատար գերբային կամ, -ող, -ած գերբայներին. ինչպես՝ Քու խընդիս մարգըտ տէղըս չի «քո ուզած մարգը այստեղ չէ». Ան խըսէս մարգը ոտդ չի նմս «այն խոսող մարգը չի հեռանում». Անգուր գի՛նէս վախտը իս տէղը չիմ լւմ «ներս գնալիս ես այնտեղ չէի» և այլն:

339. Կատարլայ գերբայի վերջավորությունն է՝ 2-րդ և 3-րդ խոնարհումների համար՝ -ալ || -ալ (<եալ), 1-ին և 4-րդ խոնարհումների համար՝ -ացալ; -ացալ (<ացեալ), որոնք բաւորն էլ ավելանում են բայահիմքերին. ~ալ, -ացալ ստանում են ծանր

ձայնավորներով բայերը, իսկ -ան, անցան՝ թեթև ձայնավորներով բայերը. ինչպես՝ սէրալ Վսիրել, խըմալ Վխրմել, ծալալ Վծալել, ի՛րվանցան Վերևացել, մընացալ Վմնացել, մըռացալ Վմոռացել, թի՛ւնցան Վթուլացել և այլն: Այս գերբայի -ացալ և -անցան մասնիկը, որ գրաբարում բաղկացած է կատարյալի հիմքի -աց մասնիկից և անցյալ գերբայի -եալ վերջավորությունից, Մեղրու բարբառում հանդիսանում է մի մասնիկ: Կատարյալ գերբայով կազմվում է անցյալ կատարյալը:

340. Գերակատար գերբայի վերջավորությունն է՝ 2-րդ և 3-րդ խոնարհումների համար՝ -ած և -ան, 1-ին և 4-րդ խոնարհումների համար՝ -ահած և -անած, որոնք ավելանում են բայահիմքերին. ինչպես՝ սէրած Վսիրած, խըմած, ծալած, ի՛րվանած Վերևացած, մընահած Վմնացած, մըռահած Վմոռացած, թի՛ւնահած Վթուլացած և այլն: Այս -ահած և -անած մասնիկն ստացվել է հարակատար գերբայի -ացած-ից, որում ց-ն դարձել է հ (տես § 200): Սրա հետ պետք է համեմատել Ագուլիսի բարբառի անցյալ կատարյալն ու անցյալ գերբայը, որոնց մեջ նույնպես ց-ն դարձել է հ, ինչպես՝ մըռահաք Վմոռացաք, մըռահած Վմոռացած, մըռահալ Վմոռացեալ, ըսկ՛անած Վզգեցած, ըսկ՛անալ Վզգեցեալ և այլն¹:

Այդ գերբայը գործածվում է միաժամանակ թե՛ իբրև հարակատար, և թե՛ իբրև վաղակատար, այդ պատճառով էլ մենք կոչեցինք ոչ վաղակատար կամ հարակատար, այլ գերակատար (plusquamperfectum), որ ընդգրկում է երկուսն էլ, առանց տարբերակման:

341. Ապառնի գերբայի վերջավորությունն է -ացուկ և -անցուկ, կամ -ասկան և -անկան, որ ավելանում է անորոշ գերբային. շեշտն ընկնում է մասնիկի առաջին վանկի վրա, որի հետևանքով էլ անորոշ գերբայում եղած ձայնավորները դառնում են ը կամ ի՛. ը դառնում են այն բայերի ձայնավորները, որոնք անկատար գերբայում ունեն -էս կամ -ան վերջավորությունը և ստանում են -ացուկ, -ասկան մասնիկները. ինչպես՝ մընալ—մընաու, մընըլացուկ կամ մընըլասկան Վմնալու, ծըկէլ—ծըկէս, ծըկըլացուկ կամ ծըկըլասկան Վծածկելու, խօսիլ—խըսէս,

¹ Անառյան, Քննութ. Ագուլիսի բարբառի, էջ 245—246:

խըրըլացուկ կամ խըսըլասկան «խոսելու» և այլն: Ի՞նչ դառնում են այն բայերի ձայնավորները, որոնք անկատար դերբայում ունեն -ան կամ -իս վերջավորությունը. ինչպես՝ ի՛րվան—ի՛րվան, ի՛րիվի՛ն—լանցուկ կամ ի՛րիվի՛նսկան «երևալու», սերիլ—սի՛րիս—սի՛րիլանցուկ կամ սի՛րիլանսկան «սիրելու» և այլն:

Այդ վերջավորությունը, ինչպես պարզորեն երևում է, բազմացած է երկու մասնիկներից -աց || -անց և -ուկ || -կան. -ասկան ձևում ց-ն դարձել է ս, կ-ից առաջ լինելու պատճառով (տես § 199): Առաջին մասնիկը (աց) մեր կարծիքով հոգնակի սեռական-տրականի¹ -աց վերջավորությունն է: Այսպես, ապառ-նի դերբայի նախածեղ մենք համարում ենք -ալի || -ելի դերբայի հոգնակի սեռական-տրականը, ինչպես՝ գնալի—գնալեաց, իմանալի—իմանալեաց, սիրելի—սիրելեաց և այլն, որոնց մեջ հնչյունափոխական օրենքների համաձայն շեշտահաջորդ փակ վանկում եւա երկբարբառը կանոնավորապես պետք է տար ա, ուստի և գնալեաց, սիրելեաց ձևերն էլ պետք է տալին գնալաց, սիրելաց և այլն: Որ հայերենում առհասարակ ապառնի դերբայը կազմվում է անորոշ դերբայի սեռական-տրականից, ապացուցում են և՛ գրաբարը, և՛ աշխարհաբարը. գրաբարում անորոշ դերբայը ենթարկվում է -ոյ հոլովման, նրա հոգնակի սեռական-տրականի վերջավորությունը պետք է լինեն -ոց, որ և ապառ-նի դերբայի վերջավորությունն է, ինչպես՝ գրելոց, աղալոց և այլն: Աշխարհաբարում նույնպես ապառնի դերբայը ներկայաց-նում է անորոշի սեռական-տրականը, բայց, ի տարբերու-թյուն գրաբարի, այստեղ արդեն եզակի թիվն է. ինչպես՝ գրելու աղալու և այլն: Վերջապես, որ Մեղրու բարբառում ապառնի դերբայը -ալի || -ելի դերբայի հոգնակիից է ստացվել, այդ ապա-ցուցում է նաև անկատար դերբայը, որ ստացվել է նույն ձևի հոգնակի հայցականից (գնալի—գնալիք—գնալեաց, գնալիս և այլն):

Այդ, ժամանակի ընթացքում այդ պարզ ձևն այլևս չգի-տակցվելով, կարիք է զգացվել մի նոր մասնիկի և, ահա, մեկի

¹ Ասում ենք սեռական-տրականի, որովհետև նրանց ձևական նույնաց-ման հետևանքով դժվար է ստուգել, թե այդ ո՞ր հոլովից է ստացվել. թեև շատ ավելի հավանական է, որ նա սեռականը լինի (հմտ. ուտելու հաց, կարդալու գիրք և այլն):

փոխարեն երկուսն են վերցրել -ուկ և -ական. առաջինը նույն մասնիկն է, որ գտնում ենք գրականում էլ գործածվող տալացուկ, առնելացուկ ձևերում և մի քանի բարբառների կայնուկ, նըստուկ և այլ ձևերում. գրականում գործածվող հիշյալ ձևերում նա ունի ապառնի գերբայի, իսկ վերջիններում հարակատար գերբայի իմաստ (կայնուկ ժկանգնած): Երկրորդը սովորական -ական ածանցն է, որ իբրև ապառնիի վերջավորություն գործածվում է նաև Ղարաբաղի բարբառում, ինչպես՝ քինիլական ըմ «գնալու եմ», ըալական ըմ «ուտելու եմ» և այլն: Այս ածանցով ապառնի կազմելը, ըստ պրոֆ. Աճառյանի, պարսկական ազդեցություն է¹:

Ապառնի գերբայի այդ զուգաձևերը Մեղրու բարբառում գործածվում են հավասարապես, առանց իմաստի որևէ տարբերության, որը ցույց է տալիս, թե զրանց գոյացումը շատ խորը անցյալները չի թափանցում:

342. Ենթակալական գերբայի վերջավորությունն է -ուղ (<ող), -ացուղ || -ացուղ, որ ավելանում է բայահիմքերին, ինչպես՝ մընացուղ «մնացող», լի՛վացուղ «լվացող», սէրուղ «սիրող», ծըկուղ «ծածկող», բիրուղ «բերող» և այլն: Այս -ուղ մասնիկը գրեթե չունի յուր թեթև ձևը (ո՛ւղ), եթե չհաշվենք մի քանի առանձին բայերինը, որոնց մեջ, ըստ մեծի մասին, գտնվում է ու-ից հետո, ինչպես՝ ունոնուղ «որդնող», լոնզոնուղ «լիզող» և այլն: Իր կազմությամբ -ացուղ || -ացուղ մասնիկն էլ բաղադրված է անցյալի հիմքի -աց վերջավորությունից և ենթակալական գերբայի -ուղ մասնիկից:

343. Մակբայական գերբայը կազմվում է անորոշ գերբային ավելացնելով -էն վերջավորությունը. շեշտը տեղափոխվում է վերջնթեր վանկը, որի շնորհիվ նախաշեշտ վանկերի ձայնավորները դառնում են ք կամ փ՝ (ըստ § 341). ինչպես՝ մընալ—մընալէն, օտիլ—ըտէլէն, սէրիլ—սի՛րիլէն և այլն: Բովանդակությամբ այս գերբայը համապատասխանում է ռուսերենի дѣпричастіе-ին, ֆրանսերենի gérondif-ին և աշխարհաբարի անորոշ գերբայի գործիական հոլովին՝ իբրև ձևի պարագա. ինչպես՝ ըտէլէն = кушая, en mangeant «ուտելով»,

¹ Տե՛ս Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմ., Երևան, 1941, մաս 1, էջ 315:

ըսելէն=говоря, en disant «ասելով», խըսելէն=говоря, en parlant «խոսելով» և այլն: Երբեմն կարող է գործածվել նաև նպատակը ցույց տալու համար, ինչպես՝ Տընէլէն չիք խաղ ըրէս «տանելու համար չենք խաղում»։ Նըստէլէն չիմ իկմն ճնստելու (համար) չեմ եկել» և այլն:

Որպես մակերայ, բնականաբար, գործածվում է միշտ իբրև ստորոգյալի լրացում:

Կազմությամբ այս դերբայը նույնն է անորոշ դերբայի բացառական հոլովի հետ, որն այսպիսի գործածություն ունի նաև Պոլսի բարբառում:

ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

344. Եղանակային ձևերից ըզձական ներկան ու հրամայականն են, որոնք ունեն պարզ ձև, մյուս բոլոր ձևերը կազմվում են դերբայներից և օժանդակ բայից:

345. Սահմանական ներկան ու անցյալ անկատարը կազմվում են անկատար դերբայով և օժանդակ բայի համապատասխան ժամանակներով. ինչպես՝ խըսէս իմ «խոսում եմ», խըսէս իմ լմ «խոսում էի» և այլն:

Ներկայի և անցյալի անկատարի այս կազմությունը ծագում է նախդրիվ հայցականից (ներգոյական), որ գործածվելով օժանդակ բայի հետ, նշանակել է մի գործողություն (գրություն) մեջ լինելը. ինչպես՝ ի գնալիս եմ նշանակել է «գնալու (գործողություն) մեջ եմ», ի խօսելիս եմ «խոսելու մեջ եմ» և այլն: Հետագայում՝ ի նախդրի անկմամբ և -ալիս, -ելիս ձևերի կրճատմամբ է, որ ստացվել են ըսէս իմ, գի՛նէս իմ և այլն: Դրանց մեջ, բնականաբար, ներգոյականի իմաստը մթագնվել է, և դրանք այժմ նշանակում են միայն շարունակվող գործողություն: Այս կարգի ներկայի ու անցյալ անկատարի կազմությունը գտնում ենք արդի գրականում գալ, լալ, տալ միավանկ բայերի խոնարհման մեջ (գնալիս եմ, լալիս եմ, տալիս եմ<ի գալիս եմ, ի լալիս եմ, ի տալիս եմ): Վերջապես, որ դրանք նախդրիվ հայցական են եղել, հաստատում է հենց արդի գրականի -ալիս, -ելիս ձևի դերբայը, որը ցույց է տալիս մի գործողության մեջ լինելը. ինչպես՝ քո գրելիս ես եկա, ճես եկա, երբ դու գրելու (գործողություն) մեջ էիր (=գրում

էիր)»։ Քո խոսելիս ես լռում եմ «երբ դու խոսելու (գործողութեան) մեջ ես լինում (խոսում ես), ես լռում եմ» և այլն։

346. Ապառնին և ապառնի անցյալը կազմվում են անորոշ դերբայից և օժանդակ բայի ներկայից ու անցյալ անկատարիչ։ ինչպես՝ խօսիլ իմ «խոսեմ», խօսիլ իմ լսմ «խոսեի» և այլն։ Երկու բայ միայն անորոշ դերբայում և ապառնիում ունեն տարբեր ձևեր, զալ > գալ, ապ. նալ իմ, տալ > տալ, ապ. նալ իմ (տես § 380)։ Ապառնիի այս կազմութունը հիշեցնում է ֆրանսերենի ապառնիի կազմութունը, այն տարբերությամբ միայն, որ ֆրանսերենում avoir «ունենալ» օժանդակ բայով է կազմվում, և օժանդակ բայը վեր է ածվել իսկական վերջադորությունների, իսկ այստեղ էական բայն է կատարում այդ վերջադորության, դերբ, ինչպես՝ ֆրանս. je parlerai, Մղր. խօսիլ իմ «խոսեմ», ֆրանս. j'irai, Մղր. գի՛նէլ իմ «կգնամ» և այլն։

347. Անցյալ կատարյալը և գերակատար ներկան ու անցյալը կազմվում են. առաջինը՝ կատարյալ դերբայով ու էական բայի ներկայով, իսկ երկրորդը՝ գերակատար դերբայով ու էական բայի ներկայով ու անցյալ անկատարով։ ինչպես՝ խրսուցալ ըմ «խոսեցի», խրսահաժ ըմ «խոսել եմ», խրսահաժ ըմ լսմ «խոսել էի» և այլն։ Գրաբարյան հարակատարն այստեղ դարձել է ուղղակի անցյալ կատարյալ, իսկ ²-ւած դերբայով կազմված գերակատարն իր վրա է վերցրել և՛ վաղակատարի, և՛ հարակատարի պաշտոնը։

348. Հարկադրական եղանակը կազմվում է ըղձականից՝ մէտիլ (<պիտիլ) եղանակիչով, ինչպես՝ մէտիլ ասիմ «պիտի սսեմ», մէտիլ խըմէմ «պիտի խմեմ», մէտիլ ասիմ լսմ «պիտի սսեի», մէտիլ խըմէմ լսմ «պիտի խմեի» և այլն։

349. Հրամայականն ունի երկու ժամանակ. ներկա և անցյալ։ Ներկայի կազմութունը տարբեր է յուրաքանչյուր խոնարհման համար. անցյալը կազմվում է հրամայական ներկայից ու լսմ (<լեալ)) բառ-մասնիկով, որն այս բարբառում գործածվում է միայն իբրև ժամանակ ցույց տվող երկրորդական ձևույթ։ ինչպես՝ աղալ > աղիլ, հրմ. ներկ. եզ. աղա, աղէց, հզն. ըղէցէք՝, անց. եզ. աղէր լսմ «աղայիր, աղացած լինէիր», հզն. ըղէցէք՝ լսմ «աղայիք, աղացած լինեիք» և այլն։

350. Արգելականը կազմվում է. եզակին՝ մէ, մէն, մս, մսն,

խիկ հոգնակին՝ մէք՝, մօք ժխտականներով: Այդ բոլորի նախաձեռն էլ հայերեն մի արգելականն է, որ ի>է փոփոխությամբ դարձել է մէ, ապա Ե-ի հավելումով՝ մէն, իսկ հոգնակիում երկրորդ դեմքի հոգնակիի ք վերջավորությունն ստանալով՝ մէք: Ինչ վերաբերում է մօ, մօն, մօք ձևերին, ապա դրանց մեջ է-ն դարձել է օ ապրքեջաներենի մօ (օր. բԵՃՄԾ «մի գնար») արգելականի արգելցումբյամբ. այդ կրկնաձևերից այժմ ավելի գործածական են մէն, մէք՝ ներկայի համար, և մէ, մէք՝ անցյալի համար:

ԱՌԱՋԻՆ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

351. Այս խոնարհման անորոշ դերբայի վերջավորությունն է -ալ || -ան, որ համապատասխանում է գրաբարյան պարզ ա խոնարհման (աղամ): Սակայն գրաբարյան ա խոնարհման բայերի մեծ մասն այստեղ անցել է ի խոնարհման, ինչպես՝ աղալ> աղլլ, վարդալ>վարդլլ, բոճալ>բճլլ, լիաղալ>լիաղլլ «մզանուսքի խաղալը» և այլն:

Բարբառումս այս հոլովման ենթարկվող բայերի մեծագույն մասը բնածայնական, իսկ մնացածը՝ մարմնական կամ բնական երևույթներ արտահայտող բառեր են. ինչպես՝ բլղղալ, զրժժալ, սրոսրոալ «մրսելուց դողալ», դրդդրդալ «գողգողալ», գի՛ռռալ «գոռալ, որոտալ», գիռ՛գի՛ռալ «գորգոռալ», բլրրալ «որոտալ», փի՛լփի՛լալ «փայլփլել» և այլն: Չորս բայ կա միայն, որոնք դրանց կարգին չեն պատկանում, դրանք են՝ ի՛րվալ «երևալ», մրնալ, կալ «մնալ», տալ, որոնցից վերջին երկուսը. թեև -ալ վերջավորությունն ունեն, բայց անկանոն են խոնարհվում և այս խոնարհման հետ գործ չունեն: Անորոշ դերբայում ա ունենում են այն բառերը, որոնք վերջավորությունից առաջ եղած վանկերում ունեն ը ձայնավորը, ինչպես՝ վրզզալ, սրղղալ «սողալ», վրռվրռալ «վառվել» և այլն: Այն ունենում են այն բառերը, որոնք վերջավորությունից առաջ եղած վանկերում ունեն ի՛, ինչպես՝ գի՛ռռալ, ի՛րվալ, փի՛լփի՛լալ և այլն: Անորոշ դերբայում շեշտը միշտ վերջավորության -ա, -ան-ի վրա է. խոնարհման ժամանակ շեշտափոխության հետևանքով առաջացող սրղման շնորհիվ ա-ն դառնում է ը, իսկ ան-ն՝ ի՛. -ալ վերջավորու-

թյունն ունեցողները խոնարհվում են ծանր վերջավորություն-
ներով, իսկ -ան վերջավորություն ունեցողները՝ թեթև։ Ահա
այս խոնարհման պատկերը.

Գերբայներ

Անորոշ	մընալ	ի՛րված՝ «երևալ»
Անկատար	մընաս	ի՛րվածս
Կատարյալ	մընացալ	ի՛րվածցալ
Գերակատար	մընա՛նած	ի՛րվա՛նած
Ապառնի	մընըլա՛ցուկ	ի՛րի՛վի՛նցուկ
	մընըլա՛սկան	ի՛րի՛վի՛նսկան
Ենթակայական	մընա՛ցուղ	ի՛րի՛վա՛ցուղ
Մակբայական	մընալէն	ի՛րվա՛լէն

Սահմանական եղանակ

Ն ե ր կ ա

մընաս	իմ	ի՛րվածս	իմ
»	իս	»	իս
»	ի	»	ի
»	իք՝	»	իք՝
»	իք՝	»	իք՝
»	ին	»	ին

Անցյալ անկատար

մընաս	իմ	լն	ի՛րվածս	իմ	լն
»	իս	»	»	իս	»
»	ի	»	»	ի	»
»	իք՝	»	»	իք՝	»
»	իք՝	»	»	իք՝	»
»	ին	»	»	ին	»

Ապառնի

մընալ իմ ¹	ի՛րվան իմ
» իս	» իս
» ի	» ի
» իք ²	» իք ²
» իք ²	» իք ²
» ին	» ին

Անցյալ ապառնի

մընալ իմ չն	իրվալ իմ չն
» իս »	» իս »
» ի »	» ի »
» իք ² »	» իք ² »
» իք ² »	» իք ² »
» ին »	» ին »

Անցյալ կատարյալ

մընացալ ըմ	ի՛րվանցալ ըմ
» ըս	» ըս
» ա	» ա
» ըք	» ըք
» ըք	» ըք
» ըն	» ըն

Գերակատար

մընանած ըմ	ի՛րվաննած ըմ
» ըս	» ըս
» ա	» ա
» ըք	» ըք
» ըք	» ըք
» ըն	» ըն

¹ Այս ձևը, ինչպես և գրականի կմնամ, կերևամ ձեերը ոմանք համարում են ենթադրական, մենք ընդունում ենք իբրեւ աղասնի:

Անցյալ գերակատար

մընահած	ըմ	լն	ի՛րվանն	ըմ	լն
»	ըս	»	»	ըս	»
»	(ը)	»	»	(ը)	»
»	ըք	»	»	ըք	»
»	ըք	»	»	ըք	»
»	ըն	»	»	ըն	»

Բնական եղանակ

Ապառնի

մընամ	ի՛րվամ
մընաս	ի՛րվաս
մընա	ի՛րվն
մընաք	ի՛րվնք
մընաք	ի՛րվնք
մընան	ի՛րվան

Անցյալ ապառնի

մընամ	լն	ի՛րվամ	լն
մընաս	»	ի՛րվաս	»
մընա	»	ի՛րվն	»
մընաք	»	ի՛րվնք	»
մընաք	»	ի՛րվնք	»
մընան	»	ի՛րվան	»

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի

մէտիլ	մընամ	մէտիլ	ի՛րվամ
»	մընաս	»	ի՛րվաս
»	մընա	»	ի՛րվն
»	մընաք	»	ի՛րվնք
»	մընաք	»	ի՛րվնք
»	մընան	»	ի՛րվան

Անցյալ ապառնի

մէտիլ մընամ լն	մէտիլ ի՛րվնմ լն
» մընաս »	» ի՛րվնս »
» մընա »	» ի՛րվն »
» մընաք »	» ի՛րվնք »
» մընաք »	» ի՛րվնք »
» մընան »	» ի՛րվնն »

Հրամայական եղանակ

Ներկա

մընաց, մընացէ՛ք՝	ի՛րվնց, ի՛րվնցէ՛ք՝
մընա մէ, մէն, մընա մէք՝	ի՛րվն մէ, մէն, ի՛րվն մէք՝
» մն, մնն, » մնք	» մն, մնն, » մնք

Անցյալ

մընաց լն, մընացէ՛ք, լն	ի՛րվնց լն, ի՛րվնցէ՛ք լն
մընա մէ լն, մընա մէք, լն	ի՛րվն մէ լն, ի՛րվն մէք, լն

352. Այս խոնարհման բոլոր բայերը պատկանում են չեղոք սեռին:

Ինչպես այս, այնպես էլ բոլոր մյուս խոնարհումներում, հոգնակի թվի առաջին և երկրորդ դեմքերը նույնացել են քից առաջ առաջին դեմքի ն ($<մ$)-ի անկման պատճառով (տես § 225, 9 գ):

ԵՐԿՐՈՐԴ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

353. Երկրորդ խոնարհման բայերի անորոշ դերբայի վերջավորությունն է -ել, իսկ անորոշում -ել կարող են ունենալ այն բազմավանկ բառերը միայն, որոնք վերջավորությունից առաջ եղած վանկերում ունեն ք ձայնավորը և որոնց շեշտը անորոշ դերբայի վրա է միշտ. ինչպես՝ կըրէլ, սըրէլ, խըմէլ և այլն: Մի բայ կա միայն, որ -ել վերջավորությունից առաջ ունի ի՛, այն է՝ գնալ > գի՛նէլ:

Դերբայներ

Անորոշ	սըրէլ
Անկատար	սըրէս

Կատարյալ	սըրալ
Գերակատար	սըրած
Ապառնի	սըրըլացուկ, սըրըլասկան
Ենթակայական	սըրուդ
Մակբայական	սըրէլէն

Սահմանական եղանակ

Ներկա	Անցյալ անկատար
սըրէս իմ	սըրէս իմ լն
» իս	» իս »
» ի	» ի »
» իք՝	» իք՝ »
» իք,	» իք՝ »
» ին	» ին »

Ապառնի	Անցյալ ապառնի
սըրէլ իմ	սըրէլ իմ լն
» իս	» իս »
» ի	» ի »
» իք,	» իք՝ »
» իք՝	» իք՝ »
» ին	» ին »

Անցյալ կատարյալ	Գերակատար
սըրալ ըմ	սըրած ըմ
» ըս	» ըս
» ա	» ա
» ըք	» ըք
» ըք	» ըք
» ըն	» ըն

Անցյալ գերակատար

սըրած ըմ լն
» ըս »
» ա »
» ըք »
» ըք »
» ըն »

Ըղծական եղանակ

Ապառնի	Անցյալ ապառնի
սըրէմ	սըրէմ լն
սըրէս	սըրէս »
սըրէ	սըրէ »
սըրէք՝	սըրէք՝ »
սըրէք՝	սըրէք՝ »
սըրէն	սըրէն »

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի	Անցյալ ապառնի
մէտիլ սըրէմ	մէտիլ սըրէմ լն
» սըրէս	» սըրէս »
» սըրէ	» սըրէ »
» սըրէք՝	» սըրէք՝ »
» սըրէք՝	» սըրէք՝ »
» սըրէն	» սըրէն »

Հրամայական

Ներկա

սըրէր	սըրէցէք՝
սըրէ մէ, մէն	սըրէ մէք՝
» մն, մնն	» մնք

Անցյալ

սըրէր լն	սըրէցէք՝ լն
սըրէ մէ լն	սըրէ մէք՝ լն

354. Այս խոնարհման ենթարկվող բայերն, ըստ մեծի մասին, գրաբարյան և խոնարհման գաղտնավանկ ը-ով երկվանկ ու բազմավանկ բայերն են. ինչպես՝ խմել>խըմէլ, խփել>խըփէլ «փակել», կրել>կըրէլ, տնկել>տընգէլ և այլն: Մի քանի բայեր, որոնք գրաբարում ենթարկվում են ուրիշ խոնարհում-

ների, բարբառումս անորոշի էլ վերջավորությունից առաջ եղած վանկերում ունենալով ը ձայնավորը, ենթարկվում են այս խոնարհման. ինչպես՝ դեղնանալ, դեղնիլ > դեղնէլ, կակղիլ > կըկըղէլ, ծնանիլ > ծընէլ, նստիլ > նըստէլ և այլն: Դրանց հակառակ, խնդրել > խընդիլ «ուզել» բայը, որը այս խոնարհման պետք է ենթարկվեր, ենթարկվում է երրորդ խոնարհման: Գնալ > գի՛նէլ բայը, թեև ըստ օրենքի պետք է ենթարկվեր երրորդ խոնարհման՝ առաջին վանկում ի՛ ունենալու պատճառով, բայց ենթարկվում է սրան՝ որոշ շեղումներով, որոնց մասին տես § 384-ում:

355. Ապառնի դերբայում անորոշի է ձայնավորը, լինելով շեշտից առաջ, դառնում է ը, ինչպես՝ սըրէլ—սըրըլացուկ կամ սըրըլասկան, խըմէլ—խըմըլացուկ կամ խըմըլասկան և այլն: Կատարյալ և գերակատար դերբայների—ալ, -ած վերջավորությունները ավելանում են բայահիմքին և շեշտն իրենց վրա են կրում. ինչպես՝ խըմէլ—խըմալ—խըմած, սըրէլ—սըրալ—սըրած և այլն: Մյուս բոլոր ձևերում բայի է ձայնավորը, լինելով շեշտի տակ, ոչ մի փոփոխության չի ենթարկվում:

Այս խոնարհման բոլոր բայերը, առաջին վանկերում ունենալով ը, ստանում են ծանր ձայնավորներով դերբայական վերջավորություններ (-էլ, -էս, -ալ, -ած, -ացուկ, -ասկան, -ուղ, -էն), միայն զնալ > գի՛նէլ բայն է, որ առաջին վանկում ունենալով ի՛, ստանում է թեթև ձայնավորներով վերջավորություններ հետևյալ դերբայներում, ապ. գի՛նի՛լացուկ կամ գի՛նի՛լացկան, գրկտր. գի՛նհանձ կամ գի՛նհած:

ԵՐՐՈՐԴ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

356. Այս խոնարհման անորոշ դերբայի վերջավորությունն է -իլ, որին նախորդող վանկում անպայմանորեն պետք է լինի կամ որևէ լի ձայնավոր, կամ ի՛. բացառություն է կազմում միայն խնդրել > խընդիլ «ուզել», որ առաջին վանկում ունենալով ը, դարձյալ ենթարկվում է այս խոնարհման: Խոնարհման մեջ -իլ վերջավորությամբ բայերը բաժանվում են երկու մասի. մի մասը անկատար դերբայում ի ձայնավորը դարձնում է է, և, բացի անորոշ դերբայից ու նրանով կազմվող ձևերից, մյուս բոլոր ձևերում նման է է խոնարհման. ինչպես՝ ասել > ասիլ,

ըսէս, ուտել>օտիլ, ըտէս և այլն: Մյուս մասը անկատար դեր-
բայում ի ձայնավորն անփոփոխ է պահում. ինչպէս՝ ծալել>
ծալիլ, ծի՛լիս, ուղարկել>ղուրկիլ, ղուրկիս, այրել>էրիլ, իրիս՝
և այլն (մանրամասնութունները տես ստորև):

Ահա այս խոնարհման կրկնակի օրինակները.

Գերբայներ

Անորոշ	անիլ «աղալ»	սէ՛րիլ «սիրել»	քի՛րիլ «քերել»
Անկատար	ըղէ՛ս	սի՛րի՛ս	քի՛րի՛ս
Կատարյալ	անղալ	սէ՛րալ	քի՛րալ
Գերակատար	անղած	սէ՛րած	քի՛րած
Ապառնի	ըղըլացուկ	սի՛րի՛լացուկ	քի՛րի՛լացուկ
	ըղըլասկան	սի՛րի՛լասկան	քի՛րի՛լասկան
Ենթակայական	անղուղ	սէ՛րուղ	քի՛րուղ
Մակբայական	ըղելէն	սի՛րի՛լէն	քի՛րի՛լէն

Սահմանական եղանակ

Ներկա

ըղէս իմ	սի՛րիս իմ	քի՛րիս իմ
» իս	» իս	» իս
» ի	» ի	» ի
» իք՝	» իք՝	» իք՝
» իք՝	» իք՝	» իք՝
» ին	» ին	» ին

Անցյալ անկատար

ըղէս իմ լն	սի՛րիս իմ լն	քի՛րիս իմ լն
» իս »	» իս »	» իս »
» ի »	» ի »	» ի »
» իք՝ »	» իք՝ »	» իք՝ »
» իք՝ »	» իք՝ »	» իք՝ »
» ին »	» ին »	» ին »

Ապառնի

աղիլ իմ	սէրիլ իմ	քերիլ իմ
» իս	» իս	» իս
» ի	» ի	» ի
» իք՝	» իք՝	» իք՝
» իք՝	» իք՝	» իք՝
» ին	» ին	» ին

Անցյալ ապառնի

աղիլ իմ լն	սէրիլ իմ լն	քերիլ իմ լն
» իս »	» իս »	» իս »
» ի »	» ի »	» ի »
» իք՝ »	» իք՝ »	» իք՝ »
» իք՝ »	» իք՝ »	» իք՝ »
» ին »	» ին »	» ին »

Անցյալ կատարյալ

աղալ ըմ	սէրալ ըմ	քերանլ ըմ
» ըս	» ըս	» ըս
» ա	» ա	» ա
» ըք	» ըք	» ըք
» ըք	» ըք	» ըք
» ըն	» ըն	» ըն

Գերակատար

աղած ըմ	սէրած ըմ	քերանծ ըմ
» ըս	» ըս	» ըս
» ա	» ա	» ա
» ըք	» ըք	» ըք
» ըք	» ըք	» ըք
» ըն	» ըն	» ըն

Անցյալ գերակատար

աղած ըմ լն	սէրած ըմ լն	քիրած ըմ լն
» ըս »	» ըս »	» ըս »
» (ը) »	» (ը) »	» (ը) »
» ըք »	» ըք »	» ըք »
» ըք »	» ըք »	» ըք »
» ըն »	» ըն »	» ըն »

Ըղծական եղանակ

Ապառնի

աղիմ	սէրիմ	քիրիմ
աղիս	սէրիս	քիրիս
աղի	սէրի	քիրի
աղիք՝	սէրիք՝	քիրիք՝
աղիք՝	սէրիք՝	քիրիք՝
աղին	սէրին	քիրին

Անցյալ ապառնի

աղիմ լն	սէրիմ լն	քիրիմ լն
աղիս »	սէրիս »	քիրիս »
աղի »	սէրի »	քիրի »
աղիք՝ »	սէրիք՝ »	քիրիք՝ »
աղիք՝ »	սէրիք՝ »	քիրիք՝ »
աղին »	սէրին »	քիրին »

Հարկադրական եղանակ

մէտիլ աղիմ	մէտիլ սէրիմ	մէտիլ քիրիմ
» աղիս	» սէրիս	» քիրիս
» աղի	» սէրի	» քիրի
» աղիք՝	» սէրիք՝	» քիրիք՝
» աղիք՝	» սէրիք՝	» քիրիք՝
» աղին	» սէրին	» քիրին

Անցյալ ապառնի

մետիլ աղիմ լւն	մէտիլ սէրիմ լւն	մէտիլ քիրիմ լւն
» աղիս »	» սէրիս »	» քիրիս »
» աղի »	» սէրի »	» քիրի »
» աղիք »	» սէրիք »	» քիրիք »
» աղիք »	» սէրիք »	» քիրիք »
» աղին »	» սէրին »	» քիրին »

Հրամայական եղանակ

Ներկա

աղա կամ աղէր	սէրա կամ սէրէր	քիրն կամ քիրէր
ըղէցէք	սի՛րիցէք	քի՛րիցէք
աղի մէ, մէն, մն,	սիրի մէ, մէն, մն,	քիրի մէ, մէն, մն,
ման	ման	ման
աղի մէք, մնք	սէրի մէք, մնք	քիրի մէք, մնք

Անցյալ

աղէր լւն	սէրէր լւն	քէրէր լւն
ըղէցէք լւն	սի՛րիցէք լւն	քի՛րիցէք լւն
աղի մէ լւն	սէրի մէ լւն	քիրի մէ լւն
աղի մէք լւն	սէրի մէք լւն	քիրի մէք լւն

357. Անկատար գերբայում -էս ունենում են -իլ վերջա-
վորությամբ այն բայերը, որոնք անորոշ գերբայի վերջնթեր
վանկում ունեն ւա կամ օ ձայնավորները, ինչպես՝ ածել, ածիլ,
ըծէս. ասել, ասիլ, ըսէս. կարել, կարիլ և կարողանալ, կըրէս.
շաղապատել, շըղըպատիլ, շըղըպըտէս. խօսել, խօսիլ, խըսէս.
ուտել, օտիլ, ըտէս և այլն:

Այս բայերի անորոշի ի ձայնավորը, շեշտի տակ ընկնելով
է դառնում է ո՛չ միայն անկատար գերբայում, այլև մակրայա-
կան գերբայում և հրամայականի հոգնակիում, ինչպես՝ ածիլ,
ըծէլէն, ըծէցէք. խօսիլ, խըսէլէն, խըսէցէք և այլն: Այդպես և
անորոշ գերբայի հոլովման ժամանակ, ինչպես՝ ածիլ, ըծէլու,
ըծէլու (ն, հ)էնից, ըծէլավ, ըծէլամ. խօսիլ, խըսէլու, խըսէլու
(ն, հ)էնից, խըսէլավ, խըսէլամ և այլն (տե՛ս § 276, ծանոթ. 17):

Ծանոթություն 1.— Խոնարհման ժամանակ անկատար ու մակբայական գերբայներում և հրամայականի հոգնակիում շեշտը տեղափոխվում է անորոշի ի>է ձայնավորի վրա, որի պատճառով էլ նրան նախորդող վանկի ա, օ ձայնավորները դառնում են ր, ինչպես՝ ազապարել>փըսպարիլ, փըսպըրէս, փըսպըրէլէն, փըսպըրէցէք։ մանրիլ>մանդիլ «կոտրել», մընդէս, մընդէլէն, մընդէցէք։ խօսիլ>խօսիլ, խըսէս, խըսէլէն, խըսէցէք և այլն։

Ծանոթություն 2. Ապառնի գերբայում շեշտն ընկնում է մասնիկի առաջին վանկի վրա, որի պատճառով էլ անորոշի բոլոր ձայնավորներն էլ դառնում են ր, ինչպես՝ առնել>արիլ, բըրլացուկ, բըրլասկան. ուտել>օտիլ, ըտըլացուկ, ըտըլասկան. անկանել>նանիլ, նընըլացուկ, նընըլասկան և այլն։

Ծանոթություն 3.— Օրհնիլ>օխնիլ, ուռել>օռնիլ բայերի խոնարհման ժամանակ օ ձայնավորը, շեշտից առաջ ընկնելով, ոչ թե սղվում, այլ դառնում է ու, որի պատճառով էլ անկատար գերբայում ունենում են իւ և հոլովվում ու ձայնավոր ունեցող բայերի նման (տե՛ս § 358, ծան. 5)։

Ծանոթություն 4.— Գրական ու կրոնական փոխառություններում այդ սղումները չեն կատարվում, ինչպես՝ ազատել>ազադիլ, ազսուէս, ազսուլէն, ազադէցէք։ գրաւել>գըրավիլ, գըրավէս, գըրավէլէն, գըրավէցէք։ նդովել>նըզովիլ, նըզովէս, նըզովէլէն, նըզովէցէք և այլն։ Միայն ապառնի գերբայում է, որ անորոշի վերջավորության ի-ն դառնում է ր, մինչպես նրան նախորդող վանկերի ձայնավորները մնում են անփոփոխ, ինչպես՝ ազադըլացուկ, ազադըլասկան, գըրավըլացուկ, գըրավըլասկան, նըզովըլացուկ, նըզովըլասկան և այլն։

Ծանոթություն 5.— Ատիլ>ատիլ բայի անկատար գերբայը լինում է ատէս, մակբայականը՝ ատէլն,

ապառնին՝ ատըլացուկ, ատըլասկան, առանց սղման, իսկ հրամայականի հոգնակին՝ քաղցէք. առաջին երեք դերբայներում սղումը չի կատարվում ուտել > օտիլ (ըտէս, ըտլէն, ըտըլացուկ, ըտըլասկան) բայի հետ չչփոթելու համար, մինչդեռ հրամայականի հոգնակիում, քանի որ օտիլ բայն ունի կէրէք, ձեք, ատիլ բայը կանոնավոր կերպով ենթարկվում է սղման:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 6.—Անկատար դերբայում -էս ունեցող բայերի դերբայական վերջավորությունների ձայնավորները ծանր են, բացի անորոշից (-իլ, -էս, -ալ, -ած, -ացուկ, -աւկան, -ուդ, -էն):

356. Անկատար դերբայում -իւ ունենում են -իլ վերջավորությամբ այն բայերը, որոնց անորոշ դերբայի վերջնթեր վանկի ձայնավորը ա, օ կամ ք չէ, ինչպես՝ լարել > լէրիլ, լի՝րիս. գիտել > գիդիլ «իմանալ», գի՛դիս. գցել > ցիքիլ, ցի՛քիս. մորթել > մուրթիլ, մաւրթիս. ծարուրել > ծի՛րուրիլ, ծի՛րուրիս. հարբել > հարբիլ, հի՛րբիս. զօդել > զօ՛դիլ, զօ՛ւդիս և այլն:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 1.—Խոնարհման ժամանակ անկատար ու մակբայական դերբայներում և հրամայականի հոգնակիում շեշտը տեղափոխվում է անորոշ դերբայի վերջավորության ի ձայնավորի վրա, որի պատճառով նրանից առաջ եղած *ա՛*, է, ի ձայնավորները դառնում են ի՛, ինչպես՝ հարբել > հարբիլ, հի՛րբիս, հի՛րբիլէն, հի՛րբիցէք. չափել > չէփիլ, չի՛փիս, չի՛փիլէն, չի՛փիցէք. ձևել > ձիվիլ, ձի՛վիս, ձի՛վիլէն, ձի՛վիցէք և այլն:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 2.—Ապառնի դերբայում շեշտն ընկնում է մասնիկի առաջին վանկի վրա, որի պատճառով էլ նրանցից առաջ եղած *ա՛*, է, ի ձայնավորները նույնպես դառնում են ի՛, ինչպես՝ հարբել, հի՛րբիլ, հի՛րբիլացուկ, հի՛րբիլացուկան. չէփիլ, չի՛փիլացուկ, չի՛փիլացուկան. ձիվիլ, ձի՛վիլացուկ, ձի՛վիլացուկան և այլն:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 3.—Հակառակ այդ կանոնին, ու և ո՛ւ ձայնավորները ամեն պարագայում էլ մնում են անփոփոխ, ինչպես՝ կոփել > կուփիլ «խփել», կուփիս,

կուփիլէն, կուփիցէք. կոծկել > կուզկիլ, կուզկիս, կուզկի-
լէն, կուզկիցէք. բրդոտել > բռնրդռտիլ, բռնրդռտիս,
բռնրդռտիլէն, բռնրդռտիցէք. ուտրիլ > հի՛լլուրիլ, հի՛լ-
լուրիս, հի՛լլուրիլէն, հի՛լլուրիցէք, և այլն:

Ապառնի դերբայում ու և ու ձայնավորները դարձյալ
անփոփոխ են մնում, իսկ անորոշի վերջավորության ի-ն
սղվում է, ըստ որում, եթե նա գտնվում է ու-ից հետո,
ընդհանուր կանոնի համաձայն դառնում է ի՛ և ստա-
նում է -ացուկ, -անկան մասնիկները, ինչպես՝ բռնրդռն-
տիլ, բռնրդռտի՛լացուկ, բռնրդռտի՛լանկան. հի՛լլուրիլ,
հի՛լլուրի՛լացուկ, հի՛լլուրի՛լանկան, բայց՝ կուփիլ, կու-
փըլացուկ, կուփըլանկան, կուզկիլ, կուզկըլացուկ, կուզ-
կըլանկան և այլն:

Ծանոթություն 4.—Եթե բայի անորոշում կա
շեշտյալ օ կամ ծ, ապա խոնարհման ժամանակ շեշտից
առաջ ընկնելով, նրանք դառնում են ու, ինչպես՝ ուռել
> օռուիլ, ուռիս, ուռիլէն, ուռի՛լացուկ, ուռի՛լանկան,
ուռեցէք. ծագծագոտել > ծի՛քծի՛քթաիլլույսը բացվելք,
ծի՛քծի՛քռտիս, ծի՛քծի՛քռտիլէն, ծի՛քծի՛քռտի՛լացուկ,
ծի՛քծի՛քռտի՛լանկան, ծի՛քծի՛քռտիցէք. զօդել > զօդիլ,
զոդիս, զոդիլէն, զոդի՛լացուկ, զոդի՛լանկան, զոդիցէք՝
և այլն:

Ծանոթություն 5.—Անկատարում -իս ունեցող
այն բայերը, որոնք անորոշի վերջնթեր վանկում ու-
նեն ու ձայնավորը, ստանում են ծանր ձայնավորով
դերբայական վերջավորություններ, ինչպես՝ կուփիլ,
կուփալ, կուփած, կուփուդ, կուփըլացուկ, կուփըլանկան.
մումիլ Վում քսելք, մումալ, մումած, մումուդ, մու-
մըլացուկ, մումըլանկան և այլն: Այդպես և՛ խնդրել >
խընդիլ Վուզելք բայը, որ թեև առաջին վանկում ու-
նի ը, ենթարկվում է այս խոնարհման, ինչպես՝ խնդիս,
խընդիլէն, խընդուդ, խընդալ, խընդած, խընդըլացուկ,
խընդըլանկան, հրմ. խընդա, խընգէր, խընդիցէք, ըղծ.
խընդիմ, խընդիս, խընդի և այլն:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 6.—Այն բայերը, որոնք անորոշի վերջընթեք վանկում ունեն է ձայնավորը, անորոշ, անկատար և ապառնի դերբայներում ունեն թեթև ձայնավորներով վերջավորություններ, իսկ կատարյալ, գերակատար ու ենթակայական դերբայներում ծանր, ինչպես՝ շարել > շէրիլ, շի՛րիս, շի՛րի՛լացուկ, շի՛րի՛լասկան. չափել > չէփիլ, չի՛փիս, չի՛փի՛լացուկ, չի՛փի՛լասկան, բայց՝ չէփալ, չէփած, չէփուղ, շէրալ, շէրած, շէրուղ և այլն: Դրա պատճառն այն է, որ վերջին . երեք դերբայներում -է-ն շեշտի տակ լինելով, փոփոխման չի ենթարկվում, և ստանում է իրեն համապատասխան ծանր ձայնավորներով վերջավորություններ, իսկ նախորդներում, շեշտից առաջ լինելով, սղվում է և նմանվելով հաջորդ թեթև ի-ին, դառնում՝ ի՛, իսկ վերջավորությունները ավելացվելով անորոշին համապատասխանում են նրա աստիճանին:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 7.—Այն բայերը, որոնք անորոշի վերջընթեք վանկում ունեն ան, ի, ի՛, ծ, ու ձայնավորները, բացի ենթակայականից, մյուս բոլոր դերբայներում ստանում են թեթև ձայնավորով վերջավորություններ, ինչպես՝ հանրիլ, հի՛րբիս, հի՛րբի՛լացուկ, հի՛րբի՛լասկան, հանրանլ, հանրանծ. բիրիլ, բի՛րբիս, բի՛րբի՛լացուկ, բի՛րբի՛լասկան, բիրանլ, բիրանծ. փռնզիլ «փորձել», փռնզիս, փռնզի՛լացուկ, փռնզի՛լասկան, փռնզանլ, փռնզանծ. գի՛րիլ «գրել», գի՛րբիս, գի՛րբի՛լացուկ, գի՛րբի՛լասկան, գի՛րանլ, գի՛րանծ և այլն:

Մակրայական դերբայը, ունենալով միայն մի վերջավորություն, բոլորի համար էլ նույնն է:

Ենթակայական դերբայը թեև ընդհանրապես նույնն է (ուղ), բայց ու ունեցող բայերի համար երբեմն ներդաշնակությամբ դառնում է ուղ. ինչպես՝ փռնզող «փորձող», լռնզող, բայց և փռնզուղ, լռնզուղ և այլն:

359. Մի քանի բայեր խոնարհման ժամանակ երևան են բերում որոշ շեղումներ. դրանք են.

1. Ասել > ա՛սիլ, կտր. դրբ. ասալ, գրկտ. ահաժ:

2. Կարդալ>կարդիլ, կտր. դրբ. կարդալ կամ կրրդէցալ, գրկ. դրբ. կարդած կամ կրրդահած:

3. Խօսել>խօսիլ, կտր. դրբ. խըսէցալ կամ խըսացալ, գրկտր. դրբ. խըսահած:

360. Գրաբարյան չ մասնիկն ունեցող բայերը կանոնավոր կերպով խոնարհւում են այս խոնարհմամբ՝ անկատար դերբայում -իս ունեցող բայերի նման, անկախ իրենց ունեցած ձայնավորներից. Բոլոր ձևերում էլ, հակառակ գրաբարին, պահում են իրենց չ մասնիկը. ինչպես՝ յանգչել>հանգչիլ, հընգչիս, հանգչած, հընգչըլացուկ, հրմ. հանգչէր, հընգչիցէք'. փախչել>փախչիլ, փըխչիս, փախչալ, փախչած, փըխչըլացուկ, հրմ. փախչէր (նաև՝ փախս), փըխչիցէք' և այլն: Այդպես և՛ կանաչել>կընաչիլ, կանչել>կոնչիլ, որոնք թեև գրաբարում չիմ, նշիմ խառը հոլովման չեն պատկանում, բայց բարբառումս համաբանությամբ խոնարհւում են նրանց նման. ինչպես՝ կընընչիս, կընչիս և այլն:

ՉՈՐՐՈՐԳ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

361. Այս խոնարհումը ներկայացնում է բարբառիս ի խոնարհման (Յ-րդ) -ան ը . ան, -էն միջմասնիկներով ձևը. անորոշ դերբայը վերջանում է -անիլ, -անիլ, -էնիլ մասնիկներով, իսկ անկատար դերբայը, նախորդ խոնարհման նման, ունենում է -(ըն) էս կամ -(ի'ն) իս:

Դերբայներ

Անորոշ	մըռանիլ «մոռանալ»	իի'վանիլ «լվանալ»
Անկատար	մըռընէս	իի'վի'նիս
Կատարյալ	մըռացալ	իի'վացալ
Գերակատար	մըռահած	իի'վահած
Ապառնի	մըռընըլացուկ: մըռընըլասկան	իի'վի'նի'լացուկ. իի'վի'նի'լասկան
Ենթակայական	մըռացուղ	իի'վացուղ
Մակբայական	մըռընէլէն	իի'վի'նի'լէն

Սահմանական եղանակ

Ներկա

մըռընէս իմ	լի՛վի՛նիս իմ
» իս	» իս
» ի	» ի
» իք՝	» իք՝
» իք՝	» իք՝
» ին	» ին

Անցյալ անկատար

մըռընէս իմ լն	լի՛վի՛նիս իմ լն
» իս »	» իս »
» ի »	» ի »
» իք՝ »	» իք՝ »
» իք՝ »	» իք՝ »
» ին »	» ին »

Ապրանի

մըռանիլ իմ	լի՛վնիլ իմ
» իս	» իս
» ի	» ի
» իք՝	» իք՝
» իք՝	» իք՝
» ին	» ին

Անցյալ ապրանի

մըռանիլ իմ լն	լի՛վնիլ իմ լն
» իս »	» իս »
» ի »	» ի »
» իք՝ »	» իք՝ »
» իք՝ »	» իք՝ »
» ին »	» ին »

Անցյալ կատարյալ

մըռացալ ըմ	լի՛վնցնլ ըմ
» ըս	» ըս
» ա	» ա
» ըք	» ըք
» ըք	» ըք
» ըն	» ըն

Գերակատար

մըռահած ըմ	լի՛վնհծ ըմ
» ըս	» ըս
» ա	» ա
» ըք	» ըք
» ըք	» ըք
» ըն	» ըն

Անցյալ գերակատար

մըռահած ըմ լն	լի՛վնհծ ըմ լն
» ըս »	» ըս »
» (ը) »	» (ը) »
» ըք »	» ըք »
» ըք »	» ըք »
» ըն »	» ըն »

Բղձական եղանակ

Ապառնի

մըռանիմ	լի՛վննիմ
մըռանիս	լի՛վննիս
մըռանի	լի՛վննի
մըռանիք՝	լի՛վննիք՝
մըռանիք՝	լի՛վննիք՝
մըռանին	լի՛վննին

Անցյալ ապառնի

մըռանիմ լն	լի՛վանիմ լն
մըռանիս »	լի՛վանիս »
մըռանի »	լի՛վանի »
մըռանիք՝ »	լի՛վանիք՝ »
մըռանիք՝ »	լի՛վանիք՝ »
մըռանին »	լի՛վանին »

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի

մէտիլ մըռանիմ	մէտիլ լի՛վանիմ
» մըռանիս	» լի՛վանիս
» մըռանի	» լի՛վանի
» մըռանիք՝	» լի՛վանիք՝
» մըռանիք՝	» լի՛վանիք՝
» մըռանին	» լի՛վանին

Անցյալ ապառնի

մէտիլ մըռանիմ լն	մէտիլ լի՛վանիմ լն
» մըռանիս »	» լի՛վանիս »
» մըռանի »	» լի՛վանի »
» մըռանիք՝ »	» լի՛վանիք՝ »
» մըռանիք՝ »	» լի՛վանիք՝ »
» մըռանին »	» լի՛վանին »

Հրամայական եղանակ

Ներկա

մըռաց, մըռացէք՝	լի՛վաց, լի՛վացէք՝
մըռանի մէ, մէն, մն, մնն	լի՛վանի մէ, մէն, մն, մնն
» մէք՝, մնք	» մէք՝, մնք

Անցյալ

մըռաց լն	լի՛վաց լն
մըռացէք՝ լն	լի՛վացէք՝ լն
մըռանի մէ լն	լի՛վանի մէ լն
» մէք՝ լն	լի՛վանի մէք՝ լն

362. Անորոշում -էնիլ ունեցող բայերը խոնարհվում են նույն ձևով. տարբերությունն այն է միայն, որ ամեն տեղ, ուր -անիլ || -անիլ մասնիկավորները պահում են իրենց -ա || -ան, այս բայերն ունեն է (օր. մըռաց, սի՛գէց և այլն):

Ահա -էնիլ միջմասնիկավոր բայերի հիմնական ձևերը.

Անորոշ գերբ. սի՛գէնիլ «զգենուլ»

Անկատար » սի՛գի՛նիս

Կատարյալ » սի՛գէցալ

Գերակատար » սի՛գէհած

Ապառնի » սի՛գի՛նիլանցուկ, սի՛գի՛նիլանկան

Ենթակայական » սի՛գէցուղ

Մակբայական » սի՛գի՛նիլէն

Ըզձական ապառնի. սի՛գէնիմ, սի՛գէնիս, սի՛գէնի և այլն.

Հրամայական ներկա սի՛գէց, սի՛գէցէք՛, սի՛գէնի մէ, սի՛-գէնի մէք՛ և այլն.

363. Անորոշում -անիլ ունեցող բայերը թեթև ձայնավորներ ունեն՝ կատարյալ, գերակատար և ապառնի գերբայների վերջավորություններում, իսկ -անիլ ունեցողները՝ ծանր. ինչպես՝ թուլանալ > թի՛ւնիլ, թի՛ւնցալ, թի՛ւնհած, թի՛ւնիս, թի՛ւնիլանցուկ և այլն, բայց՝ հեռանալ > հըռանիլ, հըռացալ, հըռահած և այլն:

Անկատար գերբայում -ընէս ունեն -անիլ միջմասնիկավորները, իսկ -ի՛նիս ունեն -անիլ և -էնիլ միջմասնիկավորները. ինչպես՝ մըռանիլ, մըռընէս, բայց՝ թի՛ւնիլ, թի՛ւնիս, սի՛գէնիլ, սի՛գի՛նիս և այլն:

-էնիլ մասնիկն ունեցողները, բացի անկատարից (-իս), թեթև ձայնավորներ ունեն նաև ապառնի գերբայում. ինչպես՝ սի՛գի՛նիլանկան, սի՛գի՛նիլանցուկ և այլն, մյուս գերբայական վերջավորություններում ունեն ծանր ձայնավորներ. ինչպես՝ սի՛գէցալ, սի՛գէհած, սի՛գէցուղ և այլն:

Մակբայական գերբայում -անիլ միջմասնիկավոր բայերի ի ձայնավորը դառնում է է, իսկ -անիլ, -էնիլ ունեցողներինը մնում է անփոփոխ. ինչպես՝ մոռանալ > մըռանիլ, մըռընէլէն. մօտենալ > մըտանիլ, մըտընէլէն, բայց՝ թուլանալ > թի՛ւնիլ, թի՛ւնիլէն. քաշանալ > քի՛շենիլ, քի՛շիլէն և այլն:

Անորոշ, ենթակայական ու մակբայական դերբայների վերջավորութուններն ընդհանուր են երեք տարբերակների համար էլ, անկախ նրանց ձայնավորների աստիճանից:

Ծանոթ ություն 1.— -անիլ ունեցող բայերի ա և ի ձայնավորները, շեշտից առաջ ընկնելու դեպքում, դառնում են ը. ինչպես՝ մոռանալ>մըռանիլ, մըռընէս, մըռընըլացուկ, մըռընըլասկան, մըռընէլէն. նեղանալ>նըղանիլ, նըղընէս, նըղընըլացուկ, նըղընըլասկան, նըղընէլէն և այլն:

Ծանոթ ություն 2.— -անիլ և -էնիլ ունեցող բայերի ա, է, ի ձայնավորները, շեշտից առաջ ընկնելու դեպքում, դառնում են ի՛. ինչպես՝ թուլանալ>թի՛ւանիլ, թի՛լինիս, թի՛լինիլացուկ, թի՛լինիլասկան, թի՛լինիլէն. քաշանալ>քի՛շէնիլ, քի՛շի՛նիս, քի՛շի՛նիլացուկ, քի՛շի՛նիլասկան, քի՛շի՛նիլէն և այլն:

364. Այս խոնարհումը համապատասխանում է գրաբարյան -անեմ, -եմեմ, -նում միջմասնիկավոր խոնարհումներին. ինչպես՝ մոռանալ>մըռանիլ, թուլանալ>թի՛ւանիլ, զգենուլ>սի՛գէնիլ,՝ մոտենալ>մըտանիլ և այլն:

Գրաբարյան -անեմ, -անիմ միջմասնիկավոր բայերը բարբառումս վերածվել են պարզ ձևերի. ինչպես՝ գտանել>գիգիլ ծնանել>ծընէլ, անկանել>նանիլ և այլն: Դրանցից երկուսը միայն պահել են իրենց ն մասնիկը, որով և իրենց խոնարհման մեջ ստեղծել են որոշ անկանոնություններ, զրանք են. տեսանել>տըէսնիլ, մեռանել>մէռնիլ, զրանց խոնարհումը տես § 381 և 382:

Մի բայ՝ պրծանիլ>պըրծանիլ՝ պահպանել է իր գրաբարյան ձևը, բայց խոնարհման մեջ նա մասամբ այս, մասամբ երկրորդ խոնարհման է ենթարկվում. այսպես՝ անկտր. գրբ. պըրծընէս, կտր. գրբ. պըրծալ, գրկտր. գրբ. պըրծած, ապ. գրբ. պըրծընըլասկան, ենթ. գրբ. պըրծընուղ, մկբ. գրբ. պըրծընէլէն, ըգձ. ապ. պըրծանիմ, հրմ. նրկ. պըրծա կամ պըրծէր, պըրծէք՝ կամ պըրծընէցէք՝, պըրծանի մէ և այլն:

ՊԱՏՃԱՌԱԿԱՆ ԲԱՅՅԵՐ

365. Պատճառական բայերը կազմվում են բայահիմքին ավելացնելով -ցանիլ || -ցանիլ (< -ուցանել) մասնիկը. -ցանիլ ստանում են ծանր ձայնավորով բառերը, իսկ -ցանիլ՝ թեթև ձայնավորներով բառերը. ինչպես՝ խըսցանիլ «խոսեցնել», վըխցանիլ «վախեցնել», մըտցանիլ «մտցնել», մըտըցանիլ «մտեցնել», ի՛վիլցանիլ «ավելացնել», բի՛նցանիլ «բանեցնել», բի՛ծիլցանիլ «բարձրացնել» և այլն:

Պատճառական բայերի խոնարհումը մեծ մասամբ նույն է չորրորդ խոնարհման հետ. միայն կատարյալ ու գերակատար գերբայներում, աշխարհարարի նման, գերբայական վերջավորություններից առաջ ունեն ը հնչյունը, իսկ հրամայականը լի-նում է -ցուր, -ցըրէցէջ՝. ահա դրանց խոնարհման պատկերը.

Դերբայներ

Անորոշ	կըրցանիլ «կորցնել»
Անկատար	կըրցընէս
Կատարյալ	կըրցըրալ
Դերակատար	կըրցըրած
Ապառնի	կըրցընլացուկ, կըրցընլասկան
Ենթակայական	կըրցանուղ, կըրցընուղ
Մակրայական	կըրցընէլէն

Սահմանական եղանակ

Ներկա

կըրցընէս իմ	կըրցընէս ի՞ք՝
» իս	» ի՞ք՝
» ի	» ին

Անցյալ անկատար

կըրցընէս իմ լւծ	կըրցընէս ի՞ք՝ լւծ
» իս »	» ի՞ք՝ »
» ի	» ին »

Ապառնի

կըրցանիւ իմ	կըրցանիւ իք՝
» իս	» իք՝
» ի	» ին

Անցյալ ասպառնի

կըրցանիւ իմ լն	կըրցանիւ իք՝ լն
» իս »	» իք՝ »
» ի »	» ին »

Անցյալ կատարյալ

կըրցըրաւ ըմ	կըրցըրաւ ըք
» ըս	» ըք
» ա	» ըն

Գերակատար

կըրցըրած ըմ	կըրցըրած ըք
» ըս	» ըք
» ա	» ըն

Անցյալ գերակատար

կըրցըրած ըմ լն	կըրցըրած ըք լն
» ըս »	» ըք »
» (ը) »	» ըն »

Հղձական եղանակ

Ապառնի

կըրցանիմ	կըրցանիք՝
կըրցանիս	կըրցանիք՝
կըրցանի	կըրցանին

Անցյալ ասպառնի

կըրցանիմ լն	կըրցանիք՝ լն
կըրցանիս »	կըրցանիք՝ »
կըրցանի »	կըրցանին »

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի

մէտիւ կըրցանիմ	մէտիւ կըրցանիք՝
» կըրցանիս	» կըրցանիք՝
» կըրցանի	» կըրցանին

Անցյալ ապառնի

մէտիւ կըրցանիմ լն	մէտիւ կըրցանիք՝ լն
» կըրցանիս »	» կըրցանիք՝ »
» կըրցանի »	» կըրցանին »

Հրամայական եղանակ

Ներկա

կըրցուր	կըրցըրէցէք՝
կըրցանի մէ, մէն	կըրցանի մէք՝, մնք
» մն, ման	

Անցյալ

կըրցուր լն	կըրցըրէցէք՝ լն
կըրցանի մէ լն	կըրցանի մէք՝ լն

366. Այդպէս են խոնարհւում նաև -ցանի վերջավորութեամբ պատճառականները, միայն՝ կատարյալ, գերակատար և ապառնի գերրայների վերջավորութեան և ձայնավորի փոխարեն ունենում են ն. ինչպես՝ բի՛ծի՛րցանիլ բարձրացնել, կտր. դրբ. բի՛ծի՛րցի՛րն, գրկտր. գրբ. բի՛ծի՛րցի՛րն, ապ. բի՛ծի՛րցի՛ն, ցուկ, բի՛ծի՛րցի՛ն, և այլն: Հրամայականի եզակիում ունենում են -ցուր, ինչպես՝ բի՛ծի՛րցուր բարձրացրու, վի՛ր-ջի՛ցուր վերջացրու» և այլն:

367. Անորոշ գերրայի և, ն ձայնավորները, շեշտից առաջ ընկնելով, համապատասխանորեն դառնում են ը կամ ի՛, ինչպես՝ խըսցանիլ խոսեցնել, խըսցընլասկան, ի՛վի՛լցանիլ ավելացնել, ի՛վի՛լցի՛նէս, ի՛վի՛լցի՛նլացուկ և այլն:

Անորոշի վերջավորության ի ձայնավորը մակբայական դեր-
բայում և անորոշի թեք հոլովներում, շեշտի տակ ընկնելով, դառ-
նում է է. ինչպես՝ խըսցանիլ, խըսցընէլէն, խըսցընէլու, խըս-
ցընէլավ. բի՛ծի՛րցանիլ, բի՛ծի՛րցի՛նէլէն, բի՛ծի՛րցի՛նէլու, բի՛-
ծի՛րցի՛նէլավ և այլն:

Ապառնի դերբայում, շեշտից առաջ ընկնելով, բոլորովին
կորչում է. ինչպես՝ խըսցանիլ, խըսցընլացուկ, խըսցընլասկան.
բի՛ծի՛րցանիլ, բի՛ծի՛րցի՛նլացուկ, բի՛ծի՛րցի՛նլասկան և այլն:

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 1.— ցանիլ վերջավորությամբ
բայերի անկատար դերբայը նախորդ երկու խոնարհում-
ների այդ կարգի բայերի նման երբեմն կարող է ունե-
նալ իս վերջավորությունը, ինչպես՝ բի՛ծի՛րցանիլ,
բի՛ծի՛րցի՛նիս. ի՛վի՛ցանիլ, ի՛վի՛ցի՛նիս և այլն: Այդ
դեպքում մակբայական դերբայում և անորոշի թեք
հոլովներում էլ ի-ն մնում է անփոփոխ. ինչպես՝ բի՛-
ծի՛րցի՛նիլէն, բի՛ծի՛րցի՛նիլու, բի՛ծի՛րցի՛նիլով. ի՛վի՛-
ցի՛նիլէն, ի՛վի՛ցի՛նիլու, ի՛վի՛ցի՛նիլավ և այլն:

ԿՐԱՎՈՐԱԿԱՆ ԲԱՅԵՐ

368. Բայերի կրավորական սեռը կազմվում է անորոշ դեր-
բայի -էլ, -իլ վերջավորությունները դարձնելով -վէլ, -վիլ. ինչ-
պես՝ սըրէլ «սըրել», սըրվէլ «սըրվել», դի՛րիլ «գնել», դի՛րվիլ «գըր-
վել», մանդիլ «կոտրել», մանդվիլ «կոտրվել», մըռանիլ «մոռա-
նալ», մըռանվիլ «մոռացվել» և այլն:

Առաջին խոնարհման բայերը բոլորն էլ չեզոք լինելով,
կրավորական սեռ բնականաբար չեն ունենում: Միայն մնալ
բայը՝ անդեմ գործածությամբ՝ երրորդ դեմքի համար ունի մըն-
վա(լ) ձևը. ինչ. տեղըս մընվա չի թայստեղ չի մնացվի, այստեղ
մնալ հնարավոր է՞ս:

Կրավորական բայերի խոնարհումը ներգործականներից չի
տարբերվում. յուրաքանչյուր բայ, կրավորականի փոխվելիս,
պահպանում է իր բոլոր ձևերը՝ համապատասխան իր խոնարհման,
միայն դերբայական ու դիմային վերջավորություններից առաջ
առանում է վ. ինչպես՝ սըրվէլ, սըրվէ, սըրված, հրմ. սըրվէր,
ըդծ. սըրվէմ և այլն:

369. Էական բայի հարադրությամբ կազմված բոլոր ձևերում ժխտական է դառնում միայն ինքը՝ էական բայը, ստանալով չ մասնիկը. ինչպես՝ սրբէս չիմ, սրբէս չիմ լաւ և այլն:

Էական բայի այն ձևերը, որոնք գրականում ունենում են ք (քմ, քս և այլն), ժխտականի ժամանակ դարձնում են ի. ինչպես՝ սըրալ քս, սըրած քմ, բայց՝ սըրալ չիմ, սըրած չիմ և այլն:

Մինչդեռ աշխարհաբարում էական բայը չ ստանալով խոնարհող բայից առաջ է ընկնում, Մեղրու բարբառում մնում է իր տեղում, կամ առաջ ընկնելով, առաջ է բերում իմաստի նուրբ տարբերություն՝ տրամաբանական շեշտի միջոցով. ինչպես՝ իս խընդիս չիմ «ես չեմ ուզում», բայց՝ իս չիմ խընդիս «ես չեմ ուզում» և այլն:

370. Պարզ կազմություն ունեցող ձևերի ժխտականը կազմվում է ուշ, վուշ, հո՛ւշ մասնիկներով, որոնցից առաջին երկուսը՝ հետադաս, իսկ վերջինը՝ նախադաս. ուշ գործածվում է բաղաձայնով վերջացող ձևերի համար, վուշ-ը՝ ձայնավորով վերջացողների. ինչպես՝ գի՛նէմ ուշ «չգնամ», գի՛նէս ուշ «չգնաս», գի՛նէն ուշ «չգնան», գի՛նէ վուշ «չգնաս», օնիմ ուշ «չունեմ», օնիս վուշ «չունի» և այլն:

Հոգնակի առաջին և երկրորդ դեմքերում, վերջահանգ ք-ի ազդեցությամբ, հաճախ ուշ-ը դառնում է իւշ, ինչ. խմէք՝ ուշ «չխմեք», ասիք՝ ուշ «չասեք» և այլն:

Հո՛ւշ-ը գործածվում է միայն ըղձականի համար և, նախադաս լինելով, միշտ շեշտ է ունենում. ինչպես՝ հո՛ւշ գի՛նէս «չգնաս», հո՛ւշ տըխնիս «չտեսնես» և այլն:

371. Անկատարի լաւ մասնիկով կազմված ձևերում ժխտական մասնիկները մտնում են դերբայի և լաւ-ի ինչպես՝ գի՛նէս չիմ լաւ «չէի գնում», գի՛նէմ ուշ լաւ «չգնայի», գա՛նած չիմ լաւ «չէի գնացել» և այլն:

Արգելականի կազմությունը տե՛ս § 350:

Բերում ենք «սըրբէլ» բայի ժխտական խոնարհման բոլոր ձևերը:

Սահմանական եղանակ

Ներկա

սըրէս	չիմ	կամ	(իս)	չիմ	սըրէս
»	չիս	»	(դու)	չիս	»
»	չի	»	(ան)	չի	»
»	չիք՝	»	(մէք՝)	չիք՝	»
»	չիք՝	»	(դուք)	չիք՝	»
»	չին	»	(անդուք)	չին	»

Անցյալ անկատար

սըրէս	չիմ	լն	կամ	(իս)	չիմ	լն	սըրէս
»	չիս	»	»	(դու)	չիս	»	»
»	չի	»	»	(ան)	չի	»	»
»	չիք՝	»	»	(մէք՝)	չիք՝	»	»
»	չիք՝	»	»	(դուք)	չիք՝	»	»
»	չին	»	»	(անդուք)	չին	»	»

Ապառնի

սըրէ(լ)	չիմ	կամ	(իս)	չիմ	սըրէլ
»	չիս	»	(դու)	չիս	»
»	չի	»	(ան)	չի	»
»	չիք՝	»	(մէք՝)	չիք՝	»
»	չիք՝	»	(դուք)	չիք՝	»
»	չին	»	(անդուք)	չին	»

Անցյալ ապառնի

սըրէ(լ)	չիմ	լն	կամ	(իս)	չիմ	լն	սըրէլ
»	չիս	»	»	(դու)	չիս	»	»
»	չի	»	»	(ան)	չի	»	»
»	չիք՝	»	»	(մէք՝)	չիք՝	»	»
»	չիք՝	»	»	(դուք)	չիք՝	»	»
»	չին	»	»	(անդուք)	չին	»	»

Անցյալ կատարյալ

սըրալ	չիմ	կամ	(իս) չիմ	սըրալ
»	չիս	»	(դու) չիս	»
»	չի	»	(ան) չի	»
»	չիք,	»	(մէք) չիք	»
»	չիք	»	(դուք) չիք	»
»	չին	»	(անդռնք) չին	»

Գերակատար

սըրած	չիմ	կամ	(իս) չիմ	սըրած
»	չիս	»	(դու) չիս	»
»	չի	»	(ան) չի	»
»	չիք,	»	(մէք) չիք	»
»	չիք,	»	(դուք) չիք	»
»	չին	»	(անդռնք) չին	»

Անցյալ գերակատար

սըրած	չիմ	լն կամ	(իս) չիմ	լն	սըրած
»	չիս	»	(դու) չիս	»	»
»	չի	»	(ան) չի	»	»
»	չիք	»	(մէք) չիք	»	»
»	չիք	»	(դուք) չիք	»	»
»	չին	»	(անդռնք) չին	»	»

Ըղծական եղանակ

Ապառնի

Անցյալ ապառնի

սըրէմ	ուչ	կամ	հռչ սըրէմ	սըրէմ	ուչ	լն կամ	հռչ սըրէմ	լն
սըրէս	»	»	» սըրէս	սըրէս	»	»	» սըրէս	»
սըրէ	վուչ	»	» սըրէ	սըրէ վուչ	»	»	» սըրէ	»
սըրէք	ուչ	»	» սըրէք	սըրէք ուչ	»	»	» սըրէք	»
սըրէք	»	»	» սըրէք	սըրէք	»	»	» սըրէք	»
սըրէն	»	»	» սըրէն	սըրէն	»	»	» սըրէն	»

372. Անկանիլ > նանիլ.

Անկատար գրբ. նրնէս. կտր. գրբ. նալ, գրկտր. գրբ. նած.

Ապառնի գրբ. նրնրլացուկ, նրնրլասկան, ենթ. գրբ. նանուդ, մկբ. գրբ. նրնէլէն.

Ըդձ. ապ. նանիմ, նանիս, նանի, նանիքժ, նանին.

Հրմ. ներկ. նա. նէր, նրնէցէքժ, նանի մէ, նանի մէքժ:

Հրամայականը առանձին չի գործածվում, այլ միշտ վեր «վայր» նախադրությամբ. ինչ. տէղըտ վէռ նէր, տէղըտ վէռ նա «տեղդ վայր ընկիր (նստիր)», տէղընէտ վէռ նրնէցէքժ «տեղնեքումդ վայր ընկեք (նստեցեք)» և այլն:

373. Առնուլ > առիլ.

Անկտր. գրբ. ըռէս, կտր. գրբ. առալ, գրկտր. գրբ. առած.

Ապ. գրբ. ըռլլացուկ, ըռլլասկան, ենթ. գրբ. առուդ, մկբ. գրբ. ըռէլէն.

Ըդձ. ապ. առիմ, առիս, առի, առիքժ, առին.

Հրմ. ներկ. առ, ըռէցէքժ, առի մլ, առի մէքժ.

» անց. առ լա կամ առէր լա, ըռէցէքժ լա:

Այս բայի խոնարհումն ամբողջապես կանոնավոր է, բացի հրամայական ներկայի եզակիից, որ պահել է իր զբաբարյան ձևը. անցյալը, սակայն, գրա հետ ունի նաև առէր ձևը, որ կանոնավորապես կազմվում է երրորդ խոնարհման համաձայն:

374. Բանալ > բէնիլ.

Անկտր. գրբ. բի՛նիս, կտր. գրբ. բէցալ (բէց արալ).

Գրկտր. գրբ. բէհած (բէց արած), ապ. գրբ. բի՛նի՛լացուկ, բի՛նի՛լասկան, ենթ. գրբ. բէցուդ (բէց արուդ), մկբ. գրբ. բի՛նիլէն.

Ըդձ. ապ. բէնիմ, բէնիս, բէնի, բէնիքժ, բէնին.

Հրմ. ներկ. բէց (բէց արա), բի՛նիցէքժ կամ բի՛ցիցէքժ, բէնի մէ, բէնի մէքժ:

Այս բայն առանձին քիչ է գործածվում, սովորաբար գործածվում է բէց արիլ հարադիր ձևով:

375. Բերել > բիրիլ.

Անկտ. գրբ. բի՛րիս, կտր. գրբ. բիրալ, գրկտ. գրբ. բիրած.

Ապ. գրբ. բի՛րի՛լացուկ, բի՛րի՛լասկան, ենթ. գրբ. բիրուդ.

Մկբ. գրբ. բի՛րիլէն.

Ըդձ. ապ. բիրիմ, բիրիս, բիրի, բիրիք՝, բիրին:

Հրմ. ներկ. բիր, բիրիցէք՝, բիրի մէ, բիրի մէք՝:

Իբրև անկանոնություն հանդիսանում է միայն հրամայական եղակի բիր ձևը, որ գրաբարի շարունակությունն է:

376. Գալ>գուլ.

Անկար. գրբ. նու, կար. գրբ. իկ՛ալ, գրկար. գրբ. իկ՛ած

Ապ. գրբ. գի՛լացուկ, գի՛լասկան, ենթ. գրբ. գուցուղ.

Մկբ. գրբ. գուլէն.

Ըդձ. ապ. գում, գուս, գու, գուք, գուն.

Հրմ. ներկ. էք՝, էկ՛ էք՝, գու մէ, գու մէք՝:

Բացի նրանից, որ կատարյալ ու գերակատար գերբայները կազմվում են եկ>իկ՛ արմատով, անկանոն է նաև ապառնի դերբայը, ուր արմատական գ-ն դարձել է ն:

377. Գառնիլ>գի՛ղի՛լ.

Անկա. գրբ. գի՛ղի՛նիս, կար. գրբ. գի՛ղալ, գրկա. գրբ. գի՛ղած.

Ապ. գրբ. գի՛ղի՛նիլացուկ, գի՛ղի՛նիլասկան, ենթ. գրբ. գի՛ղէնուղ.

Մկբ. գրբ. գի՛ղիլէն կամ գի՛ղի՛նիլէն.

Ըդձ. ապ. գի՛ղէնիմ, գի՛ղէնիս, գի՛ղէնի, գի՛ղէնիք՝, գի՛ղէնին.

Հրմ. ներկ. գի՛ղա կամ գի՛ղեր, գի՛ղիցէք՝ կամ գի՛ղի՛նիցէք՝, գի՛ղէնի մէ, գի՛ղէնի մէք՝:

Անկանոնությունն այն է, որ մի քանի ձևեր կազմվում են գի՛ղի՛լ ձևից, մի քանիսը՝ գի՛ղէնիլ ձևից:

378. Դառնալ>դէռնիլ.

Անկար. գրբ. դրոնիս, կար. գրբ. դէռալ, գրկա. գրբ. դէռած.

Ապ. գրբ. դրոնըլացուկ, դրոնըլասկան, ենթ. գրբ. դէռնուղ.

Մկբ. գրբ. դրոնիլէն:

Անկանոն է հրամայականը, ինչպես և անկատար և մականական գերբայներում է>ը փոփոխությունը, փոխանակ՝ է>ի՛:

379. Լալ>լէլ.

Անկար. գրբ. լէս, կար. գրբ. լէցալ, գրկար. գրբ. լէհած.

Ապ. գրբ. լի՛լասկան (լի՛լացուկ), ենթ. գրբ. լէցուղ.

Մկբ. գրբ. լէլէն.

Ըդձ. ապ. լէմ, լէս, լէ, լէք՝, լէն.

Հրմ. ներկ. լէց, լէցէք՝, լէ մէ, լէ մէք՝:

Այս բայի կատարյալ, գերակատար և ապառնի գերբայները քիչ են գործածվում։ Սովորաբար դրանք փոխարինվում են լեց նանիլ Վաց ընկնել=լաց լինել» հարադրի համապատասխան ձևերով։

380. Տալ>տալ.

Անկտր. գրբ. նաւ, կտր. գրբ. տրվալ, գրկտր. գրբ. տրված.

Ապ. գրբ. տըլացուկ, տըլասկան, ենթ. գրբ. տըվուդ.

Մկբ. գրբ. տալէն.

Ըդձ. ապ. տամ, տաւ, տա, տաք, տան.

Հրմ. ներկ. տօր, տըվէցէք!, նաւ, մէ, նաւ մէք!:

Այս և զալ բայը միակ բացառություններն են, որոնց անորոշ գերբայը տարբերվում է սահմանականի ապառնից. այդ ձևը, ինչպես ասված է, կազմվում է անորոշ գերբայից և էական բայից (ասիլ իմ, ասիլ իս և այլն)։ Մինչդեռ այս երկու բայերի ապառնին, փոխանակ լինելու տալ իմ կամ զո՛ւ իմ, լինում են՝ նաւ իմ, նաւ իմ և այլն։ Անորոշի թեք հոլոֆերում, ինչպես և մակբայական գերբայում տալ, զո՛ւ ձևերն անփոփոխ են մնում։

381. Մեռանել>մէռնիլ.

Անկտր. գրբ. մըռնիս, կտր. գրբ. մէռալ, ենթ. գրբ. մէռնուդ.

Մկբ. գրբ. մըռնիլէն.

Ըդձ. ապ. մէռնիմ, մէռնիս, մէռնի, մէռնիք!, մէռնին.

Հրմ. ներկ. մէռա կամ մէռէր, մէռէք!, մէռնի մէ, մէռնի մէք:

Անկանոն է անկատար գերբայը, ուր է>ի՝ լինելու փոխաբերն լինում է է>ը, ինչպես և ն միջմասնիկի գոյությունը, բացի կատարյալ ու գերակատար գերբայներից և հրամայականից, մյուս բոլոր ձևերում։

382. Տեսանել>տըխնիլ.

Անկտ. գրբ. տըսնիս, կտր. գրբ. տըխսալ, գրկտր. գրբ. տահած.

Ապ. գրբ. տըսնըլացուկ, տըսնըլասկան, ենթ. գրբ. տըխսնուդ.

Մկբ. գրբ. տըսնիլէն.

Ըդձ. ներկ. տըխսնիմ, տըխսնիս, տըխսնի, տըխսնիք!, տըխսնին:

Հրմ. ներկ. տըխս, տըխսէք!, տըսնի մէ, տըսնի մէք:

Անկանոն է գերակատար գերբայը, որում արմատական ց-ն դառնում է հ նույն գերբայի -ացած>ահած վերջավորության

համարանությամբ, հրամայականի եզակին, որ պահպանված է գիրարարյան ձևով, ինչպես և ն միջմասնիկի գոյությունը:

383. Գիտել > գի'ղիլ.

Անկտր. գրբ. գի'ղիս, կտր. գրբ. գի'ղեցալ, գրկտր. գրբ. գի'ղահած կամ գի'ղեհած.

Ապ. գրբ. գի'ղի'լանկան, գի'ղի'լանուկ, ենթ. գրբ. գի'ղեցուղ.

Մկբ. գի'ղի'նելեն.

Ըդձ. ապ. գի'ղիմ, գի'ղիս, գի'ղի, գի'ղիք, գի'ղին.

Հրմ. ներկ. գի'ղեց, գի'ղեցեք, գի'ղի մէ, գի'ղի մէք:

384. Գնալ > գի'նել.

Անկտր. գրբ. գի'նէս, կտր. գրբ. գեցալ, գրկտր. գրբ. գահած կամ գէհած.

Ապ. գրբ. գի'նի'լանուկ, գի'նի'լանկան.

Ենթ. գրբ. գի'նեցուղ.

Մկբ. գրբ. գի'նէլեն.

Ըդձ. ապ. գի'նէմ, գի'նէս, գի'նէ, գի'նէք, գի'նէն.

Հրմ. ներկ. գի'նա, գի'նեցեք, գի'նէ մէ, գի'նէ մէք:

» անց. գի'նէր լա, գի'նեցէք լա:

385. Կարել > կարիլ «կարողանալ».

Անկտր. գրբ. կրբէս, կտր. կրբեցալ, գրկտր. գրբ. կրբահած.

Ապ. գրբ. կրբւլացուկ, կրբւլասկան, ենթ. գրբ. կրբեցուղ.

Մկբ. գրբ. կրբելեն.

Ըդձ. ապ. կարիմ, կարիս, կարի, կարիք, կարին.

Հրմ. ներկ. կրբեց, կրբեցեք, կարի մէ, կարի մէք:

386. Տանել > տանիլ.

Անկտր. գրբ. տրնէս, կտր. գրբ. տարալ, գրկտր. գրբ. տարած.

Ապ. գրբ. տրնրլացուկ, տրնրլասկան, ենթ. գրբ. տանուղ.

Մկբ. գրբ. տրնելեն.

Ըդձ. ապ. տանիմ, տանիս, տանի, տանիք, տանին.

Հրմ. ներկ. տար, տրնեցեք կամ տրբեցեք, տանի մէ, տանի մէք:

387. Ուտել > օտիլ.

Անկտր. գրբ. բտէս, կտր. գրբ. կէրալ, գրկտր. գրբ. կէրած.

Ապ. գրբ. բտրլացուկ, բտրլասկան, ենթ. գրբ. օտուղ.

Մկբ. գրբ. բտելեն.

Ըղձ. ապ. օտիմ, օտիս, օտի, օտիք!, օտիմ.
Հրմ. ներկ. կէր, կէրէք', օտի մէ, օտի մէք':

288. Լիմել > ճիլ.

Անկտր. դրբ. ճիս, կտր. դրբ. Լիլ, գրկտր. դրբ. Լիծ.
Ապ. դրբ. ճի'լիցուկ, ճի'լիսկան, ենթ. դրբ. (իմուղ).
Ըղձ. ապ. ճիմ, ճիս, ճի, ճիք!, ճիմ.
Հրմ. ներկ. (ճիս, ճիք!), ճի մէ, ճի մէք':

Բոլոր ն-ով սկսվող ձևերն սկզբից կարող են ստանալ ի, եթե գործածվում են բաղաձայնով վերջացող բառերից հետո, ինչպես՝ հօր իս ինիմ, գիմէ չիմ «որ ես լինեմ, չեմ գնա»: Հրամայականը սեփական ձև չունի, դրա համար գործածվում է ըզ-ձական ապառնին. ենթակայական դերբայի իմուղ ձևը սակավ է գործածվում:

ՊԱԿԱՍՍԱՎՈՐ ԲԱՅԵՐ

389. Էական բայ. ունի միայն սահմանական եղանակի ներկան և անցյալ անկատարը:

Ներկ. ըմ, ըս, ա (ը), ըք, ըք, ըմ. իմ, իս, ի, իք!, իք!, իմ.
Անց. անկատար. ըմ Լի, ըս Լի, ը Լի և ալլիմ. իմ Լի, իս Լի, ի Լի և ալլին:

Պակաս ժամանակները լրացվում են ճիլ «լինել» բայով:

Կրկնաձևերի կիրառությունը հետևյալ պատկերն ունի.

1) Բայի եղանակային ձևերում, եթե օժանդակ բայը հետադաս է, առաջին ձևն են ստանում անցյալ կատարյալը, գերակատարը և անցյալ գերակատարը. ֆուգյալ ձևերում լինում է երկրորդ ձևը (իմ, իս և ալլին).

2) Եղանակային ձևերում, եթե օժանդակ բայը նախագան է, ապա կրկնաձևերը գործածվում են ըստ ձայնավորների ներդաշնակություն օրենքի՝ իրեն նախորդող բաղաձայնահանգ բառերի համար. այսինքն, եթե օժանդակ բային նախորդում է վերջնավանկում ծանր ձայնավոր ունեցող բաղաձայնահանգ բառ, ապա՝ օժանդակ բայն է ըմ, ըս, (ը) և ալլին, և ընդհակառակն. ինչպես՝ միմ գուլ ի նու «մի գայլ է գալիս», իս իմ նու «ես եմ գալիս», բայց՝ միմ մարդ ը նու «մի մարդ է գալիս», անգուց ըն նու «ներանք են գալիս» և ալլին:

Թեթև ձևերն են գործածվում (իմ, իս և այլն) նաև այն-
բառերից հետո, որոնք վերջանում են գ', կ', ք', ժ, ջ, չ, ն, շ բա-
ղաձայններով. ինչպես՝ մին կրնէ՛կ' ի նո՛ւս «մի կի՛ն է գալիս»,
նէնջու կրէն ի մըտալ բո՛ւթի՛ս «ճանճի կի՛ճ (խաթոց) մտալ մա-
տըս» և այլն:

3) Եթե նախադաս օժանդակ բային նախորդում է ձայնա-
վորանադ բառ, ապա՝ ծանր ձևերն են գործածվում ա, օ, ու,
ոն, օ, օ ձայնավորներով վերջացող բառերից հետո, և թեթև ձևերը՝
է, ի ձայնավորներով վերջացողներից հետո. քանի որ այդ պա-
րագայում երկու ձայնավորներ հանդիպում են իրար, ուստի և
նրանց միջև ավելանում է վ ձայնակապը, ինչպես՝ մին կատու
վա նո՛ւս «մի կատու է գալիս», մի շան քուլա վա ըստակած
«մի շան լակոտ է ստակել», մին բախէ վի իկ'ած «մի երեխա է
եկել», ինձ մին իգ'ի վի մընահած «ինձ մի այգի է մնացել» և
այլն:

4) Բայերի եղանակային այն բոլոր ձևերում, որոնց մեջ
օժանդակ բայը նախադաս է կամ գտնվում է խոնարհվող բայի
և լծ բառամասնիկի միջև, եզակի երրորդ դեմքի ք, ի, ա-ն սո-
վորարար չի լինում. ինչպես՝ հրնգէրքս գահած լծ շէնը շընկերս
գնացել էր գյուղ», հրնգէրքս գինէս լծ «ընկերս գնում էր» և այլն.
նույն պարագայում, եթե օժանդակ բայի երրորդ դեմքը գոր-
ծածվում է, ապա լինում է ք կամ ի և ոչ՝ ա. ինչպես՝ հրնգէ-
րքս գէցալ ա «ընկերս գնաց», բայց՝ հրնգէրքս ք գէցալ «ընկե-
րքս գնաց» և այլն:

5) Եթե օժանդակ բայն ընկնում է խնդրի և խոնարհվող
բայի միջև, ապա ձայնավորից հետո լինելու դեպքում կորցնում
է յուր սեփական ք, ի ձայնավորները և միանում խնդրին. այդ-
պիսով օժանդակ բայը վեր է ածվում մ, ս, —, ք, կամ ք', ն վեր-
ջավորություններին, որոնք ավելացվում են նախորդող բառին.
այդպես՝ իս մին ջո՛ւրէմ առած «ես մի ջորի եմ գնել», դու խա-
ղուս րտէս «դու. խաղող ես ուտում», ան խաղու քրդէս «նա խա-
ղող է քաղում», մէք' (դուք) մին ջուրէք' առած «մենք (դուք)
մի ջորի ենք գնել», անդուք մին ջո՛ւրէն առած «նրանք մի ջորի
են գնել» այլն:

390. Կամ.

Սահմ. եղն. կամ, կաս, կա, կաք, կան.

» անց. անկատար. կամ լծ, կաս լծ, կա լծ, կաք լծ,
կան լծ:

Մյուս ձևերը լրացվում են նիլ «լինել» բայով:

391. Կալ>կալ «մնալ».

Անկտր. դրբ. կաս. կտր. դրբ. կացալ, գրկտր. դրբ. կահած.

Ապ. դրբ. (կրլասկան).

Ըղձ. ապ. կամ, կաս, կա, կաք, կան.

Հրմ. ներկ. կաց, կացէք, արգելական չունի:

Այս բայն առանձին չի գործածվում, այլ միայն հարադրությունների մեջ. ինչպես՝ անց կալ «անցնել», հուտաց կալ «կանգնել» և այլն: Անկատար և ապստոնի դերբայները սակավ են գործածվում. այդ, ինչպես և պակսսոդ ձևերը փոխարինվում են տալ բայով: Ըղձականի ձևերը չպետք է շփոթել կամ «sum» բայի սահմանականի հետ:

392. Ունիմ>օնիմ.

Սահմ. ներկ. օնիմ, օնիս, օնի, օնիք, օնին.

» անկտ. օնիմ լծ, օնիս լծ, օնի լծ և այլն:

Մյուս ձևերը լրացվում են նիլ «լինել» բայով. ինչպես՝ ինձ մին դէնակ լծ «ես մի դանակ ունեի» (բառացի՝ ինձ մի դանակ էր):

393. Կալնուլ>կալիլ.

Անկտր. դրբ. կըլէս, կտր. դրբ. կալալ, գրկտր. կալած.

Ըղձ. ապ. կալիմ, կալիս, կալի, կալիք, կալին.

Հրմ. կա, արգել. կալի մէ, կալի մէք:

Անկատար ու կտտարյալ դերբայները միայն բարդությունների մեջ են գործածվում (օրինակ՝ անդնկըլէս «արյունակալում»): հրամայականի հոգնակին փոխարինված է ում առէք! հարգրով:

ԲԱՂԱԴՐՅԱԼ ՁԵՎԵՐ

394. Բաղադրյալ ձևերը կազմվում են անկատար, գերականտար, ապառնի դերբայներից և էական բայից կամ նիլ «լինել» բայից. ահա յուրաքանչյուր ձևից մեկական օրինակ՝

Ըղէս նիմ «աղալիս լինեմ»
 Ըղէս նիմ լն «աղալիս լինեի»
 աղած նիմ «աղած լինեմ»
 աղած լն նիմ «աղած լինեի»
 Ըղըլացուկ } Ըմ «աղալու եմ, աղալու միտք ունեմ»
 Ըղըլասկան }
 Ըղըլացուկ } Ըմ լն «աղալու էի, աղալու միտք ունեի»
 Ըղըլասկան }
 Ըղըլացուկ } նիմ «աղալու լինեմ»
 Ըղըլասկան }
 Ըղըլացուկ } նիմ լն «աղալու լինեի»
 Ըղըլասկան }
 աղած Ըմ նիլ «աղած կլինեմ»
 աղած Ըմ լն նիլ «աղած կլինեի»
 Ըղըլացուկ } Ըմ նիլ «աղալու կլինեմ»
 Ըղըլասկան }
 Ըղըլացուկ } Ըմ լն նիլ «աղալու կլինեի»
 Ըղըլասկան }
 աղած մէտիլ նիմ «պետք է աղած լինեմ»
 մէտիլ աղած լն նիմ «պետք է աղած լինեի»
 Ըղէս մէտիլ նիմ «պետք է աղալիս լինեմ»
 մէտիլ Ըղէս լն նիմ «պետք է աղալիս լինեի»
 Ըղըլացուկ } մէտիլ նիմ «աղալու պետք է լինեմ»
 Ըղըլասկան }
 Ըղըլացուկ } մէտիլ նիմ լն «աղալու պետք է լինեի»
 Ըղըլասկան }

ՀԱՐՑԱԿԱՆ ԲԱՅԵՐ

395. Ինչպէս հայերենում, առհասարակ, այնպէս էլ Մեղրու բարբառում հարցականը կազմվում է ձայնի բարձրացմամբ. առկայն, եթե գրականում սովորաբար հարցումը դրվում է խոնարհվող բայի վրա, ապա Մեղրու բարբառում սովորաբար էական բայի վրա է դրվում, որ և այս պարագայում լինում է հետադաս. ինչպէս՝ նն դէնակը խընդիս իս «այս դանակն ուզում ես»: Հաճախ էական բայն առաջ է ընկնում և հարցումը

դրվում է բայի վրա, բայց այդ դեպքում առաջ է գալիս նաև իմաստի փոփոխություն. այսպես՝ վերը բերած օրինակում հարցումը վերաբերվում է ցանկությանը՝ «ուզում ես, թե ոչ». մինչդեռ՝ այս դեպքին ըս խընդիմ «այս դանակն ես ուզում» նախագասություն մեջ հարցումը վերաբերում է ցանկացված առարկային՝ «դանակն ես ուզում, թե մի այլ բան»:

Առաջին ձևով հարցումը պարունակում է նաև ընդհանուր իմաստ. այսինքն՝ առհասարակ որևէ բան երբևիցէ արված է, թե ոչ. օրինակ՝ դու խաղու կէրած ըս «դու խաղող կերել ես (քո կյանքում)», այս դեպքում հաճախ գործածվում է նաև սկի, իսկի «բնավ, առհասարակ» մակբայը. ինչպես՝ դու սկի գահած ըս Րէվան «դու երբևէ գնացել ես Երևան»:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԻՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

396. Ինչպես երևում է մինչև այժմ ասածներից, բայերի խոնարհումը, գոյականների հոլովման համեմատությամբ, մի շատ պարզ վիճակի է հասել. հենց այն, որ եղանակային ձևերի մեծագույն մասը կազմվում է դերբայներից և օժանդակ բայից, մի զգալի հեշտություն է. բացի դրանից, սղման ու շեշտադրության կանոնները, որ այնքան խառն ու խախուռ են հոլովման մեջ, այստեղ բացարձակ ուժով կիրառվում են հաստատուն կանոնների համաձայն: Նույնիսկ անկանոն բայերն էլ այստեղ առանձին դժվարություն չեն ներկայացնում. նախ՝ զբարարյան անկանոն բայերից առնել և դնել բայերը բարբառումս վերածվել են արիլ, դի'բիլ արմատական ձևերին, որոնք և կանոնավորապես խոնարհվում են երրորդ խոնարհմամբ. ֆնացած անկանոն բայերի խոնարհման մեջ շեղումը գլխավորապես նկատվում է կատարյալ և դերակատար դերբայներում ու հրամայականում, որոնք գալիս են զբարարից: Այս բոլորը նկատի ունենալով, կարող ենք ասել, որ խոնարհումն արդեն իսկ հասել է այն պարզ ու հաստատուն վիճակին, դեպի որը զարգանում էր հոլովումը և որին, իհարկէ, չհասավ, բարբառի մահացման պատճառով:

9. ՄԱԿԲԱՅՆԵՐ

397. Մեղրու բարբառում գործածվող մակբայներն են. ալբի՝ հալ «խակոյն, անմիջապես» (<պրսկ. hālbehāl)

- ալուս, անն Վէլի, դարձյալ, կրկին» (<ալոյ)>
 ազուրդ, ըզուրդ, զուրդ ճիշտ, իրոք, իսկապես» (<ուզզորդ)>
 անհրաժեշտ ապահովություն, բացահայտություն
 անսեր աշար»
 անսեր աշարվա, աշարվանից»
 բնիքն «թերևս, գուցե» (<ադրբ. белки)>
 բիրդան «հանկարծ» (<ադրբ. бирдән)>
 բիրդան բիր «միանգամից» (<ադրբ. бирдән бир)>
 գիսթն «կարծես թե, իբր թե» (<գիտես թե)>
 դուսմաց դրսից, դուրսը»
 դէն «այն կողմ, անդր (թե տեղի, և թե ժամանակի իմաստով)»
 դէս «այս կողմ, այսը»
 զոռավ «քոնի, առհարկի» (<պրսկ. зор + գործ. հոլովի վերջա-
 վորությունը՝ ավ)>
 էնէջ առաջ»
 էտէն «հետին, վերջին»
 էտնէ «հետո»
 քրկոնաց «երեկոյան»
 թաքի «միայն թե» (<պրսկ. tek ki)>
 թաքուն «գաղտնի»
 թրքնառ «ծածուկ, գաղտնի» (<թաքուն առ)>
 իրիկաց «երեկ»
 իզուր «անտեղի, զուր»
 իլլաքի(մ) «մանավանդ» (<ադրբ. иллә ki)>
 իսկի, սկի «բնավ, ամենևին»
 իվիլ, ի՛վիլի «ավելի, առավել, ավելի»
 խոշավ «կամովին, հաճույքով» (պրսկ. xoš + ավ)>
 խօր «քիչ»
 հա «այո»
 հանն «դեռ, դեռևս» (<արաբ. hālā)>
 հանլթ, հանլթի «երևի» (<արաբ. albat)>
 համաշն «միշտ» (<պրսկ. hemişe)>
 հէոնաց, հէոանց «հեռուստ»
 հէսէ, հէսէք՝ «ահավասիկ» (<ժղ. հրեսիկ)>
 հէդէ, հէդէք՝ «ահավադիկ» (<ժղ. հրեդիկ)>
 հէնէ, հէնէք՝ «ահավանիկ» (<ժղ. հրենիկ)>

հէտ «անգամ»

հերվի «հերու» (<հերու+ի)

հրդա «այժմ, հիմա» (<հրդիկ)

հրդիդէն «այժմվանից, այսուհետեւ» (<հրդիկ+դեն)

հի՛միբի, հի՛միբի՛նց «հենց նոր, քիչ առաջ» (<հիմիկ, հիմիկուց)

հըխկէց «ճանապարհին»

ղըրդանէ «իսկապես»

մէկալ օրը «անցյալ օրը»

մաջինէ «կիսից»

միս «հենց»

մըխխիլի, մըխխիլէ «բավական, շատ» (<մի+պըսկ. xeili)

մնլոմ «միթե, արդյոք»

լափ «բոլորովին» (<ադըր. лан)

նէսմանց «ներքուստ»

նէր «հույժ, խիստ, շատ»

նըհախ «իզուր, անտեղի» (<պըսկ. nāhaqq)

շէտ «շատ»

շոնդ «շուտ»

շոնդնց «վաղուցվա»

շոնդվանից «վաղուց, վաղուցվանից»

ուգուց «էգուց, վաղը»

ուգուցէն, ուքցէն «վաղվա»

չէ «ոչ»

չըմէթիլի «դժկամ, ակամա»

չուքկըմանցը «չորս կողմը»

պիճի «քիչ, փոքր ինչ, դույզն»

վաղէն «վաղուցվա, վաղնջուց»

վէր «ի վայր»

վիր «ի վեր»

քի՛շէրավ «առավոտը, լուսաբացին»:

Այստեղ պետք է հիշել նաև դերանուներին մեջ հիշված մի խումբ բառեր, որոնք գործածվում են թե իբրև դերանուներ, և թե իբրև մակբայներ. դրանք են. անտի, անդի, անդի, իստի, իդի, ինդի «այսպես, այդպես, այնպես», անքան, անքան, անքան, անպգամ, անգղդգամ, անղըդգամ «այսքան, այդքան, այնքան», տէղս, տէղըտ, տէղը «այստեղ, այդտեղ, այնտեղ», հիբ

«երբ» և այլն: Դրանք միջին դիրք են բռնում մնացյալ դերանունների և մակբայների նկատմամբ, գործածվելով մերթ իբրև մակբայ, մերթ իբրև դերանուն:

10. ԿԱՊԵՐ ԵՎ ԿԱՊԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

398. Մեղրու բարբառում գործածվող կապերն ու կապական բառերն են.

1. ՄԵՌԱԿԱՆ ՀՈՂՈՎ

Էտր «հետո, հետևից», օրինակ՝ անդոն էտր «նրանից հետո, նրա հետևից»:

Հոնջի «համար», օրինակ՝ սըվուրիլու հոնջիմ իկձծ Բէվան «սովորելու համար եմ եկել Երևան»:

Մանջին «միջին, մեջ», օրինակ՝ աովուն մանջին ջոն չի կա «աովի մեջ ջուր չկա»:

Անէ «մոտը; ձեռքում», միշտ գործածվում է ս, դ, ն հոգերով, ինչպես՝ իմ առէս «ինձ մոտ, իմ ձեռքին», քու առէտ «քեզ մոտ», անդուր առէն «նրա մոտ», մէր առէն «մեզ մոտ» և այլն: Հոգնակի բոլոր դեմքերի հետ էլ ստանում է ն հոգը: Այս կապն ստացվել է զրաբարյան առ իս «ինձ մոտ» կապակցությունից, որ նախ՝ բաղադրիչների մթազնումով միացել և դարձել է առիս, իբրև մեկ բառ, ապա՝ ս-ն գիտակցվելով որպես գիմորոշ հոգ, մյուս դեմքերի հետ էլ գործածվել է համապատասխան հոգերով, որով և ստացվել է առի «մոտ» անկախ ձևը:

2. ՏՐԱԿԱՆ ՀՈՂՈՎՈՎ

Հետա «համար». քու հուր հետա ճրակ չիս վառիլ «քո հոր համար ճրագ չես վառի» (անպիտան զավակ ես): Անձնական դերանունների հետ միանում ու կազմում է մի բառ, կորցնելով սկզբի հ-ն. ինչպես՝ ինձէտա, քիզէտա կամ քիհէտա, միզէտա և այլն:

Նրհէտ, հէտ «հետ, միասին». հորէս նրհէտ գահած Լմ իգլին «հորս հետ գնացել էի այգին»: Անձնական դերանունների հետ գործածվում է էտ ձևով, միանալով նրանց. ինչպես՝ ինձէտ, քիզէտ կամ քիհէտ, միզէտ, ձիզէտ, բայց՝ անդոն նրհէտ, անդոնջ նրհէտ:

Վերա, վրա Վրա, մասին»։ Խնայելը քի վերա մին մօծ
բէնը դէռած «եղբայրդ քեզ վրա մի մեծ բեռ է դարձել»։ ան-
դուն վերա շէտ ըն խստէս «նրա վրա (մասին) շատ են խոսում»։
էնից } կազմում են. առաջինը՝ բացառական, երկրորդը՝ գործիա-
էնավ } կան, երրորդը՝ ներգոյական հոլով (տես § 272, 273, 274):
էնամ }

3. ՀԱՅՑԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎՈՎ

Դի՛բի «դեպի»։ գինէս իմ դի՛բի տօն «գնում եմ դեպի
տուն», նոնս իմ դի՛բի քի «գալիս եմ դեպի քեզ»։

Ըոբեց (առանց) «առանց»։ ըոբնց քի «առանց քեզ»։ ըոբնց
տօն «անտուն» և այլն։

Մինչի «մինչև»։ օրինակ՝ մինչի տօն «մինչև տուն»։

4. ԲԱՅԱՌԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎՈՎ

Դէս «այս, այս կողմ»։ օրինակ՝ տէղէն դէսը «այնտեղից
այս կողմ»։

Դէն «անդր, այն կողմ, հետո»։ օրինակ՝ տէղէս դէնը «այս-
տեղից այն կողմ» կամ «սրանից հետո»։

Դոնս «դուրս, արտաքս»։ օրինակ՝ տընէն դոնս «տանից դուրս»։

Սըվայ «բացի»։ օրինակ՝ քիզէնից սըվայ «քեզնից բացի»։

էտնէ «հետո»։ օրինակ՝ անդունէնից էտնէ «սրանից հետո»։

Հիշյալներէից նախադաս են՝ ըոբեց, դի՛բի, մինչի. մյուս-
ները բոլորն էլ հետադաս են։

Իբրև հետադրություն են գործածվում նաև հետևյալ բա-
ռերը՝ տրական հոլովածեով. էթկէն «հետևին», գըլխուն «գլխին»,
վրան, յանուն «կողքին», տակէն «տակին», քի՛շտին «մոտը»,—
բոլորն էլ սեռական հոլովի հետ։

Այստեղ պետք է հիշել նաև նէ հետադրությունը, որը հայ-
ցական հոլովի հետ կազմում է գործիական կամ ներգոյական
հոլով (տես § 302)։

11. ՇԱՂԿԱՊԵՆՐ

399. Ա՛լ, ալ «էլ, ևս»։ ձայնավորների ներդաշնակությամբ
երբեմն համապատասխանում է նախորդող բառին։

Ը, ի՛, ու «և» գործածվում են հարադրությունների, ինչպես

և նախադասության համազոր անդամների համար. ինչպես՝ հա-
րը մար «հայր ու մայր», քունջի՝ պուճախ Քրունջ ու պուճախ՝
և այլն:

Թւն «թե, թե»

Թւն, թւն հօր «եթե, եթե որ»

Համ «և»

Համա «բայց»

Յա «կամ»

Նէն «և» (<ադր. НЭН)

Հօր «որ, որպեսզի»

Մին նալ «մեկ էլ, և»

Ան հօր «իսկ»:

12. ՁԱՅՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

400. Դէ «ապա, ադէ», օրինակ՝ դէ ասա, պըրծա գդե ասա ու
վերջացրու»:

Ալի «էլի», օրինակ՝ ադ իս լն խընդիս, նլի «այդպէս էիլ
ուզում, էլի»:

Արն «այ մարդ», օրինակ՝ նրն, ըսէս իմ նդի մէն արիլ
«այ մարդ, ասում եմ՝ այդպէս մի արա»:

Աշի, աշի «էհ, թող», օրինակ՝ աշի, նլ խընդիս չիմ «էհ,
էլ չեմ ուզում»:

Պու «վահ». զարմանք և միաժամանակ արտահայտե-
լու համար. օրինակ՝ ըսէս ին Դէվօրք մէնած ա.—Պն, ադնւրգ
«ասում են Գևորգը մեռել է.—Վն, իսկապէս»:

Վն «միթե». կասկած և ծաղր արտահայտելու համար. օրի-
նակ՝ ըսէս ին ախպէրըտ նոն ի.—վն, պա իս խմս գի՛դիս չիմ
«ասում են եղբայրըդ գալիս է. միթե, ապա ես ինչո՞ւ չգի-
տեմ»:

Փն «վահ». զարմանք ու հիացմունք արտահայտելու հա-
մար. օրինակ՝ փն, նս հիշքան մարդ ը կուտված տէղըս «վահ,
այս ինչքան մարդ է հավաքվել այստեղ»:

Փիյէ՝ «վահ». անբավականություն, սաստում արտահայտե-
լու համար, օրինակ՝ փիյէ, ըսէս իմ նդի մէն արիլ «վահ,
ասում եմ՝ այդպէս մի արա» և այլն:

13. ՇԵՇՏ

401. Իրրեւ ընդհանուր կանոն Մեղրու բարբառում շեշտը լինում է վերջընթեր վանկում:

Այն պարագայում, երբ երեք կամ ավելի վանկ ունեցող բառի վերջին կամ վերջընթեր վանկի ձայնավորն է Բ, Ի՝, շեշտը դրվում է նախավերջընթեր վանկում: Ինչպես՝ կոտիմն> կնւտէմնը, մատուռն>մատուռնը, մեկնիլ>մէկընվիլ, կազմ-վածք>կազմըվածկ և այլն: Ընդհակառակն՝ եթե վերջընթեր վանկում Բ կամ Ի՝ ունեցող բառը բարդ է, ապա՝ սովորաբար շեշտը վերջավանկում է լինում: Ինչպես՝ առուտուր>առութօր, մարդուկնիկ>մարդըկընէկի, գետ ի վեր>գետի՝վիւր, արիւն-լուայ>արունլի՝վա՝ և այլն:

Դրանցից դուրս շեշտը վերջավանկում է լինում:

ա) Առաջին և երկրորդ խոնարհման բայերի բոլոր ձևերում, բացի այն ձևերից, որոնց մեջ վերջընթեր վանկն ունենում է լի ձայնավոր: Ինչպես՝ մընալ, մընաս, խըմէլ, խըմէս, բայց՝ մընահած, մընըլնական, խըմըլնական և այլն:

Երրորդ խոնարհման անկատար դերբայում նույնպես շեշտը վերջին վանկումն է: Ինչպես՝ ծախլ, բոէս, խծալ, խըսէս և այլն: Այդ, ինչպես ճշտորեն նկատել է պրոֆ. Ա. Ղարիբյանը, -ելիս, -իս, էս դերբայական վերջավորության սղման արդյունք է (տես՝ Պետական համալսարանի գիտ. աշխատություններ, հատոր 11, էջ 87):

բ) Մի խումբ բառեր գրաբարում լի ձայնավոր ունեն միայն վերջին վանկում: Բարբառումս էլ, բնականաբար, այդ բառերը նախորդ վանկերում ունենալով Բ կամ Ի՝, շեշտը կրում են վերջին վանկում: Ինչպես՝ ընկեր>ընդէր, բրինձ>բի՝բի՛նձ, հնձան>ընձան, մթին>մըթէ՛ն և այլն:

գ) Նէ մասնիկով կազմված հոգնակի ուղղական և հայցա-կան հոլովներում:

դ) Գրական-կրոնական, ինչպես և՛ սյլ բարբառներից ու աղբրեջաներենից փոխառյալ բառերից մի մասում շեշտը կանոնավոր է, մի մասում՝ ոչ: Ինչպես՝ գանձանակ>գանձանակ, բամբաս>պամբաս «բամբասանք», երկիր>յէրգիր, բայց՝ դա-տավոր>դադավօր, գաւազան>գավազան, աշկարա>աշկաւա՛ր և այլն:

Այդ կարգի բայերը, սակայն, բոլորն էլ կանոնավոր կերպով շեշտը կրում են վերջընթեք վանկում. ինչպես՝ աշխատել> աշխատիլ, չարչարել>չարչարիլ և այլն:

- ութնն մասնիկով բառերը, որ նույնպես փոխառված են գրականից (բարբառային ձևն է -օթն || -ծթն), անխտիր վերջավանկում են շեշտվում. ինչպես՝ լավութիւն>լավութնն, բարութիւն>բարութնն և այլն:

ե) Կան գրաբարյան մի խումբ բառեր, որոնք առաջին վանկում ունեցել են գաղտնավանկ ը, իսկ երկրորդում՝ որևէ լի ձայնավոր, բայց բարբառումս նախավանկի ը-ն, մեծ մասամբ ներդաշնակությամբ վերջ են ածել որևէ լի ձայնավորի. այդպիսի բառերից ոմանք առաջին, իսկ ոմանք վերջին վանկումն են շեշտ ունենում, առանց հայտնի պատճառի և կանոնի, ինչպես՝ գզոդ>գուզուզ, զրույց>զոնոնց, խմոր>խումսուր, խնձոր>խոնձուր, կճուճ>կոնճոնճ, մրջիւն, մրջիմն>մոնրջոնմ, սդոց>սուդուց, բայց՝ կկու>կուկու, կնգուղ>կոնգուղ, փշուր>փոշոն, կրծել>կուրծիլ, քսակ>քրէսակ և այլն:

զ) Այդ բոլորից դուրս մի խումբ բառեր, առանց մեզ հայտնի պատճառների, շեշտը կրում են վերջավանկում, հակառակ բարբառիս օրենքներին: Այդ բառերն են.

այն մի>անմին, ամին
առաջին>ըռի
առջնակ>ըռընակ
առնէտ>ըռնատ
առանց>ըռնց
բոտոտ>բոնոնդ
մոզմոզ>մըզմոզ
գտանիլ>գիդիլ
երախ>ըռախ
ծածկան>ծըզկան
ծակծակոտ>ծըզծըզուտ
իսկի>իսկի, սկի
ապրշում>պըրըմէ'
կորիզ>կըզզ

անկան>հինգէն
պահէզ>պըհազ
երեքին>իըիքէն
սալոր>շիլոն, շիլոճ
սերկիլ(են)ի>սիլիլվիլ
ուղի>հըղէ'
ուղղորդ>աղուղդ
կարկափ>կըրըկփ
հազար>հիզզէր
վերայ>վըրա
փուճուկ>փըջօկ
ջրորդան>ջըռութան
պատրջան>պըտըրջէն
սպարդիլ>սիփիլթիլ

14. ԱՄԱՆՑՆԵՐ

402. Մեղրու բարբառում կենդանի ածանցներ են.

1. ան.—ժխտական նախամասնիկ, որ լինվին կենդանի է քարբառումս. օրինակ՝ անշուրք «անշուր, առանց շորի», անբէն «անբան», անփծլ «անփող» և այլն:

2. -անուց, -անոց. չափ ցույց տվող թվականներ է կազմում, ինչպես՝ իրիք՝ անոց: «Երեքնոց», շրթանուց «չորսանոց», քիտանուց «յոթանոց» և այլն:

3. -ավուր, -անուր.—մի բան ունեցող կամ պարունակող, ինչպես՝ քնգնավուր «ունկն՝ կանթ ունեցող», հէգ՝իննավուր «պոչավոր», տընավուր «տնավոր» և այլն:

4. -ուտ, -ուտ (<ոտ).—մի բան ունեցող. ինչպես՝ քէքուտ «թքոտ», քէնգ՝ուտ «ենեգավոր», խըլըքուտ «խլըքոտ» և այլն: Մեծ մասամբ բացասական իմաստով է գործածվում:

5. -անուց, -անոց (-ուց, -ոց).—տեղ ցույց տվող գոյականներ. ինչպես՝ խըտանուց «խոտանոց», հըրթանուց «հորթանոց» և այլն:

6. -ավուն, -անուն.—կազմում է ածականների համեմատական աստիճանը, հատկապես գույն ցույց տվող բառերից. ինչպես՝ կըրմըրավուն «կարմրավուն», սըվավուն «սևավուն» և այլն (տե՛ս § 310):

7. -է.—ինչից լինելը ցույց տվող. ինչպես՝ փէտէ «փայտյա», հուղէ «հողե», արկաթէ «երկաթյա» և այլն:

8. -է—գույն ցույց տվող ածականներին սաստկական իմաստ է տալիս. ինչպես՝ սըվվէ «սևին», կ՛ի՛պի՛տէ՝ «խիստ կապույտ», կըրմըրէ «խիստ կարմիր» և այլն: Գործածվում են միշտ տալ բայի հարադրությամբ. ինչպես՝ սըվվէ տալ «սևին տալ», կըրմըրէ տալ «կարմիրն տալ» և այլն: Միշտ շեշտն իր վրա է կրում: Գործածությունը ցույց է տալիս, որ սեռական-տրականի ի վերջավորությունն է, դարձած է (կարմրի տալ) > կըրմըրէ տալ):

9. -աց.—կազմում է տեղի և ժամանակի մակրայներ, ինչպես՝ քի՛շէրաց «գիշերը», քրկօնաց «երեկոյան», տակաց «տակից», գըլխաց «վերուստ» և այլն:

10. -ական.—կազմում է հարաբերական ածականներ, մեծ

մասամբ ժամանակ ցույց տվող բառերից. *ինչպես՝ ըմսակաճե՝ «ամսական», տրքակամ «տարեկան»* և այլն:

11. -ավուր.—կազմում է ձև ցույց տվող մակբայներ, մեծ մասամբ մի լեզվով խոսելը ցույց տալու համար (համապատասխան հայերենի -եբեմ մասնիկին). *ինչպես՝ հրյավուր «հայերեն», ըոսավուր «ռուսերեն», քրխավուր «քաղաքավար, քաղաքացու ձևով»* և այլն:

12. -անէ.—կազմում է մակբայներ, *ինչպես՝ դրդանէ «խուսապես», փրխանէ «փոխեփոխ, փոխադարձաբար», շրլխանէ «կատակով»* և այլն:

13. -ցու.—մի բանի համար լինելը, *ինչպես՝ տըրխացու «տրեխացու», մսացու «մսացու», շրվըրացու «շավարացու»* և այլն:

14. -օթին, -ծթին.—կազմում է վերացական գոյականներ. *ինչպես՝ ըրխօթին «երեխայություն», ըխպըրօթին «եղբայրություն», նույնիսկ օտար բառերից. ինչպես՝ սըրքըրխօթին «հանդըգնություն», զըլմօթին «բռնություն», խստություն»* և այլն:

15. -էջ՝—կազմում է վերացական գոյականներ՝ առաջին խոնարհման բայերից (բնական և մարմնական երևույթներ). *ինչպես՝ խըշխըշէջ՝ «խշշոց», խըրխընջէջ՝ «խրխնջանք», մըխկըտէջ՝ «մղկաւանք», դըղդըղէջ՝ «գողգողոց»* և այլն:

16. -արամ.—տեղ ցույց տվող. *ինչպես՝ հանգըստարամ «գերեզմանոց», բըծըշխարամ «հիվանդանոց»* և այլն:

17. -աք, -օք, -էջ՝, -ուք, -օւք.—կազմում է ընտանիք կամ ազգակցություն ցույց տվող հավաքական գոյականներ. *ինչպես՝ Ուրջանաք «Ռուսաշայանք», Փաքաք «Փարսյանք», Մըկէջ՝ «Մկոյանք», Բիախշուք «Բոյախշյանք», Մազուք «Մազյանք», հընէրաք «հաներանք»* և այլն:

18. -ցի, -էցէ.—բնակիչ ցույց տվող. *ինչպես՝ ուրդվաքցի «օրգուրատցի», մըղընցէ «մեղրեցի»* և այլն:

19. -չը.—բացասական նախածանց. *ինչպես. չըմէրկի «գըժկամ», չըհաս «չհաս», չըկէր «չուտող»* և այլն:

20. -նէ.—կազմում է բայեր՝ ցույց տալով գործողության դեպի ներս ուղղված լինելը. *ինչպես՝ նէ ածիլ «ներս ածել», նէ քիքիլ «ներս բերել»* և այլն:

403. Շարադասության և շարահյուսության մեջ Մեղրու բարբառի և աշխարհարարի միջև մեծ տարբերություններ չկան. եղած տարբերությունների մի մասն էլ հիշված են հոլովման և խոնարհման մեջ. այստեղ պետք է հիշել միայն հետևյալ առանձնահատկությունները.

1. Ուղիղ խնդիրը սովորաբար դրվում է ստորոգյալից առաջ. ինչպես՝ հարի՝ բրխէն սի՝րիս ի հայրը սիրում է երեխային», ապրանքը տէճըր ճըճչիս ի «ապրանքը ճանաչում է տիրոջը» և այլն:

2. Մարմնի գույգ անդամները հոգնակիւում էլ համաձայնում են եզակի ստորոգյալի հետ. ինչպես՝ ակնարը ցրվէս ի «աչքերը ցավում են», հաքարը մանդված ա «ոտքերը ջարդվել են» և այլն:

3. Ենթական տրական հոլովով է դրվում օնիմ «ունեմ» բայի հետ. ինչպես՝ ինձ մին ձի օնիմ «ես մի ձի ունեմ»:

4. Հնչյուն բայը տրականով ենթակայի հետ նշանակում է ունենալ. ինչպես՝ ինձ մին հրեգէր ր լա՛, անըմը՝ Սագօն «ես մի ընկեր ունեի, անունը՝ Սաքո», շանը գրլխուն փափաղ չի լա՛ «շունը գլխին փափախ չուներ» և այլն:

5. Միավորյալ նախադասություններում անցյալ կատարյալն ու գերակատար ներկան կարող են գործածվել առանց օժանդակ բայի՝ եզակի երրորդ դեմքի համար. ինչպես՝ մին հէտ ախպէրս գէցալ Ուրդվա՛ր, մին ջո՛ւրէ առալ, բիրա՛լ «մի անգամ եղբայրս գնաց Օրդուբատ, մի ջորի գնաց, բերեց». գո՛ւլի՝ իկ՛ած, ուխաբնէն կէրած, փախած «գայլը եկել է, ոչխարները կերել, փախել» և այլն:

6. Պատմական նախադասություններում ըսէս ի, իասիլ ի «ասում է» սովորական ձևերի փոխարեն Շահյանցը շատ հաճախ գործածում է կասի ձևը, որը սակայն մեկը երբեք չենք լսել:

7. Ստորադասական հօր «որ, որպեսզի» շաղկապը հաճախ չի դրվում, այլ հասկացվում է զորությամբ. ինչպես՝ ըսէս ին, իկ՛ած ըս, տէղըս ապրիս «ասում են, թե եկել ես, որ այստեղ ապրես». գիճէս ի Ռէվան՝ սըվուրի «գնում է Երևան, որ սովորի» և այլն:

8. Սահմանական եզանակի ապառնիի երրորդ դեմքը գործածվում է հաճախ իբրև պատմական ներկա:

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ԲԱՌԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԲԱՌԱՅԻՆ ԿԱԶՄ ԵՎ ԲԱՌԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՖՈՆԴ

404. Ինչպես ամեն մի հայերեն բարբառի, այնպես էլ Մեղրու բարբառի բառային կազմը, ունենալով հայերեն ընդհանուր բառերի մի զգալի քանակ, դրա հետ միասին ունի նաև բառային կազմի իրեն յուրահատուկ բառերը: Ըստ Շահյանցի կազմած բառարանի, Մեղրու բարբառն ունի շուրջ 10 000 բառ: Դրա մի զգալի մասը սովորական հայերեն բառեր են, ինչպես՝ զլօխ, բէն, մարդ, հաց, ջութ, ակնը, իգլի «այգի», բէրձ, ձի, ծառ, քար և այլն: Դրաբարից Մեղրու բարբառի բառացանկում եղած այդպիսի ընդհանուր հայերեն բառերի թիվն է մոտ 2 000, որ կազմում է ամբողջ բառերի 20⁰/₀-ը: Դա, ըստ երևույթին, ոչ թե զգալի մասը, այլ միայն մեկ հինգերորդ մասն է կազմում ամբողջ բառային կազմի: Բայց այդ ենթադրությունը խաբուսիկ է. բառացանկում տրված են գլխավորապես պարզ բառերը (զոյականներ, ածականներ և այլն), բայերը, սակավ դեպքերում՝ ուծանցավոր և բարդ բառերը, եթե նրանք բարբառի ուսումնասիրություն համար կամ հնչյունաբանական, ձևաբանական, բառակազմական կամ որևէ այլ նկատառումով անհրաժեշտ են համարվել: Դրա հետևանքը եղել է այն, որ բազմաթիվ սովորական ածանցավոր ու բարդ բառեր չեն մտել բառացանկիս մեջ: Այսպես, օրինակ, բառացանկում ունենք բարձր>բէժր բառը, բայց չունենք բարձրութիւն>բիժրծօթին, ունենք՝ բարակ>բէրակ, բայց չունենք՝ բարակութիւն>բրբրկօթին և այլն: Արդ, եթե այդպիսի բառերը միացնենք վերի 2 000-ին, ապա կստանանք ամբողջ թվի կեսը, որ նշանակում է, թե Մեղրու բարբառը հարաատորեն պահել է հայերենի մոտ 5 000 բառերը, մի բան, որ բարբառի հնություն և նրա բառային կազմի հարստություն

մասին է խոսում: Ինչ վերաբերում է մյուս մասին, ապա նա ստացվել է զանազան աղբյուրներից:

405. Բարբառիս բառային կազմի հարստացման հիմնական աղբյուրը իր ունեցած ընդհանուր հայերեն բառերի նոր, բարբառային հիմքի վրա կազմված սեփական ածանցումները, բարդություններն ու հարադրություններն են: Այսպես՝ ունենք այդ-ի>անի, «այդպիսի», որ ինքն արդեն բարբառային կազմություն է, բայց դրանից էլ ունենք՝ անիքնանվ «այդպիսով, այդպես վարվելով», ունենք՝ բանջար>բենջար և բուսնել>փի՝սիլ, փի՝սնիլ բառերը, որոնցից բարբառում կազմվել է բենջար-փի՝սի «ձյունախառն մանր անձրև», այդպես և՝ իգ՝անքն<այգի+քան «այգու գործ», բի՝ծծաքաղ<բոծոծաքաղ, գրխտրհաքաղ<գոտի+արծաղ և այլն, և այլն: Այսպիսի բառերը տրված են գավառական բառերի բառացանկում:

406. Առանձին ուշադրության են արժանի այն բառերը, որոնք ոչ հայ հին մատենագրությամբ են ավանդված, ոչ ժամանակակից հայերենում գոյություն ունեն, ոչ էլ նոր փոխառություն են ուղևորներից, պարսկերենից, ադրբեջաներենից, արաբերենից և այլն: Այդպիսի բառերը կամ հնագույն փոխառություններ են Հայաստանի նախարներից ոչ հայկական ցեղերի լեզուներից՝ իբրև խաչավորման արդյունք, կամ էլ, թերևս, հնդեվրոպական բառեր են, որոնք սակայն չեն պահպանվել հայերենի մյուս բարբառներում և գրաբարում: Երկու դեպքում էլ այդ բառերը մեծ կարևորություն են ներկայացնում հայոց լեզվի ունրա բարբառների պատմության համար, այդ պատճառով էլ մենք առանձին խնամքով ենք հավաքել այդ բառերը և մտքերը գավառական բառերի բառացանկի մեջ: Այդ կարգի բառերից են. շեռափ «հորդ անձրև, ливень», բուզնակ «ջարդված կավե ամանի կտոր», հիսնիլ «նայել», քեթ «խիստ, հույժ», լուկմը, լուկուն «լորտու», կուր «պես, կերպ» (միայն՝ հիճշկուր, հիշկուր «իճշպես» բարդության մեջ), դույուղ արիլ «տեղեկացնել», խըլլել «խաբել», խօր «քիչ» և այլն: Այդ կարգի բառերից մի մասը կա նաև այլ բարբառներում, բայց մի մասը գտնում ենք միայն Մեղրու բարբառում, որով և էլ ավելի մեծանում է դրանց գիտական արժեքը:

407. Վերջապես, բարբառիս բառային կազմի մեջ մտնող բառերի մի զգալի մասն էլ նոր փոխառությունների արդյունք է: Փոխառությունները ամենամեծ մասով աղբրեջաներենից են, ապա՝ պարսկերենից և ուսերենից:

ա. Աղբրեջաներենից փոխառյալ բառեր

աղաշ «անվանակից»	թնփն «բլուր»
ազար «համաճարակ»	թափավութ «տարբերություն»
ազարլու «ցավազար, հիվանդոտ»	մարջ «գրազ»
ազափ «ամուրի»	միսկնր «պղնձագործ»
ազդուն «կատաղի»	ննա «չար, անբարենպաստ»
անքինջի «ցանող»	չավար «ցանկապատ»
անդէ «գետի ճյուղավորում»	չօրան «հովիվ»
բաղ «խաղողի այգի»	չօլախ «կաղ»
աթտու «մսեղ»	սափ «անփնաս»
բաննան «որմնադիր»	սըլ «հեղեղ»
անագչի «մաղ գործող»	սըլն «գաղտնիք»
անլանմիշ (գոլ) «չարչարվել»	սիլլե «ապտակ»
անջնգ «ստինք»	սիմ «լար»
ավ «որս»	սօլախի, ցոլախի «ձախլիկ»
թի՛վանգ «հրացան»	վարլը «հարստություն»
բաջի «քույր» (գործածվում է որպես կոչական բառ)	վարլու «ունևոր»
բազար «հրապարակ»	փայիզի «ուշ աշնանը հասնող պտուղ»
բի՛րդան «միանգամից, հանկարծ»	փաշե «ոլոգ»
դճնրմ «անգամ»	փի՛լթն «պատրույգ»
յալանչի «ստախոս»	փինթի «կեղտոտ ու թափթըփ-ված»
յախե «օձիք»	փէհրէ «մացառ»
յախու «սպեղանի»	և այլն, և այլն:
զանր «ճնշում, հարված»	

Աղբրեջաներենից փոխառյալ պետք է համարել պարսկերեն ու արաբերեն բազմաթիվ բառեր, որոնք բարբառիս մեջ մուտք են գործել աղբրեջաներենի միջնորդությամբ, ինչպես՝

մըդախիլ «եկամուտ» արաբ. مداخل madāxil «մուտք, եկամուտ»
միլլանթ «ազգ», արաբ. ملت millat «ժողովուրդ»
վանլադ «տեղյակ, իմացող», والد valad «վարպետորդի, ճարպիկ
մարդ»

փիլ «փիղ», պրսկ. فيل fil «փիղ»
փանանգ «վագր», պրսկ. پالنگ p'alang «վագր»
նըհար «նախաճաշ», պրսկ. ناهار nahār «նախաճաշ»
խուրդա «մանր դրամ», պրսկ. خورده xūrde «մանրուք»
մարիզ «հիվանդ», արաբ. مريض marīz «հիվանդ»
միննանթ «խնդիրք», արաբ. مینت minnat' «երախտիք»
սափար «ճանապարհորդություն», արաբ. سفر safar «ճանապարհ
հորդություն»

շամդան «մոմակալ», պրսկ. شمدان šamdān «մոմակալ» և այլն:

Որ այդ բառերը միջնորդական փոխառություններ են, երևում է նրանց ձևից, որ համապատասխանում է ազրբեջաներենին, ինչպես և, երբեմն, իմաստից: Այսպես, օրինակ, արաբերեն լեզվում արտասանվում է մադախիլ կամ մուդախիլ. ազրբեջաներենում նա ունի мадахил ձևը, որին և համապատասխանում է բարբառիս ձևը. պարսկերենում شمدان բառն արտասանվում է շամդան. ազրբեջաներեն ժողովրդական խոսակցական լեզվում, հատկապես Մեղրու շրջանի ազրբեջանացիների մոտ նա արտասանվում է շանդան(մ>ն), որից և բարբառիս շանդան ձևը. արաբերենում مینت minnat' նշանակում է «երախտիք», ազրբեջաներենում դրա հետ միասին նա նշանակում է նաև «խնդիրք». այս իմաստով էլ գործածվում է միննանթ բառը Մեղրու բարբառում: Չնայած այս բոլորին, այնուամենայնիվ, միշտ չէ, որ հնարավոր է ստուգապես սրոշել, թե տվյալ բառը միջնորդական, թե անմիջական փոխառություն է: Արաբերենի բոլոր բառերի մասին կարելի է հաստատապես ասել, թե միջնորդական փոխառություններ են. բայց այստեղ էլ դժվար է որոշել, թե միջնորդ լեզուն պարսկերենն է, թե ազրբեջաներենը: Ինչ վերաբերում է պարսկերեն բառերին, ապա նկատի ունենալով մեղրեցիների մշտական շփումը պարսիկների հետ, կարելի է կարծել, որ այդ բառերի մեծ մասը անմիջական փոխառություն է պարսկերենից: Ստորև տալիս ենք այդպիսի բառերի մի փոքրիկ ցանկ:

բ. Պարսկերենից փոխառյալ բառեր

Աբրահավէ «կլիմա» ābuhavā
 անբլան «հիմար» ablah
 արուռ «պատկառանք, ամոթ, համեստութ.», ābiru
 ագահ «տեղյակ» պրսկ. āgah
 ազարդար «ցավազար» āzārdar
 անշիկար «հայտնի» āšikar
 բազրանդ «բազկապան» bāzuband
 բանդ «կապ» band
 բուրթա «պաշտպան» but' (բարբառայինը ծագում է but'ā «ով կուռք» կոչականից)
 ալավ «բոց» alāv
 դարբյա «ծով» dariā
 դաստան «փունջ» dasta
 դուշման «թշնամի» dušman
 դոստ «բարեկամ» dust'
 յէդգար «հիշատակ» jādīgār
 յէսսիր «գերի» asīr<արաբ. asārat-ից
 զաման «ժամանակ» zamān
 զարգար «ոսկերիչ» zargar
 զիյան «ֆուսս» ziān
 խէր «օգուտ» xair<արաբ. xair «բարիք»
 խճրանգ «կերակուր» xūrāk
 միյանջի «միջնորդ» mian «մեջ»
 նամդամ «ուրացում» nadam<արաբ. nadm «զղջում»
 նահախ «իզուր» nāhaqq «անիրավաբար, անտեղի»
 նիզա «սովին» niza
 չափ «թեք, ծուռ» čap' «ձախ» և այլն:

գ. Ռուսերենից փոխառյալ բառեր

Փոխառությունների մեջ թեև քանակով քիչ, բայց լեզվա-
 քանական տեսակետից ավելի կարևոր են ռուսերենից փոխառյալ
 բառերը: Այդ կարևորությունը բխում է այն բանից, որ ռուս-
 ների հետ մեղրեցիների հարաբերությունը՝ մինչև սովետական

կարգերի հաստատվելը, հազիվ մեկ դարի պատմություն ունի
և, չնայած դրան, ռուսերենից բավական թվով բառեր արդեն
մուտք են գործել բարբառիս մեջ. մյուս կողմից, այդ կարեու-
րությունը բխում է փոխառված բառերի բնույթից. այդ բառերը
գիտական, քաղաքական և նման տերմիններ չեն, այլ կենցաղի
ու կուլտուրայի հետ, ինչպես և առևտրի հետ կապված բառեր.
Դրանից էլ պետք է եզրակացնել, որ ռուսերեն այդ բառերը
մուտք են գործել բարբառիս մեջ ո՛չ թե զրական ճանապարհով,
այլ բանավոր, կենդանի լեզվի միջոցով. ահա այդպիսի բառերի
ոչ լրիվ մի ցանկ.

ակուշկա	окошка
բակլաշկա	баклажка
զակուսկի	закуска
զալ	зал
ըշկապ	шкаф
ըստաքան	стакан
իմփըռյալ	империял « <i>ռուս. սսկեդրամ</i> »
կալիդոր	коридор
կանփերտ	конфета
մոդա	мода
յէրանալ	генерал
յուփիկա	юбка
չամադան	чемодан
չըխօթկա	чахотка
պալկօն	балкон
պատալօկ	потолок
պօլ	пол
սամվար	самовар
ստոլ	стол
վարէնի	варенье
տարլէթկա	табуретка
տալէրք	тарелка
փօդրաթ	подряд, որից՝ փօդրաթչի <под- рядчик (ադրբեջանե- րեն ԿИ ածանցի բա- ղարկությամբ) և այլն»

408. Առանձին տեղ են գրավում այն բառերը, որոնք բարբառիս բառային կազմի մեջ են մտել կրոնական կամ գրական ճանապարհով: Դրանք մեծ մասամբ կրոնի հետ կապված կամ կուլտուրայի, գրական-գիտական ու մասամբ քաղաքական բառեր են: Դրանցից են, օրինակ, ազադիլ, աշխատանք, փօրցանք, աշագեթո, պարէկամ, պամբասանք «բամբասանք», գավազան, քարօզ, պատարաք, զօնյա կամ կօնյա, շուայլ, դադաստան, հակառակ, մէղավօր, հաշօղ, հարկավոր և այլն, և այլն: Որ իրոք այդպիսի բառերը մոռտք են գործել բարբառիս մեջ գրական կամ կրոնական ճանապարհով, երևում է նաև նրանից, որ այդ բառերը, ինչպես բազմիցս նշված է «Հնչյունափոխություն» բաժնում, սովորաբար չեն ենթարկվում բարբառիս հնչյունական օրենքներին: Հնարավոր է, սակայն, որ այդ կարգի բառերից մի մասն էլ բարբառս վերցրած լինի ոչ թե ուղղակի գրականից, այլ որևէ այլ բարբառից. այդպես կարելի է կարծել պարէկամ, կօնյա, ազադիլ և նման բառերի մասին, որոնք կրել են գրականին և բարբառիս ոչ հատուկ հնչյունափոխություն:

409. Այս բոլորից հետո անհրաժեշտ է խմանալ, թե ինչ պատկեր է ներկայացնում բարբառիս բառային հիմնական ֆոնդը: Եթե բառային կազմի մեջ ամբողջ բառերի մոտավորապես կեսը պատկանում է փոխառությունների թվին, ապա բառային հիմնական ֆոնդի մեջ մտնող բառերը ճնշող մեծամասնությամբ ընդհանուր բառեր են, ինչպես՝ զբլօխ, բէն «բան», հուրմ «որմ», բար, ծառ, ջնւր, հաց, իգի «այգի», մարդ, ձիք! «ձեռք», տօն «տուն», զի՛նէլ «գնալ», գո՛ւլ «գալ», օտիլ «ուտել», խըմէլ, նա՛լ «տալ», բիրիլ «բերել» և այլն, և այլն:

410. Մի քանի բառեր, որոնք և՛ գրաբարում, և՛ ժամանակակից հայերենում, և՛ բարբառների մեծ մասում բառային հիմնական ֆոնդի մեջ են մտնում, բարբառումս կամ սակավ գործածական են և հետևաբար բառային հիմնական ֆոնդի մեջ չեն մտնում, և կամ բոլորովին չեն գործածվում: Այսպես, օրինակ, չեն պահպանվել՝ նայել, արօք, ոտք, պոչ, մագ, վատ և այլն: Սակավ գործածություն ունեն՝ աչք > աշկ «մեղվի փեթակի աչքը», ուզել > օզիլ և այլն: Այդ բառերի փոխարեն բարբառս կամ պահպանել է հին հայերեն բառեր, որոնք ժամանակակից գրականում և բարբառների մեծ մասում չեն գործածվում, կամ

էլ փոխարինել է բոլորովին նոր բառերով. ինչպես՝ ոտք բառի փոխարեն՝ հաք<աք, նայել բառի փոխարեն՝ հիսնիլ, աչք բառի փոխարեն՝ ալնը, մազ բառի փոխարեն՝ ծամ, արօր բառի փոխարեն՝ զծրծէն<զօրծի(ն) և այլն: Այս բառերին պետք է ավելացնել նաև հին հայերենից պահպանված այն բառերը, որոնք այլ բարբառներում չեն պահպանվել, ինչպես՝ ակուք <օջախ>, սայր> սէռ, գէշ>գէշ <վատ> և այլն, և նրանք, որոնց մասին խոսեցինք § 406-ում:

411. Բացի վերը հիշած բառերից, բառային հիմնական ֆոնդի մեջ գտնուում ենք նաև փոխառյալ բառեր, որոնք ժամանակի ընթացքում մերվել են բարբառիս սեփական բառապաշարին և դարձել նրա կենսունակ բառերը: Որ այդպիսի բառերն իսկապես մտնում են բառային հիմնական ֆոնդի մեջ, հաստատվում է ոչ միայն նրանց ամենօրյա գործածությամբ, այլև նրանով, որ դրանք բարբառիս մեջ նորանոր բարդությունների ու ածանցումների հիմք են դարձել: Այսպես, օրինակ, ունենք պարսկերենից՝ քամբախտ <գժբախտ>, որից՝ քամբախտօրին, ազրբեջաներեն՝ բաղ, որից՝ բաղաւէղ, բաղատար <բաղի տեր>, ունենք պարսկերենից՝ բէ <առանց>, որից՝ բէսէր <անսեր>, դարդ <վիշտ>, որից՝ անդարդ և այլն:

2. ԻՄԱՍՏԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

412. Լեզվի պատմությունից ու բարբառագիտությունից հայտնի է արդեն, որ բարբառների բառային կազմի ու բառային հիմնական ֆոնդի մեջ տեղային բնույթի տարբերություններ առաջանում են ոչ միայն նորակազմ բառերով, սեփական փոխառություններով և այլն, այլև բառերի իմաստային փոփոխություններով: Այս նույն երևույթը, բնականաբար, գտնում ենք նաև Մեղրու բարբառում: Թողնելով բոլոր իմաստային փոփոխությունների ուսումնասիրությունը հայերենի պատմական իմաստաբանությունը զբաղվողներին, այստեղ հավաքում ենք իմաստափոխության մի քանի ուշագրավ օրինակներ.

Արջ (կենդանին)>առջ <1. արջ կենդանին. 2. վայրենի>¹,

¹ Շեղատառով ենք զնում նոր իմաստները:

որից՝ *արջակատու> ըռըրկատու «վայրի կատու», արջավարի>
ըռըրվիրի վայրենաբար» և այլն:

Աչք> աչկ «փեթակի աչք» (սակավ գործածական):

Ակն> ակնը «1. աչք. 2. փեթակի աչք», որից՝ ըկնամուռ
«փեթակի աչքի շուրջը գտնվող մոմը»:

Աղագ «ճանապարհ»> հաղակ «այգու մուտք»:

Աղերս «աղաչանք, խնդիրք, նվեր-կաշառք»> աղերս «հար-
աւանքի վերջին օրը հարսանքատիրոջ օգտին հավաքվող դրամ»:

Անդամ> անդէմնը «կենդանիների ազդրք»:

Անգէտ> անգէտ «անմեղ»:

Ափ «եզր»> ափ «խմորի տաշտի եզր»:

Բացահար «բաց, առանց ծածկվելու»> բի՛ցի՛հնր «բաց քնե-
լուց մքսած», որից՝ բի՛ցի՛հնրիլ «բաց քնելուց մքսել»:

Բակ> բէկ «ավերված տան տեղ»:

Բար> բէր «1. բերք (թե բույսերի և թե կենդանիների).
2. սաղմ», որից՝ բարով գալ> բէրավ գո՛ւլ «բեղմնավորվել»:

Երաշտանալ, երաշտիլ> րաշտիլ «ծարավել, քաղցել, միրգ
ուտելու սաստիկ պահանջ գգալ»:

Կոփել> կուփիլ «խփել»:

Գործի(ն)> գծրծէն «արոր»:

Պատառ> պատառ «քիչ», որից՝ մի պատառ «մի քիչ»:

Սայր> սրէն «լեռան սուր գագաթ կամ կողին բուսած խոտ. փխբ. տատան-
վող մարդ, թուլակամ մարդ»:

Դառնալ> դէռնիլ «1. դառնալ. 2. կատաղել», որից՝ դէռած
ջօն «կատաղած շուն»:

Կայծ> կած «շոգ»:

Ընտրել> հընդընէլ «չոկել. հատիկների, կանաչեղենի և այլնի
միջից կեղտը հեռացնել»:

Յատակ> էտակ «1. երկրի ներսը. 2. ստորին անդրաշխարհ,
դժոխք», և այլն, և այլն:

ԲԱՌԱՑԱՆԿ ԳՐԱԲԱՐԻՑ—ՄԵՂՐՈՒ ԲԱՐԲԱՌ

Ագահ—ակահի
ագարակ—հի՛գէրակ
ագի—հէգիւն
ագռաւ—ակռավ (ակռավը
կըտրած «խիստ նիհարել է»
դարձվածքի մեջ)
ագազայել, ագազիլ—ագազիլ
«խիստ, քաջ»
ագատ—ակատ
ագատել—ագահիլ
ագրաթել—ըզրակիլ
ագրափայտ—ըզրակիտ
ագըն—ագը «գործելիք կտավի
սկզբի թելերը»
ագգ—ագգ
ագգական—ագգական
ագնիւ—ակնէվ
ագնուական—ըզնըվական
աթարոց—թարուց
աթռ—ակթռ
ալածահրի—ալածէհրէ «կարճ
փշերով, մանր ու կոշտ տե-
րկներով թռի է, որի ման-
րահատ, սև պտուղներից դեղին
գունն է պատրաստվում»
ալելու—ալէլու
ալեր—հըլէվուր
ալերութիւն—հի՛լի՛լի՛րծթին

ալիւր—ալիւր
ախոռ—ակոռունը
ածել—ակիլ
ածելի—ծիլէ
ածիկ—ակէկ «թոնրին խփած
խմորագնդից թափված
կտորտանք»
ակունջ—անգուճ
*ականջատակ—ընգըճատակ՝
*ականջմտի—ընգըճմտէ «երկու
պոչանի, բազմոտանի, փոք-
րիկ, կարմրավուն զեռուն»
ակիշ—ակիշ
ակն—ակնը
*ակնարաց—ըկնակէց «աչքա-
բաց»
*ակնալուսէք—ըկնըլնէք՝
*ակնածակ—ըկնածակ
*ակնացաւ—ըկնացավ
ակնոց, *ակնանոց—ըկնանուց
ակութ—ակութ «օջախ»
ահ—ահ
աղ—աղ
աղագ—հնաղակ
աղալ—ակիլ

¹ Աստղանիշով նշվում են բա-
բառային կազմութիւնները:

աղաման—ըղաման
 *աղանձահոտ—դի՛նձա՛հոտ,
 դի՛նձի՛րմա՛հոտ
 աղանձել—դա՛նձիլ
 աղաչանք—ըղաչանք
 աղաջուր—ըղաջո՛ւր
 աղաւնի—ըզո՛նէ
 աղբ—ախս
 աղբախառն—ըխսախառնը
 աղբախոտ—ըխսախոտ
 աղբանոց—ըխսանոց
 աղբատեղ(ի)—ըխսատեղ
 աղբիւր—ախսո՛ւր
 աղբիւրաջուր—ըխսընձո՛ւր
 աղեակ—անղակ Վալձ
 *աղեկանալ—ըղըկանիլ
 *աղեկութիւն—ըղըկոթիւն
 աղեղն—աղեղնը, անէղ
 աղերս—աղէրս «հարսանքի
 վերջին օրը հաժաքվող վճարը՝
 հարսանքատիրոջ օգտին»
 աղիք—անղէնք՝
 աղջիկ—ախչէկի, սեռ. ախչըկան
 կամ ըխչըկան
 աղուէս—աղվէս
 *աղուէսաքուն—ըղվըսաքո՛ւն
 աղուն—անղուն
 աղտ—յէխտ
 աղտոտ—յէխտուտ
 աղքատ—ախկատ
 աղքատանալ—ըխկըտա՛նիլ
 աղքատութիւն—ըխկըտոթիւն
 աղօթք—աղութկ
 աղօթել—աղութկ արիլ
 աման—աման
 ամաչ—համէնչ

ամաչել—հըմա՛նչիլ
 ամաչեցուցանել—հըմընչցա՛նիլ
 ամաչկոտ—հըմա՛նչկուտ
 ամառն—ամառնը
 ամէն—ամմէն «եղիցի»
 ամէն—հմմէն
 ամիս—ամէս
 ամոլ—ամբոլ
 ամսական—ըմսական
 ամօթ—հա՛մոթ
 ալգի—խգի
 ալգուց > հւգուց
 ալդ—անդ
 ալդպէս—անդի, իդի
 ալդտեղ—տէղըտ
 ալդքան—անդքան
 այլ—անլ
 այլ այսօր—ի՛նչանո՛ւր «հաջորդ
 շարաթվա այս օրը»
 այծ—էծ
 այն—ան
 այն մի—անմին, անին «մյուս»
 այնպէս—անդի, ինդի
 այնտեղ—տէղը
 այնքան—անքան
 այո—հա
 այս—անս
 այսպէս—անստի, իստի
 այստեղ—տէղըտ
 այսքան—անքան
 այսօր—անո՛ւր
 այրել—էրիլ
 այրոց—էրուց
 անալի—նա՛լէ
 անամաչ—անհա՛մէնչ
 անամօթ—անհա՛մոթ

անապ—աննար «ամպած
 պտուղը»
 անբիծք—անբէսկ «մեռելի վրա
 կատարվող աղոթք»
 անգէտ—անգէտ «անմեղ»
 անդ—հանդ
 անդադար—անդէդար
 անդամ—անդէմնը «կենդանի-
 ների ազդրը»
 աներ—հանէր
 աներես—անբիրս
 անէծք—անէսկ
 անթեղնել—ընթէղնիլ, թէղնիլ
 անժամ—անժէմ
 անիծ—հանէծ
 անիծել—անէսկ նսլ
 անիրավ—անիրա՛վ
 անլեզու—անլո՛ւզո՞ւ
 *անլուայ, *երեսլուայ—իրիս-
 լի՛վն
 անխելք—անխէլք՝
 անկան—հի՛նգ՛էն «փոքր կարաս»
 անկանակ—հի՛նգ՛էնակ «լվածքի
 տաշտ»
 անկանել—նանիլ
 անկեալ—անգնլ
 անհամ—անհամ
 անհոտ—անհուտ
 անձրե—անձրի՛վ
 անմայր—անմար
 անմեղ—անմէղ
 անյիշատակ—անշէ՛տակ
 անուն—անում, անըմ
 անուսումն—անուսում
 անպէտք—անպէթկ՝
 անպիտան—անպիտա՛ն

անպսակ—անփրսա՛կ
 անսիրտ—անսէրտ
 անսխալ—անսըղա՛լ
 անվարտի—լըվա՛րտի
 Անտառ—Ա՛նդառ (տեղանուն)
 անտէր—անդէր
 անցանել—անց կալ
 անցուածք—անցվասկ «պատա-
 հար, անցք»
 անփորձ—անփռլզ
 անքուն—անքօն
 աշակերտ—աշագէ՛րտ
 աշխատանք—աշխատա՛նք
 աշխատել—աշխա՛տիլ
 աշխարհ—ա՛խարք
 աշխարայ—անլանլ
 *աշունքավար—ըշընքա՛վար
 «աշնանավար»
 աշուն—ա՛շօնք
 աշք—աշկ (փեթակի)
 ապաշխարող—ըշխա՛րող
 (Շահյանցի մոտ՝ ըրըշխարող)
 ապատ—ա՛վադ (նոր պարսկ.
 avad)
 ապով—ա՛պով «հովանավորու-
 թյամբ, մեկի հուսով»
 ապսպարել—փրօպա՛րիլ
 ապսպարք—փա՛սպարք
 ապրանք—ա՛պրանք
 ապրայ—անրէ
 ապրել—ա՛պրիլ
 ապրշում—պրօշում
 ապրշումէ—պրըշմէ՛
 ապրուստ—ա՛պրուստ
 աջ—անջ
 առած(ք)ով—ըռա՛սկավ «փոխա-
 բերարար»

առակ—անոռակ Վիսայտառակու-
թյուն»

առակ—ա՛ռակ

առակութիւն—ըռկծթին

առանց—ըռնց, առա՛նց

առաջ—է՛նէջ

առաջին—ըռջի

*առաջնակ—ըռջնա՛կ

առաջը—ա՛ռէշի՛

*առաջքատի—ըռըշկատէ Վրեռան
առջևի մասուն մը ված իրերը
և առջևի կապերը»

*առաջքին—ըռա՛շկէն

առաւօտ առնել—ըռավուտ արիլ
Վաղ առավոտյան տնային
գործ կատարել»

առևտուր—առըտո՛ր

առի—ա՛ռի

առնել—ա՛րիլ

առնէտ—ըռնա՛տ

առնուլ—ա՛ռիլ

առք—արք Վզին»

ասել—ասի՛լ

ասեղ—ա՛սուղ

ասեղնաւոր—ըսըղնավուր Վմի
տեսակ կար»

*ասեղնաբան—ըսղա՛բէն Վասեղ-
նագործ»

ասղաման—ըսղա՛ման

աստառ—ա՛ստառ

աստառել—ըստա՛ռիլ

*աստեղալոյս—ըստըղա՛լոս

աստղ—ա՛ստըղ

աստուած—ա՛ստված

ատել—ա՛տիլ

արածել—րա՛ծիլ, ըրա՛ծիլ

արբենալ—հա՛րբիլ

արդար—արդա՛ր, արթար

արեգակն—հըրէ՛նակ, ըէնակ

արև—ա՛րիվ

արժան—իժա՛ն

արժանի, արժի—ա՛րժի

սրժել—ա՛րժիլ

արիւն—ա՛րոն

արիւնաթաթախ—արոնթաթախ

արիւնել—ըռնէ՛լ

*արիւնլուայ—արոնլի՛վա՛

արծաթ—ա՛րծաթ

արծիւ—ա՛րծիւ

արկոց—ուրքուց Վշապիկ»

*արկոցընկեր—ըրքըցընգէ՛ր

Վանդրավարտիկ»

արձակ—հա՛րգանի

արձակել—ի՛րձա՛կիլ

արճիճ—արճո՛ճ

արմանալ—ըրմա՛նիլ

արմաւ—ա՛րմընիլ

արմուկն—արմուկնգ

արջ—առջ, նաև՝ օռջ

արջառ—ա՛շառնը

արտ—արտ

արտասունք—ըրտա՛սոնք

արքայութիւն—արքայութեան

աւազ—ա՛վազ

աւազակ—ավազա՛կ

աւել—ա՛վիլ

աւելանալ—ի՛վա՛նիլ

աւելի—ի՛վիլ

ափն—ափ Վխմորի տաշտի եզրը»

աք—հաք Վտք»

*աքարոկիկ—հըքքիբէկ

աքացի—քա՛ցի

աքացել—քըցըհա՛րիւ
 աքացի տալ—քա՛ցէ տալ
 Բազումք—բէ՛զուկ (համաստե-
 ղությունը)
 բաժանել—բի՛ժէ՛նիւ
 բաժին—պա՛ժին
 բաժինք—բէ՛ժինք՝ «օժիտ»
 բաժնեգիր—բըժնէ՛գիր «բաժան-
 ման փաստաթուղթ»
 բախտ—բախտ
 բախտաւոր—բախտավօր
 բաղ—բէկ «ավերված տան տեղ»
 բալլայ—բէ՛կլէ
 բահ—բէհ
 բահել, բարհել—բի՛հրիւ
 բաղարճ—պնղաճ
 բամբակ—բէ՛մբակ
 բամբասանք—պամբասա՛նք
 բամբաս(անք) անել—պա՛մբաս
 արիւ
 բան—բէն
 բանալ—բէ՛նիւ
 բանալի—բի՛լանի
 բանեցուցանել—բի՛նցանիւ
 բանկն—պընգըլ
 բանջար—բէ՛նջար
 բաշխել—բէ՛շխիւ
 բառաչել—բըռընչա՛լ
 բառնալ—բէ՛ռնիւ
 բարակ—բէ՛րակ
 բարակել—բի՛րանիւ
 բարդ—բէրդ «30 խուրձ խոտ»
 բարեալ—պա՛րավ
 բարեկամ—պարէկա՛մ
 բարեկենդան—բի՛րգի՛նդան
 բարևել—պա՛րավ արիւ

բարի—պա՛րի
 բարձ—բէ՛րձ
 բարձր—բէ՛ժըր, բէ՛ժուր
 բարձրանալ—բի՛ժբէնիւ
 բարով գալ—բէ՛րավ գո՛ւ «անա-
 սուհների բեղմնավորվելը»
 բաց—բէց
 բացահար—բի՛ցի՛հա՛ր «բաց
 քնեկուց մրսած»
 բեկար—բէ՛գձար
 բեղ—բէղ
 բեմ—բէմ (եկեղեցու)
 բեռն—բէռնը
 բերան—բէ՛րան
 *բերանբացուկ—բի՛րի՛նբէ՛ցուկ
 «աներոջ կողմից փեսային
 տրվող առաջին ընծան, որ է
 աներոջ հնձանի բանալին»
 փեսան առաջին անգամ անե-
 րանց տուն գնալիս ոչինչ չի
 խոստում, մինչև այդ ընծան
 ստանալը»
 բերել—բի՛րիւ
 բերք—բէրք՝ «ծնունդ»
 բիբ(իկ)—բի՛բիկ
 բիր—բիր
 բիթ—բիլիթ, բի՛լիթ
 բշտել—բի՛շտիւ
 բոժոժ—բո՛ժոժ
 բոժոժաքաղ—բի՛ժոժա՛քաղ
 բուրբ—բո՛ւրբ
 բոխ—բուխ
 բոկիկ—բի՛բէկ
 բոկիկանալ—բի՛բի՛կանիւ
 բողի—բո՛ւլի
 բողկ—բո՛ւլի

քողկաթեր—բըխկաթէր «բողկի տերեւ»

բոյթ—բռնթ «մատ»

բոյն—բռնն

բորբոս—փռնփռն'սնը, փի'փռն'սնը

բորբոսնիլ—փռնփռն'սնիլ, փի'փռն'սնիլ

բոտոտ—բռնդռնդ, բի'դռնդ «ճանճի ձու. մանր որդ»

*բուռնակալ—բի'նն'կիլ

բուշտ—բռնշտ

բուսած—փի'սնած

բուսնել—փի'սնել «դռնաբի բորբոսնելը»

բուրդ—բռնրդ

բուրուառ—փըրվա'ռ

բռնչ—բըռն'չնը

բռնել—պըռնէ'լ

բռնչենի—բըռըշնի

բրդոտ—բռնրդռն'տ

բրդոտել—բռնրդռն'տիլ

բրինձ—բի'րբնձ, բի'րբնձ

Գար—գէփ

գագաթն—գէ'գ'անթ (գլխի)

գազ—գանգ

գազար—գէ'զար

գալ—գռնլ

գաղել—գէ'ղիլ

գաղթական—գախտական

գաղուածք—գէ'ղվասիկ

*գաղուածքատեղ—գըղվըսկատէղ «թագստարան»

գայլ—գռնլ

գանգատ—գէ'նգ'անտ

գանգատ անել—գէ'նգ'անտ արիլ

գանձ—գանձ

գանձանակ—գանձա'նակ

գաջ—գաջ

գառն—գո'ռնը

*գառնաբուրդ—գի'ռնն'բռնրդ

գառնարած—գի'ռնն'րած

գառնութիւն—գի'ռնո'թիւն

գարի—գռն'րէ

գարուն—գէ'րունք

գաւազան—գավազա'ն

գաւաթ—գէ'վաթ

գետ—գէտ

Գետակից—Գըտըկըէ'ց «այն

տեղը, ուր Մեղրու գետը

խառնվում է Արաքսին»

գետաքար—գըտա'քար

գետի վայր—գըտըվէ'ր

գետի վեր—գի'տի'վեր

գերան—գէ'րան

գերեզման—գի'րիզման

գերեզմանատուն—գի'րի'զմա'նուն

գերմակ—գէ'րմակ «փոքր, մանր»

գերմակացուցանել—գի'րմի'կ-ցանիլ

գերմաստ—գանրմանի

գզել—գի'զիլ, գի'զիլ

գզիր—գի'զիր, գի'զիր

գզող—գըզո'ղ, գուզո'ղ

գէշ—գէշ

գէշախօս(ք)—գի'շն'խոսիկ «չա-րախոս»

գէշութիւն—գի'շո'թիւն

գին—գին

գինդ—գինդ
 գինի—գինի
 գինձ—գինձ
 *գինձ ֆնձուկ—գինձ մինձ ձկ
 գիշեր—քիշէ՛ր
 գիշերով—քիշէ՛ր ավ «առավոտ»
 գիտել—գիդիլ
 գիր—գիր
 գիրկ—գիրգ՛
 գլխաբաց—գըլխա՛բէց, գըլխըբէց
 *գլխակեր—գըլխա՛կէր
 գլխացաւ—գըլխա՛ց ավ
 գլխաւոր—գըլխա՛վ ուր
 գլխել—գըլխէ՛լ «վերջանալ»
 գլխացաւանք—գըլխըցա՛վ անք
 գլուխ—գըլօխ
 գնալ—գինէ՛լ
 գոգ—գուգ
 գոզ—գոնզ «մեզ»
 գող—գուղ
 գողանալ—գըղա՛նիլ
 գողուծիւն—գըղօծի՛ն
 գոմէշ—գոն՛մէշ
 գոնեա—գօն՛յա, կօն՛յա
 գոռալ—գի՛ռոնն՛լ
 գոռգոռալ—գի՛ռգի՛ռնն՛լ
 գործ—գօրծ
 գործել—գօ՛րծիլ
 գործի—գօ՛րծէն «արոր»
 գորտնուկ—գօ՛րտննիկ «գորտ»
 գութան—գոն՛թան
 գուլպայ—գօ՛լփանկ
 գունդ—գոննդ
 *գունդուկալ—գինդօ՛լակ
 *գունդուկծիկ—գինդի՛կըծըէ՛կ
 գոզնուտ—կըռըզնո՛ւտ «գան-
 գուր, խիժաբեք»

գտանել—գի՛ղէ՛նիլ, գիդիլ
 գրաճանաչ—գի՛րի՛ճանէնչ
 գրաստ—գի՛րէ՛ստ
 գրաւ—գի՛րա՛վ «երաշխիք»
 գրաւել—գըրա՛վիլ
 գրել—գի՛րիլ
 *գրկանոց—գի՛րգ՛անոց
 գրող—գի՛րօղ
 գրուածք—գի՛րվա՛սկ
 գր(ք)ակալ—գիրքակալ
 գօտի—գոնտէ
 գօտի(կ)—գօխտէկ՛
 Դադար—դէ՛դար
 դադարել—գի՛ղէ՛րիլ
 դալար—դէ՛լար
 դաղձն—դէ՛զնը
 դամարած—գի՛մբի՛րա՛ծ
 դամարիլ—գի՛մբի՛րիլ
 Դաշտ—Դէշտ (գյուղի անուն)
 դառն—դէռնը
 դառնալ—դէ՛ռնիլ «1. դառնալ-
 2. կատաղել»
 դառնա՛համ—դըռնա՛համ
 դառնանալ—դըռնա՛նիլ
 դառնացուցանել—դըռնըցա՛նիլ
 դաս—դաս «խումբ»
 դատ—դատ
 դատաստան—դատաստա՛ն
 դատարկ—դէ՛րտակ
 դատաւոր—դադա՛լօր
 դատել—դէ՛գիլ «վաստակել,
 շահել»
 դար—դէր «զառիթափ»
 դարան—դէ՛րան «ստորերկրյա
 թագստոց»
 *դարատակ—դըրա՛տակ

դարդ—դձրդ
 դարման—դէ՛րման
 դափ—դէփ
 դգալ—գի՛գժուլ, դռնգժուլ
 *դգալափոխ—գի՛գլա՛փոխ «եր-
 կու հոգի՛ մի գգալով փոխե-
 փոխ ուտելը»
 դեկտեմբեր—դէքտէ՛մբէ՛ր
 դեղին—դէ՛ղէն
 դեղնացաւ—դըղնա՛ցաւ
 դեղնել—դըղնէ՛լ
 դեղնութիւն—դըղնօթիւն
 *դեղնուց—դըղնօց
 դեղ(ք)—դէխկ «թույն»
 *դեղքել—դէխկիլ «թունալորել»
 դերձան—դէ՛րզան (Շահյանցի
 մոտ՝ տէրզան)
 դե—դէվ
 դէզ—դէզ
 դէմք—դէմքժ
 դէպ ի—գի՛քի
 դէպ ի յետ—գի՛քէ՛տ
 դէպ ի վայր—գի՛վէ՛ր
 դէպ ի վեր—գի՛վի՛ր
 դժոխք—դըժօխկ
 դժուար, դժար—գի՛ժէ՛ր
 դիգել—դէ՛զիլ
 դինգ—դէնգժ
 դիրտ—դէրդ
 *դիրտահանել—գի՛րդի՛հանիլ
 դմակ—գի՛մակ
 դոխն—դուղ «ջրադացի ձագար»
 դող—դուղ
 դողալ—դըղղա՛լ
 դողդողալ—դըղղըղա՛լ
 դողդողացնել—դըղղըղցա նիլ

դորակ—դճ՛րակ
 դու—դու
 դուն—դուն «մի տեսակ մուռ-
 խոտ»
 դունդ—դունդ «թմբիկ, բլրակ»
 դուռն, դուրք—դուրք
 դուր—դուր
 դուրս—դունս, դուս, դուրքը
 դռնապան—դըռնա՛պան
 դռուն—դըռուն

Երենոս—արանօս
 եզն—իզնը
 եթէ—թն
 ելանել—իլիլ
 եկ—էքժ
 եկեղեցի—գըղէ՛ցէ
 եղբայր—ա՛խպէր
 եղբայրակին—ըխպըրա՛կէն
 *եղբայրբաժին—ըխպըրբէ՛ժին
 «հավասար բաժին»
 եղբայրութիւն—ըխպրօթիւն
 եղիճ—հա՛ղէնջ
 եղն—յէ՛ղնը
 եմ—իմ
 եպիսկոպոս—յէպիսկօպօս
 նո—հէո
 ես—իս
 երազ—ա՛րազ
 երախ—ըռնէ՛խ
 երախայ—րա՛խէ, ըրա՛խէ
 երախայութիւն—ըրխօթիւն
 *երախատէր—ըրխա՛տար
 *երախատուն—ըրխա՛տուն «ար-
 զանգ»
 երակ—ա՛րակ «զուգակից, նման»

Երանի—հըրէ՛նակ
Երանք—է՛րան «ուսի ետին
մասը»

Երաշտ—ա՛րաշտ
Երաշտանալ, Երաշտիլ—բա՛շտիլ
«Ծաբալեկ, քաղցեկ, միւրդ ու-
տեկու սաստիկ պահանջ զգալ»

Երբ—հիւր
Երբ օր—հիւրօր, հիւրօր
Երգ—յէրգ
Երգել—յէ՛րգիլ, յէրգ ասիլ, խաղ
կանչիլ

Երգ—հո՛ւրդ
Երգում—ու՛րդում
Երեկ—ի՛րիկէ, իրիկէ
Երեկոյ—լա՛կու, ըրա՛կու

Երես—իրիւս
Երեսուն—աւա՛սսուն

Երեւալ—ի՛րվալ
Երեք—իրիւք
Երեքին—իրիւքէ՛ն

Երեքշաբաթ—իրիւքէ՛րաթ
Երիկամունք—ըրկա՛մօնք

Երինջ—հէ՛րէնջ
Երիցակին—ըրցա՛կէն

Երկաթ—ա՛րկաթ
Երկայն—է՛րկէն

Երկայնութիւն—ըրկընօթիւն
Երկանք—ա՛րկանք

Երկինք—յէ՛րգինք
Երկիր—յէ՛րգիւր

Երկու—է՛րկու
Երկուշաբաթ—ըրկըշէ՛րաթ

*Երկուտակ—ըրկըտա՛կ «երկու
անգամ, կրկնակի»

Երկոքին—ըրկօքէն

Եփ—իփ
Եփել—իփիլ
Եօթն—օխտը
Եօթնասուն—ըխտընա՛սսուն

Ջանգակ—զէ՛նգձակ
զատիկ—զէ՛դէկ
զարդ—զարթ
զարդարանք—զըրդէ՛րանք
զարդարել—զըրդէ՛րիլ
զարդարք—զէ՛րդարք «զարդա-
րանք»

զարմանալ—զըրմա՛նիլ
զարմացք—զէ՛րմասկ
զափրան—զա՛փոռն
զգենուկ—սի՛գէնիլ
զգեստ—ըզկէ՛ստ
զգեստաւորիլ—ըզկըստաւճաւրվիլ
զգօն—սըկօն

զզուիլ—զըզվէ՛լ
զկեռ—ցըքէ՛ռնը
*զկեռաթթու—զըկըռթթօ

զկոտալ—զըկըոտա՛լ
զմայլիլ—մա՛յիլ մընալ
զմուռս—զըմբէ՛ռնը «կնքամոմ»
զոխ—զուխ

զուր—իզո՛ւր
զուալ—զըռաա՛լ
զրոյց—զի՛րոց, զուրոց
զօքանչ—զէ՛նքձոց
զօդել—զօ՛դիլ
զօրավոր—զըրա՛վուր
զօրք—զօրք

էգ—էգ՛
էգուց—սէգուց
էշ—էշ

Ընդ իրեաւր գալ—դռնընէ(ր) դռն
«շարժվել»

ընկեր—հընգէ՛ր

ընկոյզ—ա՛նգուզ

ընկուզենի—ընգըզի

ընտրել—հընդըրէ՛լ «ջոկել»

Թագ—թագ

թագաւոր—թաքալօր

թաթ—թաթ

թաթախել—թըթա՛խիլ

թաթախում—թըթա՛խում

թաթուլ—թա՛նթռլ «թաթիկ»

թաթուկ—թա՛թուկ «թաթի վրա
փտթաթած և հանած թելի
փունջը»

թակ—թակ «ծեծ, լվացքի շորերը
ծեծելու փայտ»

թակել—թա՛կիլ

թաղ—թաղ «արվարձան»

թաղ—թաղ «կորընթարդ»

թաղ տալ—թաղ տալ

թաղար—թա՛ղար

թաղել—թա՛ղիլ

թաղկել—թա՛խկիլ

թաղկ առնուլ—թըլխկա՛ռիլ
«խճճվել»

թամբել, թամքել—թա՛մքիլ

թամք—թամք

թան—թան

թանաք—թա՛նակ

թանաքաման—թընկա՛ման

թանաքոտած—թընըկա՛տած

թանաքոտել—թընըկա՛տիլ

թանգ—թանգ

թանգանալ—թընգա՛նիլ

թանգագիւն—թընգէ՛գիւն

թանձր—թա՛նձի՛ր, թա՛նձիւր

թանձրանալ—թի՛նձի՛րա՛նիլ

թանչել—թընչալ

թանով—թանալ «սպաս ճաշը»

թառ—թառ

թառել—թա՛ռիլ

թաս—թաս

թարախ—թա՛րախ

թաւ—թավ

թաւալ տալ—թա՛վիլ տալ

*թաւահանել—թըվահա՛նիլ

թափ—թափ

թափել—թա՛փիլ

թափ ընկնել—թափ նա՛նիլ

«պատրաստվել մի բանի»

թափոր—թա՛փոր «հանդես»

թափ տալ—թա՛փ տալ

թաքուն—թաքուն

թեթեւ—թիթիվ

թեթեւալ—թի՛թի՛վա՛նիլ

թել—թիլ

թերի, թերատ—թէրատ

թեղի—թէղէ

թեւ—թիվ

թեփ—թիփ

թզենի—թըզի

թէ —թա

թթխմոր—թըլտըմա՛ւր

թթու—թըթօ

թթուաշ—թըթվա՛շ

թթուիլ—թըթվէ՛լ

թի—թէ

թիթեռն, թիթեղն—թէ՛թախը

թիկունք—թէ՛կունք

թլուատ—թըլպա՛տ

թխուածք—թըխվա՛սիլ

Թղթել—Թղթել'
 Թղթել—Գրթիկի
 Թող—Թուղ
 Թողնել—Թուղ արիլ
 Թոյլ—Թուլ
 Թոնիր—Թհւրան
 *Թոնրատուն—Թըրնա'տօն
 Թոռ—Թուռ «Թաց»
 Թոռն—Թուռնը
 Թորթոշ—տըրտօշ «ուռած, տգեղ»
 Թուզ—Թօզ
 Թուծ—Թօծ
 Թուիլ—Թըվէլ «զգալ, ազդվել»
 *Թուլակուշտ—Թի'լա'կօշտ
 «Թերակող»
 Թուլանալ—Թի'լա'նիլ
 Թուլս—Թօլս
 *Թուխօց—Թըխսց «Թուլս գուշն,
 ներկ»
 Թուխս—Թօխս
 Թուղբ—Թօղբ
 Թուղթ—Թօխտ
 Թումբ—Թօմբ
 Թունդ—Թունդ
 Թուշ—Թօշ
 Թուր—Թօր
 Թուփ—Թօփ
 Թուք—Թօք, Թէք'
 Թուք ու մուր—Թօքմօր
 Թոամուկն—Թըռմօկնը,
 Թըռմօկուն «չղջիկ»
 Թոչել—Թըոչէլ
 Թրթուռ—Թըռթօռ
 Թրթռալ—Թըռթըռա'լ
 Թրիք—Թըլէ'նք'
 Թօնի—Թոնի

Թքել—Թքէլ
 Ժած—ժէժ «խորվ»
 Ժախ—ժէխ, ջէխ
 Ժահր—ժէհր
 Ժամ—ժէմ
 Ժայռ—ժէռ
 Ժանդ—ժէնդ'
 Ժանգառ(ք)—ժէ'նգ'առք
 Ժանգ առնուլ—ժընգըռնալ
 Ժանգոտ—ժէ'նգ'ոտ
 Ժանգոտել—ժընգոտել
 Ժառանգ—ժա'ռանգ
 Ժառանգել—ժառա'նգիլ
 Ժառանգութիւն—ժառանգօթիւն
 Ժլատ—ժըլա'տ
 Ժողով—ժօղով
 Ժողովել—ժօղովիլ
 Իլ, իլիկ—իլիկ
 Իմաստուն—իմա'ստուն
 Ինն—իւննը
 Իննեքիւն—իւնէ'քէն
 Իննսուն—իւնա'սուն
 Ինչ—իւնչ
 Ինքն—ի'նք'
 Իսկի—ըսկի, սկի
 Իրեար—նէրոնր
 Իրիկունաց—ըրկօնաց
 Իւղ—յօղ
 Լալ—լէլ
 Լալա—լա'լա
 Լախտ—լա'խտի «լախտախաղ»
 Լակ—լակ
 Լակել—լա'կիլ
 Լակոտ—լա'կուտ
 Լայն—լէն

քայնք—լէնք՝
 քանջ—լէնջ
 քարան—լէ՛րան «վուշյա թել»
 քարել—լէ՛րիւ «ջվալը կամ
 մեշոկը լցնելով՝ վուշե թելով
 ծիգ կապել»
 քաց—լէց
 քացկան—լէ՛սկան
 քափել—լէ՛փիւ
 քեան—լէ՛ռնը
 քեարդ—լէրդ
 քեզու—լո՛ւզո՛ւ
 քեզուանի—լի՛զվա՛նէ
 քեղակ—լէ՛ղակ
 քեղի—լէղէ
 քեռնոտ—լէ՛ռնուտ
 քերդակալել—լի՛րդի՛կա՛լիւ
 քի—լէ
 քիզել—լո՛ւզիւ
 քիմոն—լի՛մոն
 քինդ—լէնդ
 քինել—նիւ
 քիսեռն—լի՛սէ՛ռնը
 քիրբ—լէրբ
 քծել—լըծէ՛լ
 քմմել—լըմլըմէ՛լ
 քմմացնել—լըմլըմցա՛նիւ
 քնդերք—լընդէ՛րք՝
 քնուլ—լի՛ցցիւ
 *լորասարի—լըբըսա՛րէ
 քողանալ—լըղա՛նիւ
 քոյս—լո՛ւս
 քու—լո՛ւ
 քուանալ—լի՛վա՛նիւ
 քուացք—լըվասի՛, ի՛վա՛ց
 քուծ—լո՛ծ

քուսաբաց—լի՛սա՛բէց
 քուսամուտ—լի՛սա՛մուտ
 քուսին—լո՛ւսէն
 քուրջ(ի)—լըբջէ՛, ի՛րջի
 «արթուն վիճակում»
 քզտիւ—լըպըզտէ՛լ
 քլրտիւ—լըպըռտէ՛լ
 քեւ—լի՛սիւ
 քեւիւ—լի՛սիւնով «ըստ լսածի»
 քբանալ—լի՛րբէ՛նիւ
 քբութիւն—լի՛րբթիւն
 քաբել—լըլէ՛լ
 քազ—քազ «գիծ»
 քազ—քազ «տոնաս»
 քալ—քալ
 քալատել—լըլա՛տիւ
 քաղ—քաղ
 քաղ անել—քաղ արիւ
 քաղալ—քաղիւ «մանկան
 շարժվելն արգանդում»
 մարմնի որևէ մասի խաղալը»
 քաղող—քա՛ղու
 քանգարել—քանգա՛րիւ
 քանդակ—քա՛նդակ
 քանձողն—քա՛նձողնը
 քանձրահոտ—ղի՛նձի՛րմա՛հուտ
 քանութ—քա՛նութ
 քանչել—քա՛նչիւ «դադել»
 քաշքաշ—քա՛շքաշ
 քաշու—քա՛շու
 քաչ—քաչ
 քառն—քա՛ռնը
 քառնակ—քա՛ռնակ
 *քառնակոտ—լըռնըկոտ
 «քառնակ»
 *քառնակոտել—լըռնըկոտիւ

խառնել—խա՛ռնիլ
 խարակ—խա՛րակ «չհերկված և
 ամբացած հող»
 խարշել—խա՛շիլ
 խարտ—խառտ «հետան»
 խարտել—խա՛րտիլ «հետանիլ»
 խարտուց—խա՛րտուց
 խաւ—խաւ
 խաւիծ—խա՛վէծ
 խելք—խէ՛լք՝
 խելօք—խէլուք
 խեղդ—խէխտ «պարանոց, առվի
 նեղ տեղը»
 խեղդել—խէխտիլ
 խեղճ—խէղճ
 խեճեպ—խրճէպ
 խեցի—խէցէ «ցորեն և այլ
 ընդեղեն բովելու աման»
 խեցիկ—խէ՛ցէկ «կավե ամանի
 կտոր»
 խէթ—խէթ
 խէժ—խէ՛ժնը
 խիզան—խէ՛զան
 *խիզանատուն—խըզնա՛տուն,
 «արգանդ»
 խիղճ—խէղճ
 խիշտ—խէշտ, խիշտ «սվին»
 խլէզ—խըլա՛զ
 խլինք—խըլէ՛նք՝
 խծպել—խըծպէ՛լ
 խղճատանք—խըժմըտա՛նք
 խմել—խըմէ՛լ
 խմիչք—խըմէ՛չկ
 խմոր—խըմհւր, խուժհւր
 խնամի—խընա՛մէ

խնայել—խնա՛յիլ
 խնդրել—խնդրիլ «ողբել»
 խնկաման—խընգա՛ման
 խնձոր—խընձհւր, խուժհւր
 խնձորենի—խընձըրի
 խնոցի—խընէ՛ցէ
 խնջել—խընջէ՛լ
 խոզ—խուզ
 խոժոռ—խոժոռ «խոշոր»
 խոկալ—խոկիլ
 խոնարհ—խոնար
 խուշկ—խոշկ
 խուշկիլ—խոշկիլ «չորանալ»
 խոնջան—խոնջան
 խոնջանադարձ—խընջընա՛դէրձ
 «վարտիկի վերեւից ծալած ու
 վարտիկին կարած մասը, որի
 միջով անց է կացվում խոն-
 ջանը կամ դօտին»
 խոստանալ—խըստա՛նիլ
 խոստովանիլ—խըստըվա՛նիլ
 խոստովանք—խըստա՛վանք
 խոստովանու թիւն—խըստըվանո՛-
 թիւն
 խոտ—խուտ
 խոտանոց—խըտանուց
 խոի—խուու
 խորացնել—խըոռըցա՛նիլ
 խորակ—խօրանգ
 խորան—խօրան
 խորթ—խուրթ
 խորթանալ—խըրթա՛նիլ
 խորիս—խուրիս «օձի շապիկ»
 խոր-խանդակ—խըրխա՛նդանկ
 «խորդուբորդու թյուն»

խորոված—խըրա՛ված
խորովել—խըրա՛վել
խորտակիլ—խըրտա՛կիլ
խուզել—խօզիլ
խութ—խօթ Թարտի չորս եղրե-
րը, որոնք սովորաբար բարձր
են լինում արտի մակերեսույ-
թից»

խուռնկ—խօնդ
խուրձն—խօրզնը
խուց—խօց
խուփն—խրփէ «կափարիչ»
խուփ—խուփ
խուով—խըռա՛վ «խռովումն»
խուովել—խըռա՛վել
խստոր—սըխտո՛ւր, սուխտուր
խտել—խըտտէ՛լ
խրատ—խըրա՛տ
խրխնջալ—խըրխընջա՛լ
խրխնջանք—խըրխընջէ՛ք՝
խրտնել—խըրտընէլ
խօսիլ—խօսիլ
խօսուածք—խօսվասկ
խօսք—խօսկ
խփել—խըփէ՛լ «փակել»

Ծագ—ծէք՝
ծագել—ծէ՛քքիլ
*ծագծագոտել—ծի՛քծի՛քծտիլ
«լուսանալ»
ծալ—ծալ
ծալել—ծա՛լիլ
ծալք—ծա՛լք
*ծալքատեղ—ծըլքա՛տէղ
ծախել—ծա՛խիլ
ծախս—ծախս

ծածկարան, *ծածկան—ծըզկա՛ն
ծածկել—ծըկէ՛լ
ծակ—ծակ
ծակել—ծա՛կիլ
ծակձակոտ—ծըկծըկուտ
ծակձակոտել—ծըկծըկուտիլ
ծակոց—ծա՛կուց «ցալ»
*ծաղք—ծախկ «ծառի ծաղիկ»
ծաղիկ—ծա՛ղէկ
ծաղկաքաղ—ծըխկա՛քաղ
«ընտրություն»
ծաղկաքաղ առնել—ծըխկա՛քաղ
արիլ «ընտրել, ջողջկել»
ծազկել—ծա՛խկիլ
ծաղը—ծա՛ղըը
ծամ—ծամ
ծամել—ծա՛միլ
ծայր—ծէր
ծանը—ծա՛նդըը
ծանրանալ—ծընդըրա՛նիլ
ծանրիլ—ծա՛նդրիլ
«անասունների ծնելու
ժամանակին մոտենալը»
ծանօթ—ծա՛նութ
ծառ—ծառ
ծառզարդար—ծըռզէ՛րդար
ծառս առնել—ծառս արիլ «դեմ
ու դեմ կանգնել»
ծարաւ—ծա՛րավ
ծարոյր—ծա՛րոյր
ծարուրել—ծի՛րոյրիլ
ծափ—ծափ
ծափ տալ—ծափ տալ
ծերպ—ծէրպ «կայծ»
ծեփ—ծէփ
ծեփել—ծէփիլ

Ժիւ—ծիւ
 Ժիծ—ծըէծ
 Ժիծաղ—ծըէ'ծաղ
 Ժիծաղել—ծըծա'ղիլ
 Ժիծեհնակ—ծըծէ'հնակ
 Ժին—ծըէն Շընկերք»
 Ժիտ—ծըէտ
 Ժիւր—ծըէւր «ծայր, եզր, գիծ»
 Ժիրան—ծըէ'րան
 Ժիրանի—ծի'րի'նի
 Ժիրտ—ծըէրտ
 Ժլել—ծի'լլիլ
 Ժխահամած—ծըխա'մած
 Ժխահամել—ծըխա'միլ
 Ժխահոտ—ծըխա'հոտ
 Ժնեբեկ—ծընէ'փուկ
 Ժնել—ծընէլ
 Ժննդկան—ծընընթկան
 Ժնունդ—ծընծնդ
 Ժնօղ, Ժնող—ծընհող
 Ժոթորին—ծընթհւրան
 Ժոմ—ծում
 Ժոյլ—ծռլ Մեղմ, թույլ»
 Ժոպ—ծուպ
 Ժով—ծավ Վիճ, ծով»
 Ժոր—ծուր
 Ժոց—ծուց
 Ժուխ—ծօխ
 Ժուհի—ծծնգնը, ծծնգուն
 Ժունը—ծծնգըր
 Ժուռ—ծօռ
 Ժուել—ծընէ'լ
 Ժրտել—ծըրտել
 Կազմել—կա'զմիլ

կազմուածք—կա'զմվածկ,
 կազմըվասկ
 կաթ—կաթ «կաթիլ»
 կաթել—կա'թիլ
 կաթն—կախց
 կաթնահամ—կըխցա'համ
 կաթողիկոս—կաթղիկոս
 կալ—կալ
 կալ—կալ «կալսելու տեղ»
 կախ—կախ
 կախել, կախ անել—կախ աւել
 կակղել—կըկըղէ'լ
 կակող—կա'կող «փափուկ»
 կաղ—կաղ
 կաղել—կա'ղիլ
 կած—կած «մետաքսաթել»
 կամու—կա'մուր
 կամաց—կա'մաց
 կամ, կաս, կայ—կամ, կաս, կա
 կամուրջ—կ'ա'րմահնջ, կ'ա'րմահնջ
 կայծ—կանծ
 կայծակ—կէ'ծակ
 կայսիք—կըէ'ռէք
 կանաչ—կա'նէնչ
 կանաչել—կընա'նչիլ
 կանեփ—կան'նիփ
 կանկար—կա'նգառնը
 կանոն—կա'նուն
 կանչ—կանչ
 կանչել—կա'նչիլ
 կաշառք—կա'շառք
 կաշի—կա'շէ
 կաշաղակ—քըշէ'ղակ
 կապ—կապ
 կապայ—կապէ

Կապերտ—կա'րպէտ
 Կապոյտ—կ'ա'պոնտ
 *Կապուտիկ—կ'ի'պի'տէ' «մի
 տեսակ գետաձուկ»
 Կապտել—կ'ի'պի'տիլ
 Կասկած—կա'սկած
 Կասկածել—կասկա'ծիլ
 Կատաղել—կըտա'ղիլ
 Կատաղի—կըտա'ղէ
 Կատար—կա'տար
 Կատիկ—կա'տէկ
 Կատու—կա'տու
 *Կատուաձագ—կըտվա'ձէգ՝
 Կար—կար
 Կարաս—կա'րաս
 Կարաւան—քա'րվան
 Կարգ—կարք
 Կարգալ—կա'րգիլ
 Կարել—կա'րիլ «կարողանալ»
 Կարել—կարիլ «կարել»
 Կարծել—կա'րծիլ
 Կարկաժ—կա'րկէժ
 Կարկատան—կըրկա'տան
 Կարկատել—կըրկա'տիլ
 Կարկափ—կըրըկոփ
 Կարկուտ—կա'րկուտ
 Կարճ—կարճ
 Կարմիր—կա'րմէր
 Կարմրուկ—կա'մրուկ
 Կարօտ—կա'րուտ
 Կարօտել—կըրո'տիլ
 Կացին—կա'ցէն
 Կաւիճ—կա'վէճ
 Կաքաւ—կա'քավ
 Կեանք—գ'անք
 Կէղ—կըէ'ղ

Կեղծաւոր—կէղծա'վօր
 Կեմ—կըէ'մ
 Կեռ—կըէ'ռ
 Կետել—կէ'տտիլ «արագորեն»
 փախչել»
 Կերպ—կըէ'րպ
 Կէսօր—կըսօր
 Կէտ—կըէ'տ
 Կթան—քըթա'ն
 Կթել—քըթէ'լ
 Կիճ—կըէ'ճ
 Կին, կնիկ—կընէ'կի
 Կիր—կըէ'ր
 Կիրակէ—գի'րա'կէ
 *Կիրակամուտ—գի'րկա'մուտ
 Կծիլ—կըծէլ
 Կծիկ—կըծըէկ
 Կծոտել—կըծո'տիլ, կուծո'տիլ
 Կկու, կո'կու
 Կճեպ—խըճէ'պ, քըչէ'վ
 Կճուճ—կո'ճո'ճ
 Կճղակ—կըճէ'ղակ
 Կճպել—քըչէ'վիլ
 Կնգուղ—կո'նգուղ
 Կնճիթ—կընդի'չ «կտուց»
 Կնուռք—կընո'ք
 Կնջութ—կո'նջիթ
 Կշեռք—քի'շէ'րք՝
 Կշկուռ—քըշկո'ռ
 Կշտանալ—քըշտա'նիլ
 Կոթ—կութ
 Կոլորակ—կըլո'լակ «քովիթա»
 Կոլորել—կըլո'րիլ «փաթաթել»
 կլորացնել»
 Կոխել—կո'խիլ
 Կոծ—կուծ «աղբ»

կոծիկ—կնւծէկ «սոսիւն»
 կոծկել—կնւզկիլ
 կոծոխուր—կըծնւխուր,
 կուծուխուր
 կոկ—կուկ
 կոկել—կնւկիլ
 կոկիկ—կնւկլէկ
 կոզ—կուզ
 կոզք—կուխկ
 կոզպել—կնւխպիլ
 կոճ—կուճ
 կոճակ—կնւճակ
 կոյր աղիք—գի՛րա՛ղէնք՝
 կոշտ—կուշտ
 կոպ—կուպ
 կոպիտ—կօպիտ
 կոռտիկ—կնւռտէկ «կարճ թւերով
 պիջակ»
 կով—կավ
 կոտապ—կօտափ
 կոտիմն—կնւտէմնը
 կոտոր—կնւտուր
 կոտորել—կըտնւրիլ, կուտնւրիլ
 կոտրել—կնւտրիլ
 կոթեակ—կնւթակ
 կորի հատել—կըրատիլ
 կորի—կնւրէ
 կորիզ—կըզա՛րզ
 կորկոտ—կնւրկոտ
 կորչել—կնւրչիլ
 կորցնել—կըրցա՛նիլ
 կոփել—կնւփիլ
 կուզ—կօզ
 կուժ—կօժ
 կուլ տալ—կօլ տալ
 կնւմ—կօմ

կուշտ—կօշտ
 կուշտ—կօշտ «կողք»
 կշտին—քի՛շտին «մօտը»
 կուպր—կօպըր, կօպուր
 կուռն—կօռնը
 կուտ—կօտ
 կուրծ—կօրծ
 կուտել—կնւտիլ «հավաքել»
 կուտուածք անել—կնւտվասկ
 արիլ
 կոէզ—կընէզնը
 կոիզնոտ—կըռըզննտ «խիժարեր»
 գանգուր»
 կոիւ—կըռէվ
 կոճոնք—կըրճոնք
 *կոնագօդ—կրոնա՛գօդ «խափի
 թւերի կարկատանները»
 կտակ—կըտա՛կ
 կտաւ—կըտա՛վ
 կտաւիկ—կըտա՛վէկ
 կտուր—կըտօր
 կտուց—կըտօց
 կտրել—կըտրէլ
 կրակ—գի՛րէկ
 կրել—կըրէլ
 կրծել—կնւռծիլ
 կրծոտել—կըռոճնտիլ
 կրտել—կըռտէլ
 կրօն—կըրօն
 կցել—կըցա՛ն արիլ
 Հա—հա
 հազ—հնզ
 հազար—հի՛զէր
 հալ—հնլ
 հալել—հա՛լիլ
 հալ ընկնել—հնլ նանիլ

հալաւ—հալալ
 հակառակ—հակառակ
 հաղորդուել—հաղօրթվիլ
 հաճար—հաճար
 համ—համ
 համ—համ «նույն»
 համարք—համարք
 համրանք—համբարք
 համբել—համբրիլ
 համբերել—համփէ՛րիլ
 համոզել—համօզիլ
 հայ—հէյ
 հայելի—հիլլէ
 հայր—հրէս «մանր ակյուր»
 հայր—հար
 հանգիստ—հանգիստ
 «գերեզման»
 հանգուցեալ—հանգուցյալ
 հանդարտ—հանդէրտ
 հանել—հանիլ
 հաշիւ—հաշիվ
 հաշվուել—հաշվիլ
 հաշտ—հաշտ
 հաջել—հա՛ջիլ
 հասանել—հա՛սիլ, հա՛սսիլ
 հասարակ—հասարակ
 հասկ—հասկ
 հասուցանել—հըսցանիլ
 հաստ—հաստ
 հաստանալ—հըստանիլ
 հաստացնել—հըստըցանիլ
 հաստատ—հա՛ստադ
 հաստատել—հաստա՛դիլ
 հաստութիւն—հըստօ՛թին
 հատ—հատ
 հարազատ—հարազատ

հարաւ—հարափ
 հարբուխ—հարփուղ
 հարել—հարիլ
 հարեան—հըրէ՛վան
 հարիւր—հէ՛րուր
 հարկ—հարկ
 հարկաւոր—հարկավօր
 հարուստ—հարուստ
 հարսանիք—հըրսանէ՛ք
 հարսն—հա՛րսնը
 հարստութիւն—հարըստօթին
 հարցանք—հարցանք
 հարցանել—(հըրցանիլ),
 հարցանք արիլ
 հաց—հաց
 հացի—հացէ
 հաւ—հավ
 հաւայ—հավէ
 հաւան—հանվան
 հաւանել—հըվանիլ
 հաւասար—հավասար
 հաւատ—հանվատ
 հաւատալ—հըվատիլ
 հաւաք—հանվաք «հավերի՛ բնութ»
 ժողովուելը»
 հաւաքել—հըվաքիլ
 հեշտ—հիշտ
 հեշտացնել—հիշ՝տի՛ցնիլ
 հեռանալ—հըռանիլ
 հեռի—հէ՛ռոա
 հետ—հէտ, նըհէ՛տ
 հերիսայ—հըրիսա՛
 հերիք—հէ՛րիք
 հերու—հէ՛րվի
 հինել—հինիլ
 հին—հին

հինգ—հինգ՝
 հիւանդ—(հիվանդ) անուշ
 հիւանդանալ—(հիվանդանիւ)
 ակզանիւ
 հնազանդ—հընանդանդ
 հնար—հի՛նն՝ը
 հնարել—հընարիւ
 հնգեքին—հընգէ՛քէն
 հնձան—ընձան
 հոգի—հօքի
 հոլ—հուլ
 հոկտեմբեր—հօքտէմբէ՛ր
 հող—հուղ
 հովանալ—հըվանիւ
 հովիւ—հո՛ւվէվ
 հոտ—հուտ
 հոտել—հո՛ւտիւ
 հոր—հուր
 հում—հօմ
 հունձ—հօնձ
 հուպ տալ—հօփ տալ
 հպատակ—հըպատակ
 հպարտ—հըմպարտ
 հրամայել—հըրամայիւ
 հրաման—հըրաման
 հրաշք—հըրաշկ
 հրապարակ—հըրկըպարակ
 (միայն՝ հըրկըպարակ նանիւ
 «հոչակիվել» դարձվածքում)
 հրաւեր—հըրավէրք՝
 հրեշտակ—հըրէ՛շտակ
 հօրաքոյր—հանքուր
 հօրեղբայր—հէ՛րբար

 Ձագ—ձէգ՝
 ձախ—ձէխ
 ձայն—ձէն

ձգել—ցի՛քիլ
 ձեռն, ձեռք—ձիք՝
 ձև—ձիվ
 ձևել—ձիվիւ
 ձէթ—ծըէթ
 ձի—ձի
 ձիաւոր—ձիյանուր
 ձիգ—ձէգ՝
 ձիւն—ձոն
 ձկնալ—զըկըռտալ
 ձմեռն—ձըմէ՛ռնը
 ձմերուկ—ծըմէ՛րուկ
 ձող(ի)—ձո՛ւղէ
 *ձողհարի—ձըղհարէ «բարդի
 ծառի մի տեսակը»
 ձոր—ձո՛ր
 ձու—ձու
 *ձուաքաշ—ձըվաքաշ «մի ձվի
 ծանրութիւն»
 ձուկն—ձօկնը, ձօ՛կուն, սեռ.
 ձրկան, ձօ՛կնուն

 Շախարակ—ճըխարակ, չխարակ
 ճակատ—ճէ՛կատ
 ճակատանոց—ճըկտանոց
 ճահ գալ—ճէհ գո՛ւ «հարմարվել»,
 ընկերանալ»
 ճաղ—ճաղ
 ճամրուկ—ճէ՛մրուկ
 ճանաչ—ճանէնչ
 ճանաչել—ճընանչիւ
 ճանապարհ—ճանապարհ
 ճանգ—ճէնգ՝
 ճանճ—ճէնջ
 *ճանճակութ—ճի՛նջանճակութ
 ճաշ—ճէշ
 ճար—ճար

ճարտար—ճարտար
 ճաք—ճէք
 ճաքել—ճէ'քքիլ
 ճեղք—ճէխկ
 ճիմ—ճէմ
 ճիպոտ—ճէ'պուտ
 ճիպո—ճէ'պուո
 ճիւղ—ճո'ղնը
 ճիւղակոտոր անել—
 ճըղնըկո'ւտուը արիլ
 ճճի—ճռճռ
 ճոթ—ճութ «կտոր»
 ճութ—ճիթ «ողկուլզ»
 ճուտ—ճօտ
 ճրագ—ճըրակ
 ճրագալոյս—ճըրկակո'ւս
 ճօճ—ճօ'նջի

Մագ—մագ
 մածուկ—մածուկ
 մախաթ—մախատ
 մախի—մախէ
 մալոյկ—մակուկ «մաքոք»
 մահ—մահ
 մաղթանք—մախտանք
 մաղթել—մախտիլ
 մաղլաղ—մա'ղաղ
 մաղձ—մաղձ
 մաղձոտ—մա'ղձուտ
 մաճ—մաճ
 մաճար—մաճառ
 մամ—մամու
 մամուո—մամուոնը
 մայիս—մայիս
 մայր—մար

մայր մտնել—մար մըտիլ
 մանգաղ—մա'նդանդ
 մանել—մանիլ
 մանուշակ—մընօշակ
 մանր—մանդր
 մանրել—մանդիլ «կոտրել»
 մաշ—մաշ
 մաշար—մաշառ
 մաշել—մա'շիլ
 մասն—մասնը
 մասուր—մընասուր
 մատակ—մատակ «առու»
 մատանի—մըտանէ
 մատն—մատնը
 մատնոց, մատնանոց—
 մըտնանուց
 մատնաշունչ—մըտնաշօնչ
 մատուոն—մատուոնը
 մարգարէ—մարքարէ'
 մարգարիտ—մարքարիտ
 մարդ—մարդ
 մարմին—մարմին
 մարմար—մառմառ
 մարտ—մարդ
 մեզ—մէզ
 մեխակ—մէ'խակ
 մեծ—մօծ
 մեծաւոր—մի'ծա'վուր
 մեկնիլ—մէ'կընվիլ
 մեղաւոր—մէղալօ'ր
 մեղու—մէ'ղակ
 մեղը—մէ'ղըր
 մեղք—մէխկ «խեղճ»
 մենակ—մէ'նակ
 մեռանիլ—մէ'ռնիլ
 մեռոն—մէ'ռուկ

մեք—մէք՛, (միք՛) «մենք»
 մէջ—մաջ, մանջ
 մէջք—մաշկ (Շահյանցի մոտ՝
 մաշկի՛)
 մթին—մըթէ՛ն
 մի—մէ, մէն, մա, ման
 մի—մին
 մինչ ի—մինչն
 միջնակ—մանջնակ
 միշտ—միշտ
 միս—մըէս
 միտ—մէտ
 միտել—մէտիլ «հակվել»
 միտք—մէթկ՛
 միտել—մըխտա՛լ
 միտիթարել—մըխտա՛րիլ
 մկրատ—մըկրատ
 մկրտել—մըկըրտէ՛լ
 մղկտալ—մըխկըտալ
 մղկտանք—մըխկըտէ՛ք՛
 մնալ—մընալ
 մնջանալ—մինջվիլ
 մշակ—մըշակ
 մուր—մու՛ր
 մութիլ—մո՛ւխէլ
 մոծակ—մո՛ւծակ
 մոզմոզ—մըզմոզ «ուտիճ»
 մոմ—մում
 մոմել—մո՛միլ
 մոշ—մուշ
 մոռանալ—մըռանիլ
 մորթ առնել—մո՛ւրթ աըիլ
 «մորթագերծ անել»
 մորթի—մո՛ւրթէ
 մորթել—մո՛ւրթիլ
 մորմ—մուրմ «մորմենի»

մութ—մոթ
 մութս—մոխս
 մուկն—մոկնը, մոկուն
 մուն—մընոն
 մունջ—մոնջ
 մոռալ—մըռմըռա՛լ
 մսխել—մըսխէլ
 մսալ—մըսմա՛ն
 մտածել—մըտածիլ
 մտանել—մըտիլ
 մտցնել—մըտցանիլ
 մտօք—մըտօք «հիշողություն»
 մտօք պահել—մըտօքը պահիլ
 «հիշել»
 մրափ—մըրափ
 մրափել—մըրափիլ
 մրզել—մըրզէ՛լ
 մրջիմն, մրջիւն—մռըջմո՛մ
 մրսել—մըրսէլ
 մօտի—մո՛ւտա
 մօտենալ—մըտանիլ
 մօտեցնել—մըտըցանիլ
 մօրուք—մէ՛րուք

Յաղթել—է՛լիսիլ (Շահյանցի
 մոտ նաև՝ յախտիլ)
 յաջող—հաճող
 յաջողումն—հաջօղում
 յատակ—է՛տակ «1. երկրի ներքը.
 2. ստորին անդրաշխարհ,
 դժոխք»
 յարմար—հարմար
 յաւելուլ—ի՛վիլցանիլ
 յետ—էտ, էտը
 յետին—է՛տն
 յետին(ի)—էտնէ «հետո»
 յետք—էթկ՛ «հետք. հետև»

* Եւտքատի—հըթկանտէ «բեռան
հետին կողմում դըվող իրերը»
յիշատակ—շէ՛տակ
յիսուն—իցցուն
յդի—յըդէ՛
յոյս—հույս
յուշ—հնշ
յստակ—իստակ
յօժար—հօ՛ժար
յօնք—օնք
յօրանջել, յօրանջկոտել—
ըռըշկնւտիլ

նա—նա
նազ—նազ
նախանձ—նախանձ
նահանջ—նահանջ
նահատակ—նըհատակ
նամ—նամ
նամակ—նամակ
նայ—նէյ
նապաստակ—լըպնգտրակ
նարգիս—նա՛րգիզ
նարինջ—նա՛րէնջ
նարտ—նա՛րդի
նարօտ—նարօտ «գույնզգույն
թել»
նաւ—նավ
նաւակատիք—նըվըկանէկ
նաւասարդ—նըվնսարդ
նաւթ—նօթ
նեխիլ—նէ՛խվիլ
նեխուած—նէ՛խված
նեղ—նէղ
նեղանալ—նըղանիլ
նեղուածք—նէ՛ղվածկ

նենգ—նէնգ՛
նենգոտ—նէնգ՛ոտ
նեռն—նառ (թրք.)
նետ—նէտ
ներել—նէ՛րիլ
ներկ—նէ՛րկ
ներկել—նէ՛րկիլ
ներհակ—նէ՛հրակ «հակառակ»
ներս—նէս, նէ
ներս(անց)—նէ՛սմանց
ներքս(և)—նէ՛քսէվ
նըղվել—նըղօվիլ
նըղվք—նըղօվք
նիգ—լէնգ՛
նինջ—լէնջ
նկար—նըկար
նհանգ—նըհանգ «հսկա, շատ
մեծ տարիկա»
նման—նըման
նմանիլ—նըմանվիլ
նմոյշ—նըմոշ
ննջել—լի՛նջիլ
նշան—նի՛շէն
նշանակ—նըշնա՛կու «թիրախ»
նշանակ գնել—նըշնա՛կու գի՛րիլ
«նշան բռնել»
նշանել—նի՛շէնիլ
նշխարք—նըշխա՛րք
նոբ—նուբ
նուազ—նըվա՛զ
նուշ—նօշ
նուռն—նօռնը
նստել—նըստէ՛լ

Շարաթ—շէ՛րաթ
շալակ—շէ՛լակ

շալակել—շի՛կել
 շահ—շէ՛ն «օգուտ, տոկոս»
 շահալուծ—շամբալո՛ւծ
 շաղ—շէղ
 շաղապատել—շրղըպա՛տել
 շաղապատուկ—շրղպա՛տուկ,
 շըպա՛տուկ «պատուտակ»
 բույսը»
 շաղ տալ—շէղ տալ «ցրել»
 շաղաղ—շէ՛ղաղ
 շաղախել—շրղա՛ղիլ
 շամամ—շամսամա՛ (թրք.)
 շամբ—շէմբ
 շամբուտ—շէ՛մբուտ
 շամփուր—շէ՛մփուր
 *շանաճանճ—շընա՛ճէնջ
 շատ—շէտ
 շար—շէր
 շարբաթ—շէ՛րբաթ
 շարել—շէ՛րիլ
 շարական—շարա՛կան
 շարժ—շէրժ «երկրաշարժ»
 *շեմքատակ—շըմքա՛տակ
 շեռ—շէռ
 շեռել—շըռռել «միղել»
 շեռալ—շըռռա՛լ «թափվել»
 շերեփ—շի՛րիփ
 շեք—շէք՛
 շեքերի մեջ—շըքոս՛մաջ
 շիլ—շիլ «գիծ»
 շինել—շի՛նիլ
 շիտակ—շէ՛տակ
 շիւ—շէվ
 շիւան—շէ՛վան
 շինի—շի՛նի
 շինիք—շի՛նիք՛

շնորհաւոր—շընա՛վուր,
 շընհա՛վուր
 շնորհք—շընհա՛րք
 շնութիւն—շընօթի՛ն
 շնչել—շի՛նչել «սուշել»
 շոգք—շուխկ
 շոր—շո՛ւրթ
 շուարիլ—շըվա՛րիլ
 շուն—շօն
 շուտ, շոյտ—շո՛ւղ
 շուրջ—շօռ
 շուրջ գալ—շօռ գո՛ւ «շրջվել»
 զբոսնել»
 շոսլ—շըոս՛լ
 շրեշ—շի՛րիշ

Ո, ով—հու, հուվ
 ոգնի—կո՛ղնու
 ոլոր—հո՛ւլլոր
 ոլորել—հի՛լլօն՛րիլ, հո՛ւլլօն՛րիլ
 ոխ—վօխ
 ողն—հաղնը «բրի վերին մասը»
 ողողել—ըղո՛ղիլ
 ողորմածիկ—ղօրմացի՛կ
 ողորմել—վօղօրմիլ
 ողորմի—ղօրմի
 ողջ—վօղջ
 *ողջոյն եղբայր—ըխշըմախպէ՛ր
 ողջոյն տալ—օխշում տալ
 ողջութիւն—վօղջութի՛ւն
 ոյժ—օժ
 ոչ—ուչ, հո՛ւչ, վուչ
 ոչխար—հախ՛ար
 ոչխարակն—ըխշըրա՛կնը
 Ոչխարաւան—ըխշը՛վան
 (տեղանուն)

ոջիլ—հնչումլ
 ոռ—ոռո
 ոռնել—նն'ննիլ
 *ոռ ու գլուխ—ըսըգըլօխ «թարս
 ու շիտակ»
 ոսկի—հասկէ
 ոսկեջրել—ըսկըջի'րիլ
 ոսկեջուր—ըսկանջնը
 ոսկր—հասկուռ
 ոսկրահան աննել—ըսկոահան
 արիլ «ոսկրը մսից անջատել»
 ոսկրահաստ—ըսկոահաստ
 ոսկրոտ—հասկուռոտ
 ոտաց կալ—հոտաց կալ
 «կանգնել»
 որ—հօր
 որբեայրի—վի'րբի'վէ'րի
 որդն—նն'ննը
 որդնել—նն'ննիլ
 որ(ն)—հուռնը
 ործ—ուռծ
 ործկալ—ուռծ գնլ
 ործ—ննրծ
 ործակ—նն'րծանկ
 *ործատու—ըռծէ'տու
 «անպտուղ»
 որմն—հուրմ
 որոճ—արուճ
 որոճ անել—արուճ արիլ
 որոտալ—ըրըրտա'լ, ըըրտա'լ
 որոր—հուրուր
 ութ—օթ
 ութեքին—ըթթէ'քէն
 ութսուն—ըթա'սսուն
 ուլ—հծլ

ուլուք—հնն'լունք
 ուխտ—ուխտ
 ուխտել—ննխտիլ
 ուղարկել—ղհարկիլ
 ուղի—հըղէ'
 ուղղորդ, զորդ—աղհարդ, ըղհարդ,
 զուրդ
 ուղտ—օղտ
 ունիմ—ծնիմ
 ունկն—ծնգնը, ծնգուն
 ունկնաւոր—ընգնա'վուր «ունկն
 ունեցող» (կճուճ, կողով և
 այլն)
 ունջ—օնջ
 *ունջաւել—ընջան'վիլ «երկար
 կոթով, ունջ մաքրելու ամել»
 *ունջոտել—ընջոտիլ
 ուշաթափիլ—ըշտա'փիլ
 ուռ—հօռ
 ուռի—հօռէ, հօռի
 ուռել—օռուիլ
 ուռուցք—օռուսկ (Շահյանցի
 մոտ՝ օռուցկ)
 ուս—օս
 ուտել—օտիլ
 ուր—հօր
 ուրազ—հծ'րանգ
 ուրախ—օրախ
 ուրբաթ—օ'րբաթ
 ուրդ—օրդ «ջրի ճամբա»
 ոփի—հոլփիփէ
 ոք մին—հունքան
 Ջալթուկ—չէ'լթուկ
 չամիչ—չօմէնչ

*Համհաշերեփ—չըմչըմբրիփ
 չար—չար
 չարեկ—չարէք՝
 չարեկանոց—չըրքա՛նուց
 չարչարանք—չարչարա՛նք
 չարչարեկ—չարչա՛րիկ
 չափ—չէփ
 չափար—չա՛փար «ցանկապատ»
 չսփեկ—չէ՛փիկ
 չիչ—չիչ
 չեչոտ—չէ՛չուտ
 չէ—չէ
 չիր—չիր
 *չորուչոփ—չըրըչո՛ւփ,
 չուրուչո՛ւփ
 չորս, չորք—չուրք
 *չորոց—չո՛ւրուց «միասին լծված
 երկու զույգ եզներ»
 չու—չու

Պակաս—պա՛կաս
 պակասել—պըկա՛սիլ
 պահէզ—պըհա՛ղ
 պահապան—պըհա՛պան
 պահպանել—պըհպա՛նիլ
 պահք—պաք
 պաղատանք—պըղա՛տանք
 պաղատել—պըղա՛տիլ
 պանիր—պա՛նէր
 պաշար—պա՛շար
 պաշտել—պա՛շտիլ «պաշտել»
 հիվանդին պահպանել»
 պահել—պա՛հիլ
 պապ—պա՛պու
 պապակիլ—պըպա՛կիլիլ
 պապանձիլ—պըպա՛նձիլիլ
 պառակ—պա՛ռակ

պառաւ—պա՛ռալ
 պառաւել—պըռա՛վիլ
 պառկել—պա՛րկիլ
 պատ—պատ
 պատ անել—պա՛տ անիլ «պատ
 շարել»
 պատանք—պա՛տանք
 պատսու—պա՛տսու «քիչ»
 պատստել—պըտա՛տիլ
 պատատուկ—պըտա՛տուկ
 պատարագ—պատա՛րա՛ք
 պատժել—պա՛ջջիլ
 պատիժ—պա՛տէճ
 պատիւ—պա՛տէվ
 պատկեր(ք)—պա՛թկէրք՝
 պատճառ—պա՛ճառ
 պատճառաւոր—պաճառա՛վօր
 «հղի»
 պատրջան—պըտըրջէ՛ն
 պատմել—պա՛տմիլ
 պատուաստ—փէ՛վաստ (պարսկ.)
 պատուել—պա՛տվիլ
 պատուհաս—պատուհա՛ս
 պատրոյգ—պէ տրուկ
 պար—պար
 պարանիլ, պարան գալ—պա՛րան
 գնիլ «փլուզել»
 պարանիլ—պըրա՛նիլ «պառկել»
 պարապ—պա՛րապ
 պարապիլ—պըրա՛պիլիլ
 պարել—պա՛ր գնիլ
 պարզ—պարզ
 պարզիլ—պա՛րզիլ
 պարկ—պարկ
 պարկուկ—պա՛րկուճ «վաղահաս,
 հիվանդոտ դամբուլ»

պարոն—պա՛րօն
 պարտական—պարտական
 պարտակել—պըրտակել
 պարտք—պարթիկ
 պէտք—պէթիկ
 պիղծ—պիղծ
 պինչ—պէնչ
 պիսակ—պըէ՛սակ «կետ»
 պիտիլ—մէ՛տիլ, մէտիլ
 պիլիկ—պէրիկ
 պլուզ—պրլօզ
 պղինձ—պըղինձ
 պղպշալ—պըճպըճա՛լ
 պղտոր—պըրտուղ
 պղտորել—պըրտուղել
 *պնդոց—պընդօց «բնական
 ամբողջուն»
 պոկկել—պուկուկիլ
 պողպատ—պոկպատ
 պորտ—պուրտ, պոկրտուղ
 պուկ—պօկ «օրորոցին
 ամբացված միզածորան»
 պուրճ (արաբ. burj)—բուրջ
 պոռշ—պըռօ՛շ
 պոռնգ—պըռօնգ
 պսակ—փըսակ
 պսակել—փըսակիլ
 պստիկ—փի՛ստէկ
 պտոնել—պըտոնէ՛լ
 պտուկ—պըտօկ
 պտուղ—պըտօղ
 պտոյտ—պըտօտ
 պտտիլ—պըտրտվէ՛լ
 պրճեկ, պրճոկել—պըրճակիլ
 Զախջախել—ճի՛ճէ՛խիլ
 ջահ—ճառ

ջաղաց—ջէ՛ղաց
 *ջերմել—ջէ՛րմիլ
 ջերմն—ջէրմ
 ջիղ—ճիլ
 ջնջել—ճի՛նջիլ
 ջոկ—ջուկ
 ջոկել—ջուկիլ
 ջորի—ջորէ
 ջուխտ—ջօխտ
 ջուր—ջոր
 *ջրածիտ—ջըրածբէտ,
 ջի՛րածբէտ
 ջրորդան—ջըռութկա՛ն,
 ջըռութկա՛ն

Ռեհան—ռէ՛հան
 ռոճիկ—ռօճիկ

Սա—զա
 սադայել—սաթայէ՛լ
 սալ—սալ
 սալարք—սա՛լակ
 սալոր—շի՛լլոր, շի՛լլօ՛ր
 սալորենի—շի՛լլի՛րի
 սակատ—սակատ «խաշ»
 (կերակուրը)
 սաղ—սա՛ղըր «ծանծաղ»
 սաղմոս—սա՛ղմոց
 սամի—սամիը
 սամի փայտ—սըմնա՛փէտ
 սամիթ—սամէթ
 սայլ—սէռ «լեռան սուր կող»
 *սայլախոտ—սըռա՛խոտ
 սանդ—սանդ
 սանդալ—սանդալ
 սանդերք—սանդարք
 սանր—սանրըր

սանրել—սանդղել
 սապոն—սոսպոն
 սառած—սանած
 սառել—սանիլ
 սառն—սառնը, «սառույց»
 սաստել—սաստիլ
 սատակ—սատակ
 սատակիլ—սըտակիլ, ըստակիլ
 սատանայ—սըտանէ
 սատափ—սանդափ
 սար—սար
 սարել—սարիլ «ձկան կարթը
 ջուրը գցել և փռում ամրացնել,
 թակարդ լարել»
 սարկավագ—սարկավաք
 սարսուռլ—սըսըսըս
 սափ—սափ «ամուր,
 դիմացկուն»
 սափոր—սափուր
 սգաւոր—սըքսուր
 սեամ, շեմք—շեմք
 սեաւ—սէվ
 սելս—սէլս
 սեղան—սէղան «եկեղեցու
 բեմը»
 սեպտեմբեր—սէփտեմբէր
 սերկիւլ—սըրկէ՛վիլ
 սերկիւրի(են)ի—սի՛րկի՛վլի
 սերմն—սէրմ
 *սերմնահանել—սըրմըհանիլ
 սերտ—սէրտ «խիտ գործվածք»
 սևահող—սըվահող
 սևանալ—սըվանիլ
 *սևաքաշտ—սըվաքաշ
 սէզ—սազ
 սէր—սէր

սիկ—սէգ՝ «ավազ»
 սին—սէն «դատարի, չբանեցրած
 կավե աման»
 սինի—սինէ
 սինձ—սըէ՛զնը
 սիսեռնը—սըէ՛սառնը
 սիրել—սէ՛րիլ
 սիրուն—սէ՛րուն (Շահյանցի
 մոտ կա նաև՝ սօ՛րուն)
 սիրտ—սէրտ (Շահյանցի մոտ
 կա նաև՝ սըէ՛րտ)
 սրւն—սոն
 սիք առնուլ—սըքսուրի «մրսել»
 սխալ—սըղալ
 սկսանիլ—ըսկըսէ՛լ
 սղոց—սողղսլց
 սնդուկ—սունդսկ
 սոխ—սուխ
 սողալ—սըղղալ
 սով—սով
 սովոր—սավուր
 սովորել—սըվսուրիլ
 սովորոյթք—սըվսուրութի
 սովորութիւն—սըվըրթիւն
 սոր—սուր «վտան ձկների,
 փխրը, ընտանիքում տիրող
 համերաշխություն»
 սուգ—սոգ
 սունկն—սոնգուն
 սուտ—սոտ
 սուսամբար—սան՝մբանլ
 սուր—սոր
 սուրբ—սորփ
 սպանալս—ըսպանաղ
 սպանել—սըպանիլ
 սպարդած—սի՛փի՛րթնած
 «դժգույն»

սպարդիլ—սի՛փի՛րթնիլ
սպիտակ—սէ՛պտակ
սպիտակել—սըպտակիլ
սպիտակին տալ—սի՛պտի՛կէ՛ տալ
սրել—սըրէլ «դժգունել»
սրթալ, սրթսրթալ—
սըրթսըրթալ
սրսկել—սըրըսկէ՛լ

Վազել—վաճղիլ
վաթսուհ—վա՛ցցուհ
վախ—վախ
վախենալ—վըխէ՛նիլ
վախեցնել—վըխցանիլ
վախճանիլ—վախճանվիլ
վազ(ի)—վա՛ղէ «վաղուցվա»
վաճառական—վաճառա՛կան
վայր—վէր
վայր ընկնել—վէ՛ր նանիլ
վայրի—վէ՛րէ
վանկ—վանգ
վանք—վանք
վառ—վառ
վառել—վա՛ռիլ
վառվռալ—վըռվըռա՛լ
վաստակ—վա՛ստակ «հոգնած»
վաստակել—վըստակիլ «հոգնել»
վատ—վատ
վար—վար
վարազ—վա՛րազ
վարար—վա՛րար
վարարել—վըրա՛րիլ
վարդ—վա՛րդ
վարդապետ—վարթապէ՛տ
վարդավառ—վա՛րդա՛ռ
վարել—վա՛րիլ
վարժ—վարժ

վարժապետ—վարժապէ՛տ
վարձք—վա՛րսիլ
վարս—վարս
վարտիք—վա՛րթէկ՛
վեգ, յոյգ—ծգ
վեղար—վէ՛ղար
վեր—վիր
վերին—վէ՛րէն
վերայ—վէ՛րա, վըրա՛
վերջ—վէրջ
վեր ընկնել—վիր նանիլ
«ոչնչանալ»

վեց—վըէց
վեցեքին—վըցցէ՛քէն
վզալ—վըզալ
վիւա—վէ՛լլէ
վիզ—վըէզ
վիշապ—հօշափ
վիրապ—վիրապ
վիրաւոր—վիրա՛վօր
վկայ—վըկա՛
վճիռ—վըճի՛ռ
վնաս—վընա՛ս
վնասել—վընա՛ս տալ
վռազ—վըռա՛զ «շտապ»

Տալ—տալ
տախտ—թախտ
տախտակ—տա՛խտակ
տակ—տակ
տակ—տակ «շարք, կարգ»
տականք—տա՛կանք
տակոիք—տա՛կոակ «արմատ»
տաղել—դա՛ղիլ
տամկել—տըմկէ՛լ
տայգը—տէ՛գի՛ր, տէգի՛ր
տանել—տա՛նիլ

տանձ—տանձ
 տանտէր—տընա'տար
 տանուտէր—տանուտէ'ր
 տանտիկին—տընդէ'կէն
 տաշել—տա'շիլ
 տաշեղ—տա'շուղ
 տաշտ—տա'շտ
 տաշտակ—տաշտակ Վիոքը
 տաշտ. կրիա՞ծ
 տապակ—տապակ
 տապակել—տըպակիլ
 տապան—տապան
 տառելս—տառախ
 տասանքին—տըսսէ'քէն
 տասն—տասը
 տարած—տարած «երկարության»
 չափ—22 վերջովիւ
 տարի—տա'րէ
 տաւար—տա'վար
 տաւարած—տըվա'րած
 *տաւարավարձ—տըվա'րավարդ
 տափ—տափ
 տափակ—տափակ
 տափակել—տըփակիլ
 տաք—տաք
 տեղ—տէղ
 տենդ—տանդ
 տենդել—տանդիլ
 տեսանել—տըէ'սնիլ
 տերեւ—տըրիվ
 տղզալ—տըզզալ
 տէր—տար
 տիգ—տըէգ
 տիկ—տէկ
 տիկին—տէ'կին
 տիրացու—տիրացու

տղայ—տըղա
 տնազ—տընազ
 տնազ անել—տընազ արիլ
 «ծաղրել»
 տնանկանալ, տնանկ ընկնել—
 տընանգ նանիլ «աղքատանալ»
 տնկել—տընգէ'լ
 *տնկիլ—տընգէ'
 տնտես—տընդըս
 տնտղել—տընդըգէ'լ
 տոռնել—տոռնիլ «կապկպել»
 իրար վրա կուտակվել և
 խճողվել միմյանց»
 տորոն—տոռոն
 տուն—տոն
 տունկ—տոնգ
 տպել—տըպէլ
 տտիպ—տըտէ'պ
 տրեխ—տըրէ'խ
 տրորել—տորո'րիլ, տրորիլ
 տքալ—տընքալ
 տօն—տոն
 Բոպէ—րօպպէ
 Յադան—ցէ'պ'ան
 ցախաւել—ծըխալիլ
 ցամաք—ցամաք
 ցամաքել—ցըմաքիլ
 ցայտ—ցէթ Շըրի շիթ.
 անասունների մեզ»
 ցայտել—ցէ'թիլ «ցայտել, միզել»
 ցանկ—ցանգ «ցանկություն»,
 կամք, սովորություն»
 ցաւ—ցալ
 ցաւել—ցալիլ
 ցաք—ցաք «մացառ»

ցաքի—ցաքէ

*ցաքահատ—ցաքատ

ցել—ցէլ

ցելս—ցէլս

ցելսոտ—ցէ'խոտ

ցերեկ—ցերիակ, ցերիկ

ցեց—ցից

ցից—ցէց

ցնկնիլ—ցընգընէ'լ

ցորեն, ցորեան—ցաւրան

ցուրտ—ցօրտ

ցրիւ գալ—ցըրէ'լ գո'լ

ցրիւ տալ—ցըրէ'լ տալ

ցրտել—ցըրտէ'լ

ցցուիլ—ցի'ցվիլ

Փաթաթել—փըթատիլ

փախչել—փախչիլ

փակ—փակ

փակել—փակիլ

փայլիլ—փի'լիլ'նիլ

փայծաղն—փացախնը

փայտ—փէտ

փայտանալ—փի'տան'նիլ

փառ—փառ

փառք—փառք (Շահյանցի մատ'
փառք)

փառախ—փա'րախ

փարչ—փարչ

փեթակ—փա'թակ

փեղկ—փէլիկ

փեղկել—փէ'լիկիլ

*փեղկվող, փեղկավի—փըլիկովէ

փեսայ—փըէ'սէ

փետուր—թէ'փուռ

*փետրոհանել--թի'փի'ռան'նիլ

փերթ—փէրթ «կտոր»

փերթ փերթ անել—փէ'րթ փէրթ

արիլ

փիլոն—փիլոն

փիւղ—փօլ «ձկան թեփ»

փնթի—փի'նթի

փնչալ—փընչալ

փշատ—փի'շէ'տ

փշուր—փո'շո'ր

փշրանք—փի'շրան'ք

փշրել—փի'շրիլ

փոթ—փութ «ծալք»

փոխ—փուխ

փոխել—փա'խիլ

փոկ—փուկ

փող—փուղ «փողոց»

փող—փօլ

փողք—փուլիկ «կանաչի

վարտիքի փող»

փողի—փո'շէ

փոս—փուս

փոր—փուր

փորձ—փո'րձ, փո'րգ

փորձանք--փօրցանք

փութ—փոթ

փուլ գալ—փօլ գո'լ

փուճ—փօշ

փուճուկ—փըշօկ

փունջ—փօնջ

փուշ—փօշ, փէշ

փուռն—փօռնը

փուք—փօք «ուռուցք»

փուքս—փօսկ

փոփոխել—փա'խփոխ արիլ

փչել—փի'չիլ

փռել—փըռէ'լ

փոնշտալ—փրորշտալ
փտել—փրթէ՛լ
փրցիւնք—փրսլէ՛նք՝
փրփուր—փրոփօն
փրփրալ—փրոփրոնալ
փրփրեմ—պրրպէ՛րան

Քած—քաց
քակոր—քաքուր
քաղ—քաղ «մոլախոտ»
քաղահան—քաղհան
քաղահանել—քրղհանիլ
քաղել—քաղիլ
քաղց—քօխց
քաղցած—քօխցած
քաղցր—քօխցուր
քամակ—քամակ «հետե»
քամել—քամիլ
քամելի—քի՛միլէ
քանգել—քա՛նգիլ
քանզ—քանց, քանս (Շահյանցի
մոտ նաև՝ կրնց)
քանի—քանէ (Շահյանցի մոտ՝
քօնէ)
քաշ—քաշ «ցածր»
քաշանալ—քի՛շնա՛նիլ, քի՛շէ՛նիլ
քաշտ—քաշ «ագռավ»
քաջք—քաշկ
քաջ(ք)ոտ—քաշկուտ «այսահար,
վախկոտ»
քառասուն—քրոնասուն
քառասունք—քրոնասոնք
քար—քար
քարաթոթոշ—քրթանթուշ
քարաման—քարման
*քարահեղք—քրրա՛հէխկ

քարճիկ—քա՛րճիկ
քարշել—քա՛շիլ
քարոզ—քա՛րօզ
քացախ—քա՛ցախ
քացախել—քրցա՛խիլ
քաք—քաք
քենի—քէ՛նէ
քեռի—քէ՛ռա
քերել—քի՛րիլ
քերծ—քէրծ
քէն—քէն
քթիւ—քրթի՛վ
քթուել—քրթրվէ՛լ
քիթ—քրէթ
քիթկալ—քրէ՛թկալ
քիստ—քրէստ
քիրտն, քրտինք, քրտունք—
քրրթէ՛նք՝, քրրթօնք
քնել—քրնէ՛լ
*քնթրոնած—քրնթրոնա՛ծ
քնթիռն—քրնթէ՛ռնը
քնթոնիլ—քրնթրոնիլ
քշել—քի՛շէիլ
քշի—քի՛շէ՛լ
քոյր—քո՛ւր
քոս—քուս
քոսոտ—քո՛ւսուտ
քոսակ—քո՛ւսակ
քոր—քուր
քորել—քո՛ւրիլ
քուղ—քօղ
քուն—քօն
քուռակ—քօռակ
քուրայ—քո՛ւրէ
քսակ—քրէ՛սակ
քսան—քրսոնա՛ն

Քրիստոնեայ — քրիստոնյա
քրտնել — քրթնէ՛լ
քօշ — քօշ «վայրի այծ»

Օգուտ — օքուտ, օքլտ
օթեկ — օթէկ՝ «հաջորդ օրվան
մնացած ճաշ»
օձ — օղձ
օղ — օղ

օտար — օղտար «ուրիշի ապրանք»
օր — օր
օբավար — ըրա՛վար
օրէնք — օրէնք՝
օրհնել — օխնիլ
օրհնէնք — օխնէք՝
օրօրել — ըրճւրիլ, ընւրիլ
օրօրօց — ըրճւրուց, ուրճւրուց,
ընւրուց

ԲԱՌԱՑԱՆԿ ԳԱՎԱՌԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐԻ

(Բառացանկը կազմելու համար օգտագործել ենք Շահյանցի ձեռագիրը: Այն բառերը, որոնք միայն այդ ձեռագրից են մեզ ծանոթ, նշել ենք առջևը դեղած գծով)

Ադիթնանավ «այդպիսով, այդպես անելով»

—ախառնը «մատաղացու տավար»

—ախմուռ «նախատինք»

ախվառ «ջրդեղումն»

ախվառիլ «ջրդեղել»

ակ տալ «1. նայել, 2. այցելել»

—աղատ արիլ «ամուսնու առաջին կնոջից ունեցած զավակին սիրել»

ամանի—ժամանակավոր

ամգուռ «ծծակ, сочка» <*անմզուռ, թե ադրբեջաներեն?

—ամնը «արորի այն մասը, որ և տառի նման է»

այնօյին «իրեր, առարկաներ, բան-ման»

անճուռդ «անեզր, անծայր»

—աշանդ «փշատի տերևի նման տերևներ ունեցող, մշտագալաթ ու անծաղիկ մի բույս»

ապէր «մեծ եղբայր»

առէն «նրա մոտ»

առէս «ինձ մոտ»

առէտ «քեզ մոտ»

անուէ «հենց, իսկը»

անդանկ «ևեթ», տեղըն անդանկ «տեղն ու տեղը»

անի «ապի»

Բաղամբուրի «մի տեսակ թխվածք՝ նշահաց» <բաղամ «նուշ»
+վրաց. puri «հաց»

- բազու «արորի մի կտոր փայտիկ»
- բալննգ «չալթուկի և կորեկի հնձած ծղնոտ»
բամփիլ «բաց թաթով մեկի գլխին խփել»
բարու «առվի կողքի թմբիկը»
բէնջարփի՝սի «ձյունախառն մանր անձրև»
բէո «բոռ»
- բըլղըրօտէք՝ «սրունքներ»
բըխկաթէր «բողկի տերև, փխբ. թեթևուլիկ մարդ»
բըղըրզալ «գոռգոռալ, մկկալ»
բըղզալ «մայել»
բըռէլ «բորբոսնել»
բըռի «կոպիտ»
բըրանի «դգում» <թրք. burani
- բի՝թիլ «բոթել»
բի՝ժծաքաղ «բոժոժաքաղ»
բի՛լննձ «կոտրած կուժ»
բի՛լքոն «տապ, տոթ»
բի՛կլնջոն «բակլայի ջուր. թույլ գինի»
բի՛հրիլ «փխրացնել, բազը փորել»
բի՛ննկիլ «բունկալ»
բի՛ննտէղ «գործատեղ»
- բի՛ջիլ «մըսելուց թմբել» (մատները)
բոնզնակ «կոտրած կավե ամանի չտոր»
բուխ «ոփի ծառի կտրտած ճյուղեր»
բուխէ «բոխի»
- բոնց «թոնրի անոսը, աննկատելի ծուխը»
բոմբի «բաղարճ»
- բոյմազարան «երիցուկի մի տեսակը»

Գէգալ «չմեծացած ու չհասած սեխ, ձմերուկ»
գէղվասկ «թաքցրած իր»
գէտաոնը «գետափ»
գէտնանուշ «аракис»
գըլխատակ «բարձ, բարձի տեղը»
գըլխէլ «վերջանալ»
գըլխըբէց «բաց գլխով»

գըխտըննրգանկ «առանց գոտին կապելու» <գոտի + արձակ
 գըղաճէվ «գողի զավակ»
 գի՛ղի՛լիօնէ «պահմտոցի խաղը»
 գի՛ղլի՛սկատեղ «թաքստոց» (իրերի)
 գի՛լծր-գի՛լմա «բալ, ВИШНЯ»
 գի՛հծկ «փարախ»
 գի՛մջէջախ «բամբակի չորացրած թուփ, որ գործածում են
 իբրև վառելիք»
 դի՛շն՛խօսկ «չարախոս, վատախոս»
 գի՛շմա՛րդի «վատամարդ»
 գի՛իչէկ «այն գուրը, որի մեջ թափվում է ճմլած խաղողի
 հյութը»
 գի՛ռննրնրդ «գառան բուրդ»
 գի՛ռնի՛խնշի «մեծ կաթսա» (իբր՝ մի ամբողջ գառ տեղավորող)
 գի՛ռնի՛կամէր Քմի տեսակ ճիճու, որ հագցնում են կարթին,
 որպես խայծ» <գծնուկ (<գորտնուկ) + մայր
 գի՛տածըէտ «գետածիտ»
 գի՛տաքար «գետաքար»
 Դի՛տըկըէց, Դըտըկըէց «Մեղրու գետի և Արաքսի միացման
 տեղը» <գետակից
 դի՛րդի՛լ «փայտը սղոցով կտրել»
 գի՛րդն՛ն «սղոցով կտրած փայտ, գերանի կտրտած մասերը»
 գի՛րի՛մփալ «ուժգնորեն վայր ընկնել, գահավիժել»
 — գի՛րի՛մփօն «ջրվեժ»
 գի՛րթնէլ «ոտքը ճում անցնել»
 գի՛րծնվար «արորի մասերից մեկը»
 գի՛րծվէ «ձեռագիր»
 գի՛փնկապ «գեր կապող (պատրաստող)»
 գի՛փպուռն «մեծ մուրճ՝ քար կոտրելու համար»
 գո՛ւզկապ «միզկապություն»
 գո՛ւժդի «ոչ պճղովի (գեղձ)»
 գո՛ւլնրթ «խաշխաշի բույսը»
 գո՛ւշ «փայտե խոր աման»
 գո՛ւռ «հորդ, թեժ»
 գծ՛րծէն «արոր»

- Դաքուակ «բանակոխի»
 դէլ «զառանցանք»
 դէխիլ «թունավորել»
 դէմբուլ } «դամբուլ»
 դէնբուլ }
 դէնդ «բլուր»
 դըդնըժուռիլ «դեղնադունել»
 դըդնըկուկի «դեղնած դեմքով»
 — դըռնըմսրախ «մատուտակի նման մի տեսակ խոտ»
 — դըրհէտ } «1. տան դռան վերև՝ պատի մեջ փոքրիկ դարան»
 — դըրհօդ } «2. դռան գլխին գցված, երկու կողմի պատերն իրար
 միացնող փայտը»
 դըրքանմաջ «դռան բացվածքի տարածութիւնը»
 դըրքանտակ «դռան տակ»
 դըրքըզըլօխ «դռան վերևը պատի մեջ սարքած դարան՝ իրեր
 դնելու համար»
 դի՛գլնփուխ «գդալափոխ»
 դի՛գլէման «գդալի աման»
 դի՛ժընբէրք՝ «դժվար ազատվող» (կին)
 դի՛ժընծըէն «դժվար ծնող» (անասուն)
 դի՛ժընկըէթ «դժվար կթվող»
 — դի՛լի՛ժէժ «քնեած»
 — դի՛մդի՛մալ «քայլելուց փափուկ մսերը շարժվել»
 դի՛շվիլ «ապշել»
 դի՛շտի՛վան «դաշտի պահապան» < *դաշտապան?
 դի՛ռնա՛խօսկ «չարախոս, կոպիտ խոսող»
 — դի՛ռնա՛նէ «կորիզը դառն պտուղ»
 դի՛րդի՛գըլօխ «դիրտի մակերեսի գիւնին»
 դի՛րդի՛հանի «դիրտը կարասից դուրս թափելու մեծ կարկաժ»
 — դի՛րի՛գըլօխ «լանջի վերևի հարթութիւնը»
 դի՛փանակ «լավաշ թխելու դափ»
 դժուդուռ «խոզի դունչ»
 դոնն «մի տեսակ մոլախոտ»
 դոննդ¹ «անզգա վիճակ»
 դոննդ² «փոքրիկ թմբիկ» (անդունդ բառի արմատը)
 դոննդի «անզգա, ապուշ»
 դօնգի «հիմար»

Զախտավ «բւժգին, թափով»
զէմբ «ջրադացաքարի ետեում կուտակված վատ ալյուր»
զըխկէլ «խփել»
զըխկըցանիլ «ուժգնորեն խփել»
զըկըռհատ «զկռտոց»
զըմբո՛ւռնը «մի տեսակ փոքրիկ թռչուն»
զու արիլ «թափ առնել»
զուխ «զոխ»

Էզզան «բոլորը, ողջը»
էքսը «վաղը, վաղվան օրը»

Ըթկատէ, հըթկատէ «բեռան ետեի կապերը, բեռան ետեի մա-
սի իրերը»

ըխմուռիլ «նախատել»
ըխչըրարո՛ւրդ «ոչխարի բուրդ»
ըխչըրակնը «ոչխարակն»
ըխվառիլ «ջրգեղել»
ըկնամում «ակնամում»
ըկնացավ «ակնացավ»
ըկնըկապի «խաբերա»
ըկնըմանդի «նազանի» <ակն + մանրի> մանդի
ըկնըպըտող «ընտիր»
ըղըկմարդի «լավամարդ»
ըղըճու «ձվածեղ»
ըմբավար «չոր-չոր հերկած ու վարած» (արտ)
ըմըռնօթան «ամռան շոր»
ընգըճատակ «ականջատակ»
ընգըճմըտէ «մի տեսակ փոքրիկ զեռուն»
ընըսկաթօխտ «բանադրանք» (գրավոր) <անէծք + թուղթ
ընըսկաթօշկ արիլ «անեծքով չորացնել» <անէծք + խուշկ
ընըրհարսնը «աներոջ հարսը, աներձագի կինը»
ընըրտղա «աներձագ»
ընջա՛վիլ «ունջ մաքրելու երկար կոթով ավել»
ընքամաջ «հոնքերի արանքը» <յօնք + մէջ
ըշընքօտան «աշնան շոր»

- ըշկըրակիլ «հոչակել, հայտնի դարձնել» < *աշկարակել < պհլ.
āškārak, āškarak «ակնհայտ»
ըռատէ «առատիկ»
ըռափնը «վարվող արտի երկու կողմերում անվար թողած
շերտը» < առ + փն
ըռըթի «ձագար»
ըռըհէլը քաշիլ «հեռանալ»
ըռըհուրմէ «հարևանի տան պատին կից՝ սյուների վրա գցած
գերան, որ մյուսի համար պատի տեղ է ծառայելու» <
առ + որմի
ըռընգնաբանդ, ոընգընաբանդ «պատի անկյունաքարից հետո
դրված քարը» < *ոնգուն + բանդ
ըռընգնաքար, ոընգընաքար «անկյունաքար»
ըռըշկատէ «1. բեռան առջևի կապը. 2. բեռան առջևի իրերը»
< առաջ + տի
ըռըշնէլ «շիկնել»
ըռըպատ արիլ «շալակած իրերը պարանով խաչածե կապել և
երկու ծոպերը ուսերից բերելով՝ ձեռքերով բռնել» < ոռ-
պատ անել
ըռըրխագոլ «որկրամուլ» < ոռխ + գալ
—ըռըրխալի «1. սրտանց. 2. վայելչակազմ»
ըռոօն «քամուց ի մի կուտակված ձյան դեզ, сугроб»
ըռվադ «պոտաշ, կալիոն»
ըսպըհաս «զգաստ»
ըսպըհէ «մաքրասեր»
ըստըղաքօռ «անդուրեկան, ոչ աստղով»
—ըստըջան «իրավունք»
ըտնավար «բամբակի վերջին չանաքը» < ետնավար
ըրխատօն «արգանդ» < երախայ + տուն
ըրկընդուսի «երկարավուն»
ըրկընկուրէ «երկար և լայն ակոս» < երկայն + կորի
ըրկուրուս «երկու շերամի որդի միասին հյուսած՝ մեկ բոժոժ»
ըրկուսէ «բրիչ»
ըրքըծընգէր «վարտիք, ոտաշոր» < արկոց + ընկեր

Թաթուկ «թելը թաթի վրա փաթաթելուց հետո թաթից հանած փունջը»

Թալ «մի տեսակ մոլախոտ»

Թալակ «որոգայթ»

Թախկառ «խճճված»

Թախկունճ «գլուխը սանրելուց սանրի վրա ֆնացած մազերը»

Թան «մածուն»

Թանալ «սպաս» <Թանով

Թանիկ՝ «սպիտակ ականջով այժ կամ ուլ»

Թանիփ «կանեփի հաստ և ամուր թել, шпатель» <արաբ. tanāb.

«թոկ»

Թարամփա «փոխանակություն»

Թարամփա արիլ «փոխանակել»

Թափ նանիլ «պատրաստվել»

Թէղ «ցորենի կամ խոտի դեզ»

Թըխկառիլ «խճճվել»

Թըխուց «թուխ գույն»

Թընըթաթախ «մածնաթաթախ»

Թընքըտակ «թանի քսակ»

Թընթըլօշ «ապտակ»

Թըռ «թեթևություն»

Թըռըսիլ «կակղել»

Թըռնարկաթ «թոնրի վրա ձրգվող երկաթ, որի վրա կաթսա են դնում» <Թուրան (<թոնիր) + արկաթ (<երկաթ)

Թըռնըխանի «կրակախառնիչ» <Թոնրախառնի(չ)

Թըփարան «մեղվի փեթակի ետևի խուփը» <Թափարան

Թըքնառ «թաքուն»

Թիբթիփ «գետնին նստած ձյուն»

Թի՛ղձնուրս ճայն աքաղաղը, որ հարսին բերելու ժամանակ փեռան սպանում է քավորի պահած դաշույնին խփելով»

<Թագավորավորս

Թի՛թի՛րմաղի «թիթեռ» (ճըրագի)

Թի՛լի՛թափիլ «շտապել»

Թոխ մըտէլ «գլխով կռվել» (ոչխարի)

Թոլոլ գոլ «գլորվել»

Թոլոլըիլ «գլորել»

Թուռ «թաց. անձրև»

Թուռնա «մտրակ»

Թօստակ «ուռցրած» (գրպանը)

Ժանգան «շիկացած երկաթը ծեծելուց դոյացած փոշին»

Ժէժ «արտում նախորդ տարվանից մնացած բամբակի չոր թուփ»

— Ժմամուկ «վերջալույս»

— Ժնուակ «անթի մորեխ»

Իգլան'բէն «այգու գործ»

Իգլան'տակ «այգու ցածի մասը»

Իգլան'տէղ «այգու տեղ»

Իզնան'կըէց «երկու մարդ, որոնք իրենց եզները միասին են լծում» <եզնակից

Իզնան'վարզ «եզան վարձ»

Իզնան'տար «եզան տեր»

Իժնան'վար «բամբակի առաջին հավաքը, երբ բամբակը բարձր-
որակ է լինում» <արժանի խվար

Իլան'սուր «հաջորդ շաբաթվա այս օրը» <այլ այսօր

Իլան'սրի «անցյալ շաբաթվա այս օրը» <այլ այսօր-ի

Իլլան'տօն «ջրադացաքարի առջևի տաշտը, որի մեջ թափվում
է աղացած ալյուրը» <ալիւրատուն

Իժան'հանգ «սաստիկ հազ» <այծահազ

Իժան'նուց «այծանոց»

Իժան'վարզ «այծավարձ»

Իժէ'րած «այծարած»

Ինգլէ'նիլ «անկյալ դռնալ, հաշմանալ» <անկյալ+անալ

Ինգլիլ «կավե ամանի օծելը՝ մոմով, ճարպով կամ կուպրով»

Ինգլիլիլ «կավե ամանը օծել» (մոմով, ճարպով կամ կուպրով)

Իճիլ, ճի'կիլ «դռան փոքր փայտե փակ» (դռան վերեւից խփված)

Իճիլիլ, ճի'կիլիլ «ձուն կիսել, դատարկել, մեջը մոմ լցնել և
նորից կպցնել»

Իճան'կըէր «որդնակեր»

Իճնիլ «արնել, արյուն գալ» <արիւնել

Իստըիթիլ «մաքրություն» <իստակութիւն <յստակութիւն

Իվլան'ք «ավելցուկ» <ավելանք

Իրձի'կանանչ «հավախոս» <որձակահանչ

- Ի՛ր ձի՛կ լիւալար խաղողի մի տեսակ»
 Ի՛ր սա՛րէց համարձակ, հանդուգն» < Երեսաբաց
 Ի՛ր սա՛ջ ուր ճշանտուքի ժամանակ փեսայից ու նրա ծնողնե-
 րից հարսի ստացած նվերները» < Երեսաջուր
- Իրիստըէ՛սէ, Ի՛ր ը՛ստոսէ ճորտհարսին ընծայված դրամը՝
 երեսը բացելու ժամանակ» < Երես + տեսի
- Իրիսպարան ճերկերեսանի, կեղծավոր» < Երես + պարան
- Իրիսպարանօթին ճերկերեսանիություն, կեղծավորություն»
- Իրկիշտ «փայտե եղան»

Լա՛ւլու ճերկխայի ճոճք»

Լանուկ թթենու կտրած հաստ ոստ, որ գործածվում է կամ որ-
 պես վառելիք, կամ որպես լորու հենափայտ»

Լաղ «դրժում» < արաբ. laḡv «բեկանում»

Լաղ արիլ խոստումը դրժել»

Լամ «փվածք. փվածքի ենթակա տեղ» (առվի)

Լամ գո՛ւլ «փլուզել» (առուն)

Լապատ սովաղ»

Լաք «փշացած» (ձու)

Լէ՛նվասկ «լայնք» < Լայնվածք

Լէ՛ռ «1. լիրբ. 2. նեռ» (չարի աստված)

Լէ՛րթված «երես առած»

Լըբա՛ջ ուր «լորու ջուր»

Լըբա՛տէկ «լորու տեղ»

Լըբըսա՛րէ «բարակ փայտ, որ լորու թփի տակ տնկում են որ-
 պես նեցուկ» < Լորու + սար-ի

Լըէլ «տիղմ»

Լըէ՛մար «լնդերք»

Լըկըզտանի «որկրամուլ. ուրիշից ուտելու բան խնդրելու սովոր»
 Լըկըզտընօթին «որկրամուլություն. ուրիշից ուտելու բան
 խնդրելու սովորություն»

Լըկըզտված, Լըկըստված «լկստված, երես առած»

Լըխտակութ «երասանակի քուղերը. ВОЖЖИ»

Լըկաման «շանը կերակուր տալու աման» < Լակաման

Լըկբա, Լըկըթ «փոքրիկ» (առավելապես վարելահողի մասին.
 օրինակ՝ մին Լըկըրտ հուղ «մի փոքրիկ վարելահող»)

լըկ-լըկ «մեծի խոսքին հակաճառող»

լըկլըկալ «շարժվել և ձայն հանել» (ամանի, անոթի, նաև՝ փորի մեջ եղած ջուրը)

— Լըկլըկան «տավարի թերակողերի արանքի փափուկ միսը»

լըկ-լըկ արիլ «մեծի խոսքին հակաճառել»

լըհէ՛մ «տիղմ»

լըհէ՛րուկ «մահակ»

— Լըմբըննւտ «պստավ ու տգեղ աղջիկ»

լըպատիլ «սվտղել»

լըվարտի «անվարտիք»

լըցըկհումիլ «լացակումել»

լի՛գվա՛կուխ արիլ «լեզվակուխ անել»

— Լի՛ծակ «բամբակի մեծ դեզ»

լի՛ջվեր «լանջն ի վեր»

լի՛սա՛դէմ «լուսադեմ, լուսարաց»

լի՛սնէ՛կէ «լուսին» <լուսնկայ

լի՛սի՛գըլօխ «լուսնային ամսվա վերջը»

լի՛սճ՛կ «լսող, հնազանդ»

լի՛վա՛նուց «լվանոց»

լո՛ւզա՛նօթին «քաղցր խոսքերով մեկին շահելը, խաթրը առնելը» <լեզուաշահութիւն

լո՛ւլո՛ւնը «թարախալից մեծ ուռուցք»

լուկ, լուկուն «լորտու»

լո՛ւպուն «սապոնի եփվածքի տականք»

լօզտի «ազահ»

լօխ (այդպես էին կոչում մեղրեցիները Ղարաբաղի բարբառով՝ խոսողներին)

լօնգ «մեծ քայլ»

լօնգ-լօնգ արիլ «մեծ քայլերով քայլել»

լօր «լոռ, լոռ պանիր»

լօք-լօք արիլ «թռչկոտել»

լօք տալ «ցատկել»

Խա, խաս «ինչո՛ւ»

խազ «խակ»

խալատ «տունկի, ցանքի և պատվաստի չկանաչածը»

խալի «անմշակ, անտեր հող» <պրսկ. خاالی xālī «դատարկ»
 խախալ «խոշոր ծակերով մաղ»
 խանձ «խաղողի վազից կտրած ու թափած ոստեր»
 խաշկաղ «թաշկինակի չորս ծայրերի խաշածև կապերը»
 — խաշմընդուկ «երկու առարկա իրար վրա խաշածև դնելը»
 խարակ «արտի խոպան մնացած տեղը»
 խարթուղ «վազի կանաչ տերև, Երև. խաղողի թուփ»
 խարտ «խարտաքար»
 խավարին «սաստիկ մութ»
 խէ՛զան «1. կին. 2. ընտանիք»
 խէթ-խէթ արիւ խոծոռ նայել»
 խէլքահաս «չափահաս»
 խէխտ «վիզ, պարանոց»
 խէն «կերակրի մեջ ածելու ծեծված ընկույզ կամ քնջութ»
 <խին
 խէչակ «ծառին իբրև նեցուկ դրվող երկճյուղ փայտ»
 խըզակութ «խզակութ»
 — խըզանչ «համառ, կամակոր»
 խըզատակ «ծոծրակ»
 խըզըկնւտուր «ծաղիկ հասակում մահացած» <*խազակոտոր
 խըզնըհան «բամբակի արտի առաջին վարը» <*խզոնահան
 խըզոն «ծառից թափած կամ քաղած թարմ, կանաչ տերև»
 (առավելապես թթենու)
 խըզոն «դմակի փոքր կտորները հալելուց հետո մնացած մանր
 կտորտանքը. Երև. խօրխօզի»
 խըթատակ «այգու եզերքին հարող մաս. այգու զառիվայր
 մաս» <խութատակ
 խըթրապան «խաթր պահող»
 խըլատիլ «վրիպել, չկրակվել (փամփուշտը). չկանաչել» (տուն-
 կը, պատվաստը) <արար. ʔalat> խալատ+ել
 խըլատվիլ «սխալվել»
 խըլըշէլ «ականջները լարել՝ սրել»
 խըլըշկնտիլ նույնն է՝ խըլըշէլ
 խըլըշարիկ՝ «վախվորած. վախից այս ու այն կողմ նայող»
 խըլլատէզ «խաբելու մարդ» <*խըլլեկատեզ
 խըլլէլ «խաբել»

- խըլլուտիլ «խաբել»
 — խըլփէ՛լիլ «շտապել»
 խըխալիլ «խախալել»
 խըծական «խցան»
 խըծակիլ «խցանել»
 խըճըճուր, խըճուճու՛ր «անձրևաճճվի պատյանը»
 խըմատաշ «վատ շինած, անվարժ ձեռքով շինած» < *խամատաշ
 — խըմընատ «անտառը կտրած և տեղը ցանած արտ»
 խըմընէ՛րէնջ «երինջ, որ առաջին անգամ պետք է պտղաբերի»
 < խամ + երինջ
 խընդուճ «ընկույզի կամ կտրած ձմերուկի միջուկ»
 խընդըրկան «ուրիշից բան ուզելու սովոր, մուրացկան»
 խընդըրկանճթին «մուրացկանություն»
 խընըմականչ «խնամիներին ճաշկերույթի հրավիրելը»
 խընձըրծաղէկ «երեքնուկ»
 խընձըրքըչէ՛վ «խնձորի կեղև» < խնձոր + քչև
 — խըննալ «բուրել»
 խընջընագէրձ «վարտիքի այն անցքը, որով անց են կացնում
 խոնջանը կամ գոտին»
 խընջընախէխտ «խեղդելը. փխր. մեկին նեղացնելը, խիստ
 պայամանների մեջ պահելը»
 խընջընախէխտ արիլ «հարսին ազատությունից և իրավունք-
 ներից զրկել»
 խըռէկ տալ «քշել, վանել»
 խըռնավ «գետի սրընթաց տեղ»
 խըստուփէ «մի տեսակ բանջար»
 խըտատէղ «խոտատեղ, խոտհարքի տեղ»
 խըտէ՛տ «գիրկ»
 խըտուրու «իզուր, անտեղի» < պրսկ. خدروى xudrui:
 խըտտէ՛լ «գրկել»
 խըրըցանիլ «պակասեցնել, նվազեցնել»
 խըրխըմէլ «ճաքճքած և փլուզելու Վտանգի ենթակա լինել»
 — խըրճըղէլ «պտուղները ազահարար և ծառը ֆլասելով, քաղել»
 խըրաըլծկ «ադամախնձոր»
 — խըրքի «հնձանի մեջ՝ խաղողի գուբի բարձր պատը, որով
 գուբը բաժանվում է հնձանի մնացած մասից»

- խըրօթին «քչություն»
 խըփազօդ «խոփի պողպատյա կարկատան» <խոփ + զօդ
 — խըփատիլ «խոփի հարվածից վիրավորվել» (եզան ոտքը)
 խըփէ՝ «կափարիչ, խուփ»
 խի՛բրէ՛նիլ «արթնանալ» <պրսկ. خبر xabar> խարար + անալ
 խի՛զնա՛թակ «շատ երեխաներ ունեցող կին» <խիզսնաթակ
 խի՛զնա՛տօն «արգանդ»
 խիժըպարան «մանկան բերանից ծծած կաթի թափվելը»
 խի՛լլա՛րիլ «թուլանալ, ուշագնաց լինել»
 խիլի «շատ» <պրսկ. xeili
 խիճիճ «բամբակի դատարկ խեճեպը»
 խոււժ «аромат»
 խուշուտ «խոփվ»
 — խուռնը «խոռն, վայրի ծոթրին»
 — խուրջիլ «պտուղը ծառից ճփռելով քաղել»
 խօթ «այգու՝ արտի եզր»
 խօթ-խըթատակ «ամբողջ այգին»
 խօռօզակ «անգինա հիվանդությունը»
 խօսվասկօթին «բանավոր պայման»
 խօր «քիչ»

- Ծալք «պատիհատուկ պահարանում դարսված անկողինները»
 ծախկ «ծաղիկ» (միայն ծառի!) <ծաղք
 ծա՛ծառ արիլ «տոտիկ անել»
 ծակուռ «փոքրիկ խրճիթ»
 ծամծի «քիչ ուտող, չմակեր» (երեխա)
 — ծան «թուրք»
 ծրէ՛ծարք «լնդերք»
 ծըէն «կովի ծին. ծնունդ»
 ծըլլալ «ծորել»
 ծըլլէ՛ք՝ «ծորելը»
 ծըլծըլալ «ծործորել»
 ծըլկէլ «փախչել»
 ծըլնգէլ «նստած տեղից հանկարծ վեր ցատկել»
 ծըլօնդ «ցատկում»
 ծըլօլ նանիլ «կախվել»

ծըխահուտ «ծխահոտ» •

ծըխա՛միլ «ծխի հոտ փչել» (կերակրից) < *ծխահամել

ծըխկա՛թափ «ծաղկաթափ»

ծըխկան՝վիլ «ծաղկավոր եղբենու ոտներից կապած ավել»

ծըխկըմընա՛ «ծաղիկ հիվանդութունից մարմնի վրա մնացած հետք»

ծըխկըցա՛նիլ «հարսանիք անել»

—ծըծա՛գին «փեսայի կողմից հարսի մորը և բարեկամուհիներին գինու մեջ տրված մետաղյա դրամը՝ հարսի ձեռքն ստանալու պահին»

—ծըծա՛խաշ «մոր կաթի պակասության պատճառով մանկան նվազ մնալը»

ծըծէ՛կ՝ «վազի վրա երկու վերջով երկարությամբ պահված այն մատը, որից պիտի պահվեն հաջորդ տարվա խաղող տվող մատները»

ծըծօկ «կարմիր միջատ, որ ծծում է խափ հասկը»

ծըկէլ «ծածկել»

—ծըկըթէ՛լ «բարկացած բղավել»

ծըկըտէ՛լ տես ցըկըտէլ

ծըկըտ-մըկըտ տես ցըկըտ-մըկըտ

ծըկլա՛կի տալ «ծածուկ տեղից նայել»

ծըկծըկո՛ւտ «ծակծկոտ»

ծըկծըկո՛ւտիլ «ծակծկոտել»

ծըղա՛ղակ «թռչուն որսալու ծուղակ»

—ծըղըէ՛մնը «ջրի հոսանքով տարված և մի տեղ հավաքված շյուղեր»

—ծըղծըղէ՛լ «կուշտ լինելով հանգերձ, հյուրին կերցնելու նպատակով դանդաղորեն ուտել»

ծըմա՛րան «ծամելիք. ծնոտ» < *ծամարան

ծընգընա՛շնըթ «կնկա ոտաշոր»

ծընգընվըէ՛լէ «ծնկան վրա փաթաթած մանվածք»

ծըպնա՛քօղ «շորի ծայրին կարած քուղը» < ծոպ + քուղ

ծըռա՛տակ «ծառատակ»

ծըռըծա՛կի «փայտփորիկ»

ծըռըպըտօղ «ծառապտուղ»

ծըռլան՝գ «թոռան թոռը»

- ծըվա՛նգնիլ «ձայնը նվազել»
 ծըվա՛լ «ծղրտալ»
 ծըվա՛ն «զուռնայի փոքրիկ եղեգնիկը»
 ծըվի՛ք՝ «ծղրտոց»
 ծըտակնը «գինու շատ փոքրիկ բաժակ» <ծխո՛ւ քա՛կն
- ծըտըրդուշ «սախկըզի կոշված ծառի ողկույզներով պտուղը»
 ծըրէլ «գրել»
 ծըրծա՛րուտ «ասեղնագործ նախշի մի տեսակը»
 ծըրմըրուտ «չյութեղ» (հատկապես թզի մասին) <ծոր-մոր-ոտ
 ծըրօգ «նամակ, գրություն»
 ծըփծըփէ՛լ «1. շորը թրջելով մի քանի անգամ տրորել, որ-
 պեսզի ամբողջապես թրջված լինի. 2. փլավի վրա շատ
 յուղ լցնել. 3. լիքը լինել, լեփլեցուն լինել» <ծուփ-ծուփ-ել
 ծըփծըփէ՛ք՝—գոյական՝ նախորդի 3 իմաստներով
 ծփձլան «փոքրիկ»
 ծի՛լա՛խօշկ նիլ «չսրանալ» (նոր կանաչած ցանքը) <ծիլ-խուշկ
 ծի՛լա՛տիլ «մարմինը ածելիով խազել՝ արյուն հանելու համար»
 <ածելի-խառել
 ծի՛լի՛տո՛ւտիլ «ածելիով մարմնի վրա մի քանի տեղ քերծել՝
 արյուն անելու համար»
 ծի՛պլի «աչքի մեկը փոքր»
- ծի՛րիք՝ «ունքերին քսելու սև ներկ»
 —ծի՛րի՛րիք՝ «նուրբ ասեղնագործ»
 ծի՛րնա՛չիը «ծիրանի չիր»
 ծի՛րնուտ, ծի՛րնօտ «ծիրանի ալգի, ծիրանեստան»
 ծո՛ւ «թույլ, մեղմ» (կրակ)
 —ծո՛ւ՛ծո՛ւն «ծեծած և չորացրած փայտ»
 ծուղ «շյուղ»
 ծուղածո՛ւպ «լի, լեփ լեցուն» <ծուղ-ծուղ
- Կա՛ղմիլ «խմորը կրկին անգամ հունցել»
 —Կա՛թնուկ «մի տեսակ խոտ, որի կտրած ցողունից կաթ է
 բխում»
 կա՛ղաղ «ընկույզի կանաչ կեղևը»
 կաղաղա՛վուս «կեղևով ընկույզ»
 կա՛ղտիլ «ծառավից տոշորվել»

- կաճ «ցածրորակ բոժոժից պատրաստած կազ»
- կա՛ճօ «թրքունի»
- կա՛յանք } «գույք, ունեցվածք»
- կա՛յինք }
- կա՛նդազ «խերկ գլուխ»
- կա՛շդան «մի տեսակ խոտ»
- կա՛շկառ «քարակույտ»
- կառակո՛ւռ «մի տեսակ թռչուն»
- կա՛ռնը «մի տեսակ խոտ, որի ցողունը կանկառի ցողունի նման է, բայց փշերը չեն ծակում»
- կա՛տլակ «1. քաջքի երեխա. 2. շան լակոտ»
- կափս «1. մարսողություն. 2. տեսք, habitus»
- կէ՛նջ «քարի ծայր»
- կըզ՛նըվէ՛լ «բարկանալ»
- կըզ՛նըվէ՛ք՝ «բարկություն»
- կըզ՛նըվո՛ւտ «բարկացկոտ»
- կըզտի՛ «փոքրիկ»
- կըէ՛ղ «վերքի շորացած կեղև»
- կըէ՛ռքիլ «ջրադացքարը մուրճով ատամնավորել»
- կըէ՛սու «կիսարար, կիսովի»
- կըէտ «մի տեսակ մոխրագույն ճանճ»
- կըէ՛տիլ «արագ փախչել. պուկ գալ»
- կըէ՛րկուի «շատ կերած, փլասված կամ զզված»
- կըէ՛րկուի դէռնիլ «հիվանդ ժամանակ շատ ուտելուց զզվել»
- կըժա՛նուց «մեկ կուժ ջուր տանող կաթսա»
- կըժա՛շնըթ «կժի շոր»
- կըժա՛տէղ «կժի տեղ»
- կըժա՛քօղ «կուժը շալակելու պարան»
- կըլա՛կապ արիլ «ծախու ապրանքի թերությունները թաքցնելով և չունեցած առավելություններ վերագրելով ծախել»
- կըլա՛պան «ցորեն կալսելու կալ»
- կըլա՛վ—կըլա՛վ գո՛ւլ «խիստ փափագել»
- կըլե՛մաղ «ցորեն մաքրելու լայն ցանցով մաղ»
- կըլիլա՛լ «1. դայլայլել. 2. ծիծաղել»
- կըլկըլէ՛ք՝ «1. դայլայլ. 2. ծիծաղ»
- կըլո՛ւլակ «քուֆթա» (ճաշը)

- կըլնէկ' «կոորիկ»
 կըլնդրակ «մարդու կղկղանք»
 կըլնէսկ «դիֆտերիտ»
 կըլնկըղա՛լ «1. ծիծաղել. 2. երգել» (միայն կաքավի մասին)
 կըլնկըղէ՛ք՝ «1. ծիծաղ. 2. կաքավի երգ»
 կըլնցա՛համ «կաթի համ»
 կըլնցա՛հուտ «կաթի հոտ»
 կըլնցա՛ման «կաթի աման»
 կըլնցըքա՛մի «կաթ քամելու մաղիկ»
 կըլնցըրիս «կաթի սեր»
 կըծկա՛ման «կծիկներ պահելու տուփ»
 կըծկըծա՛լ «կսկծալ»
 կըծկըծէ՛ք՝ «կսկծ»
 — կըհա՛լ «1. ակնաբույժ. 2. անուշադիր»
 կըղա՛ղ «կորիզ»
 կըղա՛ղիլ «պատառը ըկում մնալ»
 — կըղա՛ն «լծի վրա փորվածք, որին անց են կացնում վարա-
 փոկը և նրանով արորը միացնում լծին»
 կըղըլա՛լիլ «կեղևավորվել» (վերքը)
 — կըղլէ՛տ «փականի մեջ կախված փայտիկ»
 — կըղմէ՛լ «համոզվել. համակերպվել»
 — կըճա՛տ «պոչը կոտրած» (գդալ, թի և այլն)
 կըճըճիւրա՛ված «դդումի կերակուր»
 կըճի՛պ, կիճի՛պ «1. կնոջ գլխաշորի կախված տուտը. 2. այծի
 պոչ. 3. ոչխարի դմակի ոսկրային մասը»
 կըճկա՛մէր «կոճակամայր. կոճակի համար բացված անցքը»
 կըճկըճա՛լ «զեռալ»
 կըմա՛նց «կողմ»
 կըմա՛նցէ «կողմից»
 կըմըցա՛րէն «դանդաղ աշխատող»
 կըմի՛շտիլ «կճմթել»
 կըմկըհատ «բամբակի հունտ»
 կընգըվըրի, կընգըվուրի «կնկավարի, կնոջ նման»
 կընգըհո՛ւլո՛ւր «գլխակործան» < կոնդ «գլուխ» + ոլոր
 կընգըհո՛ւլո՛ւր գո՛ւլ «մեռնել, կործանվել»

կընթէ՛լ Շէրամի որդի համար պատրաստած թթենու տերեւա-
լից ճյուղի ավելորդ մասը կտրել, դեն ձգել»

կընքըրըրէ՛մ «քահանային տրվող մկրտելու վարձ»

կըշտա՛փէտ «դռան շրջանակ» <կուշտ+փայտ

կըպընց «միայն կապայով. առանց չուխայի՝ միայն կապա
հագած»

կըռա՛ծիլ «սրունքի ետեի ջիղը»

կըռա՛ցաք «ցաքի թուփ»

կըռէ՛կէ «խաղողի վազ»

կըռըդէ՛նակ «էտոց»

կըռըճո՛ղէ «երեք-չորս արշին երկարությամբ ձող, որ ծառա-
յում է որպէս խաղողի թարաղայի նեցուկ»

կըռընգո՛ւշ «մանր փշերով, անպտուղ թուփ»

կըռըպա՛րի «ծուռ, ոլոր-մոլոր»

կըռըքըրէ՛թ «խոզ» <կորաքիթ

կըռկո՛ն «կուզիկ դարձած» (ծերությունից)

կըռնա՛զծդ «խոփի թևերի կարկատան»

— կըռնա՛ման «1. միայն կռները հագնելու շոր. 2. շորից կարած
թև»

կըռնա՛տակ «1. թևի տակը. 2. թևի տակը տեղավորելու չափ
(խոտ, շերամին տրվելիք թթենու ոստեր և այլն)

— կըռնա՛փէտ «կռան հաստության վառելափայտ»

կըռչէ՛նգ՛, կըռչէ՛ն «մրդի կախարան»

կըռփէլ «հարստահարել, ճնշել» <կռուփ-ել?

կըռփի «ժլատ» <կռուփ-ի?

կըռքա՛հէռ «ատամնացավ» <կայռիք+հեռ

կըռքա՛ցավ «ատամնացավ» <կայռիք+ցավ

կըռքըմա՛նդի «ատամկոտորուկ. փխր. չոր միրգ» <կայռիք+
մանրի> մանդի

կըռքըպըտո՛ւէ՛ «ատամնափորիչ»

կըռո, կըռու «պինդ» (ընկույզ, ձու և այլն) <պրսկ. kiŕ «ձյութ»
+ու

կըսա՛գին «կես գին»

կըսա՛խօշկ «կիսաչոր»

կըսա՛ջան «ուժից ընկած»

կըսըէ՛րան «կիսաբերան»

կըսըհըխէ՛ } «ճանապարհի կեսին» <կէս + աղագ «ճանապարհ»
 կըսըհըխէ՛ց }
 կըսըմանսիլ «վաղամեռիկ» <կէս + պրսկ. manzil «խճաւան, կա-
 յան»

— կըսմանցիլ տէս կըսըմանսիլ

կըսրա՛րէն «կես օրվա դործ»

— կըսրա՛թուդ¹ «կեսօրից հետո մշակին արձակելը»

կըսրա՛թուդ² «կեսօրվա դագար» <կէս օր + թող

կըսրանց «կեսօրից անցած»

կըտնահուտ «այրվող շորի հոտ»

— կըտվա՛րռըդ «մազը կարճ բամբակ»

— կըտվա՛թօթ «մի տեսակ բույս»

կըտվա՛ճէգ՛ } «կատվի ձագ»

կըտվա՛ճէվ } «կատվի ձագ»

կըտվըլի՛վն՛ «կիսավա»

կըտվօթին «կատվություն, քսություն»

կըտրա՛կէլ «պատի ամենավերին շարքը»

կըտրա՛քար «կտրին գլորելու քարը»

— կըտրօն «1. խոշոր (ալյուր). 2. ժիր, դործունյա. 3. սուր»

կըրա՛պան «շատ կեղտոտ շոր»

կըրա՛նէշկ «ակոսի ծայրը» <կորի + առաջք

կըրա՛տ «լայն ակոս բացելը»

կըրա՛տիլ «ակոս բացել» (եզներով)

կըրա՛քըէթ «ակոսի ծայրը»

կըրըբէ՛րան «ակոսի սկիզբը»

— կըրըսա՛ջռըդ «օճառ եփելու համար կրով ու պոտաշով պատ-
 րաստած հեղուկ»

կըրկա՛րռըդ «կորեկի ալյուր»

կըրկա՛խուտ «կորեկի բույսի նման մի տեսակ խոտ»

կըրկա՛տան «կարկատան»

— կըրկըտօց «թռչնի ձու»

կըրճա՛րռըդ } «ոչխարի աշնան խուզած բուրդ»

կըրճըկա՛րռըդ } «ոչխարի աշնան խուզած բուրդ»

կըրճըկկո՛ղար, կըրճըկկո՛ղար «անասունի թերակողերը»

կըրճըկկո՛րէ, կըրճըկկո՛րէ «արտի լայնությամբ քաշված ակոս»

- կըրմըրա՛տակ «մի տեսակ վայրի բանջար»
- կըրմըրո՞ւշ «հասնելուն մոտ միըզ»
- կըրմըրո՞ւշիւ «հասնելուն մոտենալ» (միւրզը)
- կըրմըրտա՛կիւ «կարմրատակել, փխբ. երկրորդ անգամ սամուս-
նանալ ցանկանալ»
- կըցա՛ն «կցված» (անհրաժեշտ երկարութեամբ թելի, փայտի և
այլնի պակասը լրացնելու համար կցված մասը)
- կըքըվիսա՛շու «կաքավի մսի կերակուր»
- կի՛ծպի՛ծա՛լ «կծպծալ»
- կի՛ծպի՛ծէ՛ք՝ «կծպծանք»
- կի՛նջի «քիչ, փոքրիկ»
- կի՛պտի՛ռա՛նդ «կապտագուլն»
- կո՛ւթէզ՝ «կոթը կոտրած»
- կո՛ւթիւ «1. գործիքին կոթ խրել. 2. անպատվել»
- կո՛ւթկըթուաիւ «խիստ անպատվել»
- կո՛ւլինջ «ցրտահար լինելուց թիկունքի այս ու այն կողմին
հաստացած?» (փայտացած?) մկան»
- կուխս «արհամարհանք, վիրավորանք»
- կուխս տալ «արհամարհել, վիրավորել»
- կո՛ւկու՛ճ «բացված և բամբակը մեջը կոկոն»
- կուղ-կուղ արիւլ «գեղձը, ձմերուկը և այլն մասերի բաժանել»
- <կող-կող անել
- կո՛ւղուք «1. ուժեղ տղամարդ. 2. հաստ մանվածք»
- կու՛ճա՛ցու «կոճացու»
- կու՛մ «ուժպ»
- կո՛ւնգուղ «բամբակի դեռ չբացված կոկոն»
- կու՛նձ «շատ փոքրիկ տուն, գոմ և այլն»
- կո՛ւպար «ձմեռվա ձյուն ու ցեփի սառչելու պատճառով (sic)
հեշտագնաց դարձած ճանապարհ»
- կուր «պես» (հինչկուր «ինչպես» բարդութեան մեջ)
- կուրկ «ցեց»
- կպըրթըրթի՛ «խառ թթենի»
- կպըրկա՛րաս «կպրի կարաս»
- կպըրմա՛ւրթէ «կպրած տկի կտոր»
- կպցընէ՛լուկ «կպչան»
- կօլ «պարանոց»

կօլակ՝ «կուլա, փոքր կուծ»

կօլ արիլ «գրկել»

կօլ պրոնէլ «բուկլից անել»

— կօլտակ «1. երեխայի կրծքաշոր. 2. կանացի գլխաշոր, որի մեջ երկու կողմից բամբակ դնելով վզին են կապում, վիզը հաստ ցույց տալու համար»

կօլտան «երեխայի վզից կախելու հուլունքների շարան»

կօլտում «ուռն»

կօճան «փոքրացրած իր»

կօմբալ «1. կոպալ. 2. անհասկացող»

կօնդ «1. մահակի կոպալ. 2. գլուխ» (սոխի, կաղամբի և այլն)

կօնթի «կողմից»

կօռտ «կռտելը»

կօռտ արիլ «կռտել»

կօտրակ «արորի այն մասը, որ խրվում է խոփի մեջ»

Հալ¹ «հալվածք. հալվելը»

հալ² «քաջք, ալք»

հալալ «շապիկ»

— հալելվ-հալելվ «հագիվ-հագ, վերջապես»

հալք տես հալ²

հաղլա(կ) «օղակ»

— հաղլատիլ «մի տեսակ վայրի բույս»

— հաճ «աճ»

համօղ «համոզվող»

հանդ «նիք, նքոց»

հանդիստ «գերեզման»

հանդավոր «տուն ու տեղ. տեղանք» <հանդ+վար

հանէծքիլ «անիծը սանրով քերել-մաքրելը»

հանվար «ծանծաղ»

հնվդ «հնձանում խաղողը կոխկռտելու առագաստը»

հնվդդիլ «խաղողի առագաստը և քաղցուի դուրը հնձա-
նում»

հավըճէլ «հավեր ու ճուտեր»

հարգ արիլ «վերջացնել»

հաքալ «արագագնաց» <աք-աւ

- հէ՛լաթ «բընձով սուպ (առանց մսի)»
հէ՛ղափ «ընկուզի միջուկ»
հէ՛տա «համար»
հըլլըղուրիլ «ոլորել, ոլորելով տրորել»
հըխկէ՛ց, հըխկըէ՛ց «ճանապարհին» <ուզի-ք-ից
հըղէ՛ց «ճանապարհին» <ուզի-ից
հընթէ՛թիլ, հընթէրթիլ «թաքցնել»
հըռօխնէ՛ք «ծաղկազարդի տունը» <ուռ+օրհնէք
հըվօթի՛ն «մխիթարություն» <հով-ութիւն
հըտա՛մաղ «ցորեն մաքրելու մանր ծակերով մաղ» <հատա+
մաղ
— հըրա՛կաշ «իրենց եղները մի արորի լծող եզնատերեր, եզ-
նակից»
հըրա՛պապ «հոր հայրը, պապը՝ հոր կողմից»
հըրդա՛ «այժմ, հիմա»
հըրդի՛ գաց «այժմյան»
հըրդի՛ղէն «այժմվանից»
հըրդի՛ղի «հենց նոր, քիչ առաջ»
— հըրթա՛տիլ «հորթը վիժել» <հորթ+հատել
հըրթա՛տօն «կովի արգանդ»
հըրկըպարակ նանիլ «հոշակվել» <հրապարակ ընկնել
հըրմա՛րէն «պատ շարելու գործ»
հըրմըգըլօխ «պատի վերեք գտնվող տարածություն» (այգու,
արտի) <որմնա+զլուխ
հըրմա՛տակ «պատի տակը գտնվող տարածություն» (այգու,
արտի) <որմնա+տակ
հըրմա՛քար «պատի քար»
— հըցա՛տէղ «1. հյուրընկալողի տունը. 2. որկոր»
հըցա՛փոռի «փոխարինարար հաց վերցնելը»
— հըցա՛քօռ «անհյուրընկալ, ժլատ»
հըքա՛ման «ոտնաման»
հըքա՛մուտ «մուտք, ոտք դնելը»
հըքա՛տակ «ոտնատակ» <աքատակ
հըքա՛տեղ «1. ոտքի տեղ, ոտք դնելու տեղ. 2. ոտքի հետք»
— հըքըլհօ՛ր } «օրսրոցի երեխայի ոտքերին փաթաթելու շոր»
— հըքըլօ՛ր }

- հի՛թհի՛թա՛լ «հեալ»
 հի՛թհի՛թէք՝ «հեոց»
 հի՛լա՛նուց «ուլերի փարախ» <ուլ+անոց
 հի՛լա՛տիլ «ուլը վիժել» <ուլ+ատել
 — հի՛լօ՛րչան «կտավագործի գործիքի մասերից մեկը»
 հի՛նգ՛ի՛րա՛հիշտ «լավ ընկեր» <ընկերա+հեշտ
 հինչացու «ինչացու»
 հինչկուր «ինչպես. ինչպիսի»
 — հի՛նօկ «հողում մնացած ու աշնանը կանաչած սոխի տերև»
 — հի՛շտա՛րէրք՝ «ծննդաբերությունը թեթև տանող կին»
 — հի՛շտա՛նչէ «կնոջ գլխի ծածկոց»
 հիսնիլ «նայել» <հիս. *spek!-
 — հիվէ՛ջ «չոր համեմունք՝ կերակրի մեջ գցելու» (Շահյանցը բա-
 ցատրում է հավիճ)
 — հի՛րբի՛րէկէն «հորեղբոր կին»
 — հի՛րի՛նջէ՛նուկ «տավարի մաշկի մեջ աճող որդն»
 — հի՛րիփիլ «եռացող կերակրից շերեփով վերցնել և նորից թա-
 փել կերակրի մեջ՝ եռացումը դադարեցնելու համար»
 հնլի «հյուսթալի դեղձի մի տեսակ»
 հնւսպէնք՝ «հարսի տանը փեսայի կրծքին խփվող կանաչ թաշ-
 կինակը»
 հնլ՛րգէշա «մեծ կթոց»
 հնլ՛րդի «ինչպես»
 հուրմա՛րէն տես հըրմարէն
 հոռուտ «ուռենուտ»

 Ձէր «մի տեսակ փշոտ թուփ»
 ձըղատիլ «կաշին ձող-ձող անել»
 ձըղհա՛րէ «փիլի մի տեսակը»
 ձըմըռնօթան «ձմեռվա հագուստ»
 ձի՛ք՝ անման «ձեռնոց»
 ձի՛ք՝ անջուր «շնորհք, ձեռքերի ճարակություն՝ վարժություն»
 (գործի մեջ)
 ձի՛ք՛ի՛լհօր } «օրորոցի երեխայի ձեռքերը փաթաթելու շոր»
 ձի՛ք՛ի՛լհօր }

ձիքսի՛րբի «երեսսրբիչ»

ձուխա՛շու «ձվով, ալյուրով, յուղով ու զանազան համեմունք-
ներով ջրիկ կերակուր»

ձուղ «կաշվի կտրած երկար ու լայն շերտ»

ձուղ-ձուղ «շերտ-շերտ, գոլ-գոլ»

Ղաժ «ճեղքվածք»

ղաժ նա՛նիլ «ճաքել»

ղանձռւտ «աղանձ»

ղաջ } «անգղ»
ղանջիւր }

ղէդէ «դօշար»

ղէջ «խիճ»

ղըժժա՛ «սրբնթաց տեղ» (գետում)

ղըժժա՛լ «սրբնթաց հոսել»

ղըժժիլ «բովել. տապակել»

ղըլըլա՛լ «անհասկանալի ձայներ հանել»

ղընդղընդէք՛ «կսկիծ»

—ղըռէ՛ջ «խճակույտ»

ղըրդա՛նէ «իսկապես, իրոք» <ուղղորդ>ղորդ+անի

ղըրղընդի «արագընթաց»

ղի՛դանուղ «գորշ փոշիանման հող, որ խառնում են խաղողի-
քաղցուին՝ դռշար եփելիս»

ղի՛լդի «խտղտոց, խուտուտ»

ղի՛լդի տալ «խուտուտ տալ»

ղի՛նձի՛րն՛րէ «քնջութ, ցորեն և այլն աղանձելու աման»

ղուրս «1. ատոք. 2. ամուր»

ճանան «դատարկախոս, ընդվայրախոս»

ճաղատ «կապուտաչյա»

ճատ «կորեկալյուրից թխած հաց»

—ճան՛րտիկ «ճարտար, ճարպիկ»

ճէղ «պատռվածք»

ճէպկէ «ճապուկի թուփ»

ճէսնը «խաղողի չանչը, որից օղի են քաշում»

- ճըզտան «բույսի ցողունից սարքած խաղալիք, որով ջուրը
 ներս են քաշում ու ցայտեցնում»
 ճըթռօվէ «պատառոտելով»
 ճըթռուտիլ «պատառոտել»
 ճըլըբէց «բոկիկ»
 ճըլըվըզտ } ճախարակի հանած ձայնը
 ճըլըվըզտէք }
 ճըլխէլ «թանձրանալ» (բրնձով կերակուրը)
 ճըլուրիլ «թառամել»
 ճըլվըլալ «ծլվլալ»
 ճըկըէ՛րուկ «ճագար»
 ճըկըէ՛րուկ արիլ «կիսախուփ աչքով նայել»
 ճըկըռած «կքած»
 ճըկըռ-ճըկըռ արիլ «բեռան ծանրությունից կքելով քայլել»
 ճըկըռէլ «կքել»
 — ճըկըտի «սլարզախոս, մեղքը երեսին տսող»
 — ճըզանգնը «միակ զավակ»
 ճըղըրտալ «գոռալ»
 — ճըղըրտօն «մահակի փոխարեն գործածվող ճեղքված փայտ»?
 ճըղղալ «բղավել»
 ճըղճըղ «գոռգոռացող. գոռգոռալով խոսող»
 ճըղմաղէնք՝ «փորոտիք»
 ճըղմէզար «չորս անկյուններին քուղեր (ծոպեր) կարած հաստ
 կտոր, որ գործածվում է զանազան բաներ լցնելու և շա-
 լակելու համար»
 ճըղվըղալ «աղմկել»
 ճըղվըղէք՝ «աղմուկ»
 ճըղըրուտիլ «պատառոտել»
 ճըղվասկ «պատռվածք»
 ճըղօ՛կ
 ճըղօ՛ղակ } «բույսերին փաթաթվող թելանման պարազիտ»
 — ճըճնակիլ «երկար լալ» (երեխայի մասին)
 ճըմալի «ճիմախառն» (հող)
 ճըմէլ «ծանրության տակ ճկվել»
 ճըմըխառնը «ճիմախառն» (հող)

- ճըմըլկոտիլ } «ճապկտել»
 ճըմկոտիլ }
 ճըմըռնատ արիլ «խիստ ճգմել»
 ճըմնուիլ «տըրըրել, ճգմել»
 ճընգըլճօտար «երեխաներ»
 ճընգըռթէ՛լ «հափշտակել»
 ճընթըռ «պատռված շոր»
 ճըշպարզի «եփած բրինձը քամելու պղնձե կամ փայտե ծա-
 կոտկեն աման»
 ճըպատ «ծիպոտ»
 ճըպէ՛լ «աչքը թարթել»
 ճըպճըպ «աչքերը շուտ-շուտ թարթող»
 ճըռանչիլ «ճառագել»
 ճըռէ՛կ «ծիռ» < ճիռ + իկ
 ճըռըճնկիլ «շատ պտուղ բռնել»
 ճըռճօ՛ն } «փորոտիք»
 ճըճօ՛ն }
 ճըռօ՛կ «ծիրանհասուկ, մի տեսակ միջատ»
 ճըտըրհանիլ «ձագեր հանել»
 ճըրըկըտրէ՛ «ճարահատյալ»
 ճի՛լն՝զտի «վտիտ»
 ճիլտի «գատարկախոս»
 ճի՛լտճ՝թին «գատարկախոսություն»
 ճի՛մի՛րգիլ «ճմռթել»
 ճի՛նջն՝կութ «մեղվի փեթակի աչքը»
 ճի՛նջնուց «մեղվանոց»
 ճի՛նջնտար «մեղվատեր»
 — ճի՛նջիկ՝ «կարմիր կամ սպիտակ շղարշ, որ կանայք գործա-
 ծում են որպես գլխանոց»
 — ճի՛նջի՛կացու. «շղարշացու»
 ճի՛շքամի. նույնն է ճըշպարզի
 ճի՛պըկնիլ «ճիպոտել»
 ճուկ. «ծայր»
 — ճօկ «1. ճոկ թռչունը. 2. ոտքի ոլոքը՝ ճուկին» ?

- ման'լնշ «կիսաթիթու»
- մանլէ «կարճ կոթով փոքրիկ, թաթի մեծությամբ բահիկ, որով
քաղհան են անում»
- մակալ «մյուս» <մէկ + ալ
- մակկօրէն «անցյալ օրվա, անցյալ օրը» <մէկ + ալ + օրի(ն)
- մաղուլ «լավ էր որ. գոնե»
- ման'ճիկ՝ «աղիք»
- ման'նդիլ «կրծկալ»
- մանսէն «արորի մասերից մեկը»
- ման'ոպան «մի տեսակ դեղին ծաղիկ, որ ձվի հետ խառնելով
քսում են գաթայի երեսին»
- մարաղ «գարանամուտ»
- մարաղ մըտիլ «գարանակալել»
- մարդօ'թին «մարդկայնություն»
- մանրդօ'թին «առատաձեռնություն»
- մարկօս «մի տեսակ բզեզ»
- մարսկան «1. դուրամարս. 2. համեղ»
- մէշ «մի տեսակ վայրի բանջար»
- մէշին «սեկ, մաշիկի երեսի բարակ կաշի»
- մէրան «մածունի մակարդ»
- մըզան, մըզզա «այնպես. այնպիսի. հենց»
- մըզաթա, մըզաթան «կարծես»
- մըզանլի «մազուտ»
- մըզանխուտ «մի տեսակ բարակ խոտ»
- մըզավառդա «այժմ»
- մըզավառդիդի «քիչ առաջ»
- մըզըրէ'րանք «գրաստի ոմբակի վերելի այն մասը, որտեղից
սկսվում են մազերը»
- մըզըկալիլ «մազակալել»
- մըզմըզէժ՝ «տատանում»
- մըթկանտօն մըտէլ «երկար մտածել»
- մըթնըժնուիլ «իրիկնանալ, մտնել ընկնել»
- մըխկանուտ «բորբոսի հոտ»
- մըխկէլ «բորբոսնել»
- մըխտաման «մախաթի տման»
- մըծահատ «կարկուտ»

մըծօ՛նա «մեծի բաժին»
 մը՛ղմըղ «մանր մոծակ»
 մըղուփ «հիշողություն»
 մըրբէլ «քունը տանել»
 մի՛զմէր «կթան կով, որ ցամաքելու մոտ է»
 մի՛նգի՛ղմանդէ «մի տեսակ խոտ» <մանգաղ + մանդի (<մանրի)
 մի՛շմ՛ջնէր «լորու ջուր»
 մի՛չչիկ՛ «այնքան»
 մի՛ռլակօրծ «մեռածին հայհոյող»
 միս «հենց»
 մի՛րզի՛դէ՛մբուլ «մի տեսակ դամբուլ»
 — մի՛րհազ «փառսյան»
 մլամաթ «ապականված, կեղտոտ»
 մլընգուտ «1. խաղողի մի տեսակ. 2. աղքատ»
 մլուքուր «մսլքոր»
 մկըրտօ՛ղլէ «երկրորդ տարին մտած գառ»
 մղարուն «ափսոս»
 մղան «փայտե կոթով տախտակ՝ ձյունը մաքրելու կամ դար-
 մանը կալից դուրս սրբելու համար»
 մղանք «դարմանի մանր փշրանքի կույտ»
 մղաշար «չրացրած անկորիկ հոն»
 մղէր բիրիլ «խոստովանեցնել»
 մղէր գնլ «խոստովանել»
 մղմօ՛ղ «ցեց»
 մշկանձուղ «տավարի մեջքի կաշվի գոլը»
 — մո՛ւզ «քառանկյունի՛ լայնարերան կավե աման»
 մուկ «տիկի մորթու ծակ»
 մուլ «թանձր ծուխ»
 մուրինջ «մանր գորշագույն միջյուն»
 մոէ՛ծ }
 մոէ՛ջ } թուղբ
 մսահուղ «կավով առատ հող»
 մսօ՛րակ «ճախարակի իլիկին անցկացվող եղեգը»
 մտնահօռ «ուռենու բարակ ոստ, որով խաղողի մատը կապում
 են բիրին»
 մրապապ «մոր կողմի պապը, մոր հայրը»
 մրդարար «ամուսնանալու մտադիր այրի կին»

միէնէք՝ «մորից ֆնացած կարողություն»
մօշտ «բուռ»
մօրէ՛ց «բնավ, երբեք»
մօրուսկ «նորածին մանկան առաջին արտաթորանքը»

Յէ՛թուկ «տեղյակ»

յէկ «անձրեւ»

յըխտըկուլուլ «աղտակոլոլ»

—յըխտընաբսէնք՝ «տավարի որովայնի շատ ծավաժքներ ունեցող մասը» <յէխտ «կեղտ» + հաբսէնք՝?

յըղըլմիւաշ «ալյուրից ու յուղից պատրաստված սպեղանի»

յըղըշօ՛ր «կարագ և շոռ՝ իրար խառնած»

—յըղպտառ «շոռի հետ խառնած կարագ»

յըղօ՛լէ «եղան»

նաշտար «նշտար»

նաշուր «ճոթի մի տեսակի անուն»

նավանցու

նէյիլ «ցանելիք արտը խոնավացնել»

նէստա «կիպ»

նէստա տալ «կպցնել. խփել»

նէր «խիստ, վերին աստիճանի»

նըզզօրթ «մի տեսակ փոքրիկ, համեղ գետաձուկ»

նըխշըտէ՛նիլ «զգեղեցկանալ»

նըկէլ «նիգ, լծակ գործադրել՝ քարը տեղից շարժելու համար»

նըհանգ «Արաքսի խոր, հանգարտահոս ու վտանգավոր տեղը»

նըհէտ «հետք, միասին»

նըշնակու «նշան, թիրախ»

նըշնակու դի՛րիլ «նշան բռնել»

—նի՛գնահաց «մեռելի թաղման երկրորդ օրը տրված քելեխ?»

—նի՛գնահուղ «մեռելի թաղման երկրորդ օրը»

նի՛գրիլ «նիրհել»

նի՛հանգ «շատ մեծ առարկա»

նո՛ւշիլ տես նօ՛շիլ

նո՛ւրմէնջ «կրկին»

նօ՛շիլ «ուշաթափվել»

Շանլիլի տես շանլիլի
 շալք «գոլորշի»
 շահ «երկու տարեկան ոչխար»
 շանթոիլ «անքաղաքավարի ձեռք նստել»
 շանլիլի «դեղձի ցեղից՝ անուշ բուրմունքով պտուղի անուն»
 շէխնը «շխեննու կեղև»
 շէխնի «շխեննի»
 շէ'ղաթ } «շերամի որդին տրված թթենու բարակ ճյուղերը»
 շէ'ղատ } (չորացած)
 շէնլիգ՝ «մարդաբնակ գյուղ»
 — շէ'շտակ «կնոջ գլխաշորի վրայից կապվող երկար տուտով մեծ
 թաշկինակ»
 շէ'շտի «շիլակն»
 շէ'ռափ «հորդ անձրև, ливень»
 շէտակ «ժառանգ»
 շէրուտ «շարքով տնկած թթենուտ»
 շէփուռ «մի տեսակ լայնատերև բույս»
 շըթըպըէլ «խենթավուն»
 շըլալ «շուլալ»
 շըլալիլ «շուլալել»
 շըլըխանիլ «ուրախանալ»
 շըլտըվէ' «շրտվիկ»
 շըլքընանիլ «եփած մսի կտորները կաթսայից տաք տաք հանել»
 շըխնաբէրձ «շխեննու կեղևով լցրած բարձ»
 շըխնըհարէ «շխեննու կեղևների փնջիկ՝ ափան լվանալու համար»
 — շըխշըխալ «փայլփլել»
 — շըխշըխէք՝ «փայլ. փայլմունք»
 շըղաքաղ «առավոտյան ցողին հաժաքած բամբակի կոկոններ»
 շըղըթաթախ «ցողաթաթախ»
 շըղըհաբիլ «թափահարել» (ծառը)
 շըղօփ «դանակի շեղք»
 շըղուղի տալ «նստած սողալ» (վերևից ներքև)
 շըղօ'լ¹ «շնազայլ»
 շըղօլ² «պատի ուղղությունը որոշելու գործիք»
 շըմբէ տես շի'մբէ'
 շընադուղ տալ «խիստ վախենալ»

շընանլէփ «շան լակ»
 շընանլէփ արիլ «փշացնել»
 » դէոնիլ «փշանալ»
 շընանճէնջ «շանաճանճ»
 շըռան, շըռոան «ջրվիժակ, փայտից կամ քարից սարքած չոան»
 Շըռոնդըլօ'իս «շոանի գլուխ. ջրածորանի վերևը» (գործ է ած-
 վում որպես տեղանուն)
 շըվանձըէժ «երկարապտուկ և կաթնառատ ծծերով» (այծ)
 շըվակ «տան առջևի դավիթ»
 շըտաղուկ «դեղձ» < պրսկ. şaftālu
 շըտարար «լայնացանց մաղ՝ ցորենը դարմանից մաքրելու
 համար»
 շըտըրարիլ «հացտնատիկը շտարարով մաքրել»
 շըփթըմանջի «շաքաթվա միջի. միջշաքաթի»
 շըփոըվիլուկ «ավելուկի նման մի տեսակ խոտ»
 շըքան «ստվերոտ տեղ»
 շըքըռհարիլ «շեքերն իրար քսել»
 շիգ՝ «քալիշ խոտը»
 շիթիլ «սածիլ»
 շիթիլացու «սածիլացու»
 շիլ «գիծ»
 շիլախ «ուրախ»
 շի'լի'ըդէ'մըու «սալորի նման դամբուլ»
 շի'մըէ «մի տեսակ փոքրիկ գետածուկ»
 շի'մըլէ'տակ «մի տեսակ ծաղկի անուն»
 շի'նջափ «կարի մի տեսակ»
 շի'նջի'խատակ «մի տեսակ խոտ» < ադրբ. շանջախ «քորոց» +
 տակ
 շի'շկի'լվիլ «շփոթվել»
 շիպ¹ «քուղ, ծոպ»
 շիպ² «եռանկյունի քթկալ»
 շի'պի'ճ «նուշ»
 շի'պի'ճի «նշենի»
 շիվ «մատղաշ ոստ»
 շիվար «երկմիտ. վարանոտ, անվճռական»

- շի՛րնչէփ «կազմե անոթ՝ 12—14 լիտր տարողությամբ» <աղբր»
- շիրա «քաղցու» + չափ
- շի՛րնչ «կարբի մի տեսակը»
- շի՛րնչիւ «միացվող կտորները հաստ թելով, օղակավոր կարով կարել»
- շի՛փէ դիւ «խիստ հավանել» <շափաղ-ել
- շի՛փի՛լիւ, շի՛փի՛լիւ «լավ հասնել. շատ հասնելուց ջրիկանալ»
(ծիրանի, սալորի և նման պտուղների մասին)
- շի՛փտն՝մուտ «շարաթամուտ»
- շի՛փտանց «շարաթ օրվա երեկոյան»
- շի՛փտէ՛ «շարաթ օրվա. շարաթ օրը»
- շուխ «աշխույժ»
- շուխնը «ստվեր»
- շուհ «աւյուրի ջրիկ շաղախ»
- շոն՝շոնք } «շուտ-շուտ, արագ»
- շուշուտ }
- շոն՝ան՝ց «վաղուց. վաղուցվա»
- շուրշրփուկնք «նշույլ»
- շօ՛վվիւ «վազել»
- Չսմչիգ՛ «նիհար, բայց դեմքով գրավիչ»
- չնյիւ «հաշիւը վերջացնել՝ փակել»
- չանգ «մառախուղ»
- չանթուիւ «խել, հափշտակել»
- չան՝նչոն «գազանի թաթ»
- չնրդ «մի տեսակ թռչունի անուն»
- չաք «1. տավարի ուղբի ոսկրը. 2. բամբակ գգելու գործիք»
- չէզնը «ոչխարի աղիք» (ուտելի)
- չէնգ՛ «ծառի վրա կոտրած ճյուղի մնացորդը»
- չէռ «ծուռաչք, շիլակն»
- չէրաք «քառորդ»
- չըլթըկաննջ տալ «վայրմահաջել»
- չըլթչըլթալ «ջրի մեջ ճողփյունով լողալ»
- չըխկըլանգի «կաղ»
- չընչըռնուտիւ «զլխառադ անելով վարել և չվարված տեղեր թողնել»

չըռէլ } «Լայն բացել»
 չըռէ'խիլ }
 չըռմէ'խիլ «նեղը դցել, նեղը լծել, նեղել»
 չըռմէ'խվիլ «սպասել, տեղից չշարժվել»
 — չըստըպըտո'կ «անհամեստ»
 չըվախտը «մի՛նչև»
 չըրաթան «չորթան»
 չըրթէլ «չրթել» (վեգը)
 չըրքախուտ «մի տեսակ խոտ»
 չըրքանուց «որևէ չափի քառորդի տարողությամբ անոթ»
 չըրքճըղնանէ «չորս ճյուղանի»
 չըփո'վէ «քաշովի» (կերակուրը)
 չըքալուկ «չորթանից եփած ճաշ»
 — չըքալըէզ «մեկին կուրորեն պաշտպանող»
 — չըքլէ'ր «ոտքերը՝ կրունկից մի՛նչև ծունկը»
 չըքկըմանցը «չորս կողմը»
 չի'լծ'րդ «ուրդ, որ ծառայում է առվի ավելորդ ջուրը բաց
 թողնելուն»
 չի'մանչէ «օղու կավե աման, մոտ 15—16 լիտր տարողությամբ»
 չի'մէ'թկ' } «դժկամ. դժկամորեն, ակամա»
 չի'մէ'թկ'ի }
 չի'նչի'նիլ «հայհոյել» < չնչին + ել
 չի'նչի'նսուտիլ «խիստ հայհոյել»
 չուռ արիլ «հավաքել»
 չուրուց «վարի երկու զույգ եզ»
 չուրուցնվար, չըրուցնվար «երկու զույգ եզներով արած վար»

 Պազտի, պազտիկ «կարճ ականջներով» (ուլ)
 պաթկար «կարի մի տեսակ» < պատ + կար
 պաճ «մեջը դատարկ ցորեն»
 պաչ «համբույր»
 պանչիլ «համբուրել»
 պարկապըզնկ
 պէ'ղիլ «ջուրը բաց թողնել արտի վրա և հավասարապես ջրել»
 պէտ-պէտ «մեծ-մեծ»
 պէտուկ «կավե կճուռ»

- պըզզան
 պըզընարիլ «եղջերահարել»
 պըէզ «պաշտպան»
 —պըլէ՛գ՝ «փող»
 պըլընդըրի «դեպի վեր»
 պըլկան «ուռենու թարմ ոստից շինած խաղալիք»
 պըլկէ՛լ «ապշել»
 պըլո՛ւսիլ «փախչել»
 պըլուտ «տնանկ»
 պընըզանէղ «բանջարանոցի տեղ»
 պըզանկիլ «ապրել, վայելել»
 պըզէսկ՝ «անեծք»
 պըզպընակար «նախշակար»
 —պըճըէ՛ղնը «սխտորի կեղև»
 պըճխատակ «անկյուն»
 —պըճօ՛ռ «հունտավոր բամբակի փոքրիկ կտոր»
 պըմբըլօ՛ղի «իլ վիճակից միանգամից բարձրացած մարդ»
 պընըման «պանրի աման»
 պընընընըր «պանրաջուր»
 պըրկըցանիլ «ամրացնել»
 պըռճօ՛լակ «վտանգից ազատվելը»
 պիզընարիլ «բզել»
 պի՛լի՛ննէ՛շտըրի «թեթևամիտ»
 պիճակ «երկու տարեկանում ծնած այծ»
 պիճի «քիչ»
 պի՛տըրի՛կո՛ւտիլ «մարմինը տրորելուց՝ կեղտը շերտ-շերտ լինել»
 պի՛տըռնիլ «պատրուսել»
 պի՛րիշակ «ավերակ տուն»
 —պուտախ «երեխաները մեծացրած մայր»
 պո՛ւրտուղ «պորտ»
 պուըճո՛ւկիլ «պոկոտելով քաղել»
 պուօ՛շկիլ «չորանալ»
 պտըզվէլ «առաջին ծննդաբերությունն ունենալ» (կնոջ մասին)
 պտըտարան «բաղեղ»
 պտըտուրիլ «փաթաթել»
 պրան «բամբակ ցանելու երրորդ հերկը»

պրզօ՛վէ «փլալ»
պրիկ՛ «լալ պարող»
պրկաձէն «բարձրաձայն»
պօ «վան, բան»
պօնք «խնոցու բերանից ներքև գտնվող անցքը»

Ջէխ «բամբակի և նման բույսերի թուփ»
Ջըխտըլափի «քառատրոփ»
Ջըխտընդէ՛ր «երկվորյակ»
Ջըխտվէ՛լ «զուգավորվել»
Ջըկօ՛վէ «ընտրովի, ընտիր»
Ջըղըցատար «ջրաղացի տեր»
Ջըղըցավուր «ջրաղացն աղալու ցորեն տանող»
Ջըղըցկըէ՛նէք՛ «ջաղացատամ»

Ջըռըրը՛ն }
— Ջըռըռըռ } ձվածեղ

Ջըրըկալիլ, Ջըրկալիլ «ջրակալել»
Ջըրիըմէ՛ «ջուր խմելու գավաթ»
Ջըրհըղէ «առվի ափի ճանապարհ»
Ջըրմըտանդ «ջերմ ու տենդ»
Ջի՛հիլ «հանդիպել»
Ջի՛րա՛րէռնը «ջորու բեռ»
Ջի՛րա՛րէնք՛ «ջրով բանող դինգ»
Ջի՛րա՛տիլ «հոսող ջուրը կտրել»
Ջի՛րա՛փուխ «ջրափուխ, ջուրը փոխած»
Ջի՛րէ՛ծակ «ջրանցք»
Ջի՛րի՛գըլօ՛խ «ջրագլուխ, ըստ ջրի հոսանքի՝ ավելի վերև գտնվող արտ»
Ջի՛րի՛գիւնէ՛ց «ջրագնաց»
Ջի՛րի՛թափիլ «հասունանալ, մանկությունից դուրս գալ»
Ջի՛րկալ և Ջըրկալ «աբաի ջրելը»
Ջի՛րջի՛րկանուց «ջրառատ հող, որտեղ առատորեն վայրի բան-
ջար է բուսնում»
Ջի՛րջի՛րնէկ «ջրակոտեմ, ջրում բուսնող վայրի բանջար»
Ջի՛րվէ՛թ }
Ջի՛րվէ՛սկ } «մեզ»

ջնկիլ ընտրել. բաժանել. խտրություն դնել»
ջնկվիլ ըբաժանվել»
ջօ'լի «անուշադիր»

Ռահի, ըռազի «գոհ, բավական» <պրսկ. rāzī
ռահտիլ «ձիու թամբը զարդարել»
ռակիլ, ըռակիլ «վերջ»
ռակիլ արիլ «վերջացնել»
ռակիլ դեռնիլ «վերջանալ»
— ռաղամ «տարեթիվ. թվանշան»
ռաջպար «ռանչպար» <պրսկ. ranjbar
ռա'տէ տես ըռատէ
ռըխագոն «հրկրամուլ» <ռեխ + գայլ
ռըխվիր »
ռընգընակապ «անկյունաքարի կողքին շարվող քար»
ռընգընաքար «անկյունաքար»
ռի'շպի'րօ'թին «ռանչպարություն»
ռի'շպրօնա «եկամտի այն մասը, որ տրվում է մշակողին՝
ռանչպարին»

Սաթ «մի տեսակ ձուկ»
սակատ «խաշ» (կերակուրը)
սանմավ «պատկառելի. ահազդու» (մարդ)
սանմը «սարսափ, երկյուղ»
— սահրա «լեռան գագաթ»
սա'մրալ «հոտավետ տերևով խոտ»
սա'մէր «կորեկի սլյուրից և կաթից պատրաստած ապուր»
սանդալ «լայն տերևներով հոտավետ ծաղիկ»
— սա'ռինջ «ջրհորից ջուր հանելու դույլ»
սասուռ-պատուհան «բնության պատուհան» <ցասուռ-պատու-
հան
սարքուն «ամեն ինչ լրիվ. կարգին»
— սաքոն «սմբակից վերև սպիտակ նշան ունեցող գրաստ»
սաքոն «կնքահոր քույրը կամ աղջիկը»
սափ «ամուր, անփուտ» (փայտ), «թարմ»
սըէնդ «մի տեսակ խոտ»
— սըէսա «կնքահայր»

- սըէտ «տեղյակ»
 սըէրբ, սէրբ «սըբվածք, սըբելը»
 սըէրբ արիլ «սըբել»
 սըգըհան «սգվորին ասած մխիթարակաւն խոսք»
- սըզնէ՛լ «թեթև քրտնել»
 սըլընթրնշ «ձիու սմբակը տաշելու սուր գործիք» <սըուն +
 թրաշ
 սըլլէ՛գ՝ «համեմունքը պակաս կերակուր»
 սըխնթան «մածունի հետ սոխ խառնելով պատրաստած
 տելիք»
 սըխնթէր «սոխի տերև»
 սըխտըրնթէր «սխտորի տերև»
 սըխտըրնհուտ «սխտորի հոտ»
 սըկան «պողպատե բուծ կացին՝ քար կոտրելու համար»
 սըկնարակ «տկի պորտին հագցվող կլոր փայտ»
- սըկօռէ } «կավե փոքր մաման»
 սըհանչէ }
- սըհէրք՝ «մորթած տավարի վզի միսը»
 սըղան «պանրի մեծ կտոր»
 սըմնաթիլ «սամիններն իրար կապող թելը»
 սըմնափէտ «սամիի փայտ»
 սըմսամուկ «մի տեսակ վայրի բանջար»
 սըմսըմալ «տտտամսել, վարանել»
 սընդնքար «սանտիտոռն»
 սընդըրդհւշ «կատարը սանրի նմանվող մի թռչուն»
- սընօ՛րակ «մետաքսաթելի ժապավեն»
 սըպատակ «կողով»
 սըռըպարան «լեռան մյուս կողմը»
 սըռլընգանուց «ցուրտ տեղ, սառնարան»
 սըռհար «ողնաշար» (առավելապես գրաստի)
 սըռնաջոն «սառցաջուր»
 սըռնատօն «սառցատուն»
 սըսսէ արիլ «փայլել»
- սըվակնած «քաղցից շուտ-շուտ ուտող»
 սըվէնէք՝ «սուգ»
 սըվըլան՛չակ «այրի կին»

- սըվըռանգ «սևագուն»
 սըվսրտիլ «սևասրտել, խիստ տխրել»
 սըվըտավար «տավար» (եզ, կով, երինջ, ցուլ, հորթ)
 սըտնալարիկ «ստի պարիկ, խիստ ստախոս»
 սըրըկըւրէ Վիտտարքի կամ բամբակի արտի վերելիւայն ակոսը»
 սըրկընան «արտի վերևում կամ ներքևում փորված մեծ փոս,
 որի մեջ կուտակվում է ջրի բերան տիղմը»
 սըրկըհէլ «սայթաքել»
 սըրկըհնկի «սայթաքուն»
 սըրմալի «շատ սերմ ունեցող»
 սըրմախուտ «մի տեսակ խոտ»
 սըրմավար «սերմելու՝ սերմը ցանելու համար արած վար»
 — սըրմաքաղ «սերմակալած քաղհան խոտ»
 սըրտըզիլիգ՝ «սրտի ուզելիք՝ ուզած» (ուտելիք)
 սըրտըծանդըր «զայրացած» (մեկի գեմ)
 սըրտըհատ գո՛ւլ } զզվել
 սըրտըհատիլ }
 սըրտըմանցէ «ոչ տանելու» (խաղ)
 սըրտըմնա «ախորժակը խանգարված» (զզվելուց)
 սըրտըվնւրվիլ «սիրտ առնել, քաջանալ»
 սըրրալ «դողալ»
 սըրրէք՝ «թեթև դող»
 սըրքօ՛վէ «սարքովի, շինծու, կեղծ»
 սըքնոիլ «մըսել» < սիւք + առնուլ
 սըվըգլօ՛խ «տերտեր»
 սըվուց «անասունի լյարդ»
 — սի՛գ՛իսկ՝ «զգեստ»
 — սի՛լն՛րիլ «թառամել»
 սի՛լսի՛լն՛ «փայլփլել»
 սի՛լծ՛ր «շալթուկի հետ բուսնող մի տեսակ բույս»
 սի՛պտի՛կըէ՛նջար «մի տեսակ վայրի բանջար»
 սի՛պտն՛հուկ «սպիտակահող»
 սի՛րակ «կճուճի բերանին կապվող մուրթի»
 սի՛րննուց «ձիթահանք»
 — սնւլտի «որկրամուլ»

—Վնկվակ «ցորենի հետ բուսնող ու նրա հետ աճող մի տեսակ մոլախոտ»

—վնդան «հնձելու ժամանակն անցած հացահատիկ»

—վաղ «մասնավոր անձից վանքին տրված հող»

վաղմանք } «անեծք»
վաղմէնք }

վամ «ջրի շատ հանդարտ հոսանք»

վառք «թոնրի վառելը»

—վանքար «շեն ու լի տնտեսություն»

վանսան «վաթսուն ման (=9 փութ) գինի պարունակող կարաս» <վաթսուն + ման

վարկան } «մաճկալ, վար անող»
վարմուտ }

վանշէղ «վարձաղ»

վարքար տես վանքար

—վրէսնիկ՝ «ամուսնու առաջին՝ հանգուցյալ կինը» (երկրորդ կնոջ համար)

վրզատակ } «վզակոթ, խզակոթ»
վրզակութ }

վրզանուց «վզնոց»

—վրէտ «անտեղյակ. խեղճ»

վրնգալ «տնքալ»

վրնգէք՝ «տնքոց»

վրնգվրնգալ «տնքտնքալ»

վրնգվրնգէք՝ «տնքտնքոց»

վրութալ «հանկարծ բոցկլտալ ու հանգչել»

վրովրոալ «վառվռել»

վրսնակէն տես վրէսնիկ

վրսվրսալ «մտմտալ»

վրսվրսէք՝ «մտմտանք»

վրրափուկ «վարափուկ»

վրրհէղ «խառնաշփոթություն»

վրրհէղ արիւլ } «խառնակել, տալն ու վրա անել»
» տալ }

վի՛լնրոնմ «գող»

վի՛լվի՛լալ «բլբլալ»

վի՛վի՛լէք՝ «բլբլոց»
 վիտ-վիտ «թեթևսովիկ»
 վօթէս «վախկոտ»
 վօշտ «ոջիլ» <ռուս. ВОШЬ
 վօշտուտ «ոջլոտ»
 վօտուք «շնորհավորանքի ընծա»

Տալացուկ, տըլացուկ «տալիք, պարտք»
 տախ «ընտանի արու խոզ»
 տախտ «կոնքի և գոտկատեղի միջև գտնվող մասը»
 տաճիկ, միայն տաճիկ տալ հարագրության մեջ «բեռան կապի»
 թույլ տեղը փայտ անցկացնել և ոլորելով ձգել ու պրկել»
 տանգ «համետի ու ջվալի վրա կարված ամուր օղակ»
 տաշուղ «տաշեղ, տաշող»
 տաշտակ «կրճա»
 տնպակ «բրդե հաստ գործվածք»

— տապանակ } «կաղապար»
 — տափանակ }

տնպղի } «տակնըհան»
 տապլապըզօն }

տապուղներ } «կոնք» (մեծ մասամբ մորթած տավարի)
 տափուղներ }

— տնսնակ «աշխատողների խումբ, բրիգադա»

տատ «կարիճ»

տնտմէր «տատմայր»

տարտ «ճիմ»

տէղար «անկողին»

տէն «այնտեղ» <տեղն

տէտ «այդտեղ» <տեղդ

տըզէրուկ «1. տղրուկ. 2. նվազ լույս»

— տըէն «կիսաշոր»

տըէտ «առնանդամ»

տըթէլ «ամպել»

տըթժան «ծիրանհասուկ միջատը»

տըկաքար «աղորիքի ստորին քարը»

տըկընչօնէ «հարսի ընծան սկեսրոջը» <տիկնոջ + անի

«տըկըռկալիլ «արմատակալել»
 «տըկըռկահան } «արմատահան»
 «տըկըռկահան }
 «տըկլալչէ «կնոջ գլխանոցի շոր»
 «տըկնափծջ «փշի մի տեսակը»
 «տըկօզի «բամբակէ կտորի մի տեսակ»
 «տըհալ «ղաութմա»
 «տըհըխաշու «ղաութմայով պատրաստած ջրիկ կերակուր»
 «տըհլանցու «ղաութմացու»
 «տըղարէրք՝ «արու զավակի ծնունդ»
 «տըղախչէկ՝ «երիտասարդ կին»
 «տըմբօլակ «քնջուծի հետ բուսնող մի տեսակ մոլախոտ»
 «տընձակուծ «տանձի պոչ»
 «տըսնըտակ «տասնապատիկ»
 «տըրտակապ «ճիւղերով փակված»
 «տըրիճակ «դարիճակ»
 «տի՝րի՝վհարէ «թթենու տերեւ կտրտելու ցաքատ»
 «տընգօտ «տնկարան»
 «տընկըէց «մի բնակարանում ապրող ընտանիքներ»
 «տըշտըքիրանք «ծնողների վերջին զավակը» < *տաշտաքերանք
 «տըռնաջուր «տորոնի ջուր» (ներկ)
 «տըսնօվէ «տեսնելով»
 «տըսվըճանէնչ «տեսնելով ճանաչած, հեռավոր ծանոթ»
 «տըտըպանամ «տտիպ համ»
 «տըտըպէլ «1. տտիպ համ ստանալ, տտիպ դառնալ. 2. կեղտոտ-
 վել»
 «տըրէխ
 «տըրըէպ «1. խոշոր աղած ալյուր. 2. փայտի թեփ»
 «տըրխամէշ } «տրեխի մեջ ծակված տեղը դրվող կաշվի կտոր»
 «տըրխամէջ }
 «տըրխատան «տրեխի քուղ»
 «տըրխըտանիլ «տրեխի փոկերին քուղ անցկացնել»
 «տըփըքանդի «բրիչ»
 «տուլաշ «մի տեսակ թռչուն, ճարեկ»
 «տուռդըռուղ «տուտուղ»
 «տոռնիլ «կիտվել, կուտակվել»

տոնտոն «հորեղբոր կին»
տոնտոն «փոքրիկ, կրտսեր»
տօջ «ճախարակի կոթ»
տօրմ «թռչունների երամ»

Րաժան «կաթի սերուցք»
րաշտիլ «միրգ ուտելու խիստ պահանջ գգալ»
Րըսխըվէր «Արաքսն ի վայր»
Րըսխըվիր «Արաքսն ի վեր»

Ցաքատ «փայտ կտրելու սուր գործիք» <ցաքհատ
ցըլէգ՝ «ծլիկ»
ցըղօլէ «ցոգուլ» (ծիրանի)
ցըկըտ-մըկըտ «սուր, հատու» <*ցաքհատ-մաքհատ
ցըկըտէլ «մի հարվածով կտրել» <*ցաքհատ+ել
ցըրնախուտ «ցորենի նման խոտ»
ցըրնարտ «ցորենի արտ»
ցըրտախօսկ «վատախոս»
ցըրտիրիս «չքաշվող, հանդուգն»

Ո՛ւնքան, ունքէն «ոմն, ոք»
հւրքուց } «շապիկ» <արկոց
հւրքուծ }

Փանթիր «բաց կարմիր գույն»
փախ «թեքուկյուն, թեք կտրվածք»
— փաղաղ «կիսահունց խմորի մեծ կտոր»
փառակ «փեշ, քղանցք»
փանսրանվ «ոչխարի ազդրի և կոնքի միսը»
փանրան «կոխ»
փանրան մըտիլ «կոխ բռնել»
փանթանք «ոռոգելու ժամանակ արտից դուրս հոսող ավելորդ
ջուր»
փարթիլ «առվի կողքերից դուրս թափվել» (ջուրը)
փէշտ «ածուի կամ աղոսի թումբ»
— փէ՛ցի «անդամալուծ» (միայն ձեռքերից)

փրլըվքամի «փլալքամիչ»

- փրխանէ «փոխադարձաբար միմյանց համար աշխատելը»
— փրխկաքօղ «կանացի ոտաշորի ծայրին բոլորապատ կարած-
երիզ» < փողք + բուղ
փրխկօվէ «պճղովի դեղձ»
փրկածակ «պատի մեջ անցք, ուր մտնում է դռան փակը»
փրկամէր «դռան վրա ամրացրած փակի տեղը»
փրնջահուռ «խաղողի մատները բիրին կապելու բարակ ուռ»
փրչուկ «շրթունք»
փրրդէխտիլ «1. ծեծել. 2. հոշոտել»
փրբքնչէ «համետի այն կապը, որ անցնում է գրաստի փորի
տակից»
փրնանձնէտ «դեղին ծաղիկներով մի տեսակ բույս»
փօթ «արեթ»
փուղ «հրապարակ»

Քանթալ գոնլ «զուգավորվել» (շների մասին)

քան՛չի «գինու կավե գավաթ»

քան՛չվան «հանդ»

քանատ «անգամ»

քանրկէծ } «կրունկի թարախոտ վերք»
քանրկէճ }

- քանրվազ «ծուկ որսալու համար ցամաքեցրած՝ գետի ճուղա-
վորման մի տեղում մանր քարերից պատրաստած պատնեշ»
— քանրք՛չ «երկճյուղ կոճղ, որով քար են տեղափոխում՝ եզներին
լծելով»

քըթթխըռնվ «խոռված»

քըէլք՛ «բրդի գզելուց մնացած տականքը»

քըէղ «մոլեխինդ, բալդրդան»

- քըէնձը տալ «հագուստը մաշելուց՝ թելերը իրարից բաժանվել»

քըէսկ «հանցանք. բնավորության թերություն»

քըթանուց «գրաստի կամ եզան քթկալ»

քըթըրէժըր «քիթը բարձր, գոռոզ»

քըթըրի՛ծրճ՝ թին «գոռոզություն»

քըթքըթան «աշխատասեր»

- քըլա՛վանդ «եռանկյունի շոր, որ զլիաշորի վրայից կապում են

և գլխաշորը պատուվելուց ու փոշուց զերծ պահում» <պրսկ.
kalla band

Քրլքըլալ «1. բարկացած խոսել. 2. գլգլալ»

Քրխցըրա'խում «քաղցրահամ» <քաղցրախում

Քրխցըրմա'րախ «մատուտակ, շիրին բխան բույսը»

Քրծէ'դէն «աղջիկ զավակ»

Քրծըխէ'զան «աղջիկ զավակ»

Քրդանցու «քուղացու»

Քրմհար «քամոտ տեղ»

Քրշկատուր «անդադար աշխատող» <քաջք-ա-տուր

Քրշկըռէլ «հանգուցել»

Քրշկուր «երանի՛ թե»

Քրշկո'ռ «հանգույց»

Քրշէման «հավի ստամոքս» <քուջ + աման

Քրռա'կէն «քեռու կին»

Քրռա'սնակ «կորեկի մի տեսակ»

Քրռա'սնան «40 ման, այսինքն՝ 6—6 և կես փութ գինու
տարողությամբ կարաս» <քառասուն + ման

Քրռկա'խաղ «քուռակի խաղ»

Քրռկա'մէր «քուռակի մայր»

Քրռկա'տիլ, քրռըկատիլ «քուռակը վիժել»

Քրսկէլ «հանցանքը երեսին ասել»

Քրսկըլա'տէղ «հանցանքը երեսին ասելու առիթ»

Քրսսա'լ «խիտ բուսնել»

Քրրա'շէր «քարաշար»

Քրրա'շոնը «կեղծած գինի»

Քի'լփի'թա'թակ «բազմանդամ ընտանիք ունեցող» <kulp'at'
+ թակ

Քի'լփի'թա'մէր «շատ երեխաների մայր» <kulp'at' + մայր

Քի'շա'թողր «մառախուղ»

Քի'շո'վէ «քաշովի» (ճաշը)

Քի'շպատ' «քարշ ի քարշ»

Քի'շի'րպըղոճ «գիշերվա բլոճ. փխբ. գիշերն աշխատող»

Քի'շի'րփա'խուց «գիշերային փախուստ»

Քի'շի'բէրանք «փողոցի ծայրը»

Քի'րմո'սլստ «գլխի թեփ»

Քշան-րակու «առավոտ-երեկո»

քշան-քշէրավ «վաղ առավոտյան»

քշանը } «առավոտյան»
քշանաց }

քշէրավ } «առավոտ» < գիշերով
քիշէրավ }

քհնձուկ «քոսոտ»

օթի «մյուս օրվան անացած կերակուր»

օխտար } «1. ուրիշի հավ. 2. ուրիշի ոջիլ»
օղտար }

օշպարտ «անուշադիր. մոռացկոտ»

օշպարտօթին «անուշադրություն. մոռացկոտություն»

օտղէն «ուտիսի կերակուր»

օտղուց «ուտիս»

օտմունք «ուտելը. ուտեստ»

օրան «խոպան»

ԶՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ՆՄՈՒՇՆԵՐ

*
*
*

Այս նմուշներից «Վերք Հայաստանի»-ի թարգմանությունը, 1—23 առակները և Կարճևանի բարբառով զրույցը քաղել ենք Մ. Շահյանցի ժողովածուից. դրանց բոլորի ուղղագրությունն էլ վեր ենք ածել մեր ընդունածին և խմբագրել ենք. անփոփոխ թողել ենք այն ձևերը միայն, որոնք ներկայացնում են բարբառիս հնագույն վիճակը. ինչպես՝ բօնէ (փխ. քանէ), ներգոյականի -օձ վերջավորությունը և այլն: Այդպիսի ձևերը միշտ ընդգծել ենք:

Նպատակ ունենալով ծանոթացնել Շահյանցի ուղղագրությանը, մի առակ էլ քաղել ենք ժողովածուից՝ առանց որևէ փոփոխության (առակ 35):

Նկատի ունենալով, որ Մեղրու բարբառով գրեթե ոչինչ չկա հրատարակված, մենք աշխատեցինք ըստ կարելիւն շատ նմուշներ տալ: Յույց տալու համար Մեղրու բարբառի կապը Ագուլիսի և Կարճևանի բարբառների հետ, զետեղեցինք Ագուլիսի բարբառով՝ «Շունն ու կատուն» և մի առակ, Կարճևանի բարբառով՝ մեկ զրույց, տալով դրանց թարգմանությունը Մեղրու բարբառով:

ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒ ՅԱՐԱՆ ԱՌՈՎԱՅ ԽԱՉԱՏՈՒՐԱ ԳԻՐԻ

ԷՐԿԸՄՋԻ ԳԸԼՕՈՒ

Պէրկ' սարփուն վէրա դիք' գըլօխը բիծի՛րցի՛նէս ի հի՛զէր գըլխանէ, քնվթան պառաված հօշափու նըման թըմաշ ըրէս Բէ՛վանու դալան. անդռը չուրըչուրք կըմանցը խէնդակալ կապած ա, բուրջէրավ պըրկըցըրած, սօր-սօր կըսըքնէն շէրած գըլխուն, հինգ' տըրածէն հաստ բնդաննվ ըրկըտակ բըռնած, մին հաքը հէնէ Կօնդը, անինի՛ Դանիբըրուլաղու գըլխուն, մին բէրանը բէհած գի՛բի քօրգուն զըրլան, անինի՛ գի՛բի հռսիս, խօշկ գըլօխը ցի՛ցած գի՛բի յէրգ'ինք'ի՛, լէն փըռըկնէն փըռած տափուն, բէհամէնչ իրիսի՛ կուկած, սըվաղած, հի՛զէր բռննվ, հի՛զէր փի՛նջի՛րն հէնից ակնարը դէս-դէն չըռած, Զանգուվու քըրքըրուտ սահմըլու սէվ ձռըրի՛ ջօխտ թանթռնէրավը խըտտած, դօշուն կըպցըրած, անը ըռընց մազ, լալէկ' մըրգագռն զալատ ուրէն գըղնած իրիսի՛ հէռնաց ծըկէս ի, ակահի ակնարը գի՛բի տափը ցի՛քիս, հօր միյամիտ թըմաշ ըրուղէն ան շռնդ խըլէ, ան հի՛շտի՛թռննվ քանի ուրէն ծուցը, բի՛րնդի անսաս-անսանմը կօլ տա, փի՛նջանի:

Յարուք անդռը խային, խըլլուտուղ զըզըրըաշին ի շիննվ, թան անդռը բի՛ննվռան զուգուրղուն, անբարիշ օսմանցին ի գի՛րնվ, հռնչ գի՛ր կա, հռնչ թարըղ. անդռը նազը մըքնօմ ա, մարդ սանրի՛ գի՛գիս չի, լի՛սած չի. համա ան՝ անվախ, սըրտալի, լէրը Զաննվանն նըման հի՛զէր տարէ պէրկ', իրիսի՛ դէմ ը տըված, հինչ զըգամ թօփ-թըփխանու գռնլէք' անդռը կուշտ մաշկուն նէն իկան, անդռը կակուղ դօշուն, անդռը բէց գըլխուն նէն իկան, հըսկի քան չին արալ: Կըրցըրած թի՛վանի՛ անն

սըղըցրաւ ա, մանդած ըսկըռօտէքի՝ անոն պըրկըցրաւ, գըլօխը բի՛ծի՛րցի՛րան, անոն նափան առաւ, վիր կացաւ, օսարը գի՛զի՛ց-րան, հի՛լլոնան, սարքաւ, անոն հարբանհի՛ղէղէ տալաւ ուրէն գըլօխը քուրուղէն, ուրէն շուքուն նըհէտ խաղ ըրուղէն բըշըթու-նուն վըխըկըթունուն մին ան ախմախ սըրթըխթունուն վէրա մըսխարա ըլլաւ, ծըծըղէլաւ, ծափ տալաւ չէ ասաւ, հուտաց կացաւ, բոթի՛ ցի՛ցան, ան հուղու հէնից շինած, հոչ թան քարէ դալան, գէշ սի՛փանթան ուրէն մանդած հաքարը Ջանգուվու բէրանը կուխիլաւ մընացաւ տէղը նըստած, ան Ջանգուվու, հօր քի՛շէր-ցիրակ անքն, բէղարար շի՛լէհած ա, կըտաղած, քարէ հծընքան վ անդուր դօշուն հա կուփիս ի ուրէն պըրուկված ջի՛րէ անբէրան թըրաւը, համա տըսնիլան հօր կըրէս չի աշըղը հանի, քուրաթըն առիլ անդուր քանդիլ, գի՛ռանան, անը ըրէլաւ վէլաւ խօր-խօր սառը փուրըն ը ցի՛քիս, տապ արած իրիսի՛ծըկէս, մըտէս Ջանգիրասարու ծուցը, անդուր էտը ումիգի՛ կըտրած, շախը մանդած օնքարքը վէրա գէս-ղէն ը ցըրէլ նոնս, էտնէ հի՛զէր նանամթ, հի՛զէր բար ը նէն մըղախըլ տալաւ բի՛ծի՛րի-լան հըղէն կըրցընէս ի, կուրչիս, կըրէս չի ուրէն սօքուն Արասիս քի՛վէրը մին խարէր հըսցանի: Չունքի Բէվանու թամարզու, կարուտ խալիսը անդուր սէրաւ խըտտէս, ուրանց մաջի՛ ուրանց քանդանին ին տընէս, հօր անդուր թամիգ կախու համ տըվուղ ջի՛րանի՛ ուրանց էրված սըլըտը հըվըցանին, ուրանց գէոնը քըր-թօնքը անդան վի՛վանին, անդուր տըված բար ը պըտղաւը ուրանց գըլօխը պահին:

Հայաստանու հուղուն Բէվանու դալան հօր հի՛զէր տարէն գէսը բաշլամիշ արած գէոած ը լան գուղու հարամու բուն, ան հուղը, ան սօքուն ախշարքը, հի՛շտէղ հօր աստծու դըրախտըն ը լան, հի՛շտէղ հօր աստված սաղ ախշարքըս ջըրհէղէղաւ կօրծա-նաւ ա մինջն Հայոց սուրբի Մօսէսա սարըն ը լայաղ գի՛զի՛ցան հօր Նօյա գանին անդուր վէրան նըստէ, Հայոց յէրգի՛րէն թան-գանան մարդէք՝ անըն նանին, անոն օրիշ յէրգի՛րէն ավագ արին: Ան սուրբի հուղը, հօր դըվաթտու Հայկ անաստված Բէլա չար մըթկուն դանիլ չըրէլաւ կուտաւ ուրէն քուլիանթի՛, ուրէն զօշչաղ զօշումը, իկան Հայաստանու մաթ մընալու սարէրուն սօքուն դուզէրնէն հայիլ-մայիլ կըտրալ՝ Ջանգուվու դըրախտու նըման ձուրի՛, Ջանգուվու անվախ ջուրի՛, Ըրասխուն կակուղ

ծուցը Մօսկւա նէն Ալանդաճու կը պտըռանգ գլօխը, Սէփանս
 ծախկալ լէ ձորանի՝ նէն սարարը տըսնիւնով տէղը ջի՛դան ցի՛-
 ցան ա անըմը ուրէն սուրփ անըմովը Հայաստան կանչան, Բէլա
 անհօքի քանը ուրէն նէտ-անէղուն մատաղ արալ: Ան սուրփ
 տէղը, հի՛շտէղ հօր Շամիրամ ըխշարքէս տըրօթին ըրէլավ ուրէն
 սըրտուն խընդած պաթկէրը գի՛դած չի, համա միւր հըրէշտա-
 կու նըման Արա իրիսուն կարուտ ի՛նիւնով զօշումը կուտալ
 իկ՛ան, հօր թա՛հօր կարի վուչ անդուր սուրփ սըրտուն լէլավ սէ-
 րավ տըրօթին արի, զօռուով նի անդուր գէրի տանի, հօր բնի-
 քն անդուր սուրփ նափանսի՝ նէ գու ուրէն իրիսուն, հանն մէ-
 րած վախտըն ալ անդուր մէյիդի՛ ուրէն ըռըշկին դի՛րած, քի՛-
 շէր-ցիրակ սուք ը լա՛ ըէս, հօր յա ան սըղանի յա ինքի՛ ան-
 դուր հաքուն տակէն Զան տա: Ան ախշարքը, հի՛շտէղ հօր Զար-
 մայր խընդալ ա Աքիլլէսա նըհէտ Հէքտարա թա՛րափի՛ պահի, Պա-
 րույր Արբակա նըհէտ Սարգանարաղուն էրալ ա, Տիգրան Կուրօսա
 նըհէտ Աժդահակա հօքին ի առալ, Վահէ Դարէն Կօգօմանուն
 նըհէտ խընդալ ա Իսկանդար Զուլղարուն հըղէն կըտրէ, Վաղար-
 շակ Պարթէվ ուրէն ախպէր Արշակա հաքը ուրէն օլքուն էնից
 կըտրալ ա Հայաստանուն կարք տըվալ, վանդիրնէ սարքալ, թա-
 քավորնէրու թաքավօր Տիգրան այսօրինէրու ախշարքըն ը ձիք՛
 բիրան, կարթագինացօց Աննիբալ Գանգանու ունըքանուն ուրէն
 կօշտը կանչալ: Հի՛շտէղ հօր օմմուցու հէնից զօրբա Տըրթատ ու-
 րէն զօչչաղթունավը Հըռօմուն զարմացնէլէն էտը իկ՛ան ուրէն
 հօրական հողուն տըրացալ, Ալանաց նէն զըզըլքաշուն նափանսի՛
 հաքը կըտրալ: Հի՛շտէղ հօր աւտոն վօրթին ի՛րվանցալ ա, ուրէն
 վէր իկ՛ած տէղուն թանրի՛ն ան չէփալ, տըվալ սուրփ լուսավոր-
 շուն: Ան տէղը, հի՛շտէղ Վարթան Մամիկօնյան ը նէն անդուր
 աննըման Վահան ախպէրը ուրանց օրէնքի՛, ուրանց սուրփ գը-
 դէցուն պատիվի՛ մըզզա անուննով, մըզզա զօչչաղթունավ ըն
 առալ, հօր ախշարքըս հանն անդին տահած չի: Ան տէղը հօր սաղ
 ըխշարքէ լուսավօրթինի՛, իմաստօթինի՛ Վըռամշապուհ քանն
 բիրան ուրէն կըմանցը: Ան հընդրօվէ ախշարքը, հի՛շտէղ հօր
 Ռուբինաք Բագրատունաք ուրանց հի՛ղէր դուշմանն ձիքի՛ ան-
 դէր մընահած վանքանը թանգանդան գի՛րի՛զմանէ հանալ ըն, անու
 թանգան հօքի տըվալ, Ան օխնըված հողը հի՛շտէղ հօր այսօ-
 րիքի՛, զըզըլքաշնէն, հօնարը, ալաննէն, մակէդօնացիք, արաբ-

նէն, օսմանուութիւնը ջրհեղեղու նրման իկնալ ըն հերուր ազգ նէն
 հերուր ախշարք հըքտակէ ճի՛նջալ, սի՛րբալ, թըրու գի՛րէկու
 մատաղ արալ, հի՛շտէղ հօր սար չի մընահած հօր անոն չի
 տընանի, քար չի մընահած, հօր մարդ չի տակավ արի, մէր հը-
 րէկան հերուր միլլաթնէ մըզզան հուգուն հըվըսարավալ, կուրչալ
 հօր անոն հոն անգոնց անըմը կա, հոն չանփանսի՛, համա հա-
 յոց սուրփ ազգը, չի հախտովուղ Հայկա վօրթիքի՛ անոնց օմ-
 րիբի՛, թաքավօրօթին՛, զօրքը կըրցընէլէն էտը հիօր տընալ
 ըն թան ան ախշարք քանդուղ ջրհեղեղուն, ան ցաննավան միլլաթ-
 նոն, հօր միւն-միւն հաքէն ծըլօլ ըն նած, հի՛շտէղ հօր խընդին
 լան գի՛նէլու յա դի՛րի Յէվրօպա, յա դի՛րի Ասյա մէտիլ լան հէ-
 յուն հուգավը անց կան, հէյարը տընալ ըն, հօր անոն ան կարի
 չին դայաղ տան ակնընէն ցի՛քալ ըն յէրգինքի՛, գըլօրնէն
 դի՛րալ գի՛րգինոն սէրտ-սըրտու տըված, հօքին հօքու կըպցը-
 րած հի՛զէր թըրու տակաց, հի՛զէր գի՛րէկու մաջաց, ուրանց
 սուրփ հավատը, սուրփ օրէնքի՛ լափ չըվախտ անոն մանդան-
 նոն նրման մըզզան պահալ, հուգուն նրմանը ըխշարքամըս
 հոն լան ա, հոն ան նիլ ի Սէն էտէն վախտուս համան ախշար-
 քը, համան ուրէն նրման չի նուղ ազգըն ը լան, հօր չանփանսի՛ բի-
 րանէն հասած, ակնը ցի՛քած յէրգանցը հըդէն հիսնիս ի, հօր
 ոռւսուն զօրքա անծէվը գու ուրանց հուգը նէն զավակը կալի
 ուրէն թիվոն տակը: Քըսանըմջի այամու լուսավօրված, քը-
 րիստօնյա, խաչապաշտ Յէվրօպացին հաքը Ամէրիկա դի՛րիլանվ
 տէղը ամէրիկացուն մըզզա քանդալ ճի՛նջալ հուգուն հըվըսարալ,
 հօր հինգ վընց միլլօն ազգէրէն հըրգա հի՛զէր ջան ալ չի մը-
 նահած, ան ան խու վէրէ ջաննավանոն նրման դանն-թանն նած
 ուրէն օրըն ը լէս, կըտուրվիս: Պա խէղճ հէյ ազգը հի՛նչ ի լան
 մէտիլ արիլ, հօր Նոյա դէսը վէնց հի՛զէր տարէ ակնը լան բի՛նիս
 չէ թան քըրիստօնյա լուսավօր ազգու ճի՛քոն տակէ, չէ, հէթա-
 նօս-կըքապաշտու, քօրդու, անօրէնու ճի՛քոն տակէ անգոնց
 նընէտ քանլէ քանլոն նան, շէտուն ալ շէտ անքամ ուրէն հաքու
 տակը նան: Համա վանդի՛ կարիլ թ՛ ծավամը անըն գու, մընօ-
 շակը գի՛րէկուն ընըզին դայաղ տա. կարիլ թ՛ ցուրնուն կակուղ
 հասկը ան կէծակուն յա կարկու տուն դայաղ տա, հօր մէր ազգը
 ուրէն դոնշանոն դայաղ ը տըվալ: Հէ՛յ ազգ, հէ՛յ ազգ, ճի՛ր
 ջանուն մէտնիմ. հէ՛յ ազգ, քու հօգուտ մատաղ: Հէյու ախշարք,

գուք ան հսկունք կախցըն ըք ծըծալ, ան հսկունք մաշկի՛ն ի ձիզ բիրալ, հսկունք ձիքի՛ն ի ձիզ խըտտալ, հսկունք բէրանըն ա ձիզ օխնալ, հօր ձէգնօմ անտի հօքի, աստի սէրտ ի՛նի, գուք ալ ան ըխշարքէս ան հըրաշկը նի՛շէնց տաք: Ան հի՛նչ միլլաթ մէտիլ նի, հօր քըռանի, ձիզ տըէսնի վուշ, ձիր դադըր գիդի վուշ, Ան հի՛նչ բէրան ը մէտիլ հօր կապիլի, ձիր փարքը գէվի վուշ, ձիր անըմը պաշտի վուշ: Ան հի՛նչկուր քըրէնէ սէրտ ը մէտիլ, հօր ձիզ սէրի վուշ, հօքին ձիզ ղուրըան չարի, Ուխնի-ցէք, ռուսուն հաքը, ռէրոնր սի՛րիցէք, գուք ան ախշարքու ծը-նօնդըն ըք, ան ազգուն զալտիլը, հօր սաղ ախշարքուն հնէլլան արալ, անտոնր էտըն ալ հնէլլան ըրլացուկ: Դուք, գուք ձիր պը-պէրուն նըման ուրոնր պըհէցէք, ուրոնր թանիւր քի՛շիցէք, ձիր պապարը մըտօքնէտ բի՛րիցէք, ձիր հուղը, ազգը պըշտէ-ցէք: Ան իս էտ ըմ դըռնիս իմ նաղըս արիմ, համա ալնըս հըխկէց ա, անգուճի՛ս ձէնու, ձիր ջանուն ղուրբան, թուդիք, ուշ, հօր ան մըրադըս նըհէտըս գի՛րիզման տանիմ հուղօմըն ալ ջանըս քըրքըրվէ, հօքիս ան յէրգի՛նք, օմը տանջվի, հիբօր լի՛սիմ թան ձիր սէրը պըկասած ա, ձիր պարէկամօթինի՛ ցըմաքած: Գի-նէք, Րէվանու ղալան, օրը մըթնէս ի, խալարը պըռնէս, ալ-նարըս սըվընէս ին, սըէրտըս տըրուրվիս: Հի՛շտէղ հօր ծնված ըմ, ան հուղըն ան ի ալէնըս փօշ գէռած, սըրտուս գէնալի: Աուշի՛ ուրէն բոնի՛ սի՛րիս ի, իս իմ հուղըս տտէս իմ, անգուճ հու-ջի՛ հօր լի՛սած, տահած բէնարըս գի՛րէկ ըն գէռած, սըէրտըս ի՛րիս փըթուտիս, չունքի Րէվանուն ղալուն հուղուն նէն ջի՛րուն մօծ փայի՛ մըզգա պըռնէր հէյու անուննի ը պըռնըված, հու՛րդի արիմ, հսկունք ջոնրի՛ նանիմ, հօր սըէրտըս հըվանի յա մէռ-նիմ, պըրծանիմ, ան ան գանդանի՛ս ինձ սաղ-սաղ օտին ուշ, սըպպանին:

Րէվանու ղալան, Րէվանու ղալան, հի՛շտէղ հօր հէյուն թա-քալօրօթինի՛ ուրէն ախշարքէն ձիք ի վիյ առալ, հէյ ազգու ումիդի՛ քըրիստօնօթինի՛ նէն արքապուրօնըն ա գէռալ, ան վախտը ղըզըրաշի՛ նէն օսմանլուն Յէվրօպայօմ հըռօմայցօց գըլօխը բտէլալ, բէրգէն ազգուն տէղը տընջիլլալ, այսօրի նէն բարէլացօց ազգէրուն անշամօմը ախըրը տալալ կըտաղած ասա-նու ղանփլանն նըման թօրընէն սըրած մինի՛ ան յանաց, անի-նի՛ ան յանաց մէր ազգուն անուննի՛ն ըն լան ծարալ, հօր ու-

րաց անքըշտըլում փուրուն հէտա մատաղ արին, մինի՝ ծըմէս
 ի լւն, նաւ ամինուն, ամինի՝ արունի՝ խըմէս ի լւն, մի-
 նուն ձէնգի ցի՝քիս, հէրուր իցցուն տարէն էռէջ օսմանլուվուն
 ձիքէն ի լւն մընահած, հօր նադիր շահը դուս իկիւն Հընդըս-
 տանը նէն Արաղըստանը հըքատակ տալէն էտը իրիսի՝ շօռը
 տըվալ Բէվանու վէրա: Սարը ը ձուր գըլօս ը լւն նաւ նադիր
 շահուն: Պա ան մին մօշտ հուղը, շալվարը լէն օսմանլուն հի՛ն-
 չացու լւն անդուր ըռըշկին դայաղ տա: Անդուր չադրուն ճուցը
 միս հօր Քանաքէնա հէնից մին խօր րէծըր Մուրադ Թափու
 գըլխուն ի՛րվացալ ա, դաջար Հասան Ալի խան օսմանլուվուն
 չըվախտը Ղարս մին ի քի՛շալ: Դօշչաղ սարքաբի՝ Թըրալը ան-
 զըդամ տըված ը լւն օսմանլուվու գըլօս Թընցըրած, անդդամ
 օս ը լւն վիր բիրած, հօր ձիքի՝ փի՛տէնած ը լւն Թօրը քըռա-
 հած: Հիրօր էտը դէտալ, մըզըտալը հօր շըպըրտալ չի, նա-
 դիր շահուն չադրուն ըռըշկին մըզըտալը գըղդըղալէն տափունը
 տընգվալ: Զի՛նչ իս ճարիլ անդ ուշիդուտ արած տըղըմըրգօթի-
 նի՝ տընգվալ ա շահուն ալնամը, ան խանուն հնըմաթի՛ ի՛վի՛լ-
 ցի՛նէլու տէղակ անրի՛նալ ան խէղճուն ալնարը հանիլ ի տըվալ,
 հօր հըրէնակուն ըռաշկէն ի՛սի՛նկէն ի՛րվալ վուշ, ուրէն անըմը
 կուտուր չի նանի: Ան խէղճ քօռըն ը լւն, հօր օսմանլուվէն էտը
 Բէվան խանը ը նըստալ, անիւն անիծված գըզըրըաշուն հաքը մը-
 տալ մէր ախշարքը: Աստուր էտըն ան ուրէն ախպըր Հոսէյն
 Ալի խանըն ը բաշլամիշ արալ նըստէ, ան ան շըղըդամ անջիդ
 խէղճ ի լւն հօր գնըշինէրուն Հէրակըլ Թաքավօրը իկիւն անդուր
 վէրա, կըտուրալ, իրիք՝ հի՛զէր Թուսան ալ Թանջի վըզուն գի՛-
 րալ: Աստուր տըղան Մահմադ խանըն ան հօր նըստալ ա, Աղա
 Մահմադ խանը, հուռուն փօթ անըմը Ախտա շահ ը լւն, նա-
 դիրն նըման սարը ձուր փի՛շրիլալ ը դուս իկիւն ինքի՛ գէ-
 ցալ գի՛րի Թիփիլիզ, Ղարաբաղ, ան հօր ախպուրը Ալի Ղուլի խա-
 նու գուրկալ Բէվանու վէրա: Համա գէ չվախտը հօր Թիփիլիզու
 յեսսիբի՝ հասած չի Բէվան, Մահմադ խան Յէրգիլուն խալիսը
 դալամը գըլխուն Թօփ արած, ուրէն ջըլալը, զուշմաննուն ձի-
 քի՛ չի տըվալ, հուռնը հօր Բէվանու դալուն չուրք կըմանցը կըտըած
 լւն նըստած, համա կըռէվ չի լւն նաւ: Չունքի՛ խանը ըսէս ի
 լւն հիրօր Թիփիլիզի՝ առիք, իս միս ձիրին իմ ձիրին: Թիփիլի-

զի՛ առաւ ըն, էրաւ: Յէսսիրուն հունդը Բէվան ը հասաւ թո՛ւ չէ, խանուն մաշկի՛ մանդաւ ա: Յի Դուլի խան մըտաւ զալան: Մանմագ խանա զօնադ արաւ, միս հացու վէրա հաքը-ձիքի՛ կապաւ տըվաւ, զուրկաւ զըզըլբաշուն յէրգիւրի՛:

Նաղ ըն ըրէս, թո՛ սաղ խանէրուն մանջին անտուրէնից օքուտը նըստած չի լն: Մին քօնէ օր անց ը ննս, մին քի՛շէր մա-լիք: Ապըրհամա բէխար կանչիլ ի ննս: Խէղճուն անունի՛ ջուր ի կըտըէս. համա հօր կօշտըն ը ննս, անտուր կըզնըված հարցանք ըրէս, թո՛ ինքի՛ լի՛սած ա, հօր հէյարը ըտընց զի՛նգէկու ժէմ չին զի՛նէլ, պա ան հի՛նչկուր բէն ա, զի՛նգէկու սաս չի լի՛սիս: Մալիքի՛ հօր դըղըղալով ըսէս չի, թո՛ անդուր անուն չին ննս, անլի՛նն կըզնըվէս ի, բուրմիշ ըրէս, հօր զի՛նէ, հի՛յէրուն ասի, թո՛ ան իկի՛ած խալխուն պահի, տըրօթին արի, անդուր ցալուն հասի, չէ թո՛ անդուց ի՛նջի՛միշ արի: Յի յադը-խէր խա-նըն ա, հօր խալխուն խարջի՛ բէգյանի՛ բի՛խշիս ի, շէտ ումիգ շափաղաթ ննս: Համա թօրը էրկէն չի կըտըէս: Սադըղ խան անդուր ախպուր հօր Ղարաբաղէն սըպպընէս ի, Բէվանու հէյ-քօրդ զալան պըռնէս ին անդուր զօռուով դուս ըրէս, հօր անուց վէրան Ղաջար անըմը նի վուչ. անդուր վէրա մըզզա գըռնիս, խէղճի՛ հի՛գէր միննթանվ զաշանքավ գըլօխը զօռուով պըրծըցնէս, թո՛զանդան քի՛շվիս ուրէն յէրգիւրի՛:

Անտուրէնից մին խօր էտը Մաքվա խանըն ը ննս. Բէվան նըստէս, անդուր հուջի՛ հօր Մանմագ խանա ազգականըն ը նիս:

Փաթալի շահը հօր նըստէս ի, Մանմագ խան շահուն մարի՛ մաջ ի ցի՛քիս, չըվախտը տասը հի՛գէր թուաման Բէվանու փօլ ոըշվաթ վիյ ըռէս, աննէ էտ դի՛ռնիս ուրէն տէղը պըռնէս:

Ան դանքնս նըխճըվանու քօռ Քանլի խանը Ղարսու վէ-րան կըռէվ ը դոնս ննս, փաշուն ըխտէս, յէրգիւրի՛ հըքատակ ննս, ոուսըն ան ան վախտըտ Փամբակ նուր առած ը նիս, տէ-ղըն ան մին մայօր ը նիս, հուռնուն փօթ անըմը Ղարա (սէվ) նիս. Խանը էտ դէռած տէղ խընդիսի Փամբակըն ալ մին կըէո-քուն տա միս հօր լի՛սիս չի, թո՛ Ղարա մայօր մին քօնէ հէրուր մարդէն իվիլ ան հըսկի բէն չօնի, բուրմիշ ըրէս, հօր զի՛նէն անդուր սաղսաղ պոնէն: Համա խէղճարը հանն ոուսուն սալդա-

Թուէն նէն թօփուէն հի՛նսնրի՛ տահած չիւն նիս: Իրիք, չուրք հէտ անդրդամ զօշումը վէրա ննս, համա հիւրօր տըսնիս ի հօր ոռւսը հուրմու նըման հուսաց կահած, գո՛ւլո՞ւ հէնից ան չի իրիսի՛ շօռ ննս, վարթէկի՛ կատու նած ձիյան գըլօխը շօռ ք ննս նո՞ւս ո՞րէն հուղը:

Ա՛յո՛ւ ան վախտըս ք նիս, հօր անիրավ Մանմագ խան շահուէն նըհէտ խօսկ մին արած զօջչաղ Յիցյանօվա խըլէլավ կի՛նս չիս ո՞րէն կօշտը, յանի թն՝ դալան ոռւսուէն տա: Ան հօր իրիք՝ հի՛զէր մարդավ Րէվան ք մըտէս տըսնիս ի հօր խային զըզըլբաշին խընդած ա ո՞րէն թալակու մաջ ցի՛քի, թուշ Րէվանու մնչիթի՛ն ի մըտէս, իրիք, ամէս ան զօջչաղ գնձգնձին ըռնց հաց ըռնց քծմագ ան կնծ վախտուէն, հօր մարդու գըլխու գի՛րէկ ք թըփէս, ան թընգօթի՛նի՛նի նիս, հօր աղուէն լիդըր մին մանէթավ գի՛դի՛նվիս չի նիս, շահըն ան անթիվ անհէսար զօշումավ նո՞ւս սար ձո՞ր պըռնէս, ոռւսուէն զօշումուէն շէտն ան ան ի սօվըն ք սըպպընէս, ան ի կնծի՛: Ա՛յ վախտըս ոռւսուէն հաց տըվուղը քծմագի հէյարըն ըն նիս, իլլ՝քի սաղըքան նահատակ Օվանէս յէպիսկօպօսը, հօր էչմիյաճնու ամբարնէն դըրտըկէս ի, մըզա նի հօր ոռւսը մընա Րէվան, համա աստծու հըրամանը չի նիս, Յիցյանօվը ո՞րէն մին պատառ զօշումը նէն հէյարը անըզդամ ջնննձվարո՞ւ ըռըխէն կուտիս ի, ան վախտը մըտէս շի՛հնրը, հօր սաղ կափկազը, Գո՛ւրջիստանը գծնմիշ ին նիս իկնծ, ո՞րո՞ր մըէս ըտէս: Աըզըլբաշուէն զօշումը անդո՞ւր էթի՛ առէշկի՛ կըտրած, չըվախտը դագախ կըռվէլավ նո՞ւս ի, համա անո՞ւ գըլօխնէն քուրիլնձ ըն էտ դըռնիս: Յիցյանօվա հաքը մէր յէքֆիքօմ դիւրիլի՛ նէն հաղաղօթինի՛ մին ի նիս, չո՞նքի ան զօջչաղ գնձգնձին մարդը անդըդամ անըմավ ք լնծ: Հավլաբարու հէյարը հօր կան, անվախտաց ըն ո՞րնց յէրֆիւրը թուղիս, քո՛ւշվիս, նո՞ւս մըտէս շի՛հնրի՛, ան ի Օվանէս ուզբաշուէն, ան ի Մալիք-Ապրահամա ձի՛քո՞ւ տակէն: Ռուսը հօր էտը դըռնիս, Մանմագ խանա պըռնէս ին, տընէս զըզըլբաշու յէրֆիւրի՛ անդո՞ւր տէղը ն ալ թնձքնձ խան ք նո՞ւս, նըստէս, հօր Գուգօվիչուէն նըհէտ կըռէվ ք լն ննս: Աստուր ան փուխալ ըն, Հո՞ւսէն խան սնրգա՞րը նէն ո՞րէն ախպէր Հանան խանա զուրկիս Րէվան, հօր մին քօնէ տարէ Աարսը, Բայազիդի՛

մին ան Սիրգրումը հաքու տակ ըն տըվալ. օսմանլուվուն ան կա-
տուն լա շինած: Կարէլի վի հօր Րէվան սանդահուն նըման պա-
րի, աղնիվ, խալխուն դանդուն հասուղ, յէրգիր ավագ արուղ
մարդ չի լա տահած, համա հիչ զըգամ հօր անդունը սըէրաը պարի
լա, անդըգամ անդունը խխալըը գէշ ջանանլա ի լա, դըթօխ ը
լա: Հիշտէղ հօր հաքը փուխի լա, սարը ձունը գըղգըղալ ին լա:
Անդուր հէտա յա մարդու գլօխ, յա սուխու գըլօխ, սաղ մին լա:
Աստունը գըլխուն տատված պարգացալ ա, իլանի՛ն ան ձի-
քէն ում առալ, անջախ խէղճ հէյէրուն խըրաված սըէրաը հըվըց-
րալ, հօր անունը խաչի՛ն ի անդունը պըհէս, չէ թա՛ն Ալա փանջան,
անդունը վըխցընէս: Օխնվի ան սըհաթը հօր ոուսուն օխնըված
հաքը հէյուն ախշարըն ը լուս նալ, զըզըլըաշուն անիծված չար
նափանսի՛ մէր ըխշարըն խըռէկ՛ տըվալ: Քանէ՛ հօր մէր բի՛րա-
նօմը նափան կա, քիշէր-ցիրակ մէտիլ մէր քանած օրարը մը-
տօքնէս բիրիք՛, ոուսուն իրիսի՛ տահած տէղ ի՛րիսնէս խըչ
հանիք՛, փառք՛ տաք աւտոն, հօր մէր աղութկը լի՛սան ա, մէղ
ոուսաց զօրբա, աստոն հաստագած թաքավօրէն ձի՛քուն տակը
բիրան: Համա գէ չվախտ ան բախտուն հասիլի՛ հի՛նչ օր ըք
քանած, հի՛նչ գունէք՛ ի կըպած մէր խէղճ ազգուն գըլխուն, ան-
դունը ջիգյարը նէն թուքարը հի՛նչ թըրէր լէրած, անդունը
անունի՛ թափած, քօնէ-քօնէ հէտ ըն տընըհան, տըղըհան դէռած,
քօնէ-քօնէ իշխաննէ ան ի գի՛րէկավ, ան ի փէտու տակէն ուրան
հօքին տըվալ: Հուվօր խընդիս ի գիգի, ինձ նըհէտ գու մին ան գի-
նէք՛ Րէվան, թուղ լի՛սուղը ասի վուչ, թա՛ն իս Րէվանա ծընօնդ
ի՛նիլավ, անդունը հուղըջի՛րուն սէրըն ը սըէրաըս անդըգամ
քիշիս, տընէս, չէ, հօր մէթկ՛ իմ ըրէս, թա՛ն Զանգուվուն կ՛ար-
մունջուն վէրալը յա բազարուն մէյդանալը անց նա տէղ իմ
դօրմացիգի՛ հարի՛ս հունդի լա հաքավ ձիքանլ ըրէս, չունքի
լուզվանլ խօսիլի՛ն ան զազարու լա բի՛րիս, հօր շունդ անց կաք, մէղ
քօրդ չը տընէս: Մէթկ՛ իմ ըրէս, թա՛ն քօնէ-քօնէ հէտ միս մէր
իգ՛ամի՛ յա մէք՛ իք՛ զըզըլըաշ յարալու արած, յա անդունը մէղ,
ջանըս դուղ ը նընէս, մընէս լէր թըփէս: Հալա՛ն ոուսուն չըտա-
հած մին ան մըտէք՛ Րէվան, չունքի մէր վանանըն ա, մէր պա-
պարըն ըն տէղը կահած, տըրօթին արած, մէռած, թաղված: Ան

¹ Ամեն տեղ գըված է քօնէ և միայն այստեղ՝ քանէ:

վախտը ոռոտուն զադրը գիդիլ իք, մէր բախտավարթունուն զիյ-
մաթը գիդիլ իք: Հոռ խընդիս ի գու:

Բէվանու դալան, Բէվանու դալան, ախ, քի՛շէրավը բի՛ն-
վիս վախտը հօր անդռնը լանչան գըլօխը մարդու ակնավը չի
նընէս, կասիս դըթօխկըն ը ուրէն բերանը բի՛նիս, կըռքնէն
դըռնցնէս, ուրէն հուտած, գէռնը նափանսի՝ չուրք կըմանցը փըռ-
փըռալով փի՛շիս, ցըրէվ նանս, փըռքնցնէս, հօր կարի ուրէն հու-
տած ադէնքոնն կէրած լէփած արթար ջանը մարսի, հօր դուբա-
րա ճէնգ՛նքի՛ ցի՛քի, անոն հի՛զէր անմէղ, արթար հօքի ըռնց
ծըմէլու կօլ տա, ուրէն անքըշտլու մուրուռն մատաղ արի: Հը-
րէնակը մար մըտէլավ ան խու կասիս Սաթայէլա խօխէք՛ի՝ նէն
զավակնէն անդռնը զօշումը, սանքաննէն նին ուրանց դըթօխկու
քէփըն ըրէս: Բուրջէրուն գըլխուն մին կըտրած գըլօխ տէղըս
ըն լան հաքու տակ նանս, մին ըռնց գըլօխ լան տէղըն ըն լան
կուտուր-կուտուր ըրէս, թըքէս վէրան, ծափ նանս, ծըծըղէս, հըռ-
հըռաս, քըռքըռաս, թըրավ, մըզրախավ յա փէտավ մին մէռած
լան նանս յան ան յան կըլուրիս, քացէ նանս, քանց ցի՛քիս: Կըս-
րէն կասիս տէղը մին գի՛րէկէ սար լան նի հուտաց կահած,
փուրը, ծուցը կանք քոնքոնդան, ալավավ լէ մըխիսս ի լան, պօր-
պօքվէս ի լան, հօր բի՛րդանբեր փէխկի, բէնվի, տըրըքկա, հինչ
հօր կա չիկա տակավ արի, լէփի: Օմմէն մին բուրջ, օմմէն մին
բանգան ուսկուռավ, ջանգանքան, անմէղ դուտաղնէրավ լէ վի,
կասիս քաց խուզու նըման ծանդրած ինի, հօր կըրէս չին փու-
րընէն քանին, անդին լան օռչած, հօր բի՛րանդի ճէքվին, ճըղվէն
կուտուր-կուտուր գուն: Մանչիթնուն ուսկէվարաղ գըլխընուն
րէնակուն անիվի՛ կըպէս, պըլպըլաս տէղ, մըզգա գի՛դիս ուրանց
մաջին ան անսէրտ նամազ արուղնուն անխըղմըտանք հօքուն
նափանսավը օռչած խընդիս լան նին աստունն փառք տալու,
աղութկ ըրէլու տէղ, հօր ըխշարքուս հաղաղօթին, դինջօթին տա,
խընդիս լան նին հօր յըրգանց Սօգօմա գի՛րէկը թափիլ տան,
սար ը ձոնը էրին, խըրավին, տակավ արին: Հէյու դոնշման
մուլէն, հօր քի՛շէր-ցիլակ խընդիս ի լան յա քըլիստօնօթինուն
անըմը չի նի, յա հէյի, հօր իլլիս ի մինանան անան տա, հօր
ուրէն հըվատուղ խալիսը գուն ուրանց իմամուն, ուրանց Ալան,
Մուրթգանն աղութկ արին, հօր ան գանք դըթօխկու փայ չի
նին, ան հօր ձիքի՛ ընգըռուն չի լան դիրիս, ծըվվաս, մըզգա

գի՛դիս թան հէյուն հէտա Սաթայէլա զուռնան նի փի՛չիս, հօր
 ուրաց գըլխուն վայ տան, չոնքի շէտ ք պըտահած, հօր մին
 խէղճ անճար շի՛նիցէ, ան վախտըս հօր բազար ք լան նուս ու-
 րէն առըտօրըն արի, մին քօնէ շանի ձիք՝ ցի՛քի, տանի քու-
 փանթը պահի, ան տէղըն քն լան ցի՛քիս, հօր հացըն ան ի լան
 մըռընէս, իկյանծ հըղէն ան, օղլըշաղըն ան, չոնքի բէխար նէ լանծ
 իկյանծ մին քօրդոն շոնըթոն, մըռտըռցըրած: Մըզզա գի՛դիս մէ-
 տիլ լան քիշարքու գըլխուն գի՛րէկ թափվի, օմմէն մարդ մըզ-
 զա լան վըխէս, գի՛րդի՛նդիս, հօր ուրէն գըլօխը պահի, յառլըղա-
 նու տակ չի նանի: Հինչ ասիմ, հինչ նաղլ արիմ, բանքան
 Սաթայէլա զըռնան նէն դադաստանու օրըն ալ անղըդամ վըխէ-
 լու չինի, չոնքի անու աստծու ունմուն ումիդ կան, կընց ան
 օրէրուս, հօր բակունը իկյանծ տէղ մարդ գի՛դիս չի լան յարար
 հասիլ թ քի՛շի՛րվոնէն, լոնսի՛ բէհված տէղ ան ումիդի՛ չի լան,
 հօր մըթնավը սաղ սալամաթ ահնը խըփէ, յէրգի՛րուն մարդը
 անդի անու դուզու մաջ ի լան:

Բէվանու զալան, Բէվանու զալան, ախ ահնըս դուս գու,
 քօնէ-քօնէ վօգօրմէլի հէյու մըէս ք կէրած, քօնէ-քօնէ անմէղ ջան
 տարինէրավ չըրչըրվէէն, տի՛նջվիէն, սաղ-սաղ նահատակ ին՛ի-
 լէն էտը, գի՛րէկու-ալավու, քրկաթէ, շէմփուրու, թօխմախու,
 գի՛րէկօմ կըրմըրցըրած քանփիչոն դայաղ տալէն էտը, յա թօ-
 փու գոնոն նըհէտ ք թըռչած, հի՛գէր կուտուր գէռած, յա դա-
 ոաջու վէրան ք գի՛ռոնանվ, տափ-յէրգի՛նք, քզաչանք քէլավ,
 ուրէն մըէսը կըռքընէրավ կուռծիլանվ, ահնարը դուս տըրըքկա-
 վ, փըթուտվիլանվ, հօքին ափանդալ, գէցալ յէրգի՛նքի՛, հօր ան
 դէռն քիշարքէս, ան դուզըրդան զանանվանուն ձի՛քէն պըրծանի:
 Քօնէ-քօնէ ջանիլ-ջիվան մին-մին սաղ քջաղէ մին ճար ք մա-
 դարը, մին ախկատ քանիւր տան սոնի՛, մըխտարօթինի՛, մին
 տասսը գըլօխ քուլփանթոն տարի՛, ումիդի՛, ուրէն ծախկած դէ-
 լար յաշուն, ուրէն ծմըրուն նէն անիվոն նուր բէհված վախ-
 տուն, յա սաղ-սաղ մաշկված ա, յա ուրէն ան սօրուն գըլօխը
 գօնէն նըման թըրուն դէմ արած, հօր ուրէն մըրադը յէրգի՛ն-
 քանմը ում առի, վայելվի, չոնքի յէրգի՛րի՛ս անդուր իստակ
 անունուն ք լան ծարավ, հօր շոնգանվ խըմէ, բանքան քի՛շտանի:

ԱլաՎ—բոց
ալբիհն—խսկույն, անմիջապես
ակնքս հըխկէց ա—աչքս ճամբի է
այան—հայտնի
անդըդամ—այնքան
անսաս-անսմմուր—անձայն-անմոռնչ
անքըշտլում—անկուշտ
Աջնմ—Ասիա
աջըդ—բարկություն
մս դնքնս—այս միջոցին
ասլան—առյուծ
ավադ արիլ—շէնացնել
արդ արիլ—բողոքել
արշն նանիլ—աճել, բազմանալ

Բանան—պարիսպ
բնլքն—թերևս
բաշլամիշ արիլ—սկսել
բէդարար—անհանգիստ, անդադար
բէխար—հանկարծ, անակնկալ
բէրզէն—հույն
բըշօթին—թուլություն
բի՛ննվոն—հիմք
բի՛րնդի—միասին, միանգամից
բի՛րդանբիր—միանգամից
բուրմիշ արիլ—հրամայել
բուրջ—աշտարակ

Գնվդնն—հսկայամարմին, հսկա

Դայադ տալ—գիմանալ
դառաջի—կախադան
դմրա-թնփն—սար ու ձոր
դուբարա—զույգ
դուսադ—բանտ
դճնմիշ գնիլ—ապստամբել

Զօրբա— ուժեղ, զորավոր

Ընըշվաթ—կաշառք

Թանգան—նորից

Թալակ—ծուղակ

Թահր—կերպ

Թամարզլու—կարոտած

Թանթուլ—թաթ

Թանիր քանիլ—պատիվը պահել

Թանրի—կողմ

Թարըղ—թվական

Թուշ—ուղիղ

Թօխմախ—մուրճ, թակ

Իլլանքի—մանավանդ

Ինջիմիշ արիլ—նեղացնել

Լալէկ—համր

Լանջան—անպատկառ

Խային—նախանձ

Խըլլէլ—խարել

Խըլլուտուղ—խարող

Խօր—քիչ

Կըէքուռն տալ—ատամին տալ, փորձել

Կըզնըվէլ—բարկանալ

Կըմանցը—կողմը

Կըռըքնէ—ատամներ

Հընդրովէ—ընտրյալ, ընտիր

Հըքտակէ—ոտքի տակ, ոտնակոխ

Հիսնիլ—նայել

Հուլլան արիլ—զարմացնել

Հուշի—համար (նախադր.)

Հուրմանթ—փառք ու պատիվ

Հօշափ—վիշապ

Ղաբիլ արիլ—հաւանել
դադր—գին
դազարու բիրիլ—բարկացնել
վալա—բերդ
դնփլնն—վագր
դըզըլըաշի—սլարսիկ
դըվաթտու—ուժեղ, հզոր
դուգուրդուն—կատաղի
դօշում—զորք

Մաթ մընալ—հիանալ
մարդանն—վահանձն
մէյիդ—գիակ
մըգախըլ—եկամուտ
մըզգա—այնպես, այնպիսի
մըրադ—իդձ, փափագ
մըրդնդոնլ—մարդագայլ
միլլնթ—ցեղ, ազգ
մին մինն հաքէ ծըլօլ նաժ—մեկը մյուս
սի ոտքից կախված, իրար հետեից
մինննթ—խնդիրք
Մօսէս—Մասիս

Յագը խէր—բարեհիշատակ
յառըղան—մեծ քար
յէսսիր—գերի

Ննհմթ—բարիք
ննփն—շունչ
նէ գոլ—գիպչել
Նօյա գնմին—Նոյի տապանը

Շախը մանգած—տխրած

Ուզըաշի—հարյուրապետ

Պատառ—քիչ

Ջի՛ղձ—մզրախ

Ռահմ—ողորմություն

Սահմըլու—սարսափելի

սաղըքան—կենդանի

սարէհ—ճիշտ, ուղիղ

սըրթըխօթին—հանդգնություն

Տապ արիւ—լուել

Փառակ (հգն. փառակնէ կամ փըռըկնէ) —

փեշ, քղանցք

փօթ անըմ—մականուն

Քանր արիւ—ներդործել

քըռէնէ—քարե

քնդրանթ—վրեժ

քնքնըրդ—ծծումբ

քօրդնի զըբլա—հարավ

Օլք—տերություն, երկիր

Ա Ռ Ա Կ Ն Ե Ր

1.

Օղձը նէն աղվէսը պարէկամացալ ըն։ Մին հէտ օղձը աղվէսուն զօնաղը գէցալ։ Աղվէսը օղձուն հէտա խծրնգ ի լն շի՛նիս, իկնլ, տըէսալ, հօր ճօտը հըստակած ա։ Հարցանք արալ, թն օղձ պարէկամ, իմ ճօտուն նըհէտ հի՛նչ իս արալ, հօր հըստակալ ա։ Օղձը թն. հըսկի, պըոնալ ըմ, թօշի՛ պաչալ, անտի հափը թրափ իկնլ։ Մին օր ալ աղվէսը օղձուն նըհէտ օղձուն զօնաղը լն գի՛նէս, տըէսալ ա հօր օղձը կըէոըմըէսը գի՛նէս. հարցանք արալ, թն, օղձ պարէկամ, խն հըղէտ կըէոըմըէսըս գի՛նէս։ Ան ան թն. մէր աղգուն զանդան անտի վի։

Աղվէսը չանչռնվ կուփիս ի օղձուն գըլիսուն, սըպընէս, բօյալը մին հըսկէց մաջին մի՛կնիս, ըսէս. ըխպըրօթին՝ իստի գռնգթին ի խընդիս։

Հափը թրափ գռնլ—տեղն ու տեղը սատկել

զանդան—ձև, կերպ

չանչռնլ—թաթ

հըսկէց—ճանապարհին

2.

Շօնը մին կուտուր մըէս ոէխը կալած, մին զըթժա ջի՛րնվ անց անտ տէղ ուրէն շուխնը ջի՛րօմը տըէսալ ա, մըզգա գի՛դիցան ան օրիշ շօն ա, մըէսը ըոըխօմը։ Ըսկըսալ ա ան շանը փըլլըղուրի, մըէսը ում առի։ Ուրէն ըոըխուն մըէսը վէրը նալ ջոնրի՛. անդուրէնից ան ի զըկվալ։

Ղըթժա—արագհոս

շուխնը—ցոլք

փըլլըղուրի—կովել, ըմբշամարտել

3.

Աղվէսը քալալիօմ մին կուտուր պանէրը տընսալ, գէցալ գոնլուն ասալ. գոնլ ախպէր, նա տէղը մին կուտուր պանէր կան. գի՛նն վիյ առ, կէր: Գոնլի՛ թն. խմս պա դու ըտէս չիս, ինձ իս ըսէս օտիմ: Աղվէսը թն. անունը ծրբնթ ա, իս պաք ըմ:

Գէցալ ըն: Աղվէսը հէոնաց նիշէնցը տըվալ պանէրը թն չէ, գոնլի՛ ըոռէխը տարալ ա պանէրը կըծէ, թալալը չըրթացալ. նալ վըէղը, հօփ տըվալ: Աղվէսը յավաշճա պանէրը վիյ առալ, ըտէլավ ասալ. գոնլ ախպէր, ծրբնթի՛ նալ քու վըէզըտ:

Յավաշճա—դանդաղորեն

4.

Մին ծառ խաբէր ի բիրնլ մէշուէն, թն ծառարը կըտուրիս ին: Մին ծառ ասալ ա.

— Աղի բէն չի նիլ. Գի՛նէցէք, մին տըսնիցէք, մի՛զէնից քծմագ չի կա խու:

Գի՛նէցուղը խաբէր ի բիրնլ, թն. կութը մի՛զէնից ի:

— Հա, ասալ ըն ծառարը, կութը հօր մի՛զէնից ի, կըտուրիլ ին:

5.

Մին բաղվանչի օմմէն քի՛շէրավ տըսնիս ի հօր քի՛շէր վնրդնրի՛ դուշի՛ քըծըծած ա, խարաբ արած: Թալալը սըրքէս, մին բոնլընլ պըռնէս:

— Այ բաղվանչի,—կասի բոնլընլի՛,—ինձ բէց թուղ, քի իրիք՛ բէն սըրվըցանիմ, հօր չըվախտը մէոնիլի՛տ քի պէթիլի՛ գու:

Մարդը բոնլընլին բըրախը տըվալ: Ան ան նըստալ ծառուն ճըղանը, ասալ.

— Ըոջի խօսկըս ան ի, հօր կընգանըտ սըէո մն ննլ: Էրկումջին՝ օլաջադա չարա յօխ տըր (նիլանկանուէն ճար չի կա): Իրիք՛իմջին՝ անց կահած բէնուէն մըղըրնէ մն:

Մարդը հարցանք արաւ, թն. դու հօր անդի իմաստունըն
ըս, խնայ գի՛ղէհած չիս, հօր քի հէտա ծուղակի ը սարքված:
Բռնլըռնի՛ր՝ կասի.

— Օլաջաղա չարա յօխ տըր:

Բաղվանչի— այգեպան
բըրախ տալ— բաց թողնել
մըղըրնէլ— ափսոսալ
քի՛շէրավ— առավոտ
սըէն ննալ— գաղտնիք հայտնել

6.

Տըղան հարցանք քըէս հօրը, թն. բարա, ան հի՛նչ իս գռն-
ծիս: Հարի՛ր թն.

— Անբնթ ըմ գռնծիս, հօր պապուտ անգնով շի՛լէկիմ
տանիմ փըթավիմ:

Տըղան կասի.

— Բարա, հիւօր պապուն տանիլ իս փըթավիլ, սննթի՛ր
բիբիս, հօր քի տընէլու, փըթըվէլու վախտը սննթի՛ր հէտա
մնթնալ չի մընամ:

Հարի՛ր հըմընչթունէն քըրթօնքը ննա ջանավը, ան սննթ-
թի՛ գռնծիս չի:

Մնթնալ մնալ— այստեղ՝ անճար մնալ

7.

Հարի՛ր ուրէն իրիք՝ տըղէրանց նէն մօծ թուռն նըհէտ հօնձ
ը լն բէս. Արվուն ան պըռպօռնավը մէծ տըղան գըլխըբէց ը լն
հօնձ քըէս:

Հարի՛ր կասի.

— Դավուն, դագ ալըմ. փափաղըտ դիր գըլխուտ, ջըրմը-
տանդ ըս նարիլ:

Մին, էրկու, Դավուն անգուճ չի դի՛րնալ: Հըլէվուրը ճարը
կըտրած գէցալ, Դավունա տըղէյին փափաղը վիյ առալ, պահալ

գըլխըրէց: Դավուն գըլօխը նալ հօր արածուն մէթկի՛, փափազը
դի՛րալ գըլխուն, անվախտը հօնձ արալ:

Պըռպօռ—տապ
դադ ալըմ—ցավդ տանեմ

8.

Կատուն մըկան ասալ ա.

—Քու քըրաճէխկէտ դոն էք, մըտա նա քըրաճէխկը, քի
տասսը թուման քըրէհ տամ:

Մօկունը կասի.

—Մանգիլի՛ կարճ, քըրէհը շէտ, անտոմ մի խաթա կա:

9.

Շաքօռուն հարցանք ըն արալ, թան աղուրդ ան, հօր շաքօ-
ռուն ակէնը մին բէնը էրկու ի՛րվալ: Անք ըսէս վախտը տէղը
մին ուրձանկ ը նիս: Շաքօռը թան.

— Թան հօր ըղուրդ ի՛նի, նա էրկու ուրձանկի՛ չուրք ը ի՛ր-
վալ:

Շաքօռ—շիւ

10.

Վի՛րբի՛վէրի կընգան տըղան յօխտը տարալ շանգիրդ ի
մըտալ միսկարոն կօշտի՛: Համա միս ընջի օրը էտը դէտալ ու-
րանց տօն: Ուստէն էքս օրը շանգիրդոն հըղէն հիսնալ ա, հօր
իկիւն չի, ինքի՛ գէցալ, անդունց տան դուրքը թակալ: Տըղէյին
մարի՛ դոն իկիւն, ուստուն ասալ.

— Ուստա, բէշխիլ իս, իմ տըղաս ան գի՛լանցուկ չի քու
կօշտի՛տ:

Ուստէն թան.

— Ինձէնից հի՛նչ գի՛շծթին ի տահած, հօր...

Մարի՛ թան.

— Ձէ, անդոր հռիփ՝ չի. Տըղաս միսկանթթինի՝ սըվուրած ա, կասի միս տը, գոյարսան օդա, օլար իստի, վուրասան օլար յաստի, իստանրսան լանգանրի՝ գայիը, իստանրսան փուսկի (միս ի, գի՛րի իս գի՛րէկամը, կի՛ծանի ի, կուփի իս տըփկանի ի, խընդի իս թափչի շինէր, խընդի իս ճըրգէկալ):

Ուստէն էտ ք գէռալ, քսէլավ.

— Օզի ճըգանիփ բան դանիլ, գէղիփ խալխա դան ճըգանիփ (ինքի՛ սըվուրած ա հէրիք՝ չի, գէհած օրշուն ալ սըվըրցրած):

Միսկանր—պղնձագործ

11.

Շահ-Աբբաս տըխալ ա մին հըլէվուր անգուզ ք տընգէս, հարցանք արալ, թան ա հըլէվուր, անդոր-ուզուց դու մըռնը-լացուկ քս, անգուզըտ խան տընգէս իս: Ան ասի ի, շահըն ապրած կէնա, տընգած քն կէրած քք, տընգէս իմ օտին.

12.

Գնատակէցէ մին վի՛րբի՛վէրի կընէկ՝ տըսնիս ի, հօր ան-ընցէնից շէտարը Բրասխավը դաչաղ ապրանք քն անց կըցնէս, բօլ դաղէնջ բրէս: Ուրէն տըղէյին մին քանէ օր տընէս ի, հօր Բրասխօմը անգոռնչօթին սըվըրցանի, ան ան գի՛նէ դաչաղ ապ-րանք անց կըցանի, դաղէնջ արի: Ընջի օրը տըղան մօր սը-վըրցընէլավը Բրասխուն բէրակ տէղը մին խօր լօղ ք նան: Էքս օրը մին խօր գի՛րի նէսմանց ք լօղ նան: Անդոր էքս օրը ան գի՛րի նէսմանց: Տըղան լօղ նան տէղ մարի՝ հարյէրգան քսէս ի. բօնէ կարի իս գի՛րի նէսմանց լօղ տօր: Մին օր տըղան լօղ տալավ շէտ էռէջ ի գի՛նէս, բի՛րդան բաթմի՛շ նոնս, քանթուրի՛ն ի նընէս ջի՛րուն իրիսի: Արասխը տըղէյին տընէս ի: Մարի՛ բէնէ բէխաբար, միս հարյէրգան քսէսի. հէգէ հա, բալաս, իգի լօղ տօր գի՛րի քան, նէրքա ծէրին դոնս էքս: Համա տըղան ան գի՛նէլի՛ն ի հօր գէցալ ա:

Ղաչաղ—մաքսանենդ
ղազէնջ—օգուտ
հանրայէրդան—անդադար
բաթմիշ գանլ—կորչել
նեզգոննչոթին—լող. լուզորդություն
բիւրդան—հանկարծ
բէխարար—անտեղյակ

13.

Տըղան ասալ ա. բաբա, մին նծքանը ըմ պըռնած, հացը
նըրէն էնից: Հարի՛ թան. խան մըզզան չիս պըռնալ, հօր մէր
հացըն ան անգոնը էնից նի:

14.

Մինուն խուփը, արտը վըրէս տէղ, մանգալ ա: Տըղէյին
ասալ ա. գի՛նան մէր դօնշուն ասա, ոնընց խուփը տա: Տըղան
թան. ախէր հէնէք՝ ան մարդը վար ըրէս, նան չի: Հարի՛ կասի.
դու գի՛նան, խընդա, բանքան խէլքի՛ կըտրած չի, տըվալ ա:

Ըղուրդ հօր, դօնշին խուփը հանալ, տըվալ ան մարդուն,
ինքի՛ մանթան մընացալ:

15.

Ըրասխուն ասալ ըն. դու հօր անգըզամ մարդ ըս տընէս
պա ոնզգոննչոն հիւր իս տընըլասկան: Ասալ ա. ոնզգոննչին
իմին ի, իմի՛:

16.

Օղծուն հաբցանք ըն արալ, թան. խծրանգի՛տ հի՛նչ ի: Կա-
սի. հուղ ա: Ասալ ըն. անգ մոնզթան հուղէն խան մին բօլ-բօլ
ըտէս չիս: Կասի. վըրէս իմ պըրծանի:

Խծրագ—կերակուր
մոնզթան—ծրի

էրկու ախպէր ըն նիս, մինի՝ ոռշպար, ան հօր ամինի՝ պարապ-սարապ: Մին բրակու ռաշպարըն ըսէս ի. ախպէր, ան հինչ ասիլ ի, իս օմմէն օր չըրչարվիմ, ան հօր դու, փուղէն նըստէս, սըտէր ասիս: Ձէ, ջանըմ, ուզցէն նըհէտ դու գի՛նս վարարա. իս իմ նըստըլացուկ սօտ խօսիմ:

— Բաշ ուստա,— ըսէս ի սօտ խօսուղը, էքս օրը գի՛նէս ոռշպարթուռու:

Ամինի՛ն ան գի՛նէս խալխուն մաջին նըստէս, ըսէս. մին օր իս յէրգ՛մնց շան թուլու սաս ըմ լի՛սանլ:

Օմմուցավուն ղուն արալ գի՛րի անդսնը, թա՛. սօտ ըս խըսէս:

Ախպէրը հանգէն էտ գէոած վախտը, նոնս խալխուն մաջի՛, լի՛սիս, հօր ոնրէն ախպուր վէրան ըն խըսէս, թա՛ իստի խօսկ սասալ: Ան ըսէս ի.

— Ձիւր Թեմաթընընընախ ա. դարաղուշի՛ վէրա նիլ տըված թուլուց վէրա, մինի՛ տարած. ան թուլուն սասըն ը նիլ: Ադ հըվտէլու վա:

Օմմէն ալ ըսէս ին. հա, անգի նիլ ի:

Նոնս ին տօն, ախպէր ախպուր ըսէս ի: Ձէ, ախպէր, սօտ ասիլի՛ քու բէնըտ չի. դու գի՛նս քու վարըտ արա, իս ան իմ սըտէրըս ասիմ:

Բաշ ուստա—գլխիս վրա (շատ բարի)

Թճմաթ—ամոթանք

դու արիլ—ծաղրել, հոյ անել

նըհախ—անտեղի, իզուր

Մինուն տընէս ին լա՛ կօռնը կըտընէն: Մին մարդ հարցանք արալ թա՛.

— Ադ մարդուտ կօռնը խա՛ս կըտընէս ին:

Ասալ ըն.

— Հէրուր մանէթ պարթկ օնի, ննս չի, անդռն հռչի:

Ան մարդը հէրուր մանէթը տըվալ, կօռնը ազագալ: Անդռն էտը քօնէ տըէսալ ա, կասի. կօռնըտ իս իմ ազագալ:

Մին օր ալ ռուջան իկ'ած տէղ հօր ասալ ա, ան մարդը կօռնը մէկնալ, թն.

— Բարա դարդաշ, խընդած չիմ անտի կօռնը, կըտըա, յա-
խէս պըրծանի:

Ռուջան գռլ—հանդիպել

բարա դարդաշ—եղբայր, բարեկամ (իբր կոչական)

19.

Յէրգլինքի՛ր՝ ըրըրտանած տէղ գի՛տածըէտը հաքարը յօխաս
պըռնած գռնրռնը ք ննլ: Ան ըսէս ի. յէրգլինքի՛ր՝ իս իմ պը-
հէս, թն չէ պարան ք նռլ:

Դռնրռն տալ—շարժել

պարան գռլ—փուլ գալ

20.

Գէրուընք ք դէռալ թն չէ, մուծակը օղտուն ասալ ա.

— Օղտ ախպէր, մընաս պարալ, տօնըտ շէն, իս քռնչվիս
իմ:

Օղտը կասի.

— Իս հռլ, դու հռլ: Իս քի հի՛նչ յախշըլըղ ըմ աբած:

Ան ան թն.

— Սաղ ձըմէռնը քու ընգըճօմըտ դալդալամիշ իմ իկ'նլ:
Օղտը կասի.

— Հռնչ գռնլռն ըմ խաբէր, հռնչ գի՛նէլուտ.

Յախշըլըղ—լավութ յուն

դալդալամիշ գռլ—թաքնվել, պատսպարվել

Ուրծէկուն հարցանք ըն արալ, թա՛ քի՛շէրուն ան վախտէն խա՛ս հա՛րյէրդա՛ կընչիս իս: Ասալ ա. հօր կանչիմ ուչ, լո՛սի՛ նո՛ւ չի, լո՛սի՛ իս իմ բի՛րիս:

Մին մարդ մին գծոէն մուրթէ տըվալ փափաղչուն, ասալ, հօր անդռնէնից էրկու փափաղ կարի: Հիբօր իկ՛ալ ա փափաղնէն տանի, ասալ ա.

— Ուստա, անտո՛ւք շէտ փի՛ստէկ՛ ին, բէնու պէթկ՛ի՛ չին, մուրթէս խա՛ս խարար ըս արած:

Ուստէն կաւի.

— Էրկու փափաղ ըս խընդած, ա՛դ մուրթէտ էնից ալ էրկու անդի փափաղ ը բի՛համ իկ՛ալ:

Բի՛համ գո՛ւլ--հարմարվել, դուրս գալ

Մին մարդ պանէր ի նիս գըղահած: Գուս ը նո՛ւս մէյդան, տըսնիս, հօր պընրուն տարի՛ նէն մին մարդ հէռա հուտաց կահած խըսէս ին: Ա՛դո՛ւք հօր խօսկընէն պըրծընէս ին, անդո՛ւց մինի՛ դէս ը գի՛նէս, մինի՛՝ դէն: Գուղը գի՛նէս, ան մարդուն հարցանք ըրէս, թա՛. դու նէն ան մարդը ան հի՛նչ պանէր պանէր ըք լա՛ ըսէս:

Ափլաթունու ահնարը ցըվէս ի նիս, մօրը ըսէս ի.

— Գի՛նա լօղմանուն ասա, ըկնէրուս հէտա մին դէդ ասի. համա ջանտ արա, լօղմանուն ըռջի ահած խօսկը մըտօքըտ պահա:

Մարի՛ նո՛ւս, ըսէս.

— Լօղմանը անալ ասալ ա. դադ քու ձիքէտ Ափլաթուն, էտնէ յալ զա դէղարտնքըս տըվալ:

Ափսթուն ըսէս ի.

— Կրօնատէս կըպէցէք՝ քըմակուս, հօր ձիքի՛ս նէ չի տամ ըկնեքուս:

Լօղման— ահնաբույժ

նէ տալ— գիպցնել

ջահտ արիւլ— միտ գնել, ուշագրիւ լինել

25.

Վարթապէտը ուրէն մունթուն ահած ը նիս, հօր ծում մընա, էտնէ դաս առի: Մունթը ծում չի մընաս: Վարթապէտը սաղ ըտըլէղէնուն վերա փակ ը բիւանիք: Ի ըէս, ան վախտը տանէն դուս նոնս: Մին հէտ վարթապէտը մըտէս ի տօն, տըսնիս, հօր մունթը ձուն մաշավը պըռնած ա, պըհէս ճըրակուն վէրան, հօր խըրավի: Կըզնըվէս ի. անիծված, ան հի՞նչ իս ըրէս:

Մունթը թն.

— Հայր սուրփ, սըտանէն արալ:

Սըտանէն դուս նոնս, ըսէս.

— Սօտ ըս ըսէս, սըտանէն ան գիգի չի:

26.

Մին դարիւր մարդ, մին շէնու բաղէրավ անց նաս տէզ, մըտընէս ի մին բաղու, դի՛րվանգէն թըկէս: Մինի՛ նէսմանցաց հարցանք ըրէս. հիւ վըս, հի՞նչ իս ըսէս:

Ան թն.

— Դարիւր մարդ ըմ, թավախկում ըրէս, մին ճիթ խաղու տաս, ծարավ ըմ:

Բաղուն տարի՛ դի՛րվի՛գոնն տախտակնուն ճէխկավը խաղվէն կութը անց ը կըցնէս, ըսէս. դօնաղ, ում առ խաղուն:

Ան ան ճիթուն կութը պըռնէս ի, քի՛շիս, դոնս ի նոնս գէրտակ թի՛լիփի՛: Դարիւր մարդը ըսէս ի. մուղղուսի, դօրմի հօրըս:

Բաղատարի՛ հարցանք ըրէս:

— Պա դու հի՞նչ իս գի՛գիցան իս մուղղուսի վիմ:

Ան թա՛. անդի շանվորթօթինի՝ մուղղուսին ի գի՛դիլ:
Թավախկու արիլ—խնդրել թի՛լիփ—կեղև
մուղղուսի—մանտեսի

27.

Խաչաց օվի պատմիլ ի լա՛.

Այ տըղա, մին օր մէր ամօղլի Ըստէփանա նընէտ պըոնը-
վալ ըք. ան թա՛ գու վախկուտ ըս, քի՛շէրը կարի չիս մէնակ
տէղման գի՛նէս:

— Կարի չիմ, չէ՛-չէ՛, ախմախ գի՛դալան. այ քի՛շէրըս ըր-
դէմ քի՛շի՛ւնցուկ, ասալ ըմ, մինակ, հընգէր չօնիմ, խընդիս իս
էք՝ ըրդէ խըմէք՝. օքըտ ը նիլ, հօր ասիմ, մի փանիգէն, բէնէն
պըոնէս, գի՛րիս փառակուտ տակէն, գուս, քոնրամը խըրավիք՝,
թիփ ըրդէն էնից խըմէք՝, փանիգէն մըսէն ալ օտիք, ջան
ասիք՝, ջան լի՛սիք՝:

Ան թա՛. չէ, կարի չիմ, անոնը տէղման ըմ գի՛նի՛ւնցուկ:

Ադի սօնրաթ ըրէլէն էտը բի՛ժէնվալ ըք ուրուր էնից:
Դէցալ ըմ տօն, դազղանը, լուլան, թաղարը սաղ տարալ իգի՛ն,
սարքալ, հօր քի՛շէրը ըսկըսէմ քանիմ:

Ադ օրըտ ալ մէր տան հաց ըն լա՛ իփիս: Իգիթուս ախշը-
կան ասալ ըմ.

— Դէ, հի՛շքան հի՛նանը օնիս, այ կընէկ՝, բի՛նի՛ցուր, մին
քանէ կուտափէն բէնէն իփէր, հօր քի՛շէրըս գօրծու վէրա վըմ:

Դէ Իգիթուս ախշիկի՛ն ի ալի, մին խօր չէմ-չու՛մ արալ,
կարի չիմ, կա վուչ ասալ, անոն մին խօր դէսէն դէնէն կապալ,
տըվալ ինձ թա՛. դէ շի՛տէդ գի՛նէս իս, գի՛նա՛.

Դէ հինչ գըլօխնէտ ցըվցանիմ. հալա՛ մըթնած ուշ քոնրէն
տակը վառալ ըմ, իս ալ քի՛շտին յան նալ, ըսկըոսալ գօրծըս:
Շէտ լա՛ անց կահած քի՛շէրուն էնից թա՛ խօր, գիգի չիմ, հը-
վատէր նիլ ի լա՛ սըհաթուն տասսը. էրկու դազղան վէր ըմ լա՛
բիրած, ան օխնվածէն ալ մին էրկուսը ծըվվըցրած, Իգիթուս
ըխշըկան կապած մանգուն էնից ալ մին օքըտ, քու հալան կա-
հած զակուսկի արած, էտնէ ինձէտա՛ քըթուս տակէն յավաշ-
յավաշ մըոմըոսս իմ լա՛: Այ տըղա, մին ալ անգուճիս խըշխը-
շէք՝ ի նալ պըհաղուն յանէն. ան յանամը լօրիմ լա՛ արած.

տէղէս մին խօր բի՛ծընցնալ ըմ, անգուճի՛ս ոլորալ, թըմաշ արալ
 դի՛րի լօբուն յանը: Անդի յալ մըթէն ի, անդի մըթէն, հօր
 բո՛թի՛տ կուխիս ունքանու ակնը, գիդի չի: Այ տըղա, մին ալ
 տըէսնիմ նապալյօնաց յանէն մինի՛ դի՛րի պըհազը հօռ-հօռ
 բըէլավ, լըբըսարիք՛ի՛ կըտրուտիլավ նոն ի, առջու նըման
 մըռմըռալէն: Խընդալ ըմ մին հայ տամ, սասըս գուս չի իկնալ.
 գըլխուս մազարը ըսկաւ ա պիգ-պիգ հուտաց կա: Տըէսալ ըմ,
 չէ, անդէրըտ մըռմըռալէն դի՛րի ինձ ի նոնս, ալ ախմախ
 ըմ, հօր հուտաց կամ, մին-բաշ փախչալ ըմ դի՛րի շէնը, հա-
 րայ տալէն, այ ամօղլի հէյ, այ ամօղլի, էք՛ է՛, է՛ք՛, իգ՛իւն
 օռչալ լի՛ցած ա: Դու ման ասիլ, հօր միս ինք՛ի՛ ամօղլի Ըստէ-
 փան ա. տընաքանդի՛ ծըծըղէլան թի՛լանած ա, ալ կըրէս չի
 հօր տէղէն դո՛նը գու: Գէջգան-գէջ կանչի, թա՛.

— Էք՛ է՛, էք՛, այ ամօղլի, էք՛, իս իմ. քու տօնը չի քանդ-
 լի, չի՛նչ իս սըլտաճէք՛ դէռած:

— Յանի գու վըս, ա տընաշէն ալ օյին լա՛ օնիս, լէղէս
 ճէքքնալ ա:

— Պա գու ըսէս իս լա՛ իս ի՛սկի վըխէս չիմ, հըրդա հո՛ր-
 դի վիս:

— Դէ ամօղլի սօս արա, ալ օրիշ տէղ ասիս ուչ: Էք՛, էք՛
 դի՛նէք՛ մին օքըտ ցի՛քիք՛, հազըր իգ՛իթոն ախչէկի՛ն ալ մին
 քանէ կուտափ իփանծ:

Ամօղլի—հորեղըրորդի

գի՛դանն—թեթևամիտ

փանիգ՛—հավի ճուտ

փառակ—փէշ, քղպնցք

կուտափ—կոտապ

կա վուչ—չկա

հըվատէր—երևի, հավանաբար ծըվվըցանիլ—խըմէլ (խմիչք)

մանգան—ուտելիք

թըմաշ արիլ—նայել

հօռ-հօռ արիլ—ջարգուփշուր

լըբըսարի—լորու թփի նեցուկ

անեւ

ցի՛քիլ—գցել, խմել (խմիչք)

գէջգան-գէջ—վերջի վերջո

Դըլօխնէտ չի՛նչ ցըվցանիմ. ջանիլ, ան էյ վախտըս ը լա՛,
 մին դանտ ալ շո՛րթ ըն լա՛ կարած ինձէտա: Մարիս՝ նի՛շէնու
 բօխչէն կապալ ա, օքըտ պաշար, գինի գի՛րալ նըհտըս, դուր-

կալ գի՛րի Գճէս: Ըկնըգիրնձ ըմ լն Իգ՛իթուհ ընչըկան: Նազը-թօզալ գէցալ ըմ, հասալ Գճէս, շէտ սէրալ ընթուհալ ըն. գէ, փըէսէնէն իկ՛նձ ա. կանչալ ըն ուրնց պարէկամնուն, մին զօրսա քէփ ըն սարքալ, ձիր արիվի՛, ալ հինչ ասիս գէզալ ըն ըստօլու վէրան. ալ վարէնի, տըէսակ-տըէսակ կանփէրտ, նա կըլուէկ հացէրէն, ալ օրիշ շէտ բէնար: Հուվօր տէղէն վիր ի ննս, թն չէ, փըէսա, վի կօլ, կի: Իս ալ գի՛գիս չիմ հուհէն վիյ առիմ, հինչ օտիմ. շընօրակալ ըմ, շընօրակալ ըմ ըսէլէն՝ անց ըմ կըցրալ:

Չայուն էտը հաց ըն ցի՛քնլ. ալ ասծու տըված նի՛մմն-թէն հինչ հօր ըտէլու բէնար կա, գէզալ ըն ըստօլու վէրան. ալ տըպակած հալ, ալ մօծ-մօծ ամանէրամ գէզած տըպակած մըէս, մին խօսկալ, ալ հինչ գըլօխնէտ ցըվցանիմ, հինչ հօր սէրտըտ խընդի, տէղը գի՛գէնվիլ ի լն: Գինուհ-ըրղէն ալ խօ հէսաք չի լն, շի՛րն նըման ըն լն խըմէս: Ումմուցու ձի՛քէն ալ մին չանգալ, կուխիս ին մըսէն, յա օրիշ բէն վիյ ըտէս, գի՛րիս ըրըշկ-նէրամը, տալէրքնէրուհ մանջին, ըտէս: Ան հօր իս, միս մնա-հած ըմ նստուր անգուր թըմաշ ըրէս: Ախէր հո՛րգի օտիմ. թն ձիքնվ ըմ ըտէս, վըխէս իմ վէրաս ծըծաղին. չանգալնվ ըտէ-լու զանգան ալ գի՛գիս չիմ: Մինչի հացուն վի՛րչանիլի՛ իմի՛ ինձ հասալ ա. քըրթօնքը ջանըս պատալ ա:

Գէջգան-գէջ, հիքօր սաղ ցըրէվ ըն իկ՛նլ, գէնք՛ոճի՛ս էտը գէռալ գի՛րի ինձ, թն. Օվի քի մատաղ, վի կօց, նէ վէր ըն-գայի:

Հըրգա գուս ըմ իկ՛նձ կտօրը, հիսնալ բի՛ծրօթինի՛, էտնէ իս-իս մըտածէս իմ. ախէր հո՛րգի վէր նանիմ, շէտ ի բէծըր:

Չէ, նս գէռալ չի. ալն էտ ըմ գէռալ օթախը, տըէսնիմ, ալն էտ ը գէռալ թն. վի կօց նէ վէր ընգայի:

— Փիյէ, նստի յալ բէն ը նիլ,—իս-իս մըտածէս իմ,— ախմախ ը՞մ, հօր գի՛նէմ նա բէծըր տէղէն վիր նանիմ, շընսա-տակ գէռնիմ:

Ան հէտ ալ իսկի տէղէս գուրու չիմ իկ՛նլ: Գէջգան-գէջ նոքու գըլօխ ըն նալ, հօր իս ուրնց ահած ը գըլօխ չիմ նած, նս յանէն, ան յանէն հըռհըռալէն ասալ ըն.

— Վիր, վիր, փէսա, նէ քուն ըլայի ըթախամը:

— Պահ, ձեր տօնը չի քանդվի, դէ շնոր ըսէցէ՛ք անի,
ախէր սէրտըս ճէքքան ա:

էյ—կայտառ, առույգ
նիմմաթ—շնորհ, բարիք
հրոհըռալ—քահ-քահ ծիծաղել

Գճէս—Ագուլիս
Յիսնիլ—նայել

29.

(Պատմեց Ս. Գարբիելյան)

Գնչի տըէսալ ա, հօր մին տեղ մին ջնրէ բըրձէս: Կըէնէք-
նէն սըրալ, գէցալ անդռն էտը: Հարցանք արալ, թա՛ ջնրէ
ախպէր, դու քանէ տըրէկան ըս նիլ: Ան ան թա՛. իմ յաշի՛ս
հէսէ գըռնաղուս վէրան գի՛րված ա, էք՛ կարդէր, տըէս քանէ
տըրէկան ըմ: Ասալ ա, հաքը բի՛ծի՛րցի՛րան: Գնչի՛ անասա-
անասա մըտացալ ա հաքուն: Զոնրէն միս հօր տըէսալ ա թա՛
մըտահած ա, անտոնր ճըկըտմաջին անդի քացէ տըվալ, հօր
գոնի՛ մընացալ ա յէրբայէր:

յաշ—հասակ, տարիք
անասա—դանդաղ, կամաց

գըռնաղ—սմբակ
յէրբայէր—տեղն ու տեղը

30.

Մին հըլէվուր գի՛նէս հաքիմու կօշտը, ըսէս.

— Այ հաքիմ, քի մատաղ, տըէս, ձիք՛արի՛ս գըղգըղաս
իս, մի՛նչի ճէշի՛ բերանըս ըմ տընէս, մօծ փայը թըփվէս ի,
փուրուս բէն չի հըսէս: Ան հի՛նչ բէն ի, մին ճար արա:

Հաքիմի՛ հարցոնք բըէս, թա՛. քանի՛ տըրէկան ըս: Ան թա՛.
ըթասսուն:

Հաքիմի՛ ասիլ ի. ըթասսունէն ի:

Հըլէվուրը թա՛.

— Բանի, ձիքէրուս գըղգըղալը հանրաթ ըթասսունէն ի:
Իէ գըլօխըս պըտօտ ը նան, ան հի՛նչ ի նիլ. մին ճար արա:

Հաքիմի՛ թա՛.

— Ըթասսունէն ի:

Հըլէվուրը թա՛.

— Ըկնէրուս ջորի՝ գի՛նէս ի, գի՛ծէր իմ տըսնիս, մին
ճար տրա:

Հնարիմի՝ թն.

— Այ ան ի ըթասսունէն.

— Հըքէրուս թաղաթը կըտրած ա, կըրէս չիմ Դորոս գում.

— Ըթասսունէն ի, անի, ըթասսունէն.

— Անգուճնէս լի՛սիս չին:

— Ըթասսունէն ի:

Հըլէվուրը միս հինչ ցալու անըմը նսս ի թն չէ, հն-
քիմի՝ թն. ըթասսունէն ի: Հըլէվուրու հնվանլան ան պընէս չի.
էտ ը գըռնիս, բէրանը ծըռէս գի՛րի հնքիմի՝. յա-յա-յա ըրէս.
Հնքիմի՝ բէս ի.

— Այ ան ի ըթասսունէն.

բնլի—թերես, երևի

հնլբնթ—երևի

թաղաթ—ուծ

անի—ապի

հնվանլան—համբերություն

31.

Մին մարդ ըսէս ի.

— Իս Բաղդադ օթ գնդ լօք ըմ լն նսս:

Մինի՛ն ան թն.

— Բաղդադ տէղըս չի, գնդի՛ տէղըս ա. լօք տօր, տըէսնիք:

Լօք տալ—ցատկել

32.

Մին հարուստ մարդ տըսնիս ի հօր ուրան տըղան դումար-
բազ ա, ուրէն էնից էտնէ սաղ հըրըստօթինի՛ տօր ը տըլասկան.
մըռնիս վախտը կընչիս ի ուրէն կօշտը, ըսէս.

— Վօրքի, իմ էտէն խըրատըս ան ի. իս գի՛գիս իմ, հօր
իմ մըռնիլէն էտը իմ դծվնթըս փի՛չի՛ցի՛նլնցուկ ըս. թն կա-
րիլ իս, դումարբազօթինի՛տ թնրդ տօր, գէշ բէն ի. թն կարի
չիս, հիւօր սաղ դծվնթըս տօր ըս նան, ան սէվ կուճուն էնից
մին քօղ կապէր, քի կախ տօր:

Հօր մըռնիլէն էտը տըղան մին քանէ տարէ դումարբազ-
թին ըրէլէն սաղ լնծ-չի՛լնծի՛ տօր ը նսս, ան մին շնթթ ան չի
մըռնաս, հօր սի՛գէնի: Շէտ մէթի՛ ըրէլէն էտնէ մըտօքըն ը նը-

նէս հօր անածնէն, գի՛նէս մին քօղ բի՛րիս, կըպէս կուճուսն էնից,
ցի՛քիս վըզավը, կախ նընէս: Հօր կախ ը նընէս, կուճը մաջ տէ-
ղէն մընդէս ի, տըղան վէր ը նընէս տափը, մին քըէսակ ալ
զընգալէն, անդռը էթկէն նընէս ի տափը: Տըղան անբի՛հանմ
վիյ ընէս քըէսակը, բի՛նիս, տըսնիս ի, հի՛նչ, մաջի՛ ուսկավ լէ
վի: Ա՛գ հօր տըսնիս ի, գըլօխ ը նընէս հօր խըրատուս մէթկի՛,
վիյ ընէս ուսկէքի՛, թանգդան տօն գի՛րիս, ղոււմարբազօթիսի՛ն
ան թանգ ըրէս:

տօր տալ—տանուլ տալ
անբի՛հանմ—իսկույն

դժվլանթ—հարստություն
թանգդան—նորից

33.

Մէր տան անգիգ ճէշի՛ թանավ ճէշի՛ն ի,
Հոճվ ա խընդիս հօր ապրուստը գէշ ի՛նի.
Հարի՛ս մարի՛ս ախշատալ ըն տօն գի՛րանլ,
Ախշատանքը տըվալ ըն մին հարսնը բի՛րանլ:

Տարէն բոլոր հարսնը տօնը քի՛նդիս ի,
Ղոււմաշ, կապէ, զանէ բանթան խընդիս ի.
Քանմբանտ տանը հարսնը շըռայլ դուս իկանլ,
Տէկին, պատրօն դահր ըն արալ ու մէռալ:

Կամմաց-կամմաց մօդան իկանլ ա շէնը,
Հարսն ու ախշէկ խօսկ ըն տըվալ մէշամը.
Անգիգ մէռնի մօդան շէնըս բի՛րուղուտ,
Ալ արուռ, հայա, մէռուսն չի մընհած ի՛րիսանմը:

անգիգ—քաղցր, սիրելի
պատրօն—սկեսրայր
արուռ—պատիվ

տէկին—սկեսուր
դահր արիլ—վշտանալ
հայա—ամոթ

34.

Թաղաթըս կըտրած, յաշի՛ս թըմամած,
Ընգըճնէս, ախնարըս ան քան չին ցի՛քիս.
Իմ հէռոս տէղըս շըմքատակըն ա, փուղը,
Կանէնչ քի՛շվանուն կարուտ ըմ քի՛շիս:

Հնյ գի՛դի դունյա, մըղաբուն օրար,
Մին վախտ փննգոն քննգ իմ լն սէս.
Հու օրշու չփու հօր ձիք լն մէկնիլ
Ճրծէվու նըման դագուն ըմ լն հասիլ:

Հաքըս Արասիւր, դըլօխըս Դի՛րնքլն,
Դծշ ըմ լն տըված Շահ-դաշու նըման,
Մաջառը օսէս, բուրջարը ձիքէս,
Սնգնս դուս լն իկնծ Թնրվիզ, Ըսպըհան:

Հընգէրուքըս սաղ ալ սի՛րրնծ թօրու նըման
Մնթնլ ըն լն մին ահնավ ըրէլուս.
Խանէ, սի՛րվնգն հաքը քնշվնլ ա,
Գծրդըն ալ զըզվալ, նըստալ սուսըփուս:

Մին հէտ մին խանու, ուրնն սի՛րվնգոն
Շէնէն չուրք ջանավ խըռէկ՝ իք՝ տըվալ.
Մին հէտ ալ մին խանու ուրնն դնստնվը
Ճն ի կընթալ ըք, նն ի գէտըն ըք թափալ:

Խանէն ուլ բէթար միւր մնիք՝ի՛ն ի,
Ադամ օլանուն շէմփուր ը քի՛շիս.
Մինի՛ չի կա հօր նգոնր քըթէն տա,
Ջան, այ Գննէյի, նէղ օրը ըս քի՛շիս:

Հըրդա ալամը խարար ը դէռած
Գոննէյին տարի՛ մին քուսուտ խան ա,
Ճն յէսիրուն Խօյ, Սալմաստ, Ուրմի
Վէր հա վէրուն ճուղը ըռակէլ չի կա:

Յարար դուս ը նոլ նոլ մին ջնհիլ,
Հօր մէր նամուսը տափէն չի պահի.

Ջանէն ձիք՝ քնշի, նէ մըտէ մէյդան,
Խանուն, մնիք՝նն շան սատակ արի:

Այ էլ, այ ջամյաթ, նստոնք տահած տէղ
Թն ինձ մըռանիք՝ պարտական մընաք.

Մին օր ջամյաթավ դագ ու դնշմանով
Գուք գիրի՝ զմանէս ըկնըլնէ՞ք տաք՝:

թաղաթ—ուծ	քնշվան—դաշտ
քնր արիւ—ներգործել, օգ-	փանգ—ճակատագիր
տակար լինել	մաջառ—հրացանի տեսակ
մըղաբուն—ափսոս	սնդան—համբավ, հոչակ
բուրջ—դիրք	կընթէլ—կոտորել
մնթնլ նիլ—սպասել	ադամ օլան—ամեն մարդ,
բէթար—ավելի վատ	ամեն հանդիպած
ըռակէլ—վերջ	վէր հա վէր—գաղթ

35.

Մին մարդու էրկու ախնէկյի՛ն ի նիս նընց շէնէն դնշ
մարդու տված: Փսոնաց մինի՛ պլըիւտ ը նիս, նմինի՛ ոնշպնր:
Մին օր նդ մարդըւտ գյնիս ըխճըկերաց գլոխ քնշի: Էտ ը դոնիս
տօն, օնքարը վերա տված՝ նստես: Կնեկի հարցանք ըրես—այ
մարդ, ըխճէրաց հետա հինչ խաբէր իս բիրած: Մարդը կասի.
այ կնեկյ. մին ախնիկյիս ասալ ա, այ հար, փեսէտ շէտ դէյրն-
թի վի, բօլ աման ը քնշան, տօն տեղ, հայաթը լյցցան: Աստ-
ված կանչա, թուռ չի գու: Տեղէն գեցալ ըմ նմին ըխնըկանըս
տօնը, հարցանք արալ, թն հինչ անվալու վըք: Ան նլ ասալ ա
այ հար, փեսէտ շէտ դէյրնթի վի, մեր հուղերէն սըվայի օրշու
հուղ նլ ի կէսու վիյ առած, ցուրան, գիւրէ սերմած: Թն հօր
թուռ գու, քնսիրթունու քարը փթավիլ իքյ. Աստված կանչա մին
քօնէ հետ թուռ գու, բնլքն փսետ նմագյի՛ կուրչի վուչ: Իս նլ
աստված ըմ կանչալ, հօր բօլ թուռ գու: Հրդա ա կնեկյ, ըխն-
կերաց մինուռն տօնը քյնգվնցուկ ա:

36.

Մին մարդ գինէս ի գնլնքխանա՝ իրիսի՛ վիր արի: Դնլ-
լնքի՛ ըսկըսէս ի վիր արիլի՛ համա միս ծիլէն իրիսուն նէ տա-
լէն բնստան կըտրէս ի. Մին, էրկու, իրիք՝, նդ դնլնքի՛տ նս

¹ Այս երկու բանաստեղծութիւնները բերանացի գիտեն գրեթե բոլոր
մեղրեցիները: Բանաստեղծութիւնների հեղինակ ավանդաբար համարվում է
Մ. Շահյանցը:

մարդուս մին իրիսի՝ յարափաշա ըէս, ումմէն մին կըտրած տէղըն ալ՝ մին կուտուր բէմբակ դի՛րիս:

Դնլլաքի՝ հօր մին իրիսի՝ պըրծընէս ի, խընդիս ի, անմին յանըն անվիր արի, ան մարդըս հուտաց նան, խընդիս ի գինէ: Դնլլաքի՝ հնլլա կըտրած հարցանք ըրէս:

— Խան հուտաց ըս կացալ, նըստէր անմին յանըն անվիր արիմ:

Մարթը թն.

— Զէ, ախպէրամ, հէրիք՝ ի. ան յանըս բէմբակ ըս վարալ, ան յանըն ան ընէրդ իմ վըրըլասկան:

(Պատմեց ըժ. Խ. Մխիթարյան)

նէ տալ—հպել, կպցնել	յարափաշա—վերք
բնասան—պես	հնլլա կըտրէլ—զարմանալ

37.

Մին քի՛շէր իս նէն մօծ ախպէրըս գանձ ըք լն բաղը՝ ջըրկալ արիք՝: Խաղունէն օքըտ հասած վախտըն ը լն, քի՛շէրըն ան՝ մին պարզ, ըստըղալն քի՛շէր. լնսէնը դուս լն իկնծ, պըլպըլաս:

Բաղուն քի՛շտին մին յօնջանտէղ լն օնիք. ջնէրի՝ հըվըսարալ ըք ան յօնջանտէղուտ վէրան, գէցալ, մին քանէ ճիթ խաղու քաղսլ, բաղուն յանէն նըստալ, ըսկըսալ օտիլ:

Այ դնքնմըտ բաղուն ան յանէն՝ պառակուն լէնջէն մին թըմփ-թըմփէք՝ իկնլ. անփիս հուտաց կացալ, հիսնանլ, թն.

— Ավէտիս, օռջը իկնլ ա, իլն ծառը:

Ասալ, ինքի՛ լօք տըվալ, իլնլ ընգըղին, իս ան՝ անդունքըմակէն՝ համ իլլիս իմ, համ ալ մին գըլօիս հարայնան. «անփի իլն, հա, անփի իլն»: Ափիս ան սօսըփօս իլնլ իլնլ, հասալ ծառու պըթկուն: Իս մին անդունքըմակէն իլլիս իմ, համ ալ «անփի իլն, հա, անփի իլն»: Դա տէղըտ անփիս,—ան շի՛տէ՞ղ իլլի, ծառուն պըթկուն ա հասած,—ան համփէրալ չի, էտ ը գէ՛ռալ, թն.

— «Ափի իլն, հա, անփի իլն», գէ միս ասա վէն նէր առ՝ ջը օտի անլի:

(Պատմեց՝ ըժ. Հ. Զաքարյան)

ԱՎԶԻ ՄԵԼՔՈՒՄ

(Կարճեանի բարբառով)

Մանիք՝ Մըկըրտէճ, վեր ուրէն ջանիւ վախտը ցէծաւ ինչ Ըղէց ավչի Մէլքումա, էնդուր հոնջի միզ նաղլաւ ինչ արիւ, թա՛ Մէլքումա բոյի կարճ, կըռտան հիւէվուր ա ինչ, ըսկըռահաստ, թըշերը կարմիր, քայթը կէռ, մայրուքը տողուս, ինքի՛ն ալ գըլօխը քաշ, Ընդուր յաշգաշնէն ասիւ ինչ ինչ. Մէլքումա իննը-տասսը տըրայ-կան վախտը միզ հէտ կալրէկ խաղ ա ինչ արիւ: Ան շուզվիլուն սվայ օրիշ խաղ սայրի չի ինչ: Մին գոնիւնանգիլ խաղ բուլու մէյդան ա ինչ յէոյի. ինքի՛ բաշամը կաննիւ ա ինչ, միք՝ շուզվիլ իք՝ ինչ: Միք՝ մանգիլուն՝ կայսամըն ըք ինչ նիւ, վեր Մէլքումա ալ դիբի միզ շուզվիլ ա ինչ, ալու միզ էռէջ արիւ: Ան չրու տըս-նօթ-տըսնիննը տըրայկանը շուզվիլը էնդի յա սըվէրալ, վեր հվա-տուս ուշ, թա՛ քծլան ձին կարի ինչ ընդուր առաշիլի կըտրի: Նըխօդաց յօխուշի, վեր իրիք՝ վէրսուն իվիլ նի յա նի, քօնա-քօնա հօտ տակաց չրու գըլօխ դուս ա ինչ գուլ, համ ալ հըվըտ-ցընօլու հէտի, վեր վըստակած չի, դուս գուլու բանտան շինչիւ ա ինչ: Հու ինչ միհալ գիճիլ, թա՛ ան վեր ուրէն սըվըրցընիս ա էդի պարկ՝ շըվիլիւ, միզ պայթիկ ա գուլացուկ. մա ինքի Մէլքումա ալ, վեր շուզվիլի սըվուրիս ա ինչ, մին մաթտա՛ չօնի ինչ, թա՛ խա սըվուրիս ա: Յէտավ ալ, վեր ալչօթին ա սըվէրալ, ալ-մա ընդուր թանխա գուցուդ ավչի չի ինչ: Ան շէտ սայրիւ ա ինչ հընգըրօնաց նըհէտ ավու նէլի, համա դէ մէլըուց նըման մին օրավ չի լա՛ նէլ, չուք-հանգ՝ օրավ ա ինչ ավու նէլ, հարգամ ալ քըշէրնան ֆալ ա ինչ սուրփ Օվանիսամը: Փամի մա վեր ան ուրէն հընգըրօնաց սըվըրցըրէճ ա ինչ թըրփանգը լիցցիլու բարութուն դուզ չէփիլի, օմման մին չէփըն ալ ջուկ-ջուկ վանգմուց մաջին պահիլի, էդում ալ ան օմմուցու անի բաշ ա ինչ. բաշլամիշ ինչ ինչ արիւ թըրփանգնին լիցցին, ան մին ալնը ճըպլօլումը թըր-

ԱՎԶԻ ՄԵԼՔՈՒՄ

(Մեղրու բարբառով)

Մանիք, Մկրտիչ, հօր ուրէն ջանիլ վախտը տահած ք լւն
Ըղէց ավչի Մէլքումա, անդռնը հոջի նաղլ ք լւն արիլ, թն.
Մէլքումա բօյի՝ կարճ, կըռտան հըլէվուր ք լւն, քսկըռահաստ,
թըշէրը կարմէր, քըէթը կըէո, մէրուքը տէղէս. ինքի՛ն ան գը-
լօխը քնշ: Անդռնը յաշգաշնէն ասիլ ին լւն. Մէլքումա իննը տասը
տըրէկան վախտը մի՛ղէտ Կալբէկ խաղ ք լւն արիլ: Ան շուվվի-
լէն սըվայ օրիշ խաղ արի չի լւն: Մին գռլլոնմանգիլի՝ խաղ ըրէ-
լու մէյգան ք լւն վիյ առիլ, ինքի՛ բաշամը հուտաց ք լւն նալ
մէք՝ շօվվիլ իք լւն: Մէք՝ մանգիլոն կըէսամըն ք լւն նիլ, հօր
Մէլքումա ան գի՛բի մէգ շօվվիլ ի լւն, անմէգ էոէջ արիլ: Ան
մի՛նչի տըսնօթ տըսնիննը տըրէկանը շօվվիլի՝ անգի սըվուրալ,
հօր հըվատիս ուշ, թն քճլւնն ձին կարիլ ի լւն անգռնր առէշ-
կի՛ կըտրէ: Նըխօղաց յօխշի՛, հօր իրիք՝ վէրստէն իվիլ նիլ ի
նիլ, քանէ-քանէ հէտ տակաց մի՛նչի գըլօխ դուս ք լւն նոնլ,
համալ հըվըտըցնէլու հէտա հօր վըստակած չի, դռն գռլոնն
քանտան շի՛նչիլ ի լւն: Հոն լւն մի՛նչի գի՛րիլ, թն ան հօր ուրէն
սըվուրըցընէս ի անգի պէրի՛ շուվվիլուն, մէգ պէթի՛ ի գի՛լան-
կան. միս ինքի՛ Մէլքումա ալ, հօր շօվվիլի՝ սըվուրիս ի լւն,
մին մանթաթ օնի վուշ լւն, թն խաս սըվուրիս ի, էտնէ յալ,
հօր ալչօթին ի սըվուրալ, անմէգ անդռնէ թանխա գուցուղ ավչի
չի լւն: Ան շէտ սէրիլ ի լւն հընգըրօնաց նըհէտ գի՛նէլի՛, համա
ղէ մէրուց նըման մին օրալ չի լւն գի՛նէլ, չուրք հինգ՝ օրալ ք
լւն ավու գի՛նէլ, հարգամբիր ան քի՛շէրնէն մընալ ք լւն Սուրփ
Օվանէսամ: Զինայած հօր ան ուրան հընգըրօնաց սըվըրըցըրած
ք լւն թի՛փանգի՛ լի՛ցցիլոն բարութը դռն չէփիլի՛, ումմէն մին
չէփըն ալ ջուկ-ջուկ վանգմոց մաջին պահիլի՛, անամ ան ան
ումմուցու հէնից բաշ ք լւն: Բաշլամիշ ին լւն արիլ թի՛փանգ-

ժամանակը լիցցե՞ծ ա լէ նիւ, հալած հընգրօնութիւնը բինուին կայսամըն
ըն լէ նիւ: Ախիր ազնուց տկնը հէռի բէնը շուգ ա ցուլ, համա
էդում ալ Մէլքումա նըմանը լէ՞ծ չի: Վէյի ածը վէր ուանգը
միւր տօղուն քարուն ուանգուն ա նիս, օմմուցու էռէջ Մէլքում
ա լէ ցուլ, ուրէն հընգրօնաց դուլուդ արիւ, թա հէնէ, տէն ա
հէյվանը, յետավ աօիւ ա լէ, դուրմէ չի գուն, թա չէ ալը խըրտ-
նիւ ա, ձէքու դուս գուլ, աւն վէր ինքի փըրսուդ բիւավ վագ ա
լէ տալ, հասիւ թըրփանգը գիրէկ տալու տօղը, թըրփանգը գիր-
ուցանիւ, վէ գիրձիւ: Մէլքումա գուլլան տալը չի լէ նանիւ:
էնդուր մին թալուրըն ալ աւն ա լէ, թա հիւօր ալը քի ցու,
գու քու տօղըտ մէխված կաց, թա վէր Շահմարը քայթըտ կըծի-
լու նի, դու տօղըտ դուրմէ չի գուն:

Մին օր, անիւլի մար մըտուլուն յետ, տըվարածը շէնուն
առկուն հարայի գիրձէլ ա: ալ էկիք հանան, քծրդանրի տավարը
քիշէլ ըն գիրի Արասիւր:

Ասիւր անրանալ թուի ըն իկան գըղօցուն առաշէկի, էնդի
վէր տըվարածըն ա նաղլ արալ, տսալըն, արգա տավարը ընգուք
առալ ըն, չըու միք հասիք: Բասիուն զըրազը, տավարը անց
ըն նիւ կըցուված Բասիուն աւն յանը:

— Տըղարք, ձիգ մատաղ, իս նէյիմ ընդուց առաշէկի կըտ-
րիմ, գուք ալ շուդավ ինձ հըսէցիք, տավարը բիրիք, առալ ա
Մէլքում, վէր յըրազված, մըրգօց մաջին ա լէ: Ան Հարս-ը-
փէտա ձուրանը քանմա հըղավ անց ա կայս, նէյս տըվարուն
առաշէկի, մին քարուն քըմակաց գուլլան տայս գուղօրուն էր-
կուն սըպպընիս:

Հըսիյ ին տըղաքի ցուլ ըն վէր տավարը թըրփանգուն
առաուն վէյ ա խըրտնէ՞ծ, փըխչիյ ին գիրի տօն, գուղ-ը-մուղ չի
կա, Մէլքում ալ քըմակաց շինչիւլավ գույս ա:

Մէլքում աւն օրաց էլուն տկնուն լուսըն ա դէռալ, անօրաց
ալ միւր շէնուն նամուսը, շէնը պահիլի ուրէն վայգուն ա յէռալ:
Ան գիրիյ ա լէ, վէր աթ գուղարըտ Գուղալու խանուն ուայա-
թըն ա լէ, էնդուք գուղացուկ ըն կըրճըվանու վէրա, վէր ուրաց
աւն էրկու սըպպանվածուն զարազը հանին: Ան մի զարա-մահ-
մուղ օնի լէ, ալ յըտըցուված չի, էրկու զարա-մահմուղ ալ ձէք
ա գիրձէլ, բօլ գուլլա-րարութ առալ, մին հընգէր յէռալ, նիյալ
Հրասիւն զըրազին մին պարկ քարու քամակը քանշվալ: Արգա

Նէն լի՛ցցին, ան մին ահնը ճըպպէլամ լի՛ցցած ըլն նիլ, հալն հընգէրուքը բէնուն կըէսամըն ըն լն նիլ: Ախէր ազնուց ահնը հէռաա բէնը շուկ ի տըէսնիլ, համա անգամ ան Մէլքումա նըմանը լնծ չի: Վէրէ էծը, հուռնուն ոանգը մէր քարուն ոանգուն ը նիս, ումմուցու էռէջ Մէլքում ըլն տըէսնիլ, ուրան հընգըրո- նաց դույուդ արիլ, թն հէնէ, տէղըն ա հէյվանը, էտնէ ասիլ, դուրն չի գուն, թն չէ ալը խըրտընէլ ի, ձիքէ դուս նուլ, ան հոր ինքի՛, փըրսուդ բէլավ վագը լն նուլ, հասիլ թի՛փանգի՛ գի՛րէկ տալու տէղը, թի՛փանգի՛ գի՛ռուիցանիլ, վէր ցի՛քիլ: Մէլքումա գուլլան տափը չի լն նանիլ: Անդուր մին թալրուրըն ան ան ի լն, թն հիւրը ալը քի տըէսնի, դու քու տէղըտ մէխ- ված կաց. թն հոր Շահմարը քըէթըտ կըծէլու նի, դու տէղէտ դուրն չի գուն:

Մին օր անրիկի՛ մար մըտէլուն էտը տըվարածը շէնուն տակէն հարայ ը ցի՛քանլ. այ էկէք՛ հա, քօրդուրի՛ տավարը քի՛շուլ ըն գի՛րի Արասխը:

Խալխը անրիանլ թօփ ըն իկնլ գըղէցուն առէշկի՛. անդի հոր տըվարածըն ա նաղլ արալ, ասալ ըն, հըրդա անդուք տա- վարը տարալ ըն. մինչի մէք՛ հասիք՛ Բասխուն ղըրաղը, տա- վարը անց ըն նիլ կըցրած Բասխուն ան յանը:

— Տըղէրք՛, ձիգ մատաղ, իս գի՛նէս իմ անդուց առէշկի՛ կըտրէմ, գուք ալ շուգանլ ինձ հըսէցէք, տավարը բիւրիք՛,— ասալ ա Մէլքում, հոր յըրաղված՛ մարթկանց մաջին ի լն: Ան Հարսըփըէսէ ձուրանլ՛ քանսմ հըղէնէն անց ը ննս, գի՛նէս տավարուն տռէշկի՛, մին քարու քըմակաց գուլլանլ ննս, դու- ղէրուն էրկուսը սըպպընէս:

Տըղէրք՛ի՛ հըսէս ին, տըսնիս, հոր տավարը թի՛փանգուն սասէն վէր ը խըրտնած, փըխչիս ին գի՛րի տօն, գուզ ը մուզ չի կա, Մէլքում ալ քըմակաց չի՛նչիլանլ ննս ի:

Ան օրէն դէսը Մէլքում շի՛նէցուց ահէնը լուսին ի գէռալ, ան օրէն դէսը ան մէր շէնուն նամուսը, շէնուն պահիլի՛ ուրան վըզուն ա վիյ տալ: Ան գի՛դիս ի լն հոր ան գուզարըտ Դու- ղալու խանուն ոայաթըն ըլն, անդուք գի՛լանցուկ ըն կըրճէվա- նու վէրա, հոր ուրանց ան էրկու սըպպանվածնէրուն ղարազը հանին: Ան մին ղարա-մահմուդ օնի լն. ան էտ չի ցի՛քանլ, էր- կու ղարա-մահմուդ ան ձիք՛ ի՛ ցի՛քանլ, բօլ գուլլան-բարութ

ան քարը «Մէլքումա քար» ա ըսվիս: Էնդուր ան հընգորուն
բինն ալ թիթիվ չի լէ. ան թըրփանգնին սիրբիլ ա լէ, թիմիզ-
ցանիլ, բարութը լիցցիլ, գոլլան վէրավը գիրիլ, փըշավոան
տալ, աթաշխանուն բարութը լիցցիլ, չախմախը սարբու գլիձիլ,
թըրփանգը ձէքուն հազրի պըռնիլ, վէր Մէլքումա ձէքը մէկնած
տէղ տա էնդուր: Իրիք-չօք օրը մին հէտ ալ մատիլ ա լէ յէտ
դէռի հաց տընուլու:

Դէ «Մէլքումա քարը» շատ բափալու տէղ ա. էնդուր քը-
մակուն միւր գոլգոնն բիրանուն սարըն ա, առաշիւի Արասիւր,
Բասխուն քամակն ալ Քանթալըն ա, վէր Մէլքումա հէտի մին
պարկի դալա յա լէ: Ինքի Մէլքումա ալ մին անվախ տըղամարդ
ա լէ. Ան ասլանու ծայծ ա լէ ծըծէծ, գոլլու ջիգան ա լէ կիյած,
Մէլքումա ան էրկու քօրդը սըպպընիլուն լէտը ուրէն ան հըն-
դըրէծ քարը ուրէն տօնըն ա հէսաբ արալ, մա տէն ալ մընացալ:

Դուզալու խանուն մարդը մըթկուն հանած չի ուրէն ան
սըպպանված էրկու ջանը. ընդուք մին քանի հօտ գուլ ին վէրա
տան Կըրճըվանու վէրա, համա հուվօր մըտիս ա լէ Արասիւր,
Մէլքումա էնդուր գոլլածակ տալալ դուրկիս ա ան դունյա:

Մէլքումա սըպպանածնին հանա տասսը-տըսընհանգ ուխ-
ման անջախ ա լէ նի, վէր ան մին ուրգվածթցի քօրգու ձէքավ
փըսպըրէս խանուն. Խան, ռայաթուտ լօխտան քանն, թուղ գինջ
կան, ձէք յէռին թալանու՝ թան ձէք չի յէռին, ընդուց գըղահանծ
մին ածուն անվազը մին տըղամարդ ըմ սըպպընըլացուկ: Չրու
արգա հինջ տարալ ըն, բօլ ա, տօղուս դէնը քանի վէր արալը-
ղօմ Մէլքումա կա, ալ կարի չին մին կըծած կըղազ տանին:

Խանը ըսիս ա. շատ չի քանիլ, վէր Կըրճավան իմ ձէքավ
հուզուն հըվըսարվիլ ա:

Ըղուրդ վէր, մին քանի օր ըղուր յէտը խանը մին սոըռ
ուխմընանիքավ գույս ա Արասիւր անց կա, վէր գու զարազը
մէր Կըրճըվանու հանի:

Համա բաշինա դօնդիգիմ Մէլքումա ուրէն քարուն քըմա-
կաց գոլլան գոլլու վէրա թըփիլալ Արասիւր մըտուղուն վէրա,
մա Բասխամը խիլի ուխման ա սըպպընիս, խանուն տըղայուն
ալ յարալամիշ ըրիս, ընդուց յըխտիս, յէտ տայս: Աթ կըռվօմըտ
Մէլքումա ձէխ ձէքուն ավաք բոնթը յարալամիշ ա գույս: Յա-

առաւ, մին հընգէր վիյ առաւ, գէցալ Բասխուն զըրադէն մին պէրկ՝ քարու քամակը քնշվալ։ Հըրդա ան քարը «Մէլքումա քար»-ը ըսվէս։ Անդուն ան հընգէրուն բէնըն ան չի լա թիթիվ. ան թի՛փանգնէն սի՛րբիլ ի լա, թի՛մի՛զցանիլ, բարութը լի՛ցցիլ, գոնլան վէրավը դի՛րիլ, փըչավուան տալ, աթաշխանուն բարութը լի՛ցցիլ, չախմախը սարքի ցի՛քիլ, թի՛փանգի՛ ձիքուն հազրի պըռնէլ, հօր Մէլքումա ձիքի՛ մէկնած տէղ տա անդուր։ Իրիք-չուրք օրը մին հէտ ալ մէտիլ լա էտ դէռնի շէնը, հաց տընէլու։

Դէ Մէլքումա քարը շէտ բափալու տէղ ա. անդուր քըմա-կուն մէր գոնլուն բէրանուն սարըն ա, առէշկի՛ Արասխը, Բաս-խուն քըմակէն ալ Քանթալըն ա, հօր Մէլքումա հէտա մին պէրկ՝ դալա լա։ Ինքի՛ Մէլքումա ալ մին անվախ տըղամարդ ը լա։ Ան ասլանու ծըծօր լա ծըծած, գոնլու ջի՛գան լա կէրած։ Մէլքումա ան էրկու քօրդուն սըպպընէլէն էտնէ ուրան ան հըն-գըրած քարը ուրէն տօն ա արալ, միս տէղըն ալ մընացալ։

Դուգալու խանուն մարդը մըթկէն հանալ չի ուրան ան սըպպանված էրկու ջանը. անդուք մին քանէ հէտ նոսիս վէրա-տան Կըրճէվանու վէրա, համա հու հօր մըտէս ի լա Արասխը, Մէլքումա անդուն գոնլանթակ տալավ դուրկիս ի լա ան դունյաւ։

Մէլքումա սըպպանածնէն հալա տասսը-տըսնըհինգ՝ ուն-քան անջախ ը լա նիլ, հօր մին ուրդվաթցի քօրդու ձիքվա վըսպըրէս ի խանուն։

— Խան, ոայաթուտ լօխտէն քաշէր, թուղ դինջ կան, թա-լանէ ձիք՝ վիյ առին. թա ձիք՝ չի վիյ առին, անդուց գըղահած մին էծուն անվախ՝ մին տըղամարդ ըմ սըպպընըլացուկ։ Մինչի՛ հըրդա հինչ տարալ ըն, բօլա, տէղէս դէնը քանէ հօր արալը-ղամը Մէլքումա կա, ան կարի չին մին կըծած կըղազ տանին։

Խանը ըսէս ի.

— Շէտ չի քնշիլ հօր Կըրճէվան իմ ձիքվա հուղուն հը-վըսարվիլ ի։

Աղուրդ հօր, մին քանէ օր անունը էտը խանը մին սոնրու ունքընատէքվա նուս ի Արասխը անց կա, հօր գու դարազը մէր Կըրճէվանէն հանի։

Համա քաշինա գօնդիքիմ Մէլքումա, ուրէն քարուն քըմա-կաց գոնլա-գոնլու վէրա թըփէլէն Արասխը նէ մըտուդէն վէրա, միս Բասխամը մըխիլէ ունքան ը սըպպընէս, խանու տըղէյին

բար գոնշմանուն գոնլլան ա կըպէլ բի՛թուն, թան ուրէն գոնլլան, ա՛ն գլի՛ գիյած չի:

Շոնգավ Մէլքումա զըշըղուծունու սադան չավ ա դըոխս չօք կըմանցու շինըթկընին: Էնդուր յէտը մինակ կըրճըվնէցին չի լէ, վէր ըոընց խաթա գէս-դէն յա Ուրդվանթ ա լէ նէյս, մա շէտ հայար, կըրճըվնէցու անըմավ ըն լէ շէնուն գուս գուլ: Ըդուր յէտը ալ մէր մին հավն ալ չին կըրիյալ գըղանին: Դուզալու խանին սայրտի մինակ Մէլքումա անըմուն չի լէ ճիքիս, Մէլքումա քարըն ալ ա լէ ընդուր վըխցուված: Մէլքում ուրէն քարը բէց ա լէ թուղած իկիւծ տօն, համա խանին ա՛ն ասլան կըտըէծ մարդիքի ման լէ գիգիս, թան Մէլքում ալու ա՛ն քարուն յէթկին նըստէծ ա. ընդուք Նուր-գոնլլան հուզը բէց ըն թուղալ քանշվան ուրաց շէնուն զըրաղնուն հուզարը բիջրիւս: Ան ա վէր Նուր-գոնլլան մատակը խարար ա գէտալ փըշիյալ:

Մէլքումա սադան հասած ա նիս շահզադա Աըրաս-Միրզին անգուճի, թա գուղ ա, դաչաղ ա, թա փարաղաթ նըստէծ խալիսը Էնդուր ձէքուն դադ հա դադ ա գույս, մարդիք ա սըպըլընիս:

Մին հօտ շահզադան հօրուր հուցցուն ձիյըվուրավ Մէղըու Քարափարախու ձուրավը Ուրդվանթ նէյս տէղ Մէլքում էգուր ոուջահ գույս: Մէլքում շահու լայաղ գըլօխ տալավ կըննիս ա: Մին քանի ջան ըսիյ ին. առ Մէլքում ա: Խանը թա Մէլքում գծվողու տըղամարդ ա. աթ մարդը թօրան, լըղար զադ ա. դէ էգուր նէն Մէլքումա մաջին շատ թափալութ կա:

— Հայ, ասա, հո՛ւ վըս. հիշտէնու վըս,—հըրցընիս ա Աըրաս-Միրզան:

Մէլքում ըսիս ա.—շահզադան սաղ ինի, իս կըրճըվնէցի Մէլքում ըմ. Կըրճավան էրկու Մէլքում կա. մինի՛ տըվարած Մէլքում, ամինին ալ իս Մէլքում, համանը վէր քի սալըղ ըն տըվէծ:

— Հայ, խան դինջ չիս նըստիս: Դուզալու խանին մարդը խան կըտուրած ըս: Աըղա հի՛նչ ըս ըսիս, բուրմիշ արիմ քի տօղում արգակ զիմա-ղիմա արին,—ըսիս ա շահզադան:

Ատէտ Մէլքում հինչ անց ա նիս կացած կարճ նաղլ ա բիս շահզադուն, սաղ մէխիլը սլարան տայս Դուզալու խանուն վէրա, յէտավ ըսիս.—շահզադան ապըած, ա՛ն վէր ասալ ըս թա ինձ

ալ յարաւամիշ ըրէս, անդոնց ըխտիս, էտ նմս: Այդ կըստամբ
Մէլքումս ձէլս ձիքուն մօծ բութի՝ յարաւամիշ ի նոնս. յարար-
դոնշմանուն գոլլան նէ իկմլ բութուն, թառնէն գոլլան, ան-
գի՛գէցալ չի:

Շոնդան Մէլքումս սանգան չալ ը դէռալ չուք կըմանցու
շէնէրամբ: Անդոն էտը մէնակ կըրճըվնէցէն չի լա, հօր առանց
խաթա գէս-գէն, յա Ուրդվաթ լա գի՛նէլ, միս շէտ հէյար կըր-
ճըվնէցու անըմալ ըն լա շէնէն դոնս նոն: Այդոն էտը ալ մէր
մին հալըն ալ չին կըրէցալ գըղանին: Դուզալու խանուն սէրտը
մէնակ Մէլքումս անըմէն չի լա ճի՛քքիս, Մէլքումս քարըն ալ
ի լա անդոն վըխցըրած: Մէլքում տրան քարը բէց լա թու-
ղած, իկմծ տօն, համա խանուն ան ասլան կըտրած մարգէքի՛
միս անդին լա գի՛գիս թա Մէլքում ալա ան քարուն էթկէն
նըստած ա: Անդոնք Նուր-գոնգուն հուղը բէց ըն թուղալ, քան-
վալ ոնոնց շէնուն զըրադուն հուղարը բի՛ջի՛բիւն: Ան ի հօր
Նուր-գոնգուն մատակը խարարը ը դէռալ փի՛չացալ:

Մէլքումս սանգան հասած ը նիս շահագդա Արբաս-Միրզա
անգուճի՛ թա. գուղ ա, դաչաղ ա, թա փարադաթ նըստած խալիս
անդոն ձիքուն դադ հա դադ ը նոնս, մարգէքի՛ սըպընէս:

Մին հէտ շահագդան հէրուր իցցուն ձիյալուրալ Մէղրա-
Քարի-փարալու ձոնանի՛ Ուրդվաթ գի՛նէս տէղ Մէլքում ան-
դոն ուղջա՛ ը նոնս: Մէլքում շահու լայաղ գըլօխ տալէն հու-
տաց ը նմս: Մին քանէ ջան ըսէս ին. ան Մէլքում ա, Դուզա-
լու խանը թա:

— Մէլքում գնվգան տըղամարդ ա. ան մարդըն թօնն,
լըղար զադ ա, դէ անդոն նէն Մէլքումս մաջին շէտ թափա-
վութ կա:

— Հէյ, ասա, հոն ըս, շի՛տէղէն ըս,—հարցանք ըրէս Ար-
բաս-Միրզա:

Մէլքում ըսէս ի.

— Շահագդան սաղ ի՛նի, իս կըրճըվնէցէ Մէլքում ըմ. Կըր-
ճէվան էրկու Մէլքում կա. մինի՛ տըվարած Մէլքում, անինի՛ն
ալ իս Մէլքում, համանը, հօր քի սալըղ ըն տըվալ:

— Հէյ, իս գինջ չիս նըստէս, Դուզալու խանուն մարգէ-
քի՛ իսան կըտուրած ըս: Հըրդա հի՛նչ իս ըսէս, հօր բուրմիշ

դիմա-դիմաս արիւ տալ, ասա ցում մարդըթունավ թն նամար-դըթունավ:

Արբաս-Միրզան թն. մարդըթունավ.

— Դէ վէր մարդըթունավ, մարդըթունավ. ձորն մին յանը գու յէն, մինի իս, հինչ գըռուլու վա գէսի.— ըսիս ա Մէլքում:

Ըգուր յէտը Արբաս-Միրզան հօքիմ ա ըէս ուրէն մըրդօց, վէր հըսկի մին ուխման ձէք չի գորն տա, ինքի ձիյուն վէյ ա գույս, շիլախ սուփնթնվ գույս Մէլքումա մուտա, մին դօյումջա փըմիս, մըշկին կամմաց կուփիլավ ըսիս.

— Ապրիս Մէլքում, քի նըմանին շատ ա լէ մատիլ,— Յէտ գըռիս խանօրուն ըսիս. թա վէր Գանջն կըռվօմը էրկու էստի ասլանըս լէ նի իմ անդըդար զօշումըս փիշանի չի լէ, իս իմ լէ յախտիլ. համա իմ քնմբախտըթունու մինին նլ չի լէ: Վախկուտնի.

Պա գիդիյ իք, թա Դուզալու խանը վէր ըսիս ա լէ աթ Մէլքում չի, Մէլքում գօվգանն տըղամարդ ա, համա աթ թօրա յա, աթ ընգուր հոջի յա լէ, վէր Մէլքում ընգուր սայրտի էնդի յա լէ գուղ գիձէժ, ընգուր էնդի յա լէ վըխցուված, վէր աթ կարճիկ տըղամարդը ընգուր մըթկուն մին նաուդէվ ա լէ իրվանն: Համա գէ ատէտ իրվանցուղը համան Մէլքում ա լէ.

Մէլքում յարաղը ձէքուն էրկին տարինէրավ ուրէն ան քարուն քըմակաց միը շէնը պահալ ա, թուղած չի վէր Դուզալու խանուն ան նրոնն խըմուղ, օրշու աշխադանքու ախըր գիրէժ մարդիքի՝ միզ վէրա տան: Համա գէ ան փարաղաթ նըստօղուն նըհէտ, կօզիս քօրդ ա նի, կօզիս ջիհնդ նի, բին չօնի լէ. ան ախկատուն ալաշտպան ա լէ, գուղէրուն նէն օրշու քըրթօնքու վէրան ախըր գիրածնուն գուշման:

Մէլքում էգի Մէլքում ա լէ: Մա հիլիվուրած վախտըն ալ հըսկի մին ջանիլ կարի չի լէ ընգուր նըհէտ շըվօլում բնս մըտի: Մէլքում ուրէն մազուն հըմբարքավը արջ, գոն, կըխտար, մարալ, վէրի սծ ա սըպպանած: Վէր յէտ ա գէուալ, իգի տընգէլ, ընձան շինալ, ըսկուննին հանգուն գուցուղնուն կանչիլ ա լէ, գինի տալ: Ընձանուն գըրքին մին քարու վէրա մին քինգօվի թաս օնի լէ, ան գինի յա լէ լիցցիլ, ինքի գուլ տօն, վէր

արիմ քի տէղըս անդանկ զիման-զիման արին,—ըսէս ի շահագաղան։
Տէղըս Մէլքում հի՛նչ անց ք նիս կահած, կարճ նաղլ ք ըէս շահագաղուն, սաղ մէխկը ցի՛քիս Դուզալու խանուն վէրա, էտնէ ըսէս։

— Շահագաղան սպրած, ան հօր ասալ ըս թան զիման-զիման արիլ, ասա տէսնիմ մարդըթունավ, թան նամարդըթունավ։

Արբաս-Միրզան թան. մարդըթունավ։

— Դէ հօր մարդըթունավ, մարդըթունավ. ձուրուն մին յանը գու վիյ առ, մինի՛ իս, հի՛նչ դըռնէլու վա դէռնի։

Այո՛ր էտը Արբաս-Միրզա հօքում ք ըէս, հօր իսկի մին ունքան ձիք, չի դուրս տա, ինքի՛՝ ձիյան էնից վէր ք նուս, շիլախ սիփանթավ մուտ ք նուս Մէլքումա, մին դօյումջան հի՛ս-նիս, մաշկուն մին կամմաց կուփիլէն ըսէս.

— Ապրիս Մէլքում, քի նըմանէն շէտ ք լան մէտիլ,—էտը դըռնէս խանէրուն ըսէս. թան հօր Գանջու կըռվամը էրկու իստի ասլանըս լան նի, իմ անդըգամ դօշումըս փի՛չանի չի լան, իս իմ լան էլստիլ. համա իմ քամբախտըթունէն մինի՛ն ան չի լան. վախ-կուտնէ։

Պա գի՛ղիս իք, Դուզալու խանը հօր ըսէս ի լան անդ Մէլքում չի, Մէլքում գանդանու տըղամարդ ա, համա անդ թօրան վա, անդ անդուր հուշի լան, հօր Մէլքում անդուր սէրտը անդի լան դուզ ցի՛քած, անդուր անդի լան վըխցըրած, հօր ան կարճէլ տըղամարդը անդուր մըթկուն մին նառագէվ ք լան ի՛րվանած։ Համա դէ տէղը ի՛րվացուղը համան Մէլքում ք լան.

Մէլքում յարաղը ձիքուն էրկէն տարինէրավ ուրան քարուն քըմակաց մէր շէնը պահալ ա, թուզ չի արալ, հօր Դուզալու խանուն ան անու խըմուղ, օրշու ախշատանքու ալնը գի՛րած մարդէքի՛ մէզ վէրա տան։ Համա դէ ան փարաղաթ նստուղնէրուն նըհէտ, խընդիս ի քօրդ լան նի, խընդիս ի ջի՛-հնդ լան նի, բէն չօնի լան։ Ան ախկատնէրուն պաշպան ք լան, գուղէրուն նէն օրշու քըրթօնքուն վէրա ալնը գի՛րածնէրուն դուշման։

Մէլքում անդի Մէլքում ք լան։ Միս հի՛լի՛վուրած վախտըն ալ սկի մին ջանիլ կարի չի լան անդուր նըհէտ շուվիլիմա բան մըտէ։ Մէլքում ուրան մազուն հըմբարքավը առջ, գուլ, քըխտար, վէրէ էծ, մարալ ք սըպպանած։ Հօր էտ ք դէռալ, իգի

յէտի գուցուղըն ալ թիք՝ տա դիբի ընձանը, ան թասուն գինին
գլիձի:

Միր շէնուն շընօրքը, Բդիյաց Մէլքում, միր շէնուն պըշ-
պանուղ հըրիշտագը մէռալ ա, թաղալ ըք, վէրան ալ ան մէկալ
մէռածնուն նըման մին խըտուրու քար ըք գլիձէլ: Համա դէ ըն-
գուր ան հընգըրէժ ան դալու նըման դալգալըղ, պայրկ՝ դըռու
քարը, վէր ուրէն չօք կըմանցու քարօրուն նըման հըսկի մին
անում չօնի լէ, Մէլքում վէր քաշվալ ա տէտ, միր նամուսը
պահալ ան գուլումու տարիք՝ի, իսալխը Մէլքումա անըմավը
ան քարուն անումը դիրալ ա «Մէլքումա քար»:

Միք՝ ալ ըք մէռիլ, միզանի յէտ գուցուղնուն ալ ըն մէ-
դիլ, համա չրու ըխշարքուս ախըրը ան քարը Մէլքումա նիշան-
գանին ա մընալ: Ավչի Մէլքումա անումը նէն Մէլքումա քարը
միզէնի յէտի գուցուղնուն սըրտօմը տըպված ա մընալ. առիլ
ին, բալի, Կըրճավան ալ մին ավչի Մէլքում ա լէժ:

(Քաղեկ ենք Շահյանցի ժողովածվից, որոշ կրճատումներով
ուղղագրությունը փոխել և վեր ենք ածել մեր ընդունածին
հասարեկ ենք որոշ ճշտումներ՝ կարճեանցիների ցուցումներով):

տընդալ, ընծան շինալ, բակուննէն հանդէն գուցուղնէրուն կան-
շիւ ի լմ, գինի նալ: Ընծանուն դըրքին մին քարու վէրա մին
քընդօվէ թաս օնի լմ, գինի լմ լի'ցցիլ ինքի' նուլ տօն, հօր
էտնէ գուցուղնէն ալ թէք՝ տան դի'բի ընծանը, ան թասուն գի-
նին ցի'քին:

Մէր շէնուն շընուրքը, Բղէց Մէլքում, մէր շէնուն պահ-
պանուղ հրէշտակը մէռալ ա, թաղալ ըք, վէրան ալ ան մէկալ
մէռէլնէրուն նըման մին խըտուրու քար ըք քնշնլ: Համա
դէ անդուր ան հընդըրած ան դալու նըման, գալդալըդ, պէրկի,
դուռու քարը, հօր ուրէն չուք կըմանցու քարէրու նըման
ի'սկի մին անում օնի վուչ լմ, Մէլքում հօր քնշնլ ա տէղը
մէր նամուսը պահալ, ան զուլումու տարէքի' խալխը Մէլքու-
մա անըմով ան քարուն անումը դի'րնլ «Մէլքումա քար»:

Մէք՝ ալ ըք մէռնիլ, մի'զէնից էտնէ գուցուղնէն ալ ըն
մէռնիլ, համա մի'նչի ախշարքուս ախիւրի' ան քարը Մէլքումա
նի'զէնգանի'ն ի մընալ: Ավչի Մէլքումա անումը նէն Մէլքումա
քարը մի'զէնից էտնէ գուցուղնուն սըրտամը տըպված ըն մընալ,
ասիլ ին, բնիլ, Կըրճէվան ալ մին ավչի Մէլքում ա լմծ:

Աթաշխանա—հրացանի կրակարան

անջախ—հազիվ

ալ—որս

անվանգ—փոխարեն

արալըդամը—միջև. մեջտեղում, արանքում

բաշինա դճնդիգիմ—արևին մեռնիմ

բարութ—վառոգ

բափալու—ապահով

բի'ջէրիլ—մշակել

գուլլումանգիլ—գնդակի անցած տարածութիւն

գուլլու բաստան—գալուն պես

գալդալըդ—թաքստոց, պատսպարան

գինջ—հանգիստ

գույուղ արիլ—տեղեկացնել

գոյումջա—կուշտ

զուլում—բռնութիւն

թնլըուր—պատվեր

Թանխա գուցուղ—մրցակից
 Թափավութիւն—տարբերութիւն
 Թէք՝ տալ—թեքվել, շեղվել
 Թի՛փանգ—հրացան (Կրճ. Թըրփանգ)
 Թճրան—կարճահասակ, թզուկ
 Լայաղ—վայել, պատշաճ
 Խաթա—վտանգ
 Խըտուրու—այստեղ՝ հասարակ
 Խիլի (Կրճ.)—շատ
 Կըռտան (Կրճ.)—հաստ ու կարճ վզով
 Կազրի—պատրաստի
 Կնընմ արիւ—հրամայել
 Կարազ—վրճ
 Կարա-մահմուդ—հնում Գործածվող հրացանի անուն
 Կըռու—չոր
 Կըրաղ—ափ
 Կիման-կիման արիւ—կտոր կտոր անել
 Կա (Կրճ.)—հենց
 Կա գիգիլ (Կրճ.)—կարծել
 Կանթուր—նպատակ
 Կըխիլի (Մղր.)—շատ
 Կի՛հան գի՛րիլ—ուշ դարձնել
 Եան—կողմ
 Եաշդաշ—հասակակից
 Եարալամիշ արիւ—վերավորել
 Եարալամիշ գնէլ—վերավորվել
 Եարաղ—զենք
 Եըրաղվիլ—զինվել
 Եօխուուշ (Կրճ.), Եօխ (Մղր.)—վերելք
 Եաղլ արիւ—պատմել
 Եառադէվ—դէ
 Եի՛շէնգան—հիշատակատեղի
 Զիլախ—ուրախ
 Զովվիլ—վազել
 Զավ գէնիլ—հռչակվել

պարան տալ—քանդել (աստ՝ գցել)
ռայաթ—մարդիկ
ռուջահ գոլ—պատահել
սանդան—համբավ
սալըդ տալ—մատնանշել
սվայ—բացի
վանգման—եղեգնյա խողովակ՝ վառոդը պահելու համար
վէրա տալ—հարձակվել
տէղըս անդանկ—այստեղ ևեթ
ցուլ (կրճ.)—տեսնել
փամիլ (կրճ.)—նայել
փարաղաթ—հանգիստ
փըչավոա—շորի կամ թղթի կտոր, որ դրվում է լըց-
րած հրացանի փողում՝ վառոդը չթափվելու համար
քանսման—կարճ
քծնան—արագավազ

ՇՕՆԸ ՆԱՆ ԿԱՏՈՒՆ

(Ագուլիսի բարբառով)

Հայն վրխտէրքուն

Հօկ միւր կատուն

Փափախչիյ ան նահամ ըն էլանձ,

Քաշալ շուն ալ քէդանկ չէլանձ:

Ուվ ա գիդանմ, ըշտէղանց ուրտի,

Ձէոքն ան գիձիւմ գյաննի մառթի

Ձմէննամուտքին, նօկ ցօրտ վախտին,

Կատվին կէշտը բիրանմ մառթին:

— Բարյաչօղըմ, ուստա փիշի,

Սախօվ ա էլան գյըլիւհըս, աշի,

Իկի ինձանտի վիկօլ մառթին

Քէդանկ կարա մարիֆանթին:

Հախիդ հանտի փիքիւր չարիս

Ամա ամա վախտին կարիս:

— Ակնիս վանան քանի քունչի,

Մույն քէդանկ ան, դէ հօ քիւրք չի.

Էրբանթ օրը, քու խըթրանտի

Լիւսըծանքին իկյ քիդանկին:

Ունչ լայանդ ան փուղից խուսիլ

Ամուր ա նիլ մույնը լսի

Մահ ա, մահ ա մույն միծ բիւն ան,

Մույն քըդանկի դանդանկ գին ան:

Էրբանթ օրը, լըսըբանցին

¹ Ագուլիսի բարբառի թարգմանությունը վերցրել ենք պրոֆ. Ն. Ահաբաբյանի «Քննություն Ագուլիսի բարբառի» աշխատությանը կցված նմուշներէց, ուղղագրությունը անփոփոխ պահելով, բացի տ-ից, որ դարձրել ենք ա: Մեզրու բարբառի փոխադրել ենք մենք:

ՇՕՆԸ ՆԷՆ ԿԱՏՈՒՆ

(Մեղրու բարբառով)

Վախտավ կատուն փափաղչի լաց
Շանքն ալ գրլխուն փափաղ չի լաց
Մի գի՛գիս չիմ շի՛տէ՛ղէն շի՛տէ՛ղ
Ձի՛ք՝ ի ցի՛քիս գծէն մհւրթէ:
Մն ցօրտ վախտը — ձըմընմհւտէն
Կատուն կօշտըն ի բի՛րիս մհւրթէն.
— Բարյաչօղում, հւստա փի՛շիկ՝
Սակաւ ը լաց գրլօխըս ան՛շի
Էք՝ ինձէ՛տա վիյ առ մհւրթէն
Փափաղ կարէր մարիփաթէն.
Հակուտ հէ՛տա փի՛ք՝իւր շարիս
Համան-համան վախտավ կարիս:
— Ա՛կէնըս վէ՛րա, քէ՛ռա քուչի
Մին փափաղ ա, խօ մին քո՞ւրք չի.
Օրբաթ օրը քու թանգ խաթրուտ
Լի՛սանքէ՛ցուն էք՝ փափաղուտ:
Հի՞նչ լայաղ ա փօլէն խօսիլ
Համութ ա նիլ, մարդ ը լի՛սիլ
Մեզան՝ հի՞նչ ի, մին մօծ բէ՛ն ա,
Մին փափաղու դէ՛րտակ գին ա:
Օրբաթ օրը լի՛սանքէ՛ցուն

Ուսկուռն կօրծուղ ք՛անի քուչին՝
Գլխիւնը բէօց, սրբթարթալով
Ուստից առաջ մըրթմըրթալով
Գլխիս կայնամ շըմքըտակին:

— Ուստան նճը ա, քէդանկա նճը ա,

— Գլխիւն ան հըրդէօ, սննդիւր արա:

Վարպէտն ահալ՝ քիւրքը վննան,

Օկնը գիծէլ քուչին վննան

Բընդընդահալ քընթըտակին,

Շուռն ալ ըսկսէլ խայտառակի:

— Սախկօլ ըս էլնլ, այ տընաշէն,

Թննղ չիս նարիւ օր շուռնչ քաշիմ,

Հիշտ բիւն հօ չի. հնլն նուր ըմ

Ջիւր ցըվցըվում թն օր կարիմ:

— Ճըղըրտօղ ալ ընչիւն ան.

Կարքին ահա, սննդիւն-փիս ան.

Փուղ ըմ տալիս, վախտին կարա.

Նճը ըս գիծում խալիին սարար,

Համ խօստանիս, համ էնձ խնրիս,

Համ ան վննան թըփընանկիս.

Համ համ համ համ

Քնն հիտ, ջանըմ, նէօմ գլխիւմ մնգ՛նմ:

Գլխիւնը բէօց, քօռը փէշմուռն

Յիտ ան դաննամ շօնը գիշմուռն:

Մուշն ալ գլխիս, ալ պատրաստ չի,

Ան անքամ ալ համփէրնձ չիւն.

Ալ անպատիւ, լնվն խասկար,

Ալ դին, մնսսննր, ալ հայր ը մայր,

Ալ գիւղ կատու, ալ քաշալ շօն,

Բիւնը հըսանի գիվանքաշուռն:

Կըծանը մինչնան նննն ահալ

Կատուռն ահալ պանկըռուտ ահալ.

Քշիւրը ահալ, հայդն փխահալ,

Գլխիւն վիկալալ մուշնտան կրահալ:

Ան օրվանից հնլնդնքի

Շօնը առ բիւնը մոռնամ չի,

Ո՛ւսկուռ կհւրծուղ քէ՛ռա քո՛ւշին
 Գլխի՛ւր բէց, սըրթսըրթալէն
 Ո՛ւստէն է՛ռէջ, մըրթմըրթալէն
 Նո՛ւս, հուտաց նա՛ս շըմքըտակէն
 — Ուստէն հօր ա, փափաղըս հօր ա:
 — Նո՛ւ ի հըրդա, փսսըրի՛ր արա:
 Ուստէն իկի՛ն քո՛ւրքի՛ վէրան
 Ակնը ցի՛քալ շանը վէրան,
 Փընթփընթացալ քըթըտակէն
 Էտնէ կըպալ խէղճ քուշիկէն:
 — Ստիկա՛վ ըս լո՛ւ, այ տընաշէն,
 Թուղ չիս ըրէս հօր շօնչ՝ քնշիմ,
 Հէշտ բէն՝ խօ չի. հնա՛ն նուր ըմ
 Ջո՛ւր շէղ տըված, թա՛ հօր կարիմ:
 — Ճըղըրտալըտ ա՛լ հինչի՛ս ի
 Կարքին աւէր օքուտ—գէշ ի.
 Փօ՛լ ըմ տըված վախտալ կարա,
 Հօր ըս ցի՛քիս խալխուն սարար:
 Համ խօսի ըս նա՛ս, համ ինձ խըլլէս
 Համ համ համ համ
 Քանի՞ հէտ իս գի՛նէմ գում մա՛գանմ:
 Գլխի՛ւր բէց, քո՛ւրքի՛ւր ման
 Էտ ը գըռնիս շօնը դո՛ւշման:
 Մի՛ն ալ ի նո՛ւս, ալ հազըր չի,
 Ա՛ս հէտըս ալ համփէրալ չի.
 Ա՛լ բէհայա, գէշ-գէշ խօսկար,
 Ա՛լ գի՛ն, հավատ, ալ հար ի մար,
 Ա՛լ գուղ կատու, ալ քնա՛ն շօն,
 Բէնը հասալ դիվանբաշուն:
 Շօնը մի՛նչի՛ն նո՛ւս ի գի՛նէս
 Կատուն տէղը կուտուր նընէս.
 Քի՛շէրը նո՛ւս, հայդէ փըխչիս
 Գլխի՛ւր վի՛յ ըռէս, գի՛նէս կուրչիս:
 Ա՛ն օրէն դէս ասո՛ւր մի՛նչի
 Շօնըն ա՛ս րէնը մըռընէս չի,

Քինը սըրտում միշտ պահամ ա,
Ըշտէղ կատվին պատահամ ա,
Վիր ան թըռում, յանկին նարամ,
Միթամ մառթին յիտ ան նառամ:

Միր սըվի՛րիս գիւղ կատուն ալ
Եիտ ան դաննամ փըրթըցանամ,
Փըրթփըրթըցանամ, միթամ նուր քմ
Ջիւր ցըվցըվում, թան օր կարիմ:

* * *

Մոյն վարթապետի մոյն նօքար ալ նելամ. ատ նօքարը շատ թան ուման ալ նելամ, ամպէս օր ունչ օր վարթապետը նահամ ալ նէլ, նօ դիփ թան ալ նել նարամ: Վարթապետը սըվարած ալ նել նրօ թանութեանը՝ ունչ օր նիզամ ալ նել հրամայի, միշտ թան ալ նել հրամայամ, օր նօքարը թան կատարած տեղը՝ դո՛ղ դո՛ղս դո՛ղ: Դրիք թան նիզամ ալ անի օր նօքարը ջո՛ր բիրի, ալ նահամ չի՛ ջո՛ր բիր, նահամ ալ ջո՛ր ման բիրի, անվախտը նօքարը նելիս ալ ջո՛ր բիրամ. կամ թան նիզամ ալ աստուր յա անդուր կանչի, ալ նահամ չի՛ նօ՛ ֆլան-քանին կանչա, նահամ ալ՝ նօ՛ ման, ֆլանքանին կանչի ման, անվախտը նօքարը նելիս ալ կանչամ: Մոյն օր ատ վարթապետը էլած-չէլածը բեռնամ ալ ջերին, ատ նօքարըն ալ յիտը, ճընափա ընգննամ դիրի մոյն գեղ: Նօքարը ջերին արած առաչը նելիս ալ՝ վարթապետն ալ մոյն փուքը հառի կամաց կամաց յանքիցը նելիս ալ: Նօքարը ջերին առաչին՝ հասնամ ալ մոյն վարար գիտի, ուրն օր մանտիլ յունց կօն. ջերին՝ բեռնը վարան՝ մտում ալ գետը. գետին մաջին բեռնը ծովեմ ալ՝ նիզամ ալ շօռ տօյ, հարայ ալ տալիս նօքարին.

— Ա՛յ տղօյ, բեռնը ծո՛ւն, ծո՛ւն:

Վարթապետը դէ ան ալ գիզամ ալ նօքարին խասիաթը. դանդաղ նահամ ալ «ծո՛ւն», օր նօ գըզըցանի: Նօքարն ալ անջախ վիր ալ կալամ աղուդանայ ծըռըցանամ, բեռնը շօռ տալիս, գճում գիտը:

Ա՛յ տղօյ՝ դօկ ո՛ւնչ ըս արալ. ախիր իս քիզ անամ «ծո՛ւն»,
• ր դու գըզըցանիս:

Քէնը սըրտամ միշտ պըհէս ի
Հի՛շտէղ կատվուն պատահէս ի
Վէրա՞ պըրծնէս, էթկէն՝ նընէս
Յանի մուրթէն էտ ում լընէս:

Գուղ կատուն ալ մէր սի՛վիրիս
էտ ք գըռնիս, փըստըցընէս,
Փըրթփըրթցընէս, յանի նուր՝ ըմ
Ձուր շէղ տըված, թա՛ հօր կարիւմ

* * *

Մին վարթապէտու մին նօքարի՛ն ի նիս. ադ նօքարի՛տ
շէտ թարս ունքան ք նիս. անդի հօր, հինչ վարթապէտը ըսէս
ի լա՛, ան գիփ թարս՝ լա՛ ըէս: Վարթապէտը սուվուրած ք լա՛
անդուր թարսօթիւնի՛, հինչ օր խընդիս ի լա՛ հըրամայի, միշտ
թարս ք լա՛ հըրամայէս, հօր նօքարի՛ թարս արած տէղ դուզ
դուս գու: Անդի պըռնէջ՝ թա՛ խընդիս ի ասի, հօր նօքարի՛
ջուր բիրի, ըսէս ի ջուր մա՛ բիրիլ, ան վախտը նօքարի՛ գի՛-
նէս ի լա՛ ջուր բի՛րիս: Յա խընդիս ի աստուր յա անդուր
կանչի, ալ ըսէս չի գի՛նէր փըլանքասուն կանչէր, ըսէս ի. գի՛նէ
մէ, փըլանքասուն կանչի մա՛, ան վախտը նօքարի՛ գի՛նէս ի
կընչիս: Մին օր ադ վարթապէտըտ լա՛ծ-չի-լա՛ծի՛ բի՛ռինս ի
ջուրէն, ադ նօքարի՛տ ալ նըհէտը հըղէ նընէս գի՛րի մին շէն:
Նօքարի՛ ջուրէն արած առէշէի՛ գի՛նէս ի, վարդապէտըն ալ խօր
հէռոս կամաց-կամաց ջուրէն էթկէն գի՛նէս ի: Նօքարի՛ ջուրէն
ըռաշէն հըսէս ի մին վարար գէտու, հուռնը հօր մէտիլ անց
կան. ջուրէն բէռնը վէրան նէ մըտէս գէտը. գէտուն մանջին
բէռնը ծըռվէս ի. վարթապէտը խընդիս ի շօռ տա, հարայ ք նա՛ս
նօքարուն.

— Այ տըղա, բէռնը ծըռէ՛ր, ծըռէ՛ր:

Դէ վարթապէտը ան ի, գի՛րիս ի նօքարուն խասյաթը.
դասիդ ըսէս ի «ծըռէր», հօր ան գի՛զի՛ցանի: Նօքարի՛ն ալ վիյ
ընէս զըրգանէ ծըռըցընէս, բէռնը շօռ նա՛ս, ցի՛քիս գէտը:

— Այ տըղա, ադ հի՛նչ իս արալ, ախէր իս ասալ ըմ «ծըռէր»,
հօր դու գի՛զի՛ցանիս:

— Դէ հայր սուրբ՝ դու անաս «Ժող», իս ալ մայտք ըմ
արալ թա՛ իս հօկքան վախտ այ հօկ մարդիս հօցը նօտամ ըմ,
մոյն դճնում ալ այ՞իս սրօ խօսկը դուզ կատարիմ. դէ ունչ
օր անաս, իս ալ անայ կատարամ:

(Քաղեցինք Սարգսյանցի «Ազուլեցոց բարբառը» աշխատու-
թյունից (II, էջ 43). ուղղագրությունը իրենն է: Մեղրու բարբառի
փոխադրեցինք մենք):

— Դէ հայր սուրբ, դու ասալ ըս «ծըռէր», իս ան մէթկ՛ իմ
արալ, թան իս անքան վախտ ան մարդուս հացը ըտէս իմ, մին
հէտ ան ի իս անտունը խօսկը դուզ արիմ. դէ հինչկուր ասալ ըս՝
իս ան անդիմ արալ:

խասյաթ—բնավորութիւն

զանիդ—գիտմամբ

զըրդանէ—խկապես

հինչկուր—ինչպես

**ՀԱՅԵՐԵՆ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԻ
ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ**

Հայերեն բարբառների գիտական դասակարգման պատիվը պատկանում է պրոֆ. Հր. Աճառյանին: Դեռևս 1909 թ., ֆրանսերեն լեզվով հրատարակած փոքր «Classification des dialectes arméniens» աշխատության մեջ մերժելով նախորդ բարբառագետների կողմից ընդունված աշխարհագրական դասակարգումը, պրոֆ. Հր. Աճառյանը հանգամանորեն քննության առավ հայերեն բարբառների միջև եղած տարբերիչ գծերը և գտավ, որ առավել բնորոշ և դասակարգման համար հիմնական հատկանիշը ձևաբանական հատկանիշն է: Նույն խնդիրը ավելի հանգամանորեն նա քննարկեց 1911 թ. հրատարակած «Հայ բարբառագիտություն» աշխատության մեջ, որի համառոտությունն ամփոփված է «Հայոց լեզվի պատմության» երկրորդ հատորի 26-րդ գլխում: Պրոֆ. Աճառյանի հիմնական դրույթները՝ հայերեն բարբառների դասակարգման մասին, հետևյալներն են. աշխարհագրական դասակարգումը չի տալիս հայերեն բարբառների ճշգրիտ պատկերը. արևելյան և արևմրտյան կոչված խմբերն իրենց մեջ ընդգրկում են բարբառներ, որոնք միանգամայն տարբեր են քերականական հիմնական հատկանիշներով: Հնչյունական տարբերությունները նույնպես դասակարգման հիմք չեն կարող ծառայել, որովհետև, մի կողմից՝ իրարից բոլորովին տարբեր, նույնիսկ տարբեր ճյուղերի պատկանող, բարբառներ հնչյունական միևնույն հիմնական հատկանիշներն ունեն (ինչպես՝ պայթականները Ագուլիսի և Մեղրու բարբառներում), մյուս կողմից՝ միևնույն բարբառի խոսվածքները տարբեր հնչյունական հատկանիշներ ունեն (ինչպես՝ պայթականները Նոր-Նախիջևանի խոսվածքներում): Ելնելով այդ բոլորից, պրոֆ. Հր. Աճառյանը գրտնում է, որ հայերեն բարբառների դասակարգման հաստատուն հիմք կարող են ծառայել ձևաբանական տարբերությունները: Քննության առնելով նաև ձևաբանական տարբերությունները, նա հանգում է այն եզրակացության, որ ամենից ավելի աչքի ընկնող ձևա-

բանական տարբերությունը սահմանական եղանակի ներկայի
և անցյալ անկատարի կազմությունն է, «որին զուգահեռվում
է նաև ներգոյականի և երբեմն էլ բացառականի կազմու-
թյան եղանակը: Բարբառների մի մասը հիշյալ բայական ձե-
վերը կազմում է ում մասնիկով, մի ուրիշ, ավելի ստվար մասը՝ կը
նախամասնիկով և մի ավելի փոքր մասն էլ ել վերջավորությամբ:
Այսպես՝ բերում եմ, բերում էի, — կը բերեմ, կը բերէի, — բերել եմ,
բերել եմ էր»: Այսպիսով, պրոֆ. Հր. Աճառյանը հայերեն բոլոր բար-
բառները բաժանում է երեք ճյուղի, կոչելով դրանք ում, կը, ել ճյու-
ղեր: Ընդունելով այդ դասակարգումը և՛ դասակարգման հիմունքը,
պրոֆ. Ար. Ղարիբյանը 1939 թ. իր «Հայերեն բարբառների մի
նոր ճյուղ» աշխատության մեջ Հր. Աճառյանի մոտ իբրև մեկ ճյուղ
դիտված ել ճյուղը բաժանում է երկուսի, ավելացնելով այդպիսով
բարբառների մի ճյուղ ևս, որ և կոչում է ս ճյուղ: Պրոֆ. Ար. Ղա-
րիբյանն այդ նոր ճյուղին է հատկացնում Արթվինի, Շաղախի, Մեղ-
րու, Կարճևանի, Հաղրուփի և Ուրմիայի բարբառները, որոնք բայա-
կան հիշյալ ձևերը կազմում են ս (<լիս) մասնիկով: Այսպիսով՝ հայ
բարբառների դասակարգման ձևաբանական սկզբունքն ընդունվում է
հայ բարբառագիտության մեջ, և հետագա ուսումնասիրությունները
ոչ թե բացասում կամ վիճարկում են այդ սկզբունքը, այլ նույն այդ
սկզբունքով առաջնորդվելով՝ ճշտում բարբառների ճյուղային բա-
ժանումները: 1952 թ. հունիսին, ՀՍՍՌ Գիտությունների ակադե-
միայի գիտական սեսիայում կարդացած իր զեկուցման մեջ դոց.
Ահ. Գրիգորյանը վիճարկում էր ել և ս ճյուղերի բաժանումը և առա-
ջարկում վերստին միացնել այդ ճյուղերը մեկ՝ լիս ճյուղի մեջ:
Դոց. Գրիգորյանի ելակետն այն է, որ թե՛ ել, և թե՛ ս ճյուղի բայա-
կան հիշյալ ձևերը պատմականորեն հանդում են միևնույն ալիս.
ելիս նախաձևին և ներկայացնում են դրա տարբեր ձևափոխու-
թյունները: Որքան էլ այս մոտեցումը ճիշտ է պատմական տեսա-
կետից, բայց նախ՝ չճյուղի որոշ բարբառների նկատմամբ կաս-
կածելի է, և ապա՝ ըստ էության չի փոխում գոյություն ունեցող
դասակարգումը: Վերջապես, նույն 1952 թ., ՀՍՍՌ Գիտություն-
ների ակադեմիայի «Տեղեկագրի» հասարակական գիտությունների
սեբիայի 8-րդ համարում տպված «Հայ բարբառների դասակարգ-
ման հարցի շուրջը» հոդվածում պրոֆ. Ար. Ղարիբյանը կրկին քն-

¹ Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, 11 մաս, 1951, էջ 327:

նարկում է չորս ճյուղերի հարցը և պնդում, որ լ և ս ճյուղերը չպետք է միացնել: Սակայն այդ հոդվածում առավել կարևոր է այն, որ հեղինակը մի շարք բարբառների ուսումնասիրությամբ երևան է հանում բայի սահմանական եղանակի ներկա և անցյալ անկատարի կազմության նոր ձևեր: Դրանք հետևյալներն են.

1. Ներկան և անկատարը՝ գրաբարի նման. օր. տաճիմ («տանում եմ»), նախիմ («նստում եմ») (հոտորչուր):

2. Ներկան և անկատարը կազմվում են գու, գօ, կու, կը (գոյ) մասնիկով. գու մնամ («մնում եմ»), գու նախիմ («նստում եմ») (Ակն, Տրապիզոն և այլն):

3. Ներկան և անկատարը կազմվում են կա, գա, գօ (<կայ) բառամասնիկով. կա գրեմ («գրում եմ»), կա բերիմ («բերում եմ») (Ամասիա, Հաճին և այլն):

4. Ներկան և անկատարը կազմվում են հայ, հա, ա (<ահա) բառ-մասնիկով. հայ արեմ («ապրում եմ»), հա կրիմ («գրում եմ») (Քեսաբ, Մալաթիա, Արաբկիր և այլն):

Այս բոլորից հեղինակը եզրակացնում է. «...կը ճյուղի բարբառները փաստորեն չորս ճյուղ են ներկայացնում, չորս տեսակ են՝ «կը», «կա», «ահա» և գրաբարակերպ, որոնցից հաղթել է «կը»-ն, ուստի բարբառների մեծ մասը պատկանում է «կը» ճյուղին, փոքրաթիվ բարբառները միայն պատկանում են «կա» և «ահա» ճյուղին, մեկն էլ գրաբարակերպ ճյուղն է ներկայացնում»¹:

Այսպիսով, նոր ձևերի հայտնաբերումը թելադրում է պրոֆ. Ար. Ղարիբջանին կը ճյուղը բաժանել չորսի, որով և հայերեն բարբառային ճյուղերի թիվը հասնում է յոթի: Բայց հենց սրանով էլ հայերեն բարբառների դասակարգումը նորից քննության առարկա է դառնում: Պրոֆ. Հր. Աճառյանը ուշադրություն է դարձրել հիշյալ բայական ձևերի կազմության վրա և դասակարգման հիմք ընդունել այդ, իբր հատկանիշ վերցնելով ոչ թե կազմության եղանակը կամ սկզբունքը, այլ՝ ձևը: Այդ մոտեցումն իրեն արդարացնում էր այնքան ժամանակ, քանի դեռ երեք կամ չորս ձև էր հայտնի. այժմ, երբ նորանոր ձևեր են հայտնաբերվել հենց իր իսկ՝ պրոֆ. Հր. Աճառյանի, ինչպես և պրոֆ. Ար. Ղարիբջանի բարբառագիտական ուսումնասիրություններով, այդ հատկանիշն այլևս երկրորդական տեղ է զբաղում: Բարբառների բազմաճյուղությունից խուսափելու, այլև, որ հիմնականն է, պատմական պրոցեսը

¹ ՀՄՍՒ ԳԱ Տեղեկագիր, հասարակական գիտություններ, 1952 թ. № 8, էջ 54—55:

ճիշտ պատկերացնելու համար անհրաժեշտ է բարբառների դասակարգման նոր հիմունք գտնել, և այդ հիմունքը բայի սահմանական եղանակի ներկա և անցյալ անկատար ժամանակների կազմության եղանակն է, այն սկզբունքը, որ ընկած է այդ ձևերի կազմության հիմքում: Այսպիսով՝ պահպանվում է պրոֆ. Հր. Աճառյանի դասակարգման հիմնական կետը՝ դասակարգումը ձևաբանական հատկանիշի վրա է խարսխվում, բայց առնվում է ոչ թե սոսկ ձևը, այլ՝ կազմության եղանակը: Այսպես՝ հայոց լեզվի բոլոր փուլերում և բոլոր բարբառներում բայի սահմանական եղանակի ներկայի և անցյալ անկատարի կազմության բոլոր ձևերը կազմության երկու եղանակից (երկու սկզբունքից) մեկի վրա են հիմնված:

1) Դիմավոր ձև, որի կազմության սկզբունքն է՝ բայանիմֆ + դիմային վերջավորություններ. այսպիսի կազմությամբ բայական ձևն ինքնին արտահայտում է դեմքի, թվի, ժամանակի քերականական կարգերը: Այսպիսի կազմության դասական ներկայացուցիչն է գրաբարը, ուստի և այս եղանակը կարելի է կոչել գրաբարյան կամ գրաբարակերպ: Բարբառներից միայն խոտրջուրի բարբառն է, որ պահպանել է գրաբարյան պարզ դիմավոր ձևը, թեև ձայնավորով սկսվող բայերն ստանում են կը, իսկ միավանկ բայերը՝ կու: Միջին հայերենը և բարբառների մի զգալի մասը գրաբարյան ձևին ավելացնում են որևէ մասնիկ՝ կը, կա, հա: Ուրեմն, չհաշվելով խոտրջուրի բարբառի այն բաղմավանկ բայերը, որոնք բաղաձայնով են սկսվում և սովորաբար չեն ստանում որևէ մասնիկ, հայերեն բարբառների մի զգալի մասը բայի հիշյալ ձևերը կազմում է գրաբարյան պարզ ձևերին ավելացնելով այս կամ այն մասնիկը, որ այդ բարբառներում արտահայտում է եղանակի քերականական կարգը: Ուրեմն՝ այս բոլոր բարբառները (ներառյալ նաև խոտրջուրի բարբառը) կարելի է կոչել գրաբարակերպ-մասնիկավոր կամ դիմային-մասնիկավոր: Մենք գերադասում ենք առաջինը:

2) Դերբայավոր ձև, որի կազմության սկզբունքն է՝ շարունակական դերբայ + օժանդակ բայի ներկայի և անցյալ անկատարի ձևերը. այսպիսի կազմությամբ հիշյալ ժամանակներում խոնարհվող բայը ինքնին չի արտահայտում դեմքի, թվի ու ժամանակի քերականական կարգերը. դրանք արտահայտվում են օժանդակ բայով:

Այս սկզբունքով են կազմվում բայի սահմանական եղանակի ներկա ու անցյալ անկատարը այն բարբառներում, որոնք կոչվել են ում, ել, ս: Այս բարբառները կարելի է կոչել դերբայական կազմությամբ ներկայով բարբառներ:

Պետք է նկատել, որ աշխարհաբարի երկու գրական դրսևորումները ներկայացնում են հենց այդ երկու բարբառային մեծ ճյուղերը. արևելյան գրականը՝ դերբայական կազմությամբ, արևմտյան գրականը՝ գրաբարակերպ-մասնիկավոր կազմությամբ:

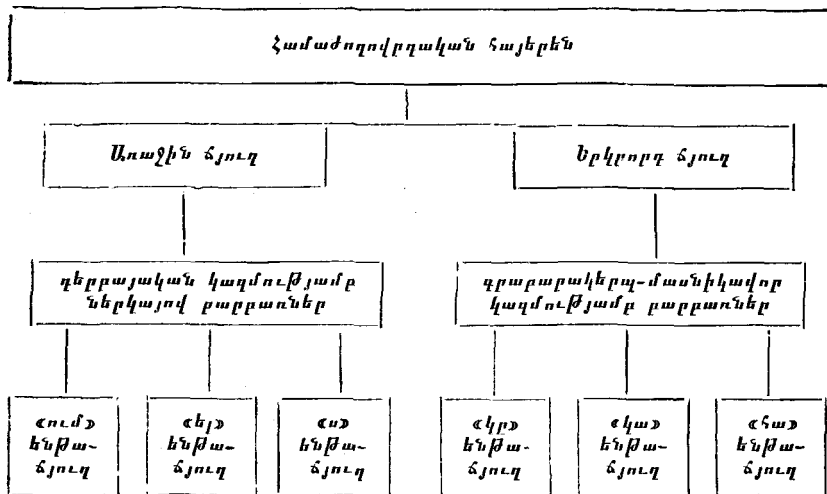
Այսպես ուրեմն՝ հիմք ընդունելով բարբառների միջև եղած ամենահիմնական ձևաբանական հատկանիշը՝ բայի սահմանական եղանակի ներկայի ու անցյալ անկատարի կազմության եղանակը (սկզբունքը), մենք հայերեն բոլոր բարբառները բաժանում ենք երկու ճյուղի՝ դերբայական կազմությամբ ներկայով բարբառներ և գրաբարակերպ-մասնիկավոր կազմությամբ բարբառներ:

Այս ընդհանուր բաժանումից հետո արդեն այդ ճյուղերից յուրաքանչյուրն իր մեջ ստորաբաժանվում է իր ենթաճյուղերին և այստեղ պրոֆ. Հր. Աճառյանի ընդունած հատկանիշը լիովին պահպանում է իր արժեքը: Եթե բոլոր բարբառների բաժանումը հիմնվում է հիշյալ բայական ձևերի կազմության եղանակի (սկզբունքի) վրա, ապա՝ յուրաքանչյուր ճյուղի մեջ ենթաճյուղերի դասակարգումը հիմնվում է ներկայի ձևի վրա: Այսպես՝ առաջին ճյուղի բարբառները կազմում են հիշյալ ձևերը դերբայով և օժանդակ բայով, ըստ որում այդ բարբառներում շարունակական դերբայն ունի ասում, ասելիս (> ասլւս, ասէյս, ասէյ) կամ ասել ձևը. ուստի և՛ առաջին ճյուղն ունի երեք ստորաբաժանում կամ երեք ենթաճյուղ՝ ում (Արարատյան, Ղարաբաղի, Թբիլիսիի և այլ բարբառներ), ել (Մարաղա, Խոյ), ս (Մեղրի, Կարճևան, Հադրուխ և այլն):

Երկրորդ ճյուղն էլ իր հերթին է բաժանվում ենթաճյուղերի. եթե առաջին ճյուղի համար ընդհանուր է օժանդակ բայը հիշյալ ձևերի կազմության մեջ, այդ պատճառով էլ բաժանումը հիմնվում է շարունակական դերբայի տարբերության վրա, ապա այս ճյուղում ընդհանուր է բայի դիմավոր ձևը, ուստի և բաժանումը հիմնվում է եղանակիչ մասնիկների վրա: Եվ քանի որ, ինչպես վերը տեսանք, առաջով հայտնաբերված են երեք մասնիկներ, ապա՝ այս ճյուղն էլ ստորաբաժանվում է երեք ենթաճյուղի. կը (Պոլիս, Կարին և այլն), կա (Ամասիա, Հաճին և այլն), հա (Արաբկիր, Մա-

լաթիա և այլն): Կարծես թե առանձին է մնում Խոտրջուրի բարբառը, որ, ինչպես տեսանք, ունի անմասնիկ, պարզ գրաբարակերպ ներկա և անցյալ անկատար, բայց այդ էլ կարելի է միացնել առաջին (կու) ենթաճյուղին, որովհետև ձայնավորով սկսվող բայերը և միավանկերն անխտիր ունենում են կու (<կը) մասնիկը, իսկ բաղաձայնով սկսվողներն էլ կարող են ունենալ կամ՝ ոչ¹⁾:

Ամփոփելով վերն ասվածները՝ հայերեն բարբառների մեր դասակարգումը կարող ենք ներկայացնել հետևյալ սխեմայով.

Մեր այս դասակարգումն, իհարկե, առայժմ ընդհանուր բնույթ է կրում: Հեշտ է անմիջապես որոշել, թե ո՞ր բարբառը երկու ճյուղերից որի՞ն է պատկանում. մինչդեռ այնքան էլ հեշտ չէ, երբեմն, որոշել, թե տվյալ ճյուղի այսինչ բարբառը ո՞ր ենթաճյուղին պետք է հատկացնել: Անհրաժեշտ է յուրաքանչյուր բարբառի բայական ձևերի մանրամասն գիտական ուսումնասիրություն, այդ բանը որոշելու համար: Ուստի և մեր բարբառագետներին է մնում մանրակրկիտ հետազոտություններով վեր հանել յուրաքանչյուր բարբառի յուրահատկությունները և, այդպիսով, անհրաժեշտ լրացումներ ու ճշտումներ մտցնել այս դասակարգման մեջ:

¹ Տես Հ. Ա ճ ա ո յ ա ն, Հայոց լեզվի պատմություն, 11 մաս, 1952 թ. էջ 337—338:

* * *

Աշխատութեան 14-րդ էջում, ուր խոսւում է այն մասին, թե ո՛ր ճյուղին է պատկանում Մեղրու բարբառը, գրւած է. «Մեղրու բարբառն, ըստ պրոֆ. Աճառչանի դասակարգման, պատկանում է հայերեն բարբառների «Ել» ճյուղին, իսկ ըստ Ա. Ղարիբջանի հիշ-ված աշխատութեան՝ «Ս» ճյուղին», սակայն վերն առաջարկւած մեր դասակարգման համաձայն, Մեղրու բարբառը պատկանում է դեր-բայական կազմութեամբ ներկայով բարբառների ճյուղի «Ս» են-թաճյուղին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	Էջ
Ծրկու խոսք	5
Նախնական տեղեկություններ	7
Մեղրու բարբառը	7
Մատենագիտություն	8
Ընդհանուր նկարագիր	11

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

ՀՆԱՅՑՈՒՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հնչյունախոսություն	17
2. Հնչյունափոխություն	18
Ա. Ձայնավորների փոփոխությունները	18
Բ. Երկրարբանների փոփոխությունները	58
Գ. Բաղաձայնների փոփոխությունները	68
1. Ձայնեղ պայթականներ	68
2. Խուլ պայթականներ	74
3. Շնչեղ խուլ պայթականներ	80
4. Ձայնեղ շփականներ	85
5. Խուլ շփականներ	87
6. Ձայնորդներ	89
7. Անկում	94
8. Հափելում	96
9. Կրկնություն	98
10. Դրափոխություն	99
11. Սղում	99
12. Եզրակացություն	100
Դ. Ձայնավորների ներդաշնակություն	101

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

ՔԵՐԱԿԱՆ ՈՒԹՅՈՒՆ

Ձեռքանություն

1. Հոգնակիի կազմությունը	111
2. Հոլովները և նրանց կազմությունը	121
3. Հոլովում	127
Առաջին հոլովում	127
Երկրորդ հոլովում	138
Երրորդ հոլովում	144
Չորրորդ հոլովում	146
Հինգերորդ հոլովում	148
Վեցերորդ հոլովում	153
Անկանոն հոլովումներ	155
Գրաբար հոլովումներ	160
Հնարանություն	164
Սղում	168
Ընդհանուր դիտողություններ	170
4. Հոգ	172
5. Ածականների համեմատության աստիճանները	175
6. Թվականներ	177
7. Դերանուն	181
8. Բայ	192
Դերբայներն ու նրանց կազմությունը	192
Խոնարհում	197
Առաջին խոնարհում	199
Երկրորդ խոնարհում	203
Երրորդ խոնարհում	206
Ժխտական խոնարհում	225
Անկանոն բայեր	229
Պակասավոր բայեր	233
Բաղադրյալ ձևեր	235
Հարցական բայեր	236
Ընդհանուր դիտողություններ	237
9 Մակբայներ	237
10. Կապեր և կապական բառեր	240
1. Սեռական հոլովով	240
2. Տրական հոլովով	240
3. Հայցական հոլովով	241
4. Բացառական հոլովով	241
11. Շաղկապներ	241
12. Ջայնարկություններ	242

13. Շեշտ	243
14. Ածանցյալներ	245
15. Շարագասություն և շարահյուսություն	247

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

Բ Ա Ռ Ա Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. Բառային կազմ և բառային հիմնական ֆոնդ	251
Ա. Աղբյուրներից փոխառյալ բառեր	253
Բ. Պարսկերենից փոխառյալ բառեր	255
Գ. Ռուսերենից փոխառյալ բառեր	255
2. Իմաստափոխություն	258
Բառացանկ զրաբարից Մեղրու բարբառ	269
Բառացանկ գավառական բառերի	292

ԶՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

Ն Մ Ո Ւ Շ Ն Ե Ր

**	339
Հայաստանու յարան	340
Առակներ	355
Ավելի Մելքում	374
Շօնը նաև կատուն	389
**	392

* * *

Հայերեն բարբառների ղասակարգումը	397

Պատ. խմբագիր՝ Հր. Սանսաձե

Հրատ. խմբագիր՝ Ա. Խաչատրյան
Տեխ. խմբագիր՝ Մ. Կափլանյան
Կոնտրոլ սրբագրիչ՝ Բ. Զուգասպյան

ՎՅ 02486	ԽՀԽ 171	Հրատ. № 972	Պատվեր 289	Տիրաժ 1000

Հանձնված է արտադրության 29/VI 1953 թ.:

Ստորագրված է տպագրության 28/VI 1954 թ.:

Թուղթ 60×92¹/₁₆, հրատ. 19 մամուլ, տպագր. 25²/₃ մամուլ:

Գինը 11 ա. 40 կ., կազմը 1 ա. 50 կ.

Հայկական ՍՍՏ ԳԱ Հրատարակչության տպարան, Երեւան, Արմիայն փ. 124:

ЦЕНА

11
13426